I. A. GONČAROV:

BEZDAN

ROMAN U PET VELIKIH DIJELOVA

GRAFIČKO-NAKLADNI ZAVOD D. D., ZAGREB

1923

PRVI DIO

I.

Dva su gospodina sjedila u nebrižno pospremljenome stanu, u Petrogradu, u jednoj većih ulica. Prvome je bilo oko tridesetipet, a drugome oko četrdesetipet godina.

Prvi je bio Boris Pavlović Rajskij, drugi Ivan Ivanović Ajanov.

Boris Pavlović imao je živu, vanredno nemirnu fizijonomiju. Na prvi se pogled činio mladjim od svojih godina: visoko bijelo čelo blistalo je svježinom. oči mu se mijenjale, sad planule mišlju, čuvstvom, veseljem, ili pak sanjarski zamislile i tad se pričinjale mladima, gotovo dječačkima. Katkad su opet gledale zrelo, umorno, dosadno i odavale tako godine svojega gospodara. Oko očiju sabrale se pače tri lake bore, ti neizgladivi znakovi vremena i iskustva. Glatka crna kosa padala mu na zatiljak i na uši, a na sljepoočnicama srebrenilo se nekoliko sijedih niti. Obrazi mu isto tako, kao i čelo, sačuvali su oko očiju i ustiju još mladenačku boju, ali kod sljepoočnica i oko podbratka put je bila žućkasto-garava.

Uopće lako je bilo moguće pogoditi po licu ono razdoblje života, kad se već svršila borba mladosti sa zrelošću, kad je čovjek prešao na drugu polovinu života, kad već svako proživjelo iskustvo, čuvstvo, bolest ostavljaju trag. Samo usta su mu sačuvala u nezamjetivoj igri finih usnica i u smiješku mlad, svjež, katkad gotovo djetinjski izražaj.

Rajskij bio je odjeven u pokućnu sivkastu haljinu i sjedio je s nogama na divanu.

Ivan Ivanović bio je naprotiv u crnom fraku. Bijele rukavice i cilindar stavio je bio kraj sebe na

stol. Lice mu se odlikovalo mirnoćom, ili šta više, ravnodušnom spremnošću na sve, što se može oko njega da desi.

Razborit pogled, neglupava usta, tamno-žućkasta boja lica, lijepo podstrižena kosa, protkana jakim sjedinama na glavi i zaliscima, umjerene kretnje, oprezan govor i besprikorna odjeća — to bi bio njegov vanjski portre.

Na njegovom licu se moglo čitati mirno pouzdanje u samoga sebe i shvaćanje drugih, koje mu virilo iz očiju. — Čovjek u najboljim godinama, koji pozna život i ljude, — kazat će za nj onaj koji ga promatra, i ako ga ne ubroji u razred neobičnih, viših natura, još manje će ga svrstati u društvo bezazlenika.

Bio je to predstavnik većine urodjenika univerzalnoga Petrograda, a istodobno i ono, što ljudi nazivlju »čovjekom iz svijeta«. Pripadao je Petrogradu i svijetu, teško bi ga bilo zamisliti gdjegod u drugom gradu, osim Petrograda, i u drugoj sferi, osim svijeta, t. j. stanovitoga višeg sloja petrogradskog stanovništva; premda je služio, a ima i svojih poslova, najčešće ga se moglo susretati u većini salona, jutrom na posjetima. na objedima, na večerama; kod posljednjih uvijek za kartama. Bio je tako u neku ruku: ni karakter, ni bezkarakternost, ni znanje, ni neukost, ni uvjerenje, ni skepticizam.

Neznanje ili neimanje uvjerenja bilo je kod njega zavijeno u formu nekakvoga lakog, površnog poricanja svega; k svemu se je odnosio nebrižno, ni pred čim se nije iskreno klanjao, ni u što nije imao duboke vjere, ni za što se nije neobično zanosio. Malko podrugljiv, skeptičan, ravnodušan i jednak u saobraćaju sa svima, nikoga nije darivao postojanim i dubokim prijateljstvom, ali nije niti nikoga progonio tvrdokornom mržnjom.

U Petrogradu se rodio, učio, odrastao i dostario, ne došavši nikad dalje od Lahte i Oranienbauma s jedne, Toksova i Srednje-Rogatke s druge strane. Zato se u njemu i odražavao, kao sunce u kaplji, sav petro-

gradski svijet, sva petrogradska praktičnost, običaji, ton, narav, služba — ta druga petrogradska narav, i više ništa.

On za svaki drugi život nije imao nikakvog pogleda, nikakvih nazora, osim onih, koje pružaju domaće i strane novine. Petrogradske strasti, petrogradski nazori, petrogradski godišnji promet poroka i kreposti, misli, djela, politike, pače moguće i poezije, — tu se eto kretao njegov život, i on nije težio izaći iz toga kruga, nalazeći u njemu do raskoši potpuno zadovoljstvo za svoju narav.

On je kroz četrdeset godina ravnodušno gledao kako sa svakim proljećem plove u strani svijet krcati parobrodi, odilaze u unutrašnjost Rusije diližanse, kasnije vagoni, — kako se stavljaju u gibanje mase ljudi »s naivnim ugodjajem« da dahnu drugim zrakom, da se osvježe, potraže nove dojmove i razbibrige.

Nikad nije on bio osjetio te potrebe, pa i drugima je nije priznavao, već je gledao na njih, na te druge, mirno, ravnodušno, s vrlo pristojnim izražajem na licu i pogledom, koji je zborio: »Ta neka ih, ali ja ne idem«

Govorio je jednostavno, slobodno prelazeći od predmeta k predmetu, uvijek je znao za sve, što se zbiva u društvu, u svijetu i u gradu; pratio je potankosti s ratišta, ako je bio rat, ravnodušno slušao o promjeni engleskoga ili francuskog ministarstva, čitao posljednji govor u parlamentu i u francuskoj zastupničkoj komori, uvijek je znao pričati o novom komadu u kazalištu i o tom, koga su prošle noći ubili na Viborgskoj Strani. Poznavao je genealogiju, položaj i imutak i kroniku skandala svake veće kuće prijestolnice; — znao je svaki čas, što se zbiva u upravi, o promjenama, unapredjenjima, odlikovanjima, — poznavao je i gradske spletke: jednom riječi: izvrsno je poznavao svoj svijet.

Jutro bi uvijek sproveo u šalabazanju po svijetu t. j. po salonima, djelomice na lične poslove i službu, — večer bi često počinjao u kazalištu, a uvijek svršavao za kartama u engleskom klubu ili kod znanaca, a znanci su mu bili svi.

Kartao je bez pogrešaka i bio na glasu kao ugodan igrač, jer je bio obziran prema pogreškama drugih, jer se nikad ne bi ljutio i gledao na pogreške isto takovom skladnošću kao i na besprikorni tok igre. Osim toga igrao je na veliko i na malo, i s krupnim igračima i s hirovitim damama.

Svoje službovanje prošao je dobro, gulećí laktove po kancelarijama kroz petnaest godina, kao izvršivač tudjih osnova. On je izvrsno znao da pogadja misao svojega predpostavljenoga, uvijek dijelio njegovo mišljenje o stvari i vješto tumačio na papiru različite osnove. Kad se promijenio predpostavljeni, promijenio se i nazor i projekat: Ajanov je isto tako umno i vješto radio i s novim predpostavljenim, na novom projektu — i njegove su izvještaje volili svi ministri, pod kojima je služio.

Sad je bio pridijeljen kod jednoga ministra u posebnoj misiji. Prije podne zalazio bi k njemu u kabinet, zatim k njegovoj ženi u salon, i doista izvršivao nekoje njezine naloge, a po večerima u slobodne dane složio bi partiju sa svakim, tko bi ga zato zamolio. Bio je u prilično visokom činovnom razredu, s lijepim dohotkom — a bez posla.

Ako je dopušteno provirkivati u tudju dušu, onda se može reći, da u duši Ivana Ivanovića nije bilo nikakvoga mraka, nikakvih tajni, nikakva zagonetna budućnost, pa bi i same makbethovske vještice došle u nepriliku, kada bi ga htjele zamamiti nekakvim sjajnim usudom, ili oteti mu ovaj, u kojem se osjećao tako svjestno i dostojno. Samo je želio da bude promaknut od državng savjetnika na pravog državnog savjetnika, a pod konac za dugogodišnju i korisnu službu i »neumorni rad«, u službi kao i kod karata, — na tajnog savjetnika, da baci sidro u luci, u kakvoj vječnoj komisiji ili kakvom odboru, naravno uz pridržanje beriva, — a onda, neka se burka ljudski ocean, neka se mijenja vijek, neka leti po pučini sudbina naroda, carstava, — sve će proletjeti kraj njega, dok mu kap ili drugi kakav udarac ne sustavi tok života.

Ajanov bio je oženjen, obudovio i imao dvanaestgodišnju kćer, koja se uzgajala na državni trošak u institutu, a on je, uredivši svoje stvari, vodio miran i bezbrižan život staroga neženje.

Samo jedno narušavalo je njegov mir — haemorrhoidi, koje je dobio od vječnoga sjedenja; u perspektivi budućnosti javljao mu se samo jedan neugodan dogadjaj — da će morati na neko vrijeme prekinuti taj život i poći nekuda van u kupke. Time mu je prijetio liječnik.

— Nije li vrijeme da se odjeneš: već je četvrt na pet! — reče Ajanov.

— Da, vrijeme je, — odvrati Rajskij, prenuvši se od zamišljenosti.

— Na što si se zamislio? — upita Ajanov.

— Na koga? — popravi ga Rajskij. — Ta neprestano mislim na nju ... na Sofiju ...

— Opet! No! — primjeti Ajanov.

Rajskij se stane odjevati.

— Ti se ne ljutiš, što te onamo vodim? — upita Rajskij.

— Nimalo: nije li svejedno da li igram tamo ili kod Ivljevilo? Doduše, istina, malko mi je neugodno da pljačkam starice: Ana Vasiljevna uvijek tuče slijepo karte svojega suigrača, a Nadježda Vasiljevna vječno na glas govori, kako stoji.

— Ne boj se zato, ne ćeš ih oplijeniti, po pet kopjejaka. Obe starice imaju do šesdeset tisuća dohotka.

— Znam, a zar će sve to pripasti Sofiji Nikolajevnoj?

— Pa da, rodjena im je nećakinja. Ali kad će joj pripasti! Škrte su, preživjet će je.

— U oca pak čini se, nema mnogo ....

— Ne, sve je spraskao.

— Pa u što troši? Gotovo uopće ne karta.

— Kako, u što? A žene? A ta jurnjava, petits soupers, sav taj train? Zimus je darovao plesačici Armance jedan service za pet tisuća, a ona ga dapače zaboravila pozvati na večeru ...

— Pa, da, to sam čuo. Ali šta će on s njom? ...

Obojica prasnu u smijeh.

— Od muža Sofiji Nikolajevnoj čini se takodjer nije mnogo ostalo!

— Ne, tako oko sedam tisuća dohotka; to joj je onako za sitnarije. Ostalo sve dobiva od tetaka. Ali, vrijeme je! — reče Rajskij. — Hoću da se još prije objeda prošećem po Nevskomu.

Ajanov i Rajskij izadju na ulicu, kivkajući, klanjajući se i stišćući ruke nadesno i naljevo.

— Hoćeš li danas dugo ostati kod Bjelovodove?

— Kao obično, — dok me ne oćeraju. Bit će ti dosadno?

— Ne, mislio sam samo, hoću li još dospjeti k Svejevima? Ja se nikad ne dosadjujem...

— Sretnik! — zavidno će Rajskij. — Samo kad na svijetu ne bi bilo dosade! Ima li uopće ljućega biča?

— Molim te, šuti! — prekine ga Ajanov sa sujevjernim strahom. — Samo ćeš još vraga navući! Dosta mi je s mojim haemorrhoidima! Liječnici mi umiju samo svjetovati, da odem odavle: ljute se na taj moj sjedeći život, — u njem vide sve zlo! Pa još psuju na zrak: a ima li uopće boljeg zraka od ovoga? — On s uživanjem duboko uzdahne. — Ali sad sam izabrao još boljega Eskulapa: taj hoće da me liječi ljeti kiselim mlijekom; znaš, imam slabu stolicu... Dakle, ti iz dosade zalaziš k svojoj sestrični?

— Kakvo je to pitanje: pa naravno! Zar ti ne sjedaš iz dosade za kartaški stol? Svi bježe od dosade, kao od kuge.

— Ali ti si izabrao jadan lijek za dosadu, — mlatiti praznu slamu sa ženom: svaki dan jedno te isto!

— A zar kod karata nije isto tako? I ti se u njih kriješ od dosade...

— Ne, dragi, nije jedno te isto: nekakav Englez je izračunao, da se jedna te ista razdioba karata može da ponovi samo svakih hiljadu godina...

A šanse? A karakteri igrača, manire svakoga pojedinoga, pogreške? Ne, nije jedno te isto! A sa ženom se gnjaviti cijelu zimu i proljeće! Danas, sutra... eto, to ne mogu da shvatim!

— Ti ne shvaćaš ljepote: šta ćemo! Drugi ne shvaća glazbe, treći slikarstva: to je zaostalost, nerazvijenost svoje vrste...

— Da, baš — svoje vrste. Eto u mojem je odjelu služio kao pristav Ivan Petrović: taj ne da mira nijednoj činovnici, nijednoj sobarici, naravno, ako je lijepa. Svima ljubazno šapuće, dariva ih sve šećerlemima, cvijećem: zar je on razvijen?

— Pustimo taj razgovor, — reče Rajskij. — Drugojačije ćemo se opet obojica zakvačiti. Ja ne shvaćam tvojih karata, i ti imaš pravo da me nazoveš nevježom. Ali ne guraj se, da i ti sudiš i zboriš o ljepoti. Svatko se na svoj način nasladjuje i slikom i kipom i živom ljepotom žene: tvoj Ivan Petrović ovako, ja drugojačije, a ti nikako, — eto, sad znaš!

— Kako vidim, ti se igraš sa ženama, — reče Ajanov.

— Igram se, pa šta onda? I ti igraš i gotovo uvijek dobivaš, a ja uvijek gubim... Šta je tu zla?

— Sofija Nikolajevna je ljepotica, pa još uz to bogata nevjesta; ženi se i sve je svršeno.

— Da, sve je svršeno, ali tada počinje dosada! — zamišljeno ponovi Rajskij. — Ali ja ne ću da se sve tako svrši! Uostalom, umiri se, za me je ne bi ni dali!

Onda po mojem mišljenju, nema uopće smisla da tamo zalaziš. Ti si jednostavno Don Juan!

— Da, Don Juan, — dosadno, tašto stvorenje, po našemu mišljenju, zar ne?

— Pa da: šta je on po tvojemu?

— Onda su i Byron i Goethe i cijela hrpa slikara i kipara, — samo dosadna, tašta čeljad...

— Pa zar si ti Byron ili Goethe?...

Rajskij se zlovoljno otkrene od njega.

— Don-juanizam, — to je isto tako u ljudskoj naravi, kao i donkihotstvo : još dublje ; ta potreba je još prirodjenija ... — reče on.

— Ako je potreba, — onda se ženi... velim ti ...

— Ah ! — klikne Rajskij gotovo očajno. — Ta ženiti se može jedan, dva, tri puta : zar se ne mogu nasladjivati ljepotom tako, kako bih se nasladjivao ljepotom u kipu? Don Juan nasladjivao se prije svega estetički tom potrebom, ali grubo ; kao sin svojega vijeka, uzgoja, običaja, on je prelazio preko granica te poklonstvenosti, — eto, to je. Ali šta govorim s tobom o tome !

— Ako se ne kaniš ženiti, onda nema smisla k njima zalaziti, — apatično ponovi Ajanov.

— Znaš, — djelomice imaš pravo. Prije svega velim, da su moji zanosi uvijek iskreni i nehinjeni : — nije to pusto udvaranje, — to pamti jednom za vazda. I kad se moj idol samo ma u jednoj crti približava k idealu, koji mi uobrazilja smjesta iz njega stvori, — u meni se tad samo od sebe sve dopunjuje, i tad mi se javlja ideal sreće, obiteljskoga života ...

— Eto vidiš ; pa daj se, ženi ... — primijeti Ajanov.

— Valja čekati, samo čekati ; nikad nijedan ideal nije doživio do dana svadbe : stao je blijediti, padati i vatra se moja ohladila ... Što mašta sagradi, analiza ruši, kao kuću od karata. Ili pak sam ideal, ne dočekavši ohladjenja, odilazi od mene ...

— Ali tako svaki dan sjediti sa ženom i ćeretati! ... — tvrdokorno je ponavljao Ajanov, kimajući glavom. — No, na pr. o čemu ćeš razgovarati s njom danas ? Šta hoćeš od nje, kad ti je ipak ne će dati ?

— A ja tebe pitam : šta hoćeš ti od njezinih tetaka ? Kakve ćeš karte danas dobiti ? Hoćeš li dobiti ili izgubiti ? Zar zalaziš onamo, da dobiješ ovih šesdeset tisuća njihovoga godišnjeg dohotka ? Ne, ti ideš samo da malo poigraš, — da nešto malo dobiješ...

— Ja nemam nikakvih osnova ni računa : činim to radi ... radi ... radi zabave.

— Radi ... radi dosade, — vidiš, i ja to isto činim radi zabave, — takodjer bez osnova i računa. A kako se nasladjujem ljepotom, — toga ni ti ni tvoj Ivan Petrović ne ćete nikad shvatiti, uostalom ne morate zato da se ljutite, ni ti ni on. Ta ima ljudi, koji strastno mole, a drugi uopće ne poznaju te potrebe, i ...

— Strastno ! Strasti smetaju životu. Rad, — to ti je najbolji lijek protiv dosade i ispraznosti : rad, — reče Ajanov sugestivno.

Rajskij se zaustavi, zaustavi Ajanova, zlobno nasmiješi i upita :

— Reci, molim te, kakav rad ; to je zanimljivo.

— Što kakav? Stupi u državnu službu.

— Pa zar je to rad ? Pokaži mi u državnoi službi, uz rijetke iznimke, rad, bez kojega se ne bi moglo biti ?

Ajanov zafićukne sav začudjen.

— No evo ti ga ! — reče on i pogleda naokolo — Pogledaj ovoga !

On pokaže na redarstvenoga činovnika, koji je uporno gledao na jednu stranu.

— Ded ga pitaj, — reče Rajskij, — zašto tu stoji, koga tako pomno promatra i očekuje ? Generala ! A tebe i mene ni ne vidi, tako, da nam svaki prolaznik može izvaditi rubac iz džepa. Zar ti smatraš svoje piskaranje radom ? Ne ćemo sada o tome raspravljati, ali velim ti, da ja zapravo više radim, kad ličim svoje slike, lupam po glasoviru, pače i onda, kad se klanjam ljepoti ...

— A šta si neobična, osim ljepote, našao u svojoj kuzini ?

— Osim ljepote ! Pa to i je baš ono ! Uostalom ja je slabo poznajem, i moguće me baš to, zajedno s ljepotom, i privlači k njojzi ...

— Kako, svaki dan si s njom i slabo je poznaš ?

— Slabo. Ne znam što se kod nje krije pod tim mirom, ne znam njezine prošlosti i ne pogadjam njezine budućnosti. Je li žena ili lutka, živi li ili se

samo gradi, kao da živi? I to me muči... Eto, gledaj, — nastavi Rajskij, — vidiš li onu ženu?

— Onu debelu, što sa svežnjem ulazi u kola izvoščika?

— Da, i onu, što gleda kroz prozor karuca? I onu tamo, što zakreće iza ćoška u susret nama?

— Da, pa šta onda?

— Ti možeš s njihovih lica namah da pročitaš kakvu brigu, ili tugu, ili radost, ili misao, znamen volje: no, jednom riječi, — gibanje, život. Nije teško da tu čovjek nadje pravi ključ, pa da vidi, da su tamo obitelj i djeca, dakle, da taj čovjek ima prošlost; gledaj, ondje viri strast ili živi trag simpatije, — tu je sadašnjost; a ondje, na mladom licu poigrava nada, izbijaju želje i proriču nemirnu budućnost...

— Pa?

— Pa svagdje je nešta živa, nemirna, što traži život i šta mu se odzivlje... A tamo od svega toga nema ništa, ništa, ma koliko tražio! Pače nema ni apatije, dosade, e bi se moglo reči: bio je tu život, a sad je ubijen, i to je sve! A ona samo sjaji i blista, ništa ne traži i ništa ne daje! I ja ništa ne znam! I još se čudiš da se tako mučim?

— Davno si mi trebao to reči, i ja bih se prestao čuditi, jer sam sâm takav, — reče Ajanov, najednom se ustavivši. — Dodji k meni, mjesto k njoj...

— K tebi?

— Da, — k meni!

— Pa zar ti blistaš ljepotom?...

— Imam svoj mir i njim se nasladjujem; i ona takodjer... Pa šta hoćeš više?...

— Od tebe ništa; ali ona, — ona je ljepota, ljepota!

— Ženi se, a ako ne ćeš ili ne možeš, onda se je meni, prihvati se rada...

— A ti najprije nadji rad, u koji bi se mogao baciti živ um, koji se gnjuša mrtvila, i strasnu dušu,

pokaži mi, čemu da posvetim sile, što je vrijedno borbe, — a sa svojim kartama, posjetama, sastancima i službom, — nosi se do vraga!

— Ti si nemirna narav, — reče Ajanov, — nijesi nikada osjetio stroge ruke ni teške škole, — za to sada i luduješ... Sjećaš li se, pričao si mi, kad je tvoja Nataša bila živa...

Rajskij najednom stane i s tugom na licu uhvati druga za ruku.

— Nataša! — ponovi tiho, — to mi je jedini teški kamen na duši, — ne miješaj spomen na nju s ovim mojim dojmovima i časovitim zanosima..

On uzdahne i oni šuteći podju dalje do Vladimirske crkve, okrenu u pokrajnu ulicu i unidju u kapiju gospodske kuće.

II.

Rajskij se tek godinu dana prije toga upoznao sa Sofijom Nikolajevnom Bjelovodovom, koja je u svojoj dvadesetipetoj godini ostala udovicom, nakon kratkotrajnoga braka s diplomatom Bjelovodovim.

Bila je iz stare bogate kuće Pahotinih. Majku je izgubila još prije svoga vjenčanja, a njezin otac, koji je bio u braku sasvim pod papučom, oćutivši se na slobodi, najednom se sjetio, da mu je ženidba prerano bila sputala mladost i da se nije dovoljno naživio i naužívao.

I stao je provoditi život neženje, svladavati godine i narav, ali što mu nije uspijevalo i on je samo mogao pokvarena želudca da gleda, kako drugi jedu i piju. Ali uspjelo mu je već medjutim da nanese smrtonosan udarac svojemu imetku.

Mjesto naslada, kojima se nije mogao koristiti, stala se kod njega javljati staračka taštine i žudnja, da bude bećarom, i on, da se ošteti za vjernost u braku, stane podržavati glupe odnošaje, na koje se brzo proharčila sva gotovina, ženini briljanti, a na koncu i veći dio kćerkinoga miraza. Na nekretnine,

koje je i bez toga bio založio još prije ženidbe, narasli su veliki dugovi.

Kad su vrela presahla, ono bi izrijetka, godišnje jedan, katkad dva puta, počinio kakvu skupu budalaštinu, kupio briljante kakvoj Armance, karuce, service, zalazio k njoj kroz tri sedmice, pratio je u kazališta, priredjivao večere, sakupljao mladež, a zatim se opet smirio do slijedećega novca.

Nikolaj Vasiljević Pahotin bio je vrlo lijep, dostojanstven starac, s mekim, časnim sjedinama. Na prvi pogled čovjek bi ga bio držao za kakvog Palmerstona.

Neobično je bio lijep, kad bi ponosno vodio ispod ruke Sofiju Nikolajevnu nekuda na ples, ili kakvu društvenu priredbu. Oni, koji ga nijesu poznavali, s počitanjem mu se micali s puta, a znanci, ugledavši ga, stali se smiješkati, a zatim, familijarno i šaljivo rukujući se s njime, pozivali ga neka priredi kakvu veselicu, pričali mu na uho veselu pričicu...

Starac se šalio, sam pripovijedao desno i lijevo anekdote, sipao doskočice, a neobično volio s vršnjacima živjeti u uspomenama prošle mladosti i nekadašnjih vremena. I oni se s ushitom sjećali, kako je grof Boris ili Denis izgubio na kartama hrpe zlata; mučili se time, što su sami tratili tako malo, živjeli tako jadno; poučavali pozornu mladež velikom umijeću života.

Ali Pahotin se naročito volio prenositi uspomenama u Paris, kada su četrnaeste godine Rusi došli onamo, kao velikodušni pobjednici, natkrilivši kavalirskom ljubaznošću tadašnje Francuze, koje je već u tom pogledu pokvarila revolucija, i nadmašivši ludom rastrošnošću široku darežljivost Engleza.

Starac je u šali proživljavao život, uvijek se smijao, pričao samo vesele stvari, pače i na dramu u kazalištu gledao sa smiješkom, nasladjujući se nožicom ili lornjirajući la gorge glavne junakinje.

Kad bi se desio kakav neveseli dogadjaj, koji nije imao ništa zajednička s veselicama ili kakvom

pikantnom zakulisnom dramom, već gdje se dirali nervi života, gdje se u njemu čula grmljavina, kad bi u njegovoj okolini niklo kakvo važno pitanje, koje traži misli i volju, starac bi tupo kolebao, zapao u nemirnu šutnju i samo nemoćno žvatao usnice.

Imao je živ, bistar um, pronicavost i katkada smione porive u karakteru. Ali sa šesnaest godina stupio je u gardu, naučio izvrsno govoriti, pisati i pjevati francuski, ali o ruskome nije imao gotovo ni pojma. Dali mu krasan stan ,konje, karuce i dvadeset tisuća dohotka.

Nitko nikad nije bio bolje od njega odjeven i još sad, u starosti, daje pravila krojaču; sve mu izvrsno pristaje; korak mu bodar, plemenit; zbori uvjerljivo i nikad se ne uzrujava. O svemu prosudjuje često mimo logike, ali neobičnom lakoćom vlada sofizmima.

Čovjek ne mora da se s njim slaže, ali teško ga je pobiti. Svijet, iskustvo, sav njegov život nijesu mu dali nikakvog sadržaja i zato se baš boji ozbiljnosti kao vatre. Ali baš to iskustvo, vječni život u hrpi ljudi, mnoštvo susretaja i sposobnost za sklapanje spoznanstva, stvorili su kod njega neku malu, vrlo ugodnu inteligenciju i oni, koji ga nijesu poznavali, pače bi u prvi mah mnogo dali za njegov sud, um, ali kasnije, razočarani, uvidjeli bi, kakav je to čovjek.

Još se nije bio pravo ni prenuo u viru života, za nj opasnoga pored novca i dokonosti, kad ga već u dvadesetipetoj godini oženili s lijepom djevojkom, staroga koljena, ali hladnom, despotička značaja, koja je smjesta prozrela slabosti svojega muža i uzela ga u svoje šake.

Sad je Nikolaj Vasiljević Pahotin bio član nekakvoga vijeća, koje se sastajalo jednom na sedmicu, imao ugledan čin, dva odlikovanja i nestrpljivo čekao na treće. To je bio njegov društveni položaj.

Žudio je još za nečim, — za putovanjem u inozemstvo, t. j. u Paris, naravno ne s oružjem u rukama, već sa zlatom; želio je, da tamo proživi neko vrijeme, kao nekoć u prošlosti.

S nasladom se i zavišću spominjao anekdota iz vremena revolucije, kako je jedan odlični vjetrogonja tamo razbio čašu u jednom dućanu i mjesto odgovora na pritužbe trgovca, polupao i slomio još mnoštvo stvari i tad sve platio u gotovom; kako je drugi jedan prekupio od kralja ljetnikovac i poklonio ga plesačici. Uvijek je svršavao te pripovijesti uzdahom tuge za prošlošću.

Malo vrijeme poslije ženine smrti zatražio je premještenje onamo, ali njegov način života, ćud i hirovi tako su bili poznati u društvu da mu, u odgovoru na molbu, kratko odgovorili: »Nikako.« On je na to griskao usne, omrzovoljio se, zatim počinio nekakvu ogromnu, skupu ludoriju i smirio se. Poslije toga, spiskavši sve, nije više ni mislio na Paris.

Osim bolne žudnje za trećim odlikovanjem, neprestano ga, — odkako je sve spiskao, — još mučila težnja, briga, kojoj je posvećivao svu svoju pozornost, svu snagu duha, svu taktiku, — kako da naime izmami od obih svojih starijih sestara, usidjelica, Sofijinih tetaka, novčana sredstva za svoje razbibrige.

Nadježda Vasiljevna i Ana Vasiljevna Pahotine, premda su bile škrte i ne bi bile dale za ličnost svojega brata niti prebijene pare, silno su mnogo držale do imena, koje je nosio, do časti, ugleda i tradicije obitelji i za to su, povrh odredjenih mu pet tisuća godišnje za lične potrebe, davale mu u različito vrijeme doplataka po prilici u visini iste svote, a zatim još, uz opomene, savjete, malne uz plač, uvijek pod konac godine platile isto toliko za račune kod krojača, trgovaca pokućtvom i drugih.

Znale su, na što on troši novac, ali gledale su sve to s nekom uvidjavnosti, sjećajući se lakoumnih navika kavalira svojega vremena i smatrajući to kao nešta prirodna kod muškarca. Samo su, kao ćudoredne žene, zatiskivale uši, kad bi se stao pred njima hvalisati sa svojim pustolovinama ili kad bi komu drugomu palo na pamet, da ih obavijesti o kojoj njegovoj budalaštini.

On je za njih bio besposleni, ni za što sposobni starac i loš otac, ali bio je Pahotin, a porodica Pahotina potiče iz davnine, slike predaka zauzimaju cijelu dvoranu, a rodoslovnica ne može da se smjesti na veliku trpezu. Njihov je rod dao mnoge ljude slavnih imena.

One se time ponosile i praštale bratu sve, samo zato, jer je Pahotin.

Same one zauzimale su nekoć u svijetu sjajan položaj, a ostale su djevojke s nekih razloga, koje su već svi zaboravili. Povukle su se u obiteljski dom i tu, u obitelji oženjenoga brata proživljavale starost, posvetivši svu svoju strogu pažnju, skrb i brige jedinici Pahotinovoj, Sofiji. Njezin brak malne da nije razorio njihov život, ali ona je doskora obudovila, izgubila majku i ponovno, kao u manastir, stupila pod autoritet i skrbništvo tetaka.

Bile su one dvije visoke, sijede, skladne starice, koje su hodale po kući u teškim, svilenim tamnim haljinama, velikim kapama, s mnogo prstenja na rukama.

Nadježda Vasiljevna patila je od neuralgije i nosila pod kapom baršunastu čepicu, a na ramenima baršunasti okovratnik, podstavljen zrdavinom; Ana Vasiljevna nosila je pak umjetne uvojke i veliki shawl.

Svaka je imala vječno uza se svoju torbicu, a Nadježda Vasiljevna i visoku zlatnu burmuticu; oko nje je uvijek bilo nekoliko džepnih rupčića i stari vječno pospani i hripavi psić, koji od starosti nije više nikoga poznavao od ukućana, osim svoje gospodarice.

Kuća im je bila stara, dugačka, na dva sprata, s grbom na pročelju, s debelim, masivnim zidovima, dubokim prozorčićima i dugačkim stupovima.

U kući se vukao beskrajni niz suknom obijenih soba; tamni, teški rezbareni ormari, sa starim porculanom i srebrom stajali su poput sarkofaga duž zidova pored isto tako teških divana i stolica ro-

kokoa, bogatih, ali tvrdih, neudobnih. Vratar naličio je na Neptuna ; lakaji bili su stari i šutljivi, ženska posluga u tamnim haljinama i čepicama. Karuce bile im visoke, sa svilenim baršunom, konji stari, dobre pasmine, dugačkih vratova i ledjiju, s lalokama, blijedima od starosti, i koji su kod vožnje duboko kimali glavama.

Sofijina soba bila je nekako veselija od ostalih. naročito kad je u njoj bila ona sama : bilo je tamo cvijeća, nota, mnoštvo modernih sitnarija.

Da je tu bilo još malo više slobode, nereda, svijetla i buke, — bilo bi to tada svježe, veselo i ružičasto ubježište, gdje bi se čovjek mogao predati sanjarenju, čitanju, igri, a gdje bi se mogao moguće i zaljubiti.

Ali cvijeće bilo je u teškima, starinskim vazama, nalik sasvim na nadgrobne urne, mnoštvo masivnoga, starog srebra, još je većma davalo sobi žig starine. A tetke same nijesu pod živu glavu trpjele nereda : čim se cvijeće u vazama malko razmakne, evo već Ane Vasiljevne, zvoni po sobaricu u čepici i nalaže joj, da ga stavi u simetrični poredak.

Ako bi se knjiga u bogatom uvezu našla na divanu, na stolcu, — Nadježda Vasiljevna stavila bi je na policu ; ako bi preslobodna zraka sunca prodirala u sobu i zaiskrila se na kristalu, na zrcalu, na srebru, — Ana Vasiljevna bi ustanovila, da to škodi očima, bez riječi upozorila lakaja na portijeru i teški, kruti, svileni zastor odmjereno bi padao s petlje i sakrio svijetlo.

Ali zato je dolje, kod Nikolaja Vasiljevića, vladao potpuni nered. Stare predaje stapale se tamo sa tragovima suvremenoga komfora. Pored teškog baroknog pokućtva stajala je zavješena počivaljka od Gambsa, visoki gotički kamin bio je zakriven zastorom sa slikama pikantnih Faublasovih pustolovina, na stolovima jutro je često našlo ostatke večere, na divanu često se moglo naći žensku rukavicu, cipelicu, u njegovoj odjevaonici — cijelu trgovinu kozmetičkih sredstava.

Kako je gore bilo tiho i mučaljivo, tako se dolje često orili zvonki glasovi, smijeh, a uvijek je tamo bilo živo i neuredno. Komornik bio mu je Francuz, slatke riječi i drska pogleda.

III.

Rajskij i Ajanov prošli su kroz mnogo soba, dok su došli do samoga stana, t. j. do odaja, u kojima su živjele obe starice i Sofija Nikolajevna.

Kad su unišli u salon, stane psić na njih hripavo režati ; ali lajati više nije mogao, pa se, okrenuvši oko sebe, opet smirio.

Ana Vasiljevna kimnula im, a Nadježda Vasiljevna za odgovor na poklone, ljubazno ih pogledala, zadovoljno se usekla i smjesta opet ponjuhala burmuta ; znala je, da će danas biti partija.

— Ma cousine ! — reče Rajskij, pruživši ruku Bjelovodovoj.

Ona se sa smiješkom nakloni i stisne mu ruku.

— Pozvoni, Sophie, da donesu jelo, — reče starija tetka, kad su gosti sjeli za stol.

Sofija Nikolajevna htjela je da ustane, ali Rajskij je pretekao i trgnuo za uzicu.

— Reci Nikolaju Vasiljeviću, da idemo objedovati, — s hladnim dostojanstvom obrati se starica k lakaju. — I nosi jelo ! A kako to, Borisu, danas si zakasnio : već je četvrt na šest ! — prekori ona Rajskoga.

Staricama bio je on nećak u drugoj liniji, a Sofiji bratić u trećoj liniji. Njegova obitelj, takodjer stara i nekoć bogata, bila je u rodbinskim vezama s Pahotinima. Ali upoznao se sa svojom rodbinom tek pred godinu dana.

Skrivio je to sam. Starice se već davno, čuvši njegovo prezime, raspitkivale, nije li on od onih Rajskih, koji su bili odanle, bili u vezi s onima, stanovali ondje ?

On je za to znao, ali se pritajio i propustio taj upit bez pažnje, ne nalazeći ništa zanimljiva u poznanstvu s dosadnom, strogom ,bogatom kućom.

On sam nije bio ni dosadan, ni strog, ni bogat. Starinu svoje obitelji nije nimalo cijenio, pače nije nikad toga ni spominjao ni mislio na to.

Još u djetinjstvu ostao je sirotom u rukama ravnodušnoga skrbnika-neženje, i ovaj ga najprije dao na uzgajanje rodjaki, koja je bila Rajskome pratetka.

Bila je to žena divna srca, ali nije htjela ništa da zna za ono, što je bilo dalje od njezinoga kutića, i tamo u tišini, medju baštama i gajićima, u sitničavim obiteljskim i gospodarskim brigama Rajskij je proveo nekoliko godina; tek što je poodrastao, skrbnik ga smjestio u gimnaziju, gdje su se u dječakovoj pameti konačno izgladile obiteljske predaje o prijašnjem bogatstvu i rodbinstvu s drugim starim obiteljima.

Daljnji razvitak, zanimanja i njihov pravac još su više odalečili Rajskoga od svih predaja starine.

I on se nije žurio da se upozna sa svojim petrogradskim rodjacima, koji su za nj takodjer znali po govorkanju. Ali nekako zimus, Rajskij je jednom na plesu ugledao Sofiju, dva puta s njom govorio i zatim već stao tražiti poznanstva s njezinom kućom. To se najlakše dalo udesiti preko njezinoga oca: tako je Rajskij i učinio.

Poznavao je neku ljepušnu glumicu i na večeri kod nje vješto se približio starcu, zatim mu darovao sliku te glumice, koju je on sam naslikao, spomenuo mu svoje ime, stare veze i doskora bio je predstavljen staricama i kćeri.

Tako je začarao starice, bio sad plah, pokoran mudroj starosti, sad opet živ, veseo drug, da su doskora prešle na »ti« i stale ga zvati mon neveu, a on stao nazivati Sofiju Nikolajevnu kuzinom i stekao stanoviti stepen povjerenja i neka prava u kući, koja drugi tko ne bi zadobio ni za sto godina.

Ali ipak on je još bio nezadovoljan time, što je smio dvaput dnevno zalaziti u kuću, donositi knjige,

note, mogao nepozvan doći na objed. Bio je navikao na društvo novih suvremenih običaja i na neusiljen saobraćaj sa ženama.

A Sofija malokad bi bila s njim na samu: uvijek je štitila sad jedna, sad druga starica; rijetko kada bi razgovor prelazio preko granica običnoga života ili obiteljskih uspomena.

A kad bi se dirnuli živih, dubokih pitanja, starice bi tonom i sentencijama smjesta stavljale na svaki razgovor svoj pečat autoriteta.

Rajskij je medjutim gorio od žudnje da upozna ne Sofiju Nikolajevnu Bjelovodovu, — tu nije bilo ništa za upoznati, osim da je lijepa žena, prekrasno odgojena, dobrog roda i tona, — on je htio da u njoj nadje samo ženu, da otkrije i vidi, šta se krije pod tim mirnim, nepomičnim velom ljepote, koja je jednako vječno sjala, koja nije ni na što bacala nagli, požudni, vatreni ili na koncu dosadni umorni pogled, kojoj se nikad nije otela nestrpljiva, neoprezna ili strastna riječ.

I ona je doista bila divna. Nije se opažalo, da je već udovica, žena; na otvorenom mliječno-bijelom njezinom čelu i plemenitim, malko krupnim crtama lica, ležalo je djevičansko, gotovo dječje nepoznavanje života.

Ona kao da nije čula, da na svijetu ima strasti, jada, divlja igra događaja i čuvstava, koja dovodi do prokletstva, utire taj sjaj s lica.

Velike sivo-modre oči, pune jednoličnoga, neiskrivog plamena. Ali u njima kao da plamiče čuvstvo; čini se, da nije žene bez srca.

Ali kakvo je to čuvstvo? Nekakva sveopća samilost, dobrota k svemu na svijetu, — takvo čuvstvo, — ako je to uopće čuvstvo, — kojim svijetle oči sitih, bezbrižnih ljudi, koji su potpunoma zadovoljni, koji ne poznaju ni zla ni oskudice.

Kosa joj je bila tamna, gotovo crna, gusta, da su je velike ukosnice jedva držale na zatiljku. Ramena i grudi zapanjivale su svojom bujnoćom.

Boja lica, ramena, ruku, bila je čista, svježa, puna zdravlja, netaknuta ni bolešću ni bijedom.

Odijevala se jednostavno, ali ako se podrobno promatralo sve što je na njoj, činilo se, da je velebno odjevena. I materijal njezinih haljina kao da je bio neobičan, a cipelice pristajale joj sasvim drugojačije, nego drugima.

Kao divna slika, prividjenje, javila se ona Rajskome negdje na večer po prvi puta.

Druge večeri ugledao je iz daleka, u kazalištu, treći put opet na plesu, zatim na ulici — i svaki puta slika je ostala vjerna sebi u sjaju i bojama.

Uzalud je on upornim pogledom htio da pročita njezinu misao, dušu, sve što se krilo pod tim velom: ništa drugo nije mogao da pročita osim dubokoga mira. Uvijek mu se činila istom slikom ili divnim kipom iz muzeja.

Svi su tvrdili, da je ona uzor dostojanstva u strogom smislu riječi, comme il faut, žalili, što je ostala bez obiteljske sreće i čekali, kad će novi himen staviti na nju okove.

U obitelji, tetke i bliski starci i starice, često su joj gatali muža u ovom ili onom udvaraču: sad bi ovaj poslanik češće zalazio u kuću od drugih, onda pak jedan slavni general, a jednom se ozbiljno govorkalo o jednom starcu, inozemcu, potomku kraljevskoga, ugaslog roda. Ona pak šuti i gleda bezbrižno, kao da je se sve ne tiče.

Drugi su to smatrali naravnim, pače uzvišenim, sublime, samo Rajskij, — Bog zna zašto, mučio se, da to istrijebi iz nje i da vidi u njoj drugo.

Ona je na ta njegova nastojanja gledala ljubazno, sa smiješkom. Ni u jednoj crti nikad nije bilo nikakve uzbudjenosti, želje, poriva.

Uzalud je on, slušajući prodirni vapaj na sceni, brzo zirnuo na nju, — kako se je dojmilo! Ona je sve to gledala bez bolne, porazne napetosti, koja bi obuzela cijelo općinstvo, bez naivne samilosti.

I karikatura na život, smiješna scena, koja bi izazvala opće, dugotrajno hihotanje, njoj bi izmamila samo olaki smiješak i šutljivi pogled, što bi ga izmijenila s drugaricom u loži.

»I bila je udata!« — razmišljao je Rajskij zadivljeno.

Upoznao se s njom i zatim upoznao s njezinom kućom bivšeg svojeg druga iz službe Ajanova, da dva puta sedmično igra partiju s tetkama, kako bi se on, služeći se tim oskudnim sredstvom, mogao po mogućnosti više približiti svojoj kuzini, u dokolici je slušati, promatrati, ne znajući sam zašto.

IV.

Sjeli su već za stol, kad je došao Nikolaj Vasiljević, obrijan, odjeven u kratki kaput, s besprikorno svezanom kravatom, s bijelim blistavim prslukom, mladenačka vida i lijepima mirisnim sjedinama.

— Bonjour, bonjour! — odgovarao je, kimajući svima. — Ne ću s vama objedovati, nedajte se smetati, ne vous dérangez pas, — govorio je, kad mu ponudili da sjedne. — Idem danas na izlet van grada.

— Zaboga, Nicolas, na izlet, van grada! — klikne Ana Vasiljevna. — Ta snijeg još tamo nije okopnio... Zar te već davno nije mučila reuma?

Pahotin slegne ramenima.

— Šta ćemo! Ce que femme veut, Dieu le veut! Jučer je la petite Ninon kazala Viktoru, da spremi objed na majuru: »Hoću, reče, da se nadišem svježega zraka«... Pa eto, tako i ja hoću!..

— Izvoli, izvoli! — mahne rukom Nadježda Vasiljevna. — Potankosti sačuvaj za tu petite Nini.

— Pazite, da se ne prehladite, — reče Ajanov — Ja sam ozebao u toploj kabanici.

— Eh! mon cher Ivan Ivanović. Da ste uzeli bundu, ne biste ozebli!...

— Parti de plaisir van grada — u bundama! — reče Rajskij.

— Van grada! — Ti si već zamišljaš pod pojmom »van grada« — i zelen, i potoke, i pastire, a moguće i pastiricu... Ti si umjetnik! A zamisli si ti izlet bez zeleni, bez cvijeća...

— Bez topline, bez vode... — prekine ga Rajskij.

— I samo sa zrakom... A zrak se može udisati i u sobi. Za svaki slučaj uzet ću bundu. Zbilja, pod šešir uzet ću još baršunastu kapicu, jer sinoć i danas vas dan osjećam šum u glavi: sve mi se pričinja, kao da zvona zvone; jučer su u klubu oko mene razgovarali njemački, a meni se činilo, — griskaju grčke orahe... Ali ipak idem. O žene!

— Zar je i to don Juan? — tiho upita Ajanov Rajskoga.

— Da, svoje vrste. Ponavljam ti, don Juan, kao i don Kihoti variraju do u beskrajnost. Kod ovoga je ugasao artistički, fini osjećaj poklonstva ljepoti. On se klanja grubo, ćutilno...

— Eh, brate moj, kakvu si ti to metafiziku izgradio iz ljepote!

— Žene, — nastavio je Pahotin, — sad samo nailaze zabavu u društvu s ljudima naših godina. (On se nikad nije nazivao starcem). I kako su ljubazne: na primjer, Pauline mi je rekla...

— Izvoli, izvoli! — nestrpljivo će Nadježda Vasiljevna. — Idite, ako ne ćete objedovati...

— Ah, ma soeur! Molim te na dvije riječi, — obrati se on k starijoj sestri, i nagnuvši se, tiho. umolnim vidom stane joj nešto govoriti.

— Opet! — hladno i začudjeno prekine ga Nadježda Vasiljevna. — Ne! — tvrdokorno reče zatim.

— Quinze cents! — molio je on.

— Ne, ne, mon frère: k Uskrsu ste dobili tri tisuće, i već nemate... Našto je to nalik...

— Eh bien, mille roubles! Grofu moram vratiti: prošle sam nedjelje od njega posudio: ne usudjujem mu se na oči.

— Ne i ne. A meni se usudjuješ na oči?

On odstupi od nje i zamišljen stane griskati usnice.

— Jesu li vam kazali, papà, da je grof bio danas kod vas? — upita Sofija, čuvši za grofa.

— Da; žao mi je, što ga nijesam susreo. Sutra idem k njemu.

— On sutra ide rano u Carskoje Selo.

— Zar je rekao?

— Da, bio je ovdje. Veli, da mora s vama govoriti. Nekakve poslovne stvari...

Pahotin opet stane griskati usnice.

— Znam, znam već zašto! — najednom se sjeti: — Valja riješiti nekakve spise, — merci, k Uskrsu su me mimoišli, a Ilju su odlikovali! Qu' il aille se promener! Jesi li bila u Ljetnom Vrtu? — upita on kćerku. — Oprosti, nijesam dospio...

— Ne, sutra idem s Catherine: obećala mi, da će doći po me.

On poljubi kćerku u čelo i ode. Objed se svršio; Ajanov i starice sjednu za karte.

— No, Ivane Ivanoviću, ne ljutite se, — reče Ana Vasiljevna, — ako opet zaboravim svoju trefovu damu. Noćas sam pače o njoj sanjala. Kako sam je samo onda pregledala! Stavljam deveterku na tudjega dečka, a dama mi je u rukama...

— Događja se! — udvorno će Ajanov.

Rajskij i Sofija najprije su sjedili neko vrijeme u salonu, a zatim se povukli u Sofijin kabinet.

— Šta ste jutros radili? — upita Rajskij.

— Bila sam u institutu kod Lidije.

— Ah! Kod kuzine. Kako je s njome? Hoće li skoro izaći?

— U jesen; a na ljeto povest ćemo je na ladanje. Da: vrlo je mila, poljepšala se, samo je još smiješna... i sve su one tako smiješne...

— Zašto?

— Okružile me sa sviju strana; od svega su zanešene: od čipaka, haljina, narukvica; zamolile

me pače, da im pokažem cipele... — Sofija se nasmiješi.

— Pa jeste li pokazali?

— Ne. Valjat će na ljeto odučiti Lidiju od tih naivnosti...

— Zašto odučiti? To su bezazlene djevojčice, koje sve zanima, veseli, pa hvala Bogu, da ih zanimaju cipelice; kasnije će se zanijeti za drveće, cvijeće na ladanju... Zar ćete im i tamo smetati?

— O ne, cvijeće, drveće, — tko da im u tome smeta? Nijesam im samo dala da vide moje cipele · to je suvišno, nije potrebno.

— Zar se može živjeti bez suvišnoga, nepotrebnog?

— Čini se, da ste danas opet nakanili da se borite sa mnom? — primijeti ona. — Samo, molim, ne glasno, drugačije će tetice uhvatiti koju riječ, pa će onda htjeti da znaju potankosti: a ponavljati je dosadno.

— Ako čovjek sve svede na potrebno i ozbiljno, — nastavi Rajskij, — kako život postaje jadan, dosadan! Samo što je čovjek izmislio, dodao, — to čini život lijepim. Nasladu osjećamo samo kad odstupimo od poretka, od forme, od vaših dosadnih načela...

— Kad bi vas ma tante ulovila na toj riječi. »odstupiti od načela«... — primijeti Sofija.

— Odmah bi rekla: izvolite, izvolite, — doreče Rajskij. — A šta vi velite? — upita on. — Budite jednom bez »ma tante!« Ili zar je vaše vlastito shvaćanje o kršenju načela samo prekriveno autoritetom ma tante?

— Vi po običaju hoćete, da iz želje djevojčica da vide moje cipele, učinite važnu stvar, da mi odčitate bukvicu i onda da me prisilite, da se s vama saglasim... zar ne?

— Da, — reče Rajskij.

— A kakva vas je to spopala strast, da progonite moja bijedna načela?

— Jer nijesu vaša.

— A da čija?

— Tetkina, bakina, djedova, prababina, pradjedova, eno sve ove izblijedjele gospode i gospodja u vlasuljama, manšetama...

On pokaže na portreje.

— Eto vidite, koliki su za moja načela, — našali se ona. — A za vaša?

— Još više njih! — odvrati Rajskij i odgrne zastor s prozora.

— Gledajte, svi ovi koji idu, šeću, trčkaraju gore dolje, svi ti živi, neizbljedjeli ljudi, — svi su oni za mene! Idite k njima, kuzino, ne bježte od njih! Tamo je život... — on spusti zastor. — A tu je — groblje...

— Možete li barem vi, cousin, jednom za vazda učiniti resumé: kakva su to njihova načela, — ona pokaza na ulicu: — u čemu se sastoje i zašto ono, po čemu je živjelo tako mnogo ljudi i tako dugo, najednom valja mijenjati u drugo, po čemu živu...

— U vašem je pitanju i odgovor: — »živjelo«, — rekoste vi, i — iživjelo; velim ja. A ovi, — on pokaže na ulicu: — živu! Kako živu, to se ne može reći, kuzino! To bi značilo ispričati vam život uopće, a današnji napose. A ja vam već tako dugo pripovijedam svašta: prepiremo se, iznosim vam primjere, čitam... a sve uzalud.

— Pa tko je kriv, — zar ja?

— Vi, kuzino; ako ništa drugo ne znam, ali pričati umijem. Ali vi ste nepokolebivi, nepomutivi, ne izlazite iz svoje tvrdjave... i ja vam se duboko klanjam.

On joj se duboko pokloni. Ona ga promatrala sa smiješkom.

— Budimo oboje nepokolebivi: ostanimo barem vjerni svojim načelima... — reče ona.

— To znači samo ostati vjeran sljepoći, — a to nije bogzna kakvo junaštvo!... Svijet ide k sreći, k uspjehu, k savršenstvu...

— Ali zar ja... nijesam savršenstvo, cousin? Tek prekojučer ste mi to rekli, pače ste se spremali da to i dokažete, samo da sam htjela slušati...

— Da, vi ste savršeni, kuzino; ali eto Venera Milonska, glave Greuzeove, žene Rubensove, — još su savršenije od vas. Zato su... vaš život, vaša načela... daleko od savršenstva!

— Pa što valja učiniti, da čovjek shvati taj život i vaša mudra načela? — upita ona mirnim glasom, koji je jasno pokazivao, da ona ne kani učiniti ni koraka da ih shvati, i da govori samo zato, jer se o tome povela riječ.

— Što valja učiniti? — ponovi on. — Ponajprije, skinuti taj zastor s prozora, i sa života takodjer i gledati na sve otvorenim očima; i tad ćete shvatiti, zašto su ti starci izblijedjeli i zašto vam lažu, zašto vas bezdušno varaju iz svojih pozlaćenih okvira...

— Cousin! — sa smiješkom stane Sofija na obranu pradjedova pred tim oštrim izrazima.

— Da, da, — vatreno nastavi Rajskij, — oni lažu. Eto, gledajte, taj napudrani starčić sa čeličnim očima, — govorio je, pokazujući na portre, koji je visio izmedju prozora, — on je bio, vele, strog pače spram obitelji, ljudi se bojali njegova pogleda... Pa on i sad zbori sa zida: »Budi dostojna«, — čega: zar čovjeka, žene? Ne, — »dostojna roda, imena«, i ako se, Bože sačuvaj, pojavi čovjek s jučerašnjim imenom, s ugledom, koji je stekao vlastitom glavom i rukama, — »ne diži k njemu očiju, pamti, ti nosiš ime Panjuhina!« Ni suvišnog pogleda, ni smione, prirodne simpatije... Sačuvaj Bože od mésalliance! A sam — koga je počastio, a koga lišio društva sa svojom osobom? »Il faut bien placer ses affections!« veli on svojim nečovječjim narječjem, izrazujući nečovječje pojmove. A na kakve je affections razbacao sam svoj život, zdravlje? Je li posvetio svoje affections toj suhoj starici, šiljasta nosića, svojoj ženi?.. — Rajskij pokaza na ženski portre. — Ne, ona gleda

nekako neveselo, oči su joj duboko upale: to je isto takva žrtva dobroga tona, roda i običaja... kao i vi, jadna, nesretna kuzino...

— Cousin, cousin! — sa smiješkom pokuša Sofija da ga suzdrži.

— Da, kuzino: vi ste prevarena i vaše su tetke proživjele život u strašnoj varci i prinijele se na žrtvu aveti, sanji, žarkim uspomenama... On je zapovjedio! — nastavi on, gledajući gotovo bijesno na portre: — sam je živio varkom, lukavštinom ili silom, varao, počinjao strahote, a ostalima zapovjedio da ne ljube, da se ne nasladjuju!

— Cousin, podjimo u salon: nemam šta da vam odgovorim na vaš prekrasni monolog... Šteta, što propada ututanj! — dometne ona malko podrugljivo

— Da, — odvrati on, — predak slavi slavlje. Načela, koja je namro snažna su. Ona vam se mile, kuzino: mir, besprikorna čistoća i sjaj okružuju vas kao aureola...

On uzdahne.

— Sve je suvišno, nepotrebno, cousin, — reče ona: — svega toga nema. Pradjed se mnome ne ponosi, ni aureole nema; zabavljam se samo vašom besjedom i dugo ne ću morati u kazalište: imam ovdje pozornicu, ne treba ni da se maknem s mjesta... Znate, na koga me sjećate? Na Čackoga*...

On se zamisli, sam se u mislima pogleda i nasmiješi.

— Istina je, glup sam, smiješan, — reče on, pristupivši k njojzi, smiješeći se veselo i dobrodušno· — Moguće sam i ja s ladje dospio na ples... Evo i Famuzova u suknji! — pokaže na tetke. — I moguće za pet, za deset godina...

On ne doreče svoje misli, mahne nestrpljivo rukom i sjedne na divan.

---

* Glavno lice u komediji Gribojedova: »Sve zlo od razuma«.

— O kakvoj varci, sili, lukavštini govorite? — upita ona. — Svega toga nema. Nitko me ni u čemu ne sprečava... Šta je kriv pradjed? Zar zato, što vi ne možete da protumačite svoja načela? Mnogoput ste to kušali, ali uvijek uzalud...

— Da, s vama uzalud, to je istina, kuzino! Vaši pretci...

— I vaši takodjer: i vi ih imate.

— Naši pretci bili su umni, vješti ljudi, — nastavi on; — gdje nešta nije išlo silom i snagom, tamo su stvorili sistem, pretvorili ga u tradiciju — i vi ginete sistematski, po tradiciji, kao Indijka, koja se spaljuje s muževom lešinom...

— Čujte, m-r Čackij, — prekine ga ona: — recite mi barem, od čega ja ginem? Zar od toga, što ne shvaćam nov život, što se ne... ne podajem... kako vi to nazivljete... razvitku? To je vaša omiljela riječ. A zar ste vi došli do toga razvitka? Ta ja svaki dan slušam, kako si dosadjujete... Katkad i sve ostale zarazujete dosadom...

— I vas takodjer?

— Ne, zbilja, pustimo šalu, meni vas je žao...

— Govoreći o sebi, ne stavljajte se u isti red sa mnom, kuzino: ja sam nakaza, ja... ja... ne znam što sam, i nitko toga ne zna. Bolestan sam, nenormalan čovjek i kraj toga sam protepao, iskvario, iznakazio... ili ne, nijesam shvatio svojega života. Ali vi ste cijeli, odredjeni, vaša je sudbina tako jasna, pa ipak vas žalim. Muči me, što vam život odlazi poput rijeke, koja teče u pustinju... Zar vam je to narav dosudila? Pogledajte se...

— Što da radim, mon cousin: ja ne shvaćam? Čas prije rekoste, da valja, da se shvati život, ponajprije skinuti zastor s njega. Recimo, da je skinut i da ne slušam pradjedova: znam, zašto, kuda bježe ti ljudi, — ona pokaže na ulicu: — što ih zanima, uzbudjuje, a što je zatim potrebno,?

— Zatim je potrebno...

On ustane, pogleda u salon, pridje tiho k njoj i tiho, ali čujno reče:

— Ljubiti!

— Voilà le grand mot! — podrugljivo će ona.

Oboje ušute.

— Čini se, da ste i njih prekorili, zašto ne ljube, — dometne sa smiješkom ona, pokazavši glavom k salonu na tetke.

Rajski odmahne rukom zlovoljno prema tetkama.

— Zar ste vi valjda bolja od tetka, kuzino? — odvrati on. — Samo one su stare, bolesne, a vi krasna, sjajna, zasljepljiva...

— Merci, merci, — nestrpljivo ga ona prekine, sa svojim običajnim, kao ukočenim smiješkom.

— Zašto me ne pitate, kuzino, što znači ljubiti, kako ja shvaćam ljubav?

— Čemu? Nije mi to potrebno da znam.

— Ne, vi se ne usudjujete to pitati!

— Zašto?

— Oni bi čuli. — Rajskij pokaže na slike radjedova. — One ne dopuštaju... — on pokaže u salon na tetke.

— Ne, on bi čuo! — reče ona, pokazavši na portre svojega muža u naravnoj veličini, koji je visio nad divanom, u gotičkom, pozlaćenom okviru.

Ona ustane, pridje k zrcalu i zamišljeno stane popravljati čipke na vratu.

Rajskij je medjutim pomnjivo razmatrao mužev portre: gledao je sive oči, oštar, malen nos, ironički stisnute usne i kratko ošišanu kosu, ridje zalistke. Zatim je pogledao njezin raskošan lik, punu ljepotu i u mislima si stao dočaravati onoga sretnika, koji bi mogao, po pravu srca zapovijedati ili se pokoravati toj božici.

»Ne, ne, nije to taj!« mislio je, gledajući na portre: »To je takodjer predak, koji samo još nije dospio da poblijedi: i nijesi njemu, već svojemu principu pokorna...«

— Vi se tako često svraćate na svoj najdraži predmet, na ljubav, a gledajte, cousin, ta mi smo već stari, vrijeme je da prestanemo misliti na to! — reče ona, koketno zirkajući u zrcalo.

— Dakle, vrijeme je, da prestanemo živjeti .. Pa, recimo, da to vrijedi za me, ali vi, kuzino?

— Pa kako živu drugi, gotovo svi?

— Nitko ne živi tako! — prekine je on uvjereno.

— Kako? Onda po vašemu, knez Pierre, Ana Borisovna, Lav Petrović... svi oni...

— Živu, — ili u uspomenama ljubavi, ili ljube, pa hine...

Ona se nasmije, stane po simetriji redati cvijeće i opet pridje k zrcalu.

— Da, ljubili su ili ljube, naravno, za se, i ne prave od toga nikakve pripovijesti, — svrši ona i podje prema salonu.

— Još jednu riječ, kuzino! — sustavi je on.

— O ljubavi? — upita ona, ustavivši se.

— Ne, ne bojte se, barem sad nijesam za to raspoložen. Htjedoh vam reči nešta drugo.

— Govorite, — meko će ona, sjednuvši.

— Idem ravno na stvar: recite mi, odakle vam taj mir, kako vam uspijeva, da sačuvate tišinu, dostojanstvo, tu svježinu u licu, meku uvjerenost i skromnost u svakoj odmjerenoj kretnji vašega života? Kako to postizavate bez borbe, bez ushita, bez pada i bez pobjeda? Šta tu činite?

— Ništa! — zadivljeno će ona. — Zar hoćete da me spopadaju nekakve konvulzije?

— Ta zar ne vidite druge ljude oko sebe, koji nijesu takvi kao vi, već s nemirom na licu, s jadikovkama...

— Da, vidim ih i žalim: ma tante, Nadježda Vasiljevna neprestano se tuži na neuralgiju, a papà na priliv krvi...

— A drugi, a svi? — prekine je on, — zar tako živu? Jeste li se kad upitali zašto se muče, plaču,

more, a vi ne? Zašto drugima po tri puta na dan dodija život na svijetu, a vama ne? Zašto oni pate, ljube i mrze, a vi ne...

— Zar govorite za one, — upita ona, pokazavši glavom na ulicu, — koji tamo bježe, hite? Ali vi ste sami rekli, da ne shvaćam života. Da, ja ne poznam tih ljudi i ne shvaćam njihova života. Oni me se ne tiču...

— Ne tiču! Ta to znači da vas se život ne tiče! — Rajskij gotovo vikne, tako da se jedna tetka na čas prenula od igre i glasno im dobacila:

— Što se vi tamo prepirete: nemojte se potući! ... O čemu to govore?

— Opet »život«: vi samo ponavljate tu riječ, kao da sam ja mrtva! Već slutim, što će biti dalje, — reče ona, nasmijavši se tako, da joj se otkrili prekrasni zubi. — Odmah ćemo doći do načela, a zatim ... do ljubavi.

— Ne, nije još oživio Olimp! — reče on. — Vi ste, kuzino, jednostavno olimpijska boginja, — evo, to je konac cijeloga objašnjavanja, — dometne, kao u očaju, što ne može da pokoleba to more. — Hajdemo u salon!

On ustane. Ona ostane sjediti.

— Vi ne ćete da se udostojite da sidjete k smrtnicima, da pogledate njihov život, živite olimpijskim nepomičnim blaženstvom, uživate nektar i ambroziju, — blago vama!

— Pa šta hoćete još: imam sve i ništa mi ne treba...

Nije još ni izrekla, kad Rajskij skoči.

— Sama ste izrekla svoju osudu, kuzino, — napane je on žestoko: — »imam sve i ništa mi ne treba!« A jeste li se samo jednom upitali: koliko ima ljudi na svijetu, koji nemaju ništa i kojima svega treba? Pogledajte naokolo: okružuje vas svila, baršun, bronca, porculan. Ne znate kako ni otkale dolazi gotov objed, pred kapijom čekaju karuce i voze vas na ples i u operu. Deset slugu ne daju vam

ni da što poželite i izvršuju gotovo vaše misli... Samo se strpite: znam da su to opća mjesta... A mislite li kad, odakle sve to dolazi i tko vam to daje? Naravno, ne mislite. Iz sela dolaze od upravitelja novci u ured, vama ih donose na srebrenom pladnju i vi ih, ni ne brojeći, stavljate u svoj stol...

— Tetka deset puta ih prebroji i spremi kod sebe, — reče ona: — a ja, poput djevojčice iz instituta, moram moljakati svoj dio i ona mi ga daje, sami znate, s kolikim podukama.

— Da, ali ga ipak daje. Saslušate njezine poduke i zatim tratite novac. A kad biste vi znali, da tamo, za ljetne žege, žanje trudna seljakinja...

— Cousin! — zaprepašteno ga ona pokuša sustaviti, ali to nije bilo lako, kad bi Rajskoga obuzeo patos.

— Da, a djecu je morala ostaviti kod kuće, — ganjaju se za kokošima, prasadi, a ako nema kod kuće kakve iznemogle bake, život im je svaki tren ugrožen: od bijesnog pseta, prolaznih kola, jaruga punih vode... A muž joj se takodjer kini i muči ili za plugom, ili pak za ciče zime vozi žito, da dobije kruha — bukvalno kruha, — da utoli glad svoj i svoje obitelji i još da donese upravitelju pet ili deset rubalja, koje vam donose na srebrenom pladnju... Vi sve to ne znate: »vas se to ne tiče«, kako velite...

Na lice joj se spustila sjena neobičnog nemira, sumnje.

— Pa što sam ja tu kriva, što mogu da učinim? — tiho će ona, krotko i bez ironije.

— Ne propovijedam komunizma, kuzino, smirite se. Samo odgovaram na vaše pitanje: »Što da radim«, i hoću vam dokazati, da nitko nema prava da ne pozna život. Život sam stresa, gura, budi od toga blaženog sna, — katkad i vrlo grubo. Naučiti »što da se radi«, — takodjer ne mogu, ne umijem. Drugi će to učiniti. Ja bih vas samo htio probuditi: vi spavate. a ne živite. Šta će iz toga izaći, ne znam, — ali ne mogu ostati ravnodušan k vašem snu.

— A šta vi sami, cousin, radite s tima nesretnicima: pa i vi imate seljake i takve... seljakinje? — ona će radoznalo.

— Malo ili ništa, na sramotu svoju ili onih, koji me odgojili. Davno sam se riješio skrbništva, a upravlja svime još isti skrbnik, — dapače ne znam kako. Imam još babušku, na drugom mjestu, — tamo imam takodjer nekakav komadić zemlje: u njihovim je rukama sve sigurnije nego u mojima. Ali ja se barem ne ispričavam time, da ne poznam života, — znam ja koješta, govorim o tome, kao na primjer sad, raspravljam, a katkad i pišem. Osim toga izabrao sam si posao: volim umjetnost i... malo se bavim slikarstvom, glazbom... glazbom... pišem... — završi on tiho, gledajući u šiljke svojih cipela.

— To su same ozbiljne stvari, što ste mi sad kazali! — zamišljeno reče ona. — I ako me nijeste probudili, a ono ste me preplašili. Zlo ću spavati. Ni tetka, ni Paul, moj muž, nikad mi nijesu toga govorili, — uopće nitko. Ivan Petrović, upravitelj, donosio je spise, račune, ja sam ih slušala, razgovarali su katkad o žitu, o nerodici. A... o tima seljakinjama.. i dječici... nikada.

— Da, to je mauvais genre! Ta kod vas je pače neprilično govoriti o »seljanima«, »seljankama«, pa još trudnima... Ta dobar ton ne dopušta čovjeku da bude sam što je... Valja strti sa sebe sve, što je lično i postati nalik na ostale!

— Jednom... sprovest ćemo ljeto na selu, cousin, — reče ona živahnije nego obično: — dodjite tad k nama i... i mi ćemo se pobrinuti, da djeca ne lete s psima, — to prije svega. Zatim ćemo zamoliti Ivana Petrovića da ne šalje... te žene na rabotu... konačno, odreći ću se svoga novca za sitnarije...

— Pha, ostat će onda te pare u džepu Ivana Petrovića. Pustimo to, kuzino. Došli smo do političke ekonomije, socijalizma i komunizma, — a ja nijesam baš jak u tim pitanjima. Dovoljno je, da sam

pokolebao vaš mir. Velite, da ćete zlo spavati, — to je baš i potrebno : sutra, moguće, ne će više biti toga sjaja na licu, ali zato će ono zasjati drugom, ne andjeoskom, već ljudskom ljepotom. A pomalo ćete se početi pitati, ne čeka li i vas kakav drugi posao, osim vizita i ispraznoga mira, i tad ćete već s drugim mislima gledati ovamo, na ulicu. Zamislite se samo tamo, pa ma i rijetkokad : na primjer, da morate ići pješice za zimske večeri, da se morate sama penjati u peti sprat, davati lekcije ? Da ne znate, hoćete li imati tople sobe, da li ćete si toliko zaslužiti, da si uzmognete kupiti cipele ili toplu haljinu, — pa još ne samo za se, nego i za djecu ? I onda mučiti se neprotjerivom misli, šta će biti od njih, kad vam ponestanu sile ? . . . I živjeti pod tom misli, kao pod oblakom, deset, dvadeset godina . . .

— C'est assez, cousin ! — nestrpljivo ga ona prekine. — Uzmite novac i dajte ga onima tamo . . .

I pokaže na ulicu.

— Vi se sami morate naučit davati, kuzino ; ali prije treba da shvatite te brige, da im povjerujete, tad ćete se i naučiti davati novac.

Oboje ušute.

— To su dakle ti principes . . . A što je dalje ? — upita ona.

— Dalje . . . treba ljubiti . . . biti ljubljenom . . .

— A zatim ?

— Zatim . . . »plodite se, množite se i naseljujte zemlju« : a vi ne izvršavate ove božje zapovijedi . . .

Ona porumeni i nasmiješi, ma kako se tome odupirala ; i on se nasmiješi, zadovoljan time, što mu je ona sama pomogla da se tako odredjeno izrazi o konačnom cilju ljubavi.

— A ako sam ljubila ? — javi se ona.

— Vi ? — upita on, promatrajući njezino bestrastno lice. — Vi ste ljubili i . . . patili ?

— Bila sam sretna. Zašto da čovjek uvijek pati ?

— Zato i ne poznate života, ne shvaćate tudjih jada : šta vas se tiče, zašto se seljak kupa u znoju, a

seljanka žanje u nepodnosljivoj žegi, — a to sve je samo zato, jer nijeste ljubili ! A ljubiti bez patnje — nije moguće. N e ! — reče on : — kad bi lagao vaš jezik, ne bi slagale vaše oči, promijenile bi se bar na časak te boje. A vaše oči zbore : vi ste kao da ste se jučer rodili . . .

— Vi ste pjesnik, umjetnik, cousin, vama su moguće neophodno nužne drame, rane, jecanja, i šta još sve ne znam ! Vi ne shvaćate miran, sretan život, ja pak ne shvaćam vašega . . .

— To vidim, kuzino : ali hoćete li ikad shvatiti? — to bih eto htio da znam ! Vi ste, velite, ljubili, pa zar nikad nijeste izašli iz vašega olimpijskoga mira ?

Ona zaniječe glavom.

— Kako ste to učinili, pripovijedajte ! Zar ste uvijek tako sjedili, gledali na sve mirno, isto se tako pomoću vaših dvih sobarica polagano odijevali, mirno čekala na karuce, da podjete onamo, kuda vas je vuklo srce ? Zar zbilja nijeste nikad bili uzbudjeni, nijeste li se tisuć puta pitali u mislima, je li on tamo, da li čeka, misli na vas ? Zar nijeste nijedared iznemogli, nijeste li porumenjeli nad izgubljenom minutom, ili od sreće, videći, da je on tamo ? Nijeste li kad problijedili, zar vas nikad nije obuzeo strah, čudjenje, što ga nema ?

Ona zaniječe glavom.

— Zar vas nikad nije opojila radost, nijeste li nikad pohrlili k njemu bez riječi, kad je došao ovamo . . .

— Ne, — reče ona uvijek s istim smiješkom.

— A kad ste lijegali u krevet . . .

Na licu joj se pojavi nemir.

— Nije li on tu stajao ? . . . — nastavi on.

— Šta to govorite, cousin ! — ona će gotovo zaplašeno.

— Nije li on tu stajao, pa makar u vašoj maštи, nije li se nadvio nad vas . . .

— Ne, ne . . . — branila se ona.

— Nije li vas hvatao za ruku, cjelivao ? . . .

Rumen oblije njezine obraze.

— Cousin, bila sam udata, to znate... assez, assez, de grâce...

— Da ste ljubili, kuzino, — nastavi on, ne slušajući je: — vi biste se morali sjetiti, kakav vas je užitak spopadao, kad ste se probudili poslije takove noći, kako ste se radovali, da postojite, da postoji svijet, ljudi i on...

Ona obori dugačke trepavice i slušajući ga nestrpljivo, stane lupkati cipelicom.

— A ako svega toga nije bilo, kako ste ljubili, kuzino? — završi on pitajući.

— Drugojačije.

— Pripovijedite: čemu tajiti uzvišenu ljubav?...

— Ne tajim: u njoj nije bilo ništa tajanstvena, ni uzvišena, bilo je u njoj sve, kao kod ostalih...

— Ah, samo ne kao kod ostalih, ne, ne! Pa iako nijeste ljubili i još jednom uzljubite, šta će tad biti s vama, s tom dosadnom sobom? Cvijeće ne će stajati tako simetrično u vazama, sve će ovdje progovoriti o ljubavi.

— Dosta, dosta! — prekine ga ona napola nasmijana, ne moguće od dosadne nestrpljivosti, već kao pod dojmom umornosti od razdražljive prepirke.

— No, mogu si zamisliti obe tetke, kad bi se u sobi naselio nered, — reče ona sa smijehom: — porazbacane knjige, cvijeće — i cijela ulica nesmetano gleda unutra!...

— Opet te tetke! — prekori je on. — Ni koraka bez njih! Pa zar će tako biti cio život?

— Pa da... naravno, — odvrati ona zamišljeno. — Pa kako da bude?

— A šta je s vama samom? Zar kod vas ne će biti nijednog slobodnog pobudjaja, vlastitog koraka, hira, nestašluka, pa makar i gluposti!...

Ona se zamislila, kanda sjećala nečega, zatim najednom se nasmiješila i malko porumenjela.

— O kuzino! Vi rumenite? Dakle, tetke ipak nijesu vječno tu sjedile, nijesu sve vidjele i znale! Recite mi, šta je? — molio je on.

— Doista sam se sjetila jedne gluposti i jednom ću vam je moguće ispripovijediti. Bila sam još djevojčica. Vidjet ćete, da sam i ja doživila suze, drhtaj i rumen... et tout ce que vous aimez tant! Ali ispričat ću vam samo zato, da više ne zborite o ljubavi, strastima, uzdisajima i vapajima. A sad hajdemo k tetkama.

On izadje u salon, a ona pridje k ormariću, uzme bočicu, nalije nekoliko kapljica eau de Cologne-a na ruku i zamišljeno pomiriše, zatim uredi se pred zrcalom i udje u salon.

Sjedne kraj tetaka i stane pozorno pratiti igru, a Rajskij pak nju.

Bila je mirna, svježa. A njemu pak naprotiv obuzeo dušu nemir, želja, da sazna, na što ona sad misli, što joj je na srcu; htio je da pročita u njezinim očima, da li je dirnuo barem njezine nerve; ali ona ga nije nijednom ni pogledala. I kasnije već, kad je ustala poslije igre, stala opet s njim razgovarati, — lice joj bilo uvijek jednako, kao jučer, kao prekojučer, kao prije pola godine.

»Kako i čime živi ta žena! Ako je ne glože muke, ako je ne burka nada, ne muče brige, — ako je ona doista »ponad svijeta i strasti«, — kako to, da si ne dosadjuje, ne gnjuša životom... kako si dosadjujem i kako se gnjušam ja? Ta bih htio da znam?«

V.

— No, kako si prošao? — upita Rajskij Ajanova, kad su izašli na ulicu.

— Dobio sam četrdeset i pet rubalja; a ti?

Rajskij slegne ramenima i ispriča mu svoj razgovor sa Sofijom.

— Šta ćeš, i ovako se može zatući vrijeme. Pa zar te to veseli:

— Veseli, — kako je to glupa riječ ! Samo djeca i Francuzi hlepte zatim da se vesele : s'amuser.

— Pa kako da se nazove to, što ti činiš ? I zašto ?

— Već sam ti kazao zašto, — ljutito će Rajskij. — Zato, jer me njezina ljepota privlači, razdražuje, — nasladjujem se, — razumiješ ? Eto, sad mi je došla misao da naslikam njezin portret ... To će trajati mjesec dana, imat ću prilike da je proučavam ...

— Pazi, da se ne zaljubiš, — primijeti Ajanov. — Veliš, da se ne možeš oženiti, a igrati se sa strašću takodjer ne ide. Lako se možeš opeći ...

— Komu ti to govoriš ! — prekine ga Rajskij. — Kao da ja to sve ne znam ! A ja u snu i na javi samo sanjam, kako bih se mogao opeći. Pa kad bih se i opekao neizlječivom strasti, — tad bih se na koncu i oženio ... Ali ne : strasti, bile izlječive ili neizlječive, nikad ne svršavaju svadbom. Za me nema mirne luke : čeka me ili oganj, ili san i dosada !

— Pa što si joj danas sve bio nadrobio ! Ta nazvala te Čackim ... Ali ti si kanda bio istodobno i Don Juan i Don Kihot. Čudak si mi, doista ! Ne bih se nimalo začudio, kad bi najednom obukao rizu i stao propovijedati ...

— Ni ja se ne bih začudio, — reče Rajskij : — ali premda ne ću obući rize, ipak mogu da propovijedam — iskreno, svagdje, gdje opazim laž, himbu, zlo, jednom riječi svagdje, gdje nema ljepote, pa ako baš i sam bio katkad ružan ... Moja narav reagira na sve, čim se samo razbude živci, — odmah je tu ! ... Znaš što, Ajanove, davno me već ozbiljno spopala misao, da pišem roman. I sad ću tome posvetiti sve svoje vrijeme.

Ajanov se stane smijati.

— Ozbiljna misao, mora se priznati, — reče on, — ti zboriš o romanu kao o ozbiljnom poslu ! Doista, piši, ti i onako nemaš pametnijeg posla, nego da pišeš romane ...

— Ne smij se i ne rugaj : u roman ulazi sve, — nije to drama ili komedija, — to je kao okean : obala nema ili se ne vide ; nije tijesno, sve se tamo da smjestiti. I znaš, tko me je naveo na misao o romanu : naša zajednička znanica, sjećaš li se Ane Petrovne ?

— Glumice ?

— Da, to je vrlo smiješno. Ona je mila, razumna žena, zna se snaći u životu, kao sve žene, kad poput riba ne izlaze iz vode na obalu, već ostaju u vodi, t. j. u svojoj sferi ...

— Da, pa šta je s njom ?

— Evo, što mi je ona pripovijedala o sebi. Imala se davati njezina korisnica, a nema zgodnoga komada : nemamo mnogo dramatičara : šta je u koga bilo, to su obećali drugima, a prijevoda nije htjela. I ona odluči da sama napiše komad ...

— »Žene mogu sve«, — sigurno joj došlo na pamet, — našali se Ajanov.

— Moguće. I s kakvom mi je milom bezazlenošću ispričala svoje osnove. Na primjer, veli ona, »Sve zlo od razuma«, — excuse du peu — sva su lica sasvim obični ljudi, govore o samim običnim stvarima, a cijeli zaplet tako je jednostavan : Čackij se zaljubio, ali mu izabranice nijesu htjeli dati, već je namijenili drugome, on je zato saznao, razljutio se i otišao. Otac se razljutio na oboje, ona na Molčalina, — i stvar je gotova ! ... I kod Molièrea, veli ona. škrtica je škrt, Tartuffe je podli licemjerac. A može se, veli ona, zamisliti lukaviju, zanimljiviju spletku Jednom riječi, komedija joj se činila isto tako neozbiljnim radom, kao i tebi roman. Tragedije se nije laćala ; tu je sama skromno uvidjala, da nije dorasla. Ali komedije se prihvatila i kroz sedmicu dana ispisala nekoliko desetaka listova ; zamolih je, da mi pokaže, — ne, ni za živu glavu ! »Zar ste već svršili ?« upitam ja. — »Ma koliko se trudila, nikako ne mogu doći do kraja«, veli ona : »lica se neprestano razgovaraju i ne mogu da prestanu, pa sam zato sve bacila.« — »Jadnica ! Šteta, što joj je baš trebala ko-

medija, koja mora da ima početak i svršetak, zaplet i rasplet ; da se je latila romana, vjerojatno bi i nešto stvorila. Junaci joj tad ne bi neprestano razgovarali. Pisat ću roman, Ajanove. U roman može da udje vas život, u cijelosti i u potankostima.

— Vlastit ili tudji ? — upita Ajanov. — Još će nas na koncu konca sve u njemu opisati . . .

— Ne boj se. Što uspijeva kistu, u drugim umjećima se ne da izvesti. Sve odvisi o bojama, shvaćanju, bujnosti mašte i zasebnosti pogleda. Malko humora i čuvstava, iskrenosti i suzdržljivosti, i . . poezije . . .

On zašuti, kročeći dalje zamišljeno.

— Excuse du peu ! — ponovi i Ajanov. — Piši, što ti pane na pamet, nešta će već iz toga izaći.

Rajskij uzdahne.

— Ne, — reče on, — još je nešta potrebno, a to nijesam spomenuo : naime . . . talent . . .

— Naravno, nepismeni ne pišu . . .

— Ti si pismen, pa zašto i ti ne pišeš ? — prekine ga Rajskij.

— Zašto ne ? Ja imam što da pišem. Radim na velikom djelu . . .

— Opet se hvališeš sa svojim »djelom« ! Mislim, ako prestaneš pisati, da će to biti najveće djelo.

— A hoće li mi tvoj roman dati dohodak od pet tisuća, stan s ogrjevom i čin ?

— Zar te nije stid tako govoriti ? Kad ćemo postati ljudi ?

— Ja sam postao »čovjek«, kad sam počeo dobivati dvije tisuće i sad eto shvaćam, da su pitanja o humanosti usko povezana s ekonomskima . . .

— Znam, znam ; ali zašto se toliko bodriš tim ciničkim egoizmom ?

Ajanov mu baš htio da nešta vatrena odgovori, kad u taj tren dolete jedne karuce, kočijaš na njih vikne i prepirka se ne nastavi.

— Dakle zbogom slikarstvo ! — reče Ajanov.

— Kako zbogom ; a Sofijin portre ? . . . Ovih ću ga dana početi. Zapustio sam akademiju i nijesam

se ni s kim susreo. Sutra ću do Kirilova ; ti ga poznaš ?

— Ne sjećam se ; čini mi se, da sam ga već negdje vidio ; tako nepočešljano čeljade . . .

— Ali duboki, istinski umjetnik, kakvih danas nema : posljednji Mohikanac ! . . . Samo ću naslikati Sofijin portre i pokazati mu ga, a zatim ću okušati sile na romanu. Prije sam već koješta piskarao : imam nekoliko odlomaka, ali sad ću se ozbiljno prihvatiti posla. To je za me nova vrsta stvaranja ; hoću li uspjeti ?

— Čujder, Rajskij, koliko ja tu mogu da shvatim, valja najprije da baciš, ne slikarstvo, već Sofiju, i da ne praviš romane, ako ih hoćeš pisati . . . Najbolje piši u jutro roman, a na večer kartaj : na malo, na trgovačku . . . to ne razdražuje.

— A to je baš potrebno za roman, naime razdraženje. Samo da se dirnem karata, sve ću proigrati, pače i kabanicu. I tamo zijeva bezdan : hvala Bogu, ja se nikad u nj ne navirkujem, a zirnem li kad, — tad već ne će biti roman, nego tragedija Uostalom ti pravo zboriš : ne može se služiti dva gospodara ! Daj da nekako svršim tu historiju sa Sofijom, da naslikam njezin portre, i tad, pod dojmom njezine ljepote, ja, ja . . . Eto, neka ona zvijezda, kako se zove, ne znaš ? Uostalom ni ja ne znam, da, svejedno je . . . neka ona bude svjedokom, da ću se na koncu ipak s nečim složiti : ili sa slikarstvom, ili sa romanom. Roman, — da. Stopiti svoj život s tudjim. skupiti svu tu hrpu opažanja, misli, iskustva, portreja, slika, čuvstava, osjeta . . . une mer à boire !

Išli su bez riječi dalje. Ajanov je fićukao, a Rajskij kročio oborene glave, misleći sad na Sofiju, sad na roman. Na raskršću, gdje se valjalo rastati, Rajskij najednom upita :

— Kad ćemo opet onamo ?

— Kuda ?

— K Sofiji.

— I opet isti ? Mislio sam, da već radiš na romanu, nijesam te htio smetati.
— Kazah ti : život je roman, a roman život.
— Čiji život ?
— Svačiji, dapače i tvoj !
— Tetke me pozvale za srijedu na partiju !
— Dugo je, ali šta ćemo, — dakle do srijede !

VI.

Rajskij živi deset godina u Petrogradu, t. j. ima tu svoj stan, tri sasvim pristojne sobe, koje je najmio u Njemice, ali rijetko kada boravi tu dulje od pola godine, jer otkad je ostavio službu, obično sprovodi ostalo vrijeme izvan Petrograda.

A službu je ostavio davno, zapravo čim je u nju stupio. Ogledavši se oko sebe, došao je do originalnog zaključka, da služba nije sam cilj, već samo sredstvo da se nekako zaposli hrpa ljudi, koji bez nje ne bi imali zašto da se rode na svijet. I da nema tih ljudi, ne bi bilo potrebno ni te službe, koju izvršuju.

Skrbnik, daljnji njegov rodjak, najprije ga je htio dati u vojničku, a tek kasnije ga turio u gradjansku službu, i to u prvom redu zato, da skine sa sebe svaku odgovornost i otkloni prekor, da se nije za nj brinuo, a zatim, jer su i svi drugi slali mladež u Petrograd, da ne sjedi dokona kod kuće, da se ne mazi i ljenčari itd., — to je negativni cilj cijele stvari.

U Petrogradu mlade ljude malo prirežu, nadziru ih, daju im posla ; u Petrogradu može se dobiti mjesto državnog odvjetnika, a kasnije, s vremenom, i gubernatora, — to je pozitivni cilj svega.

Kasnije, živući već neko vrijeme u Petrogradu, Rajskij je sam došao do zaključka, da u njemu živu odrasli ljudi, a u cijeloj ostaloj Rusiji sami nedorasli.

I sad je eto Rajskome trideseta, a on još ništa nije posijao, nije požnio, nije još udario ni jednim od puteva, kojim idu došljaci iz unutrašnjosti Rusije.

Nije ni oficir, ni činovnik, ne probija si nikakvog puta radom ili vezama, kao da naročito, u prkos svima, jedini ostaje nedoraslim u Petrogradu. Kod policije u svojoj četvrti ubilježen je kao koleški tajnik u ostavci.

Fizionomisti teško bi bilo po njegovom licu ustanoviti njegova svojstva, sklonosti i značaj, jer to je lice bilo uvijek nezamjetljivo promjenljivo.

Katkad se čini tako sretnim, oči gore i promatralac će zaključiti, da je iskrena značaja, pristupačan, dapače i brbljav ; ali za sat, dva, pogledavši ga, zaprepanjit će ga bljedoća njegova lica, nekakva unutarnja, kao neizlječiva patnja, kao da se od svoga rodjenja nije nasmiješio.

U takve momente bio je ružan : u crtama lica nesklad, žive boje čela i obraza zamijenio je bolećivi kolorit.

Ali ako bi mirni duh života opet stao ćarlijati nad njime, ili ako je jednostavno bio dobre volje, lice mu je odražavalo zalihe snage volje, unutrašnju harmoniju i samosvijest, a katkad i neku misaonu slobodu, koja mu izbijala sad u tamnim zjenama, sad u lakom drhtaju usni i koja mu vanredno dobro pristajala.

Moralnu njegovu fizionomiju bilo je još teže fiksirati. Bilo je časova, kad je, prema vlastitim riječima »grlio čitav svijet«, kad se čarnom blagošću otkrivao za svakoga put do njegovoga srca, i oni, koji bi ga upoznali u takve momente, govorili su, da nema od njega boljeg, ljubaznijeg čovjeka.

Drugi bi ga opet upoznali u nesretan čas, kad bi mu se na licu javljale žute pjege, usne cerile od nervnoga drhtaja, i on tupim, hladnim pogledom i oštrim riječima plaćao za ljubaznosti, za simpatije. Ti bi od njega odlazili puni ogorčenja i neprijateljstva, često za uvijek.

Kakve su to periode, kakvi dani, — ni drugi, ni on sam nije znao.

— Zao, hladan egoista i naprţica ! — govorili bi oni, koji ga susreli u loš čas.

— Ali molim vas, ta on je čaroban, sve nas je jučer očarao, svi su njime ushićeni ! — govorili su drugi.

— Glumac ! — tvrdili su nekoji.

— Lažljivac ! — odvraćali drugi. — Kad hoće da nešto postigne, onda umije da nadje riječi, poglede ; gledajte samo, kako mu igra lice !

— Ali molim vas ! On je najdivnije srce, plemenita duša, ali nervozna, strastna, vatrena i razdražljiva ! — branila ga dva-tri prijateljska glasa.

Tako dapače i u krugu njegovih najbližih znanaca nije bilo o njemu nikakvoga konačnoga shvaćanja, a još manje suda.

I u ranom djetinjstvu, kad je bio na uzgoju kod babuške, prije nego što je pošao u školu, i u samoj školi, javljale se kod njega te zagonetne crte, ta ista nejednakost i neodredjenost sklonosti.

Kad ga skrbnik doveo u školu i posadili ga u klupu : za vrijeme predavanja najprirodnijim se čini, da će novajlija slušati što učitelj ispituje, što učenici odgovaraju.

A on je prije svega stao da promatra ličnost učiteljevu : kakav je, kako govori, kako šmrče burmut, kakve su mu obrve, zalisci ; zatim je stao promatrati srcoliki pečatnik, koji mu se njihao na trbuhu na lancu od ure, zatim opazio, da mu je kažiprst na desnoj ruci u sredini razdvojen i da naliči na dvogubi orah.

Zatim je promatrao svakoga učenika i zamijetio sve neobičnosti : jednomu su čelo i sljepoočnice ugnuti u glavu, drugome se izbočila donja čeljust, tamo u dvojice, kod jednoga s desna, kod drugoga s lijeva, kosa raste kao vir na čelu itd., sve je promotrio i proučio kako koji gleda.

Jedan je uvjerljivo gledao na učitelja, očima ga moli, neka ga pita, od nestrpljivosti češe najprije koljena, onda glavu. Drugome se na licu sad javlja, sad

gubi rumenilo, — u sumnji je, koleba se. Treći mrko gleda dolje, boji se, da ga učitelj ne prozove. Drugi kopa po nosu i ništa ne sluša. Onaj mora da je užasno jak dječak, a onaj garavi mora da je veliki fakin. Zamijetio je i ploču, pače i kredu i krpu, kojom brišu ploču. Katkad si je zamislio i sebe samoga, kako sjedi, kakvo mora da mu je lice, što drugi misle kad ga gledaju, kakvim im se on pričinja ?

— O čemu sam sad govorio ? — najednom ga upita učitelj, opazivši, kako mu pogled rasijano plovi po sobi.

Na njegovo začudjenje, Rajskij mu od riječi do riječi ponovi, što je govorio.

— A što to znači ? — upitao je dalje učitelj.

Rajskij nije znao : on je isto tako mašinelno slušao, kao što je i gledao i lovio je uhom samo riječi.

Učitelj ponovi tumačenje. Boris je opet slušao, kako su odjekivale riječi : nekoju učitelj izgovori kratko i jasno, kao da reže, drugu rasteže, kao da će sad zapjevati, sad opet saspe desetak riječi kao orahe.

— Dakle ? — upita učitelj.

Rajskij je porumenio, dapače ga malo probio znoj od straha, što ne zna o čemu se radi ; stajao je bez riječi.

Bio je to učitelj matematike. Pristupio je k ploči, napisao zadatak i stao tumačiti.

Rajskij je samo gledao kako brzo i čvrsto piše brojke, kako se zatim kreće k njemu najprije učiteljev trbuh sa srcolikim pečatnikom, zatim grudi s košuljom, posutom duhanom. Ništa nije izbjeglo Rajskovoj pažnji, naravno osim riješenja zadatka.

Nekako se dovinuo do razlomaka, naučio i četiri temeljna računa, ali kad su došli do jednadžbi, Rajskij se umorio naprezanjem duha i dalje nije pošao, ostavši sasvim ravnodušan prema tome, zašto i odakle se vadi drugi korijen.

Učitelj se često s njim mučio, ali gotovo uvijek završio s uzdahom :

— Sjedider, tikvane !

Ali kad bi učitelj bio dobre volje, pa u zabavi izmišljao a ne čitao iz knjige svoje zadatke, bez ploče, pisanki, pravila i šamara, — Rajskij je uvijek prije svih ostalih, u pameti dolazio do rezultata.

U glavi je imao svoje posebno carstvo brojaka u likovima : oni se tamo postrojili na poseban način, kao vojnici. Izmislio im je svoje posebne znakove ili fizionomiju, po kojima ih svrstavao, slagao, množio i dijelio ; svi njihovi likovi bili su sad nalik na poznate ljude, sad su opet ličili na različite životinje.

— Pa ipak nijesi takav tikvan ! — kazivao bi tad učitelj. — Kad se drži pravila, koja bi mu stvar imala olakšati, ne zna da se okrene, a bez pravila odmah umije. Čini se, da su gluplji ljudi od nas dvojice izmislili ta pravila !

Medjutim pisati je Rajskij naučio brzo, stao strastveno čitati povijest, epose, romane, basne, posudjivao knjige, gdje je samo mogao, ali samo takove, gdje se nešto dogadjalo ; suhoparnih spekulacija nije volio, kao uopće svega, što ga je nosilo iz svijeta uobrazilje u svijet zbilje.

Iz zemljopisa, onako po redu, po knjizi, kako su učili o klimi, narodima, nikad nije ništa umio da kaže, naročito kad bi ga učitelj upitao :

— Nabroji sad sve gore u Evropi ! — ili : Sve luke na Sredozemnom moru.

Ali izvan obuke stane da pripovijeda o kakvoj zemlji ili oceanu, o gradu, — gdje je samo to sve naučio ! Ni u knjizi toga nema, ni učitelj nije toga tumačio, a on samo priča, slika, kao da je bio tamo i sve sam vidio.

— A što to lažeš ! — kliknuo bi katkad koji nepovjerljivi slušač : — Vasilj Nikitić nije toga nikad pripovijedao !

Ravnatelj je jednom slučajno čuo, gdje pripovijeda, kako divljaci love i jedu ljude, kakve su tamo kod njih šume, sela, kakvo imaju oružje, kako sjede

na drveću, love zvjerad, pače stao prikazivati, kako govore grleno.

— Gluposti znaš da drobiš, — rekao mu direktor, — a na ispitu nijesi znao ni da nabrojiš rijeke u Rusiji ! Čekaj samo, dat ću te malo išibati ! Ne ćeš da se ničega ozbiljno prihvatiš, tikvane !

I povukao ga za uho.

Rajskij je gledao, kako direktor stoji, kako govori, kako su mu zlobne i hladne oči, htio da razabere, zašto mu je postalo hladno, kad ga direktor uhvatio za uho, stao si već zamišljati, kako će ga povesti na šibanje, kako je Sevastijanovu od straha najednom poblijedio nos, i vas kao da je malo omršavio. kako Borovikov drhće, skače i hihiće od uzbudjenja, kako ga dobri Masljanikov plačnim licem grli, kako se s njime oprašta, kao da je osudjenik, kojega vode na stratište. Zatim kako će ga svlačiti, kako mu najprije postaje hladno oko srca, kako mu zatim hladne ruke i noge, kako ne može da sam legne ... Osjećao je, kako ga podvornik Sidorić lijega na klupu Čuo je već u mislima svoje jecanje, gledao kako batrlja nogama — i spopala ga jeza ...

Živci mu popustili ; prestao je da jede, slabo je spavao. Puku prijetnju osjećao je kao uvredu, i činilo mu se, ako se ona ispuni, da će mu oteti sve dobro, sav život da će mu postati gadan, jadan i strašan, sam da će postati prosjakom, od svih zabačen i prezren.

U to vrijeme, kao naročito, svećenik je tumačio povijest patnika Joba, koji je ostao od svih ostavljen na smetištu ...

Rajskij se na to rasplakao, i drugovi ga procvali »cendravcem«. Povukao se sasvim u se, kroz tri dana hodao naokolo mrk, da ga je teško bilo prepoznati. Ništa nije htio da kaže svojim drugovima, kad ga ovi salijetali.

Bilo je tako do nedjelje. A u nedjelju Rajskij je pošao kući, našao u ormaru »Oslobodjeni Jeruzalem« u prijevodu Moskotiljnikova, zaboravio na sve pri-

jetnje, sio na divan, stao čitati, na brzu ruku objedovao i opet čitao sve do mraka. A u ponedjeljak kriomice ponio knjigu u školu i u potaji je, brzo i požudno pročitao do kraja, a kad je pročitao, kroz dvije nedjelje pričao je o njoj sad ovom sad onom drugu.

I snijevali mu se tako vatreni sni o dalekim krajevima, o neobičnim ljudima u oklopima, kamenite pustinje Palestine blistale se pred njim u svojoj suhoj, strašnoj ljepoti: gledao je pijesak, žegu, te ljude, koji su znali živjeti tako snažnim i teškim životom, i umjeli umirati tako lako!

Mučio se željom da sjedne na kamenje pustinje, da bije Saracene, pati od žedje i umre bez potrebe, samo zato, da svijet vidi, kako umije mrijeti. Probdio je cijele noći, čitajući o Armidi, kako je začarala vitezove, pa i samoga Rinalda.

»Kakva je ona?« — razmišljao je, — i katkad mu se pričinjalo, da je nalik na tetku Varvaru Nikolajevnu, koja je hodala, kivkajući glavom i žmirkajući očima kao mače za igranje; sad bi mu se prikazivala u slici direktorove žene, koja je imala tako bijele ruke i oštar, prodiran pogled; drugi puta opet javljala mu se kao trinaestgodišnja, nestašna, ljepušna djevojčica, poštareva kćerka u hlačicama sa čipkama.

Stisnuo bi se u kut i čitao žedno, gotovo bez daha, ali u duši zamirao od uzbudjenosti i najednom u bjesnilu bacio knjigu i poletio kao očajnik, kao hrabri Rinaldo ili Malek-Adel u romanu gospodje Cotton, kad bi se mučili do nogu čarobnice.

Ali najednom ga opet mašta prenese na drugu stranu, s kakvim Ossianom: tamo je opet drugojačiji život, drugojačije slike, još veličajnije i neobičnije, premda i surovije od predjašnjih.

I sve to, što nije bilo nalik na svakodnevni život oko njega, zahvatilo ga u svoju čudnu sferu, kojom se opajao kao vinom.

Kasnije bi dugo išao naokolo blijed i slomljen, dok ga opet tudji život i tudje radosti ne bi osvježile kao živa voda.

Ujak mu dao »Historiju četvorice Henrika«, »Povijest Francuske do Louisa XVIII.« i slična djela; ali sve to bilo je sad za nj kao trijezna voda poslije ruma. Na čas ga samo probudili Ivan III. i Ivan IV., te Petar Veliki.

Bacio se tad na Plutarha, samo da pobjegne čim dalje od savremenoga života, ali i Plutarh mu se činio suhoparnim, nije u njemu budio nikakovih slika, kao knjige, koje je prije čitao, i kao poslije Telemak i još kasnije Ilijada.

U saobraćaju s drugovima bio je takodjer čudan: ni oni nijesu znali kako da ga shvate. Njegove se simpatije često mijenjale, pa nije imao ni stalnih prijatelja, ni stalnih neprijatelja. Ove sedmice sasvim se privezao uz jednoga, svagdje ga traži, vječno je s njime, čita, pripovijeda mu, šapće. Zatim najednom bez ikakvog razloga ostavi ga, zagleda se u drugoga, i nakon kratkog vremena i ovoga zaboravlja.

Ako ga koji drug razljuti, dobaci mu štogod neprilična, on se namrgodi, sasvim se prepusti zlim čuvstvima u svim oblicima tvrdokorne pizme; medjutim sama uvreda davno je već izblijedila, njezin uzrok davno je već zaboravljen, ali on nastavlja kavgu, koju promatra cijeli razred, a najviše još on sam. Katkad ga opet sasvim obuzme skromnost, velikodušje i on se sav muči od slatke jeze da to i svima pokaže; i dolazi tad do prizora pomirbe, punih dostojanstva i plemenštine, i to opet zabavlja cijeli razred, a najvećma njega samoga. On kao da sve to promatra sa strane i nasladjuje se, gledajući i sebe i drugoga i cijelu sliku pred sobom.

A kad se sve svršilo, kad se omama, čar rasplinuli, on se najednom prene, ogleda se zadivljenim očima i unutarnji glas ga upita: »Čemu sve to?« I tad slegne ramenima, ne znajući sam zašto.

Katkad naprotiv obična sitnica može ga dovesti do zanosa: jedan siti drug dade žemičku prosjaku, kao što to čine dobra djeca u pričama u čitankama, ili pak primi na se tudji prekršaj, ili mu se pričini, da koji njegov drug misli duboku misao i njega najednom obuzme samilost k ovome, zbori o njemu sa suzama u očima, traži u njemu nešta tajanstvena, neobična, obasiplje ga počitanjem; i ostale zarazi tim svojim neshvatljivim počitanjem.

Ali za sedmicu dana njegovi drugovi ustanu jednoga lijepoga jutra, zanosnim riječima o novom Feniksu, pridju k Rajskome, a on im se stane grohotom smijati:

— No, našli ste lijepoga bolvana! Kako vam može takav čovjek imponirati, takva luda!

I na to svi zinu, a on se zastidi svojeg prijašnjeg ushita. Zraka, koja je padala na »čudo«, već je ugasla, boje su nestale, forma izblijedjela, i on traži žednih očiju novu pojavu, nova čuvstva, slike — i da toga nema, dosadjivao bi si, postao žučljiv, nestrpljiv ili čangriziv.

Svršivši školu, zbiljski ga život malo mamio u svoj potok i svojom veselom stranom i svojom surovom zbiljom. Kad bi ga skrbnik zvao, da vidi, kako se mlati žito, ili kako se valja sukno u tvornici, kako bijele platno, — vječno je kušao da izmakne, da podje na belvedere i da odanle gleda u šumu; ili bi krenuo k rijeci, u grmlje, u gajić, promatrao, kako vrve kukci, slijedio koju ptičicu, kako sjeda, kako češe kljunić; znao bi uloviti ježa, pa se onda njime sigrati; ili bi pak s dječacima cio dan pecao ribu ili slušao napola ludog starčića iz obližnje potleušice, kako priča u »Pugaču«; napetom pažnjom slušao potankosti o okrutnim mukama, kaznama, gledajući mu ravno u krezuba usta, u duboke rupe ugaslih očiju.

Po cijele bi dane boležljivom radoznalošću slušao tepanje »lude Feklušk e.« Kod kuće bi čitao kojekakve gluposti. Dodje mu do ruke »Saski razbojnik«,

— on ga pročita; izvuče iz knjižnice spise Eckardthausenove i maštom kroz maglu traži jasne zaključke: deset puta uzastopce čita »Tristan Shandya«, koji mu slučajno došao u ruke; nadje li kakve »Tajne istočnjačke magije« — i njih čita; onda pak ruske bajke i narodna predanja, zatim se opet iznenada lati Ossiana, Tassa, Homera, ili pak s Cookom plovi u neznane krajeve.

A kad baš ništa nema, onda nepomično leži cijele dane, ali leži, kao da vrši mukotrpni posao; maštom mu se dalje kovitlaju Ossian, Tasso, pače i Cook, — ili ga pak mori groznica kakvog slučajnog susreta, časovitog dojma, i on ustaje umoran, blijed i dugo ne može da se vrati u normalno stanje.

— Lijenčina, besposličar! — govori njegova okolica.

On se plašio tih prekora, plakao u potaji i katkad sav očajan mozgao, zašto je lijenčina i besposlica? — »Šta sam zapravo? Šta će biti iz mene?« mislio je i slušao surov odgovor: »Uči, kao što uče Savrasov, Kovrigin, Maljujev, Čudin — prvi djaci!«

Oni jednako dobro uče i matematiku i povijest, crtaju, pišu zadaće, uče jezike, — sve nauče ti sretnici! Svi ih poštuju, oni gledaju tako ponosno, tako mirno spavaju, uvijek su jednaki.

A on je danas blijed, šuti, kao ubijen, — sutra skače i pjeva, Bog zna zašto.

Najviše ga plašila i mučila uvredljiva samilost podvornika Sidorića, a istodobno ga i dirala svojom dobrodušnošću. Jednom nije uzastopce naučio dvije zadaće i za kaznu imao je sutradan ostati bez objeda, ako ne nauči, a za učenje nije bilo više vremena, svi su već legli spavati.

Sidorić je tiho ustao, napalio svijeću i donio Rajskome knjige iz razreda.

— Uči, baćuško, — kazao je on, — dok oni spavaju. Nitko ne će opaziti, a sutra ćeš znati bolje od njih: zašto samo vrijedjaju tebe sirotu!

Rajskij je briznuo u plač i od te uvrede i od Sidorićeve dobrote. Pogledao je kako hrču prvi djaci, i nije naučio zadaće — iz ponosa.

Ali zato kad bude povrijedjen u svojemu samoljublju, kad mu se ustrepere živci, tad je jednim pogledom u knjigu kao snimao fotografiju sa zadaće, pamtio cijele stupce brojaka, rješavao zadatke — i najednom bljesnuo poput vatrometa, zapanjio cijeli razred, pače i učitelja.

— Hinjivac je! — misle učenici. — Kakve sposobnosti ima taj ljenčina! — mislio je učitelj.

On je osjećao i shvaćao da nije lijenčina i besposlica, već nešta drugo, ali osjećao je to i znao samo on i nitko drugi. Samo ni on nije znao, šta je zapravo, i nikoga nije bilo tko bi mu protumačio i razjasnio, da li mora učiti matematiku ili nešta drugo.

U službi se nadimak lijenčina još bolje prilijepio uza nj. Nikad nije od njega bilo moguće dobiti izvještaja, nikad nije pročitao nijedne stvari, a medjutim je nosio veselje, smijeh i anekdote u sobu, gdje je sjedio. Oko njega je uvijek bila hrpa ljudi.

A ona glavna misao u radu, koji je ima da izvrši, — samo ako nije morala prolaziti kroz izvještaj, kao ruski jezik kroz gramatiku, već kroz šale i nestašluk, — uvijek mu je bila jasna, samo kad nije morao da je izrazuje na papiru. Često bi znao zapanjiti činovnike novošću svojega naziranja. Njegov neposredni predpostavljeni, slušajući ga, sa smiješkom bi uzimao koji njemu povjereni akt, da ga dade na rješavanje drugom činovniku.

— Izvolite, molim vas, to riješiti, — govorio bi on, — dok Boris Pavlović naslika svoje osnove.

I taj predpostavljeni imao je pravo: Rajskij je i posao slikao kao sliku, ili mu se barem takvim činio u glavi.

Mašta bi mu znala planuti i on bi plamnom slutnjom otkrivao tanahnosti, vrhunac istine, doslikao ostalo; nikad više ne bi osjećao potrebe, da dugotrajnim iskustvom i radom izvojšti sigurnu pobjedu.

Bio je već umoran, išao je dalje, oči i mašta tražili mu nešta novo, i on je letio na krilima uobrazilje preko ponora, gora, oceana, preko kojih mase prelaze muževno i strpljivo.

A u njegovoj okolini nije bilo nikoga, tko bi upravio u odredjenu kolotečinu te požudne porive za živim znanjem.

S jedne strane skrbnik, a s druge strane babuška gledali su samo — prvi na to, da u odredjene sate dodju k njemu učitelji, da ne izostane od lekcija u školi; druga, da bude zdrav, ima dobar tek i san, da bude čisto odjeven, da se pristojno vlada i da ne dolazi — kao dobro odgojeni dječak, — u doticaj »sa svakom bagrom«.

Šta je pak čitao, kakve su knjige dolazile u njegove ruke, za to se nije nitko brinuo: babuška mu dala pače ključeve očeve knjižnice i tu bi se zatvarao i čitao bez reda, sad Spinozu, sad koji roman, sad sv. Augustina, a sutra pak izvukao Voltairea, ili Parnia, ili dapače Boccaccia.

Umjetnosti bile mu bliže od znanosti. Doduše i tu bi znao počinjati ludorija: učitelj je kroz dvije nedjelje zadao, da cijeli razred mora risati oči; medjutim on to nije izdržao, dometnuo očima nos, pače se već latio brkova, ali učitelj ga zatekao, najprije ga povukao za kosu, a onda, pogledavši, upitao:

— A gdje si učio?

— Nigdje, — glasio je odgovor.

— Dobro je momče, samo vidiš, šta znači trčati pred rudo: čelo i nos još su kako tako, ali uho. gledaj, kuda si posadio, a kosa je poput kudjelje.

Ali Rajskij je triumfirao. Riječi: »dobro je momče· čelo i nos, kako tako,« bile su za nj lovor-vijencem.

Gordo je šetao sam dvorište, uvjeren, da je bolji od sviju ostalih, — sve dok se sutradan nije javno osramotio u »ozbiljnim predmetima«.

Ali risanja se prihvatio pravom strasti i mjesec dana poslije »očiju« stao je kopirati kudravog dječaka, a poslije glavu Fingalovu.

Ali ideal mu je bio ženska glava, koja je visjela u učiteljevom stanu. Bila je malo poniknuta k ramenu i gledala sjetno, zamišljeno u daljinu.

— Dopustite mi da po toj glavi narišem kopiju! — plaho, nježnim djevojačkim glasom i nervoznim drhtanjem gornje usnice zamoli on učitelja.

— A ako polupaš staklo? — upita učitelj, ali mu ipak dade sliku.

Boris bio je sretan. Kad je dolazio k učitelju, svaki puta bi mu zakucalo srce, kad je pogledao na glavu. I sad je ona kod njega, on je precrtava.

Te nedjelje nijedan učitelj »ozbiljnih predmeta« nije mogao izaći s njim na kraj. Sjedio je u svojemu kutu, risao, brisao, tuširao, opet brisao, ili se pak nijemo zamislio; u zjene se uvlači modrina, oči kao da se prekrivaju maglicom, samo se usne jedva jedvice miču i u njima se prelijeva ružičasta vlaga.

Noću bi svoju risariju nosio u spavaonicu i jednom zirnuvši u te nježne oči, promatrajući liniju sagnutoga vrata, zadrhtao je, tako ga nešta stislo u grudima, tako mu prigušilo dah, da je u zaboravi, zaklopljenih očiju i nehotičnim, prigušenim uzdahom stisnuo risariju obim rukama na ono mjesto, gdje mu se srce zamiralo. Staklo je prasnulo i sa zvekom se prosulo po tlu . . .

Kad je nacrtao tu glavicu, ponos mu više nije poznavao granica. Njegova je risarija bila izložena zajedno s risarijama višega razreda na javnom ispitu. Učitelj mu risariju još ponešto dotjerao samo nekoja slabija mjesta pokrio krupnima, snažnim potezima, kao željeznom rešetkom, i u kosi dometnuo tri, četiri crne pruge, učinio po jednu točku u svakom oku — i oči su najednom stale gledati kao žive.

»Kako je to udesio? Zašto je njemu izašlo živo, smiono, sigurno?« — razmišljao je Rajskij, pozorno se zadubivši i u crte i u točke, naročito u one dvije piknjice, od kojih su oči najednom oživjele. I vježbao se kasnije u tim crtama, potezima i točkama, htio da ščepa taj život, oganj i snagu, tih crta i točaka, koje je učitelj nacrtao tako snažno i uvjereno. Katkad

malne da nije uhvatio tu tajnu, ali već mu čas kasnije opet izmakla.

Ali vječno po sto puta crtati oči, nosove, linije čela, ušiju i ruku — to mu je bilo smrtno dosadno.

I on riše oči kojekako, ali brine se samo zato, da se u njima ponove učiteljeve piknjice, da gledaju kao žive, a kad mu to ne uspije, baci sve, tužno se nalakti na stol, ponjuri glavu na ruku i osedla svojega najmilijega konja, uobrazilju, ili pak konj osedla njega i leti prostorima, medju svojim svjetovima i slikama.

Gordo se držao, opojen lakim uspjehom. — »Talent, talent!« zvučilo mu u ušima. Ali doskora već su svi znali kako riše, prestali da mu se dive i on se navikao na uspjeh.

Kad je boravio na selu, opet se strastno latio risanja, crtao portreje sobarica, kočijaša, seljana.

Ludu Feklušku nacrtao je u špilji, vrlo vješto osvjetlivši joj samo lice i raspletenu kosu, a tijelo joj ostavio u mraku: nije imao strpljenja ni umijeća da izradi ruke, noge i tijelo. Ta i tko bi prosjedio cijelo jutro, kad je sunce tako veselo i darežljivo lije svoje zrake livadi i rijeci . . .

Eno tamo ide sluga od susjeda, sigurno nosi poziv na ples . . .

Za tri dana slika je stala blijedjeti, a u mašti mu stala se već javljati nova. Htio je da nacrta djevojačko kolo, s pijanim starcem i trojkom, koja baš mimo prolazi. I tako se opet puna dva dana bavi samo s tom slikom; kao živa mu je pred očima. Mužika i žene još bi i nacrtao, ali trojka nikako da mu uspije: konje još »nijesu prošli« u školi.

Za tjedan dana i ta je slika bila zaboravljena i zamijenila je već druga . . . Glazbu je volio do pjanosti. U školi, mali Vasjukov, tup dječak, kojega su prvi djaci od reda prezirali, bio je za Rajskoga predmetom neprestane nježnosti.

Vasjukova svi su vukli za uši. — Nosi se, glupane, mulče! — vječno mu zvonilo oko ušiju. Samo ga Rajskij gledao ganuto i to samo zato, jer je Vasju-

kov, pospani, mlaki dječak, koji se nije ni za šta zanimao, koji pače nije mogao ništa da nauči ni kod općega miljenika, učitelja ruskoga jezika, — svaki dan poslije objeda uzimao svoje gusle i stavivši na njih podbradak, vukao gudalom, zaboravivši na školu, sudrugove, pljuske.

Oči mu ništa nijesu vidjele pred sobom, već se ustremile nekamo na drugo mjesto, daleko, i tamo kao da su ugledale nešta neobična, tajanstvena. Oči mu postale divlje, surove, katkad kao da su plakale.

Rajskij bi sio njemu nasuprot i sav zadivljen gledao lice Vasjukova, promatrao ga, kako još tupa pogleda, uzima gusle, kako mlohavo seže za gudalom, maže ga kalafonijem, zatim se najprije prstom dirne žice, namjesti vijke, opet okuša prstom žice, zatim povuče gudalom — i još uvijek gleda pospano. Ali čim jekne prvi zvuk — kao da se probudio, nekamo odletio.

Vasjukova nema više, tu je netko drugi. Zjene mu se šire, oči više ne trepere, već postaju sve prozračnijima, svijetlijima, dubljima, i gledaju ponosno, umno, grudi mu dišu polagano i teško. Lice mu odsijeva nasladom, srećom, koža postaje nježnijom, oči modre liju zrake: — postao je lijep.

Rajskij je pokušao da u mislima slijedi pogled Vasjukova, da vidi ono što Vasjukov gleda. I sve je naokolo nestalo: učenici, klupe, ormari. Sve se zavilo kao u maglu.

Poslije nekoliko zvukova kao da se otvorilo duboko prostranstvo, tamo se stao javljati uzbudjeni svijet, nekakvi valovi, galije, ljudi, šume, oblaci, — sve to kao da je plivalo i prolazilo kraj njega u vazdušnom prostoru. I on sam kao da je porasao, dah mu sustao, kao da ga netko škaklja ili kao da se kupa...

I taj san je trajao tako dugo dok su trajali zvukovi.

Naglo kucanje, krik, jedan udarac kao da je probudio njega, probudio Vasjukova. Nema više zvukova, svjetovi su propali, on se budi: naokolo su

učenici, klupe, stolovi — i Vasjukov sprema gusle, već ga netko vuče za uši, Rajskij bijesno skače da izlupa nemirnjaka, a zatim opet dugo luta naokolo zamišljen.

Živci mu pjevaju nekakve himne, i u njemu pljušti život, kao more, i misli i čuvstva prelijevaju se poput valova, sudaraju i nekuda hite, bacajući naokolo prskotine i pjenu.

U tim zvucima čuje nešta poznata; pred njim leti nekakva uspomena, kao sjena žene, koja ga je držala u svom krilu.

I on prevrće uspomene i nejasno se domišljava, da ga je tako nekoć držala njegova majka, a on, priljubivši se obrazom na njezine grudi, promatrao, kako ona prstima prebire tipke glasovira, kako se orili zaplakani ili nestašni zvuci, slušao, kako joj bilo srce u grudima.

I lik žene sve se jasnije i življe budio u njegovoj uspomeni, kao da je ona u taj čas ustajala iz groba i javljala mu se kao živa.

On se sjeća, kako je ona, poslije glazbe, usredotočila sav drhtaj naslade u vatrenom cjelovu, koji mu utisnula u čelo. Sjeća se, kako mu je tumačila slike: tko je onaj starac s lirom, kojega sluša gordi vladar nijemo, bojeći se maknuti, — tko je ona žena, koju vode na stratište.

Zatim se sjeća, kako ga je vodala na Volgu, kako je cijele sate sjedila gledajući u daljinu, ili kako mu pokazivala goru, obasjanu suncem, hrpu tamnoga zelenila, brodove, što su mimo plovili.

Gleda, kako ona nepomično motri, kako joj su oči bile prozračne, duboke, lijepe... sasvim kao u Vasjukova, mislio je on.

Sigurno je i ona vidjela u tom zelenilu, u toku rijeke, u modrini neba ono isto, što Vasjukov vidi kad svira na guslama... Nekakve gore, mora, oblake.. I ja ih vidim... zaključio bi tada.

Ako koja žena zasvira na glasoviru, na primjer guvernanta od susjeda, a Rajskij se baš spremio da

ide pecati ribu, — čim samo zaore zvuci, sav se zapanji, zine i sakrije za stolac sviračice.

Kao da je nestao, kao da je propao, i opet ga netko nosi kroz zrak, opet raste, ulijeva se u nj sila, jak je da podigne i podrži svod, kao onaj div, kojega je Herkul zamijenio.

Zvukovi ga gotovo bolno udaraju po grudima, probijaju se do mozga, — kosa mu je već vlažna, oči takodjer . . .

Najednom zvuci umuknu, on se prene, zastidi i pobjegne.

I stao je da uči, najprije gusle kod Vasjukova, — i već nedjelju dana vuče gudalo gore dolje: »a, e, g . . .« Vasjukov mu pripjevava, a gudalo mu dere uši. Katkad uhvati dvije žice najedanput, ili mu pak ruka drhće od slabosti; — ne, to nevalja! Kad Vasjukov svira, ide kao namazano.

Prošle su dvije sedmice, a on još uvijek zaboravlja, sad na ovaj, sad na onaj prst. Sudrugovi su već stali psovati.

— Vrag vas odnio! — mrmlja prvi učenik. — Čovjek se mora baviti ozbiljnim stvarima, a oni tu cijuću!

I Rajskij je jednoga dana bacio gusle i stao moliti skrbnika, da mu dopusti učiti glasovir.

»S glasovirom bit će lakše, ići će brže«, mislio je on.

Skrbnik mu najmio učitelja Nijemca, ali ipak odlučio, da se najprije ozbiljno porazgovori s njim.

— Čujder, Boris, — počeo je on, — davno sam te već htio pitati, na što se ti zapravo spremaš?

Rajskij nije razumio pitanja i šutio.

— Već ti je šesnaest godina, — nastavio je skrbnik, — vrijeme je, da staneš misliti na budućnost. Kako vidim, ti do sad nijesi još ni pomislio, šta ćeš na univerzi i u službi. S vojskom ne će biti ništa: imutak ti nije velik, a po tradicijama obitelji morao bi služiti u gardi.

Rajskij je šutio i gledao kroz prozor, kako se pijetli čupaju, kako svinja ruje po smetlištu, kako se mačka libi do goluba.

— Ja o ozbiljnim stvarima, a ti eto kuda gledaš! Šta si odlučio?

— Ja ću, ujače, medju umjetnike.

— Šta-a?

— Hoću da budem umjetnik, — ponovi Rajskij.

— Koji ti je vrag puknuo u glavu! Zar si poludio? Znaš li uopće, šta je to umjetnik? — pitao je on.

Rajskij je šutio.

— Umjetnik, — to je takav čovjek, koji će od tebe ili uzajmiti novaca ili ti nabrbljati takovih gluposti, da će te nedjelju dana boliti glava . . . Hoću da budem umjetnik! . . . Ma to, — nastavi on, — znači besciljni, ciganski život, paklensku oskudicu na novcu, odijelu, obući, a samo bogatstvo u mašti! Umjetnici, ko ptice nebeske, stanuju po tavanima. Vidio sam ih u Petrogradu: to su ti vjetrogonje, što se u nekakvim fantastičnim haljinama sastaju svake večeri da leže na divanu, puše lulu, brbljaju gluposti, čitaju stihove i piju mnogo votke, a zatim tvrde, da su umjetnici. Nepočešljani su, prljavi . . .

— Čuo sam, ujače, da se umjetnike sad u velike poštuje. Vi se moguće sjećate starih vremena. Iz akademije izlaze znameniti ljudi . . .

— Nijesam baš tako star i vidio sam nešto svijeta, — odvrati ujak. — Čuo si da negdje zvone, ali ne znaš u kakvo zvono. Znameniti ljudi! Ima znamenitih umjetnika, ima i znamenitih liječnika: a kad postaju znameniti, to ti pitaj? Kad stupe u službu i kad dotjeraju do tajnoga savjetnika! Kad sagradi crkvu ili podigne spomenik na trgu, onda ga odlikuju! Ali uvijek započnu život u bijedi, na suhom kruhu — pitaj samo: većina su ih oslobodjenici, gradjani ili stranci, ima pače i Židova. Nevolja ih goni medju umjetnike. A ti si — Rajskij! Imaš zemlju i

gotov hljebac. Naravno u društvu je sasvim ugodno, kad čovjek može da pokaže kakav talenat: da odsvira nešto na glasoviru, naslika nešto u album, otpjeva romancu... Zato sam ti i najmio Nijemca. Ali biti zvanjem umjetnik, — pa to je užas! Jesi li ikad čuo, da je kakav knez, grof naslikao sliku, da je koji stari plemić isklesao kakav kip... Ne, a zašto?...

— A Rubens? — najednom ga prekine Rajskij, — bio je dvorjanin, poslanik...

— Ma kud si zašao: bilo je to prije dvjesta godina! — odvrati skrbnik: — i to tamo, kod Nijemaca... A ti lijepo stupi na juridički fakultet, zatim služi u Petrogradu, uči se radu, gledaj da dobiješ mjesto državnog odvjetnika, a rodbina će te već ugurati medju kamerjunkera. Pa ako ne budeš drijemao, sa svojim imenom i rodbinom možeš s trideset godina postati gubernator. Evo, to je tvoja karijera! Samo, na žalost ne vidim, da imaš išta ozbiljna na pameti: s dječacima pecaš ribu, narisao si nekakvu močvaru, pijanoga mužika u krčmi... Vrludaš po poljima i po šumi, a da bi barem jednom upitao seljaka, kakva će biti žetva, kad siju, po što prodaju?... Ali od svega toga ništa! Iz tebe nikad niti gospodara!

Ujak je zašutio, a Rajskij nijemo piljio preda se: ujakova svjetovanja samo su mu neugodno djelovali na živce.

Učitelj-Nijemac, kao i Vasjukov, samo mu je krivio prste, lupkao takt nogom i pripijevao, slijedeći za svakim udarcem po glasoviru: a-a-u-u-o-o.

Rajskij samo zato, jer se bojao ujaka, nije napustio glasovir i za nekoliko mjeseci, uspjelo mu nekako da prevali prve korake. Ali uvijek je bio hirovit: jednom nije svirao s onim prstom, kojim je tražio učitelj, već kako se njemu činilo zgodnije, drugi puta nije htio svirati skale, već lovio uhom motive, koji mu dolazili na pamet i bio je sav sretan, kad bi mu uspjelo da uhvati onaj izražaj ili snagu, kakvu je čuo kod kojega vrsnog svirača, upravo kao

što ga svojedobno zapanjivale crte i točkice učitelja risanja.

I s notama se nikako nije mogao sprijateljiti, nikako nije mogao da prodje postepeno sve te zaprašane, požućele sveščiće glazbene škole, koje mu je donosio učitelj. Ali često bi se zamislio, slušajući svoju svirku i tad bi mu se po ledjima stali valjati mrazni vali.

U daljini već je vidio punu dvoranu, kako on svojom svirkom trese stijenama i srcima poznavalaca. Žene zažarenih obraza ga slušaju, a lice mu gori stidljivim slavodobićem...

Tiho bi tad utirao suze, što mu se ronile niz obraze, gorio, zamirao od svoje sanje.

Kad je napokon svladao teškom mukom prve korake, prsti mu već sasvim igrali po svojemu, — ne teške školske note, — već o toj dvorani, ženama i buri odobravanja.

I doskora je pretekao mjesne gospodjice ružičastih obraza, zapanjivao ih snagom i smionošću svoje svirke, prsti mu bježali slobodno i oduševljeno. One se još muče s kakvim pretpotopnim rondeau-om, ili četveroručnom sonatom, a on je već preskočio i školu i sonate, i počeo najprije sa četvorkama, koračnicama, a zatim se latio opera, prolazeći glazbeni tečaj po svojemu programu, kako mu ga diktirali sluh i mašta.

Ako čuje orkestar, lako zapamti ono, što mu je omililo i ponavlja motive, opajajući se udivljenjem gospodjica: bio je prvi djak, najbolji od sviju ostalih; Nijemac veli, da ima velike sposobnosti, koje čovjeka mora da zadive, ali da njegova lijenost mora još više zadiviti.

Ali to nije nesreća: lijenost, nebriga nekako pristaju umjetnicima. A netko mu i kazao, da talenat ne mora mnogo raditi, da rade samo oni, koji nemaju dara, kako bi mukom stekli sićušnu jadnu sličnost snažnom i pobjedničkom daru prirode — talentu.

VII.

Rajskij je svršio gimnaziju, zapisao se na sveučilište i jednog ljeta pošao na praznike k svojoj pratetki, »babuški«, Tatjani Markovnoj Berežkovoj.

Babuška je živjela na malom obiteljskom imanju, koje je Boris naslijedio po majci. To imanje sastojalo se od nešta zemlje u blizini grada, od kojega ga dijelilo polje i predgradje blizu Volge; imanje brojilo je svojih pedeset duša; bile su tu dvije kuće, — jedna kamenita, zapuštena i nenastanjena, i maleni drveni dvorac, koji je podigao njegov otac. I u toj kućici živjela je Tatjana Markovna s dvima pranećakinjama — sirotama, djevojčicama u sedmoj i šestoj godini, djeci njezine nećakinje, koju je ljubila kao rodjenu kćer.

Upravljala je ona njime, kao malim carstvom, mudro, štedljivo, oprezno, ali despotički i po feudalnim načelima. Skrbniku nije dopuštala ni da nosom zaviri u njezine poslove, i, ne priznavajući nikakvih dokumenata, spisa, zapisa i akata, držala je red, kakav je bio kod pokojnih vlasnika i odgovarala na pisma skrbnikova, da su svi akti, spisi i dokumenti zapisani u njezinoj savjesti, da će ona položiti račun unuku, kad odraste, a do toga časa, po usmenoj oporuci njegovih roditelja, ona je potpuna gospodarica.

Skrbnik je na to slegnuo ramenima i mahnuo rukom, jer imanje bilo je neveliko, a u rukama takve gospodarice, kao što je bila babuška, može samo da se bolje zadrži na okupu.

I k njoj je Rajskij, kad se zapisao na sveučilište, došao da proboravi praznike, a onda da se s njom oprosti moguće za dugo vrijeme.

I otvorio mu se pravi raj u tom kutiću, odakle ga odvezli u djetinjstvu i kuda je katkad dolazio kao dječarac na praznike. Kakvi vidici naokolo, — svaki prozor u kući kao da je bio okvir za svoju posebnu sliku!

S jedne strane Volga sa strmim obalama i Zavolžjem; s druge — široka polja, obradjena i na ugaru,

jaruge i sve to se gubi u daljini modrikastih gora. S treće se strane vide sela, zaselci, dio grada. Zrak je svjež, malko hladan, od kojega, — kao od ljetne kupelji, — prolazi čovjeku tijelom drhtaj bodrosti.

Cijela kuća bila je okružena tim vidicima, tim zrakom, te poljima i baštom. Velika bašta oko obiju kuća, bila je vanredno uredna, s tamnim drvoredima, sjenicom i klupama. Čim dalje od kuća, tim je bašta bivala zapuštenija.

Pokraj ogromnog, krošnjatog brijesta, s trulom klupom, nizale se višnje i jabuke; tamo opet bazga; malo podalje kročila je hrpa lipa, htjela sigurno da složi drvored, ali je najednom zašla u šumu i bratski se ispreplela s jelama i brezikom. I najednom sve se svršavalo s ponorom, bezdnom, zaraslim grmljem, koje je gotovo pola vrste išlo obalom do Volge.

Kraj bašte, bliže kući, nalazio se vrt za povrće. Tu ima kupusa, repe, mrkve, peršina, krastavaca, zatim ogromnih bundeva, a u klijalu dinja i lubenica. U toj masi zelenila suncokreti i mak tvorili su šarene pjege, koje su udarale u oči: oko kolčića se opet penjao šareni grah.

Pred prozorima malene kućice šarenio se na suncu veliki cvijetnik, iz kojega su jedna vrata vodila na dvorište, a druga, staklena, s velikim balkonom, nešto nalik na verandu, u samu drvenu kuću.

Tatjana Markovna voljela je da ima pred očima otvoreno mjesto, da nije tijesno, da ima sunca i da vonja po cvijeću.

S druge strane kuće, prema dvorištu, mogla je promatrati sve što se tamo dogadja u družinskoj sobi, u kuhinju, na sjeniku, konjušnici, podrumima. Sve joj je to bilo pred očima, kao na dlanu.

Tek samotna stara kuća, stajala je u pozadini dvorišta, kao mrena na oku, mračna, gotovo uvijek u sjeni, siva, pohabana, mjestimice s razbijenim prozorima, predvorjem zaraslim travom, teškim vratima, zamandaljenima isto tako teškim zaporima; drugačije je cijela kuća bila gradjena solidno i masivno. Ali zato

se po maloj kućici od jutra do mraka žarko lile zrake sunca, drveće kao da se od nje odmaklo, da joj dade prostora i zraka. Samo cvijetnik, poput vijenca, obavijao je sa strane vrta, a ruže, šeboji i drugo cvijeće, samo što nije prodiralo kroz prozore.

Oko kuće lijetale su laste, koje su savile gnijezdo na krovu ; u bašti i gajiću švrljali su češljugari, čižci, vuge i carići, a po noćima bigljisali slavulji.

Dvorište bilo je puno svakojake peradi, različitih pasa. Krave su jutrom odlazile na pašu, a vraćale se kući večerom, a s njima jedan jarac s dvima drugama. Nekoliko konja stajalo je gotovo bez posla u stajama.

Nad cvijećem oko kuće rojile se pčele, ose, bumbari, lepiri drhtali krilima na suncu, a po kutevima se vlačile, grijući se na suncu, mačke s macadi.

A u kući kakva radost i mir ! Bilo je tu svega, što ti srce prosi ! Sobe malene, ali udobne, sa starinskim djedovskim, pradjedovskim pokućtvom, prenesenim iz velike kuće, s nasmijanim portrejima Rajskijevih roditelja, te slikama roditelja djevojčica-siročadi, koje su ostale kod Berežkove.

Podovi su bili bojadisani, povošteni i prekriveni zaštitnim platnom ; peći su bile obložene šarenima, starinskim pećnjacima, takodjer prenesenima iz velike kuće. Ormari bili su puni puncati starog posudja, koje se treslo kod svakog koraka, te zveketavog srebra.

Najprije bi udarale u oči starinske saske čaše, pastirice, markize, kitajske nakaze, bačvasti čajnici, šećernice, teške kašike. Po udobnim kutićima bili su okrugli stolovi s bronćanim obodima i stolovi s drvenim mozaikom.

U kabinetu Tatjane Markovne bio je starinski pisaonik, takodjer okovan broncom i urešen rezbarijama, sa zrcalom, urnama, lirama, genijima.

Ali babuška je zastrla zrcalo.

— Smeta pisati, kad čovjek vidi nasuprot svoju obrazinu, — govorila je ona.

Bio je tamo još okrugli stol, za kojim je objedovala, pila čaj i kavu, te prilično tvrdi, kožom obijeni, takodjer starinski naslonjač, s visokim naslonom rokokoa.

Babuška bila je odgojem čeljade staroga kova i nije voljela, da se razvali, već se držala uspravno, slobodno i jednostavno, skromnih, suzdržanih manira ; noge nije nikad pod sebe podvijala, kako to čine današnje žene.

— To se ne priliči ženi, — govorila bi ona.

Za Borisa bila je ona sada ljepotica, a to je i doista bila.

Visoka, ni puna ni suhonjava, ali živahna starica ... Pače ne bi se moglo ni reči, da je starica, ta bilo joj je nekako oko pedeset ljeta. Imala je crne, živahne oči i tako dobar, graciozan smiješak, pa kad se i razljutila i oči joj burno sijevnule, za tom burom opet se vidjelo čisto nebo.

Nad ustima imala je male brčiće ; na lijevom obrazu, bliže podbratku, madež s gustim pramičcem kose. To je njezinom licu davalo još neku novu crtu dobrote.

Sijedu kosu je rezala i hodala kod kuće, po dvorištu i bašti otkrivene glave, i samo bi po svecima i kad bi došli gosti, uzimala kapu ; ali kapa joj nikako nije htjela da pristaje, kao da svaki čas hoće da sleti s glave. I ona bi se sama, prosjedivši pet časaka s gostima, ispričala i skinula kapu.

Prije podne hodala bi u širokoj bijeloj bluzi, s pojasom i velikim džepovima, a poslije podne oblačila bi smedje ruho, a na velike blagdane svijetlu, srebrenastu, ukočenu i šuštavu haljinu, a ramena zaogrnula starinskim shawlom ,koji bi smjela vaditi iz ormara i spremati samo Vasiljisa.

— Donio ga ujak Ivan Kuzmić s Istoka, platio je za nj trista zlatnika ; danas takvoga ne dobiješ ni za kakve pare ! — hvalisala se ona.

Na pojasu i u džepovima visjelo je i ležalo mnoštvo ključeva, tako, da se babušku, poput zveketavog

zmaja, moglo čuti već iz daleka, kad ide po dvorištu ili bašti.

Kočijaši bi na tu zveku brzo skrivali lule u sare, jer ona se više nego išta na svijetu, bojala požara i zato smatrala pušenje velikim porokom.

Kuhari i kuharice, čuvši tu zveku ključeva, takodjer se laćali noža, varjače ili metle, Kirjuška bi brzo odskočio od Matrjone k vratima, a Matrjona išla već u štalu, stala marljivo vući nekakvo korito, prije nego što se babuška pojavi.

U kući, čuvši tu zvonjavu ključeva gospodarice, kad se vraćala s dvorišta, Mašutka bi brzo bacila sa sebe prljavi opreg i brisala ruke bilo čime, katkad gospodskim rupcem, katkad sudoperom. Pljunuvši u šake, snažno je stala gladiti suhu nepokornu kosu, zatim prostrla fini, čisti stolnjak na okrugli stol, a Vasiljisa, šutljiva, ozbiljna žena, gospodaričina vršnjakinja, samo ne punahna, već boležljiva, iznjurena tijela, od vječnog sjedjenja u sobi, stala bi nositi srebreni service s vrelom kavom.

Mašutka stala bi u kut, podalje, uvijek se krijući pred gospodjom u sjenu, još uvijek kušajući da se uredi. Gospodja je tako zahtijevala, a Mašutki bilo je nekako teško da bude uvijek čista. Sa čisto umivenim rukama nekako ne može da uzme stvari tako čvrsto u ruku, mora paziti da ne polupa ; samovar ili šalice samo joj klize iz ruku ; u čistim haljinama takodjer ne može da slobodno hoda.

Kad joj zapovjede, da se počešlja, umije i obuče u nedjelju, onda je ona, — prema vlastitom priznanju, — cio dan kao zašivena u vreću.

Čini se, da je bila samo onda sretna, kad je sva zaprljana, razbarušena od brisanja podova, pranja prozora, posudja, vratiju, kad joj se glavu, lice, uopće ne mogu prepoznati ; kad su joj ruke tako prljave, da mora, ako hoće da počeše nos ili obrve, pozvati u pomoć lakat.

Vasiljisa naprotiv bila je vječno ukočena, važna, tiha, na cijelom dvoru jedina doista čista žena. U

svojoj ranoj mladosti stupila je u službu kod gospodje kao sobarica, i od tad se nije s njom rastala, pozna cio njezin život i sad živi kod nje kao gazdarica i u neku ruku kao doglavnica.

Govorile su medju sobom jednosložnim riječima. Babuška gotovo nije trebala davati Vasiljisi naloga, ova je sama znala, što joj valja raditi. A kad bi se desilo nešta izvanredna, babuška nije nikad zapovidala, već nekako savjetovala, da se učini ovo ili ono. Babuška nije mogla moliti svoje podčinjene : to se protivilo njezinoj feudalnoj naravi. Lakaj ,sluga, sluškinja, — svi su bili za nju, bez obzira na sve, uvijek samo lakaji, sluge, sluškinje.

Rijetke bi medju njima počastila ličnom zapovjedi: po kući izručivala bi naloge Vasiljisa, a u gospodarstvu, — upravitelj ili starosta. Osim Vasiljise nikoga nije zvala punim imenom, osim ako je već bilo takvo ime, da se nije dalo ni sažeti ni obrezati ; na pr. seljaci Ferapont i Pantelejmon, ostali su Ferapont i Pantelejmon ; osim toga starostu još je zvala Stepan Vasiljev, a ostali su svi bili : Matrjoška, Mašutka, Jegorka itd.

Ako bi koga slučajno zovnula po imenu i po otčestvu, tad je ovaj mogao znati, da se nad njim sprema oluja :

— Dodjite ovamo, Jegore Prohoriću, a gdje si jučer bio nestao cijeli dan ? ili : — Semjone Vasiljiću, ti si, čini se, sinoć izvolio pušiti lulu na sjeniku? Čuvaj me se !

Prijetila bi prstom, a katkad bi i noću ustajala, da zirne kroz prozor, da li se negdje vidi kako tinja vatra u luli ili kako tkogod švrlja s fenjerom po dvorištu ili oko šupe ?

Razlike izmedju »ljudi« i gospode nikad i ništa nije moglo istrijebiti. Znala je biti stroga, znala je biti uvidjavna, čovjekoljubiva, ali uvijek u granicama gospodskog shvaćanja. Pače kad bi Irina, Matrjona ili koja druga sluškinja dobila nezakonito dijete, saslušala bi izvještaj o tome bez riječi, s izražajem povri-

jedjenoga dostojanstva ; zatim bi naložila Vasiljisi, da da tamo što je potrebno, prezirno gledajući u stranu, i samo bi rekla :

— Neka mi ne dolazi na oči, ništarija !

Matrjona i Irina, kad bi se oporavile, mjesec dana se krile pred gospom, onda bi opet sve bilo dobro, a dijete se otpremilo »na selo.«

Ako tko od družine oboli, — Tatjana Markovna znala bi da ustane dapače noću, slala mu špirita, mazila, ali sutradan bi dotičnoga poslala u bolnicu, a još češće k Melanholihi, no liječnika ne bi nikad zvala. Medjutim ako koju unučicu stane jezik svrbiti ili trbušak malo natekne, Kirjuška ili Vlas kasali bi, klimpajući laktima i nogama, na neosedlanom konju, u grad, po liječnika.

»Melanholiha« bila je neka baka u gradskom predgradju, koja je pučkim sredstvima liječila »ljude« i skidala bolest kao rukom. Znalo se desiti, poslije njezinoga liječenja, da je koji obogaljio za sav svoj vijek, drugi pak izgubio svoj glas, pa još samo hripče cijeli život ; nekoji se vrate od nje bez oka ili bez čeljusti, — ali bol je prošla, a seljan ili seljanka rade opet kao i prije.

A s time su bili zadovoljni i bolesnik, i vračarica, a vlastelin pogotovo. A kako je Melanholiha liječila samo kmetove i malogradjane, zdravstvene se oblasti nijesu na nju ni osvrtale.

Tatjana Markovna hranila je svoje ljude sito, obilno, ščijem, kašom, a po blagdanima kolačima i ovčetinom ; na Božić pekle se guske i svinje ; ali kakvih djakonija kod stola i cifrarija u nošnji nije dopuštala ; samo bi tu i tamo, u znak milosti, davala ovoj ili onoj seljakinji ostatke sa svojega stola.

Čaj i kavu pila je neposredno nakon gospodje Vasiljisa, a zatim sobarica i Jakov. Kočijaši, sluge i starosta ,dobivali bi blagdanima po čašu vina, obzirom na njihov težak rad.

Kad bi u jutro spremili sa stola kavu, u sobu bi došla zdrava žena, okruglih, rumenih obraza, vječno

nasmijana : bila je to dadilja unuka, Vjeročke i Marfinjke. Za njom bi ulazila dvanaestgodišnja djevojčica, njezina pomoćnica. Dovodile su djecu na zajutrak u babuškinu sobu.

— No, ptičice moje, kako ste ? — zborila bi babuška, vječno u neprilici, koju će prije poljubiti. — No, šta je, Vjeročko ? Gle, kako se već umiješ lijepo počešljati.

— I ja, babuško, i ja ! — kliktala je Marfinjka.

— A od čega su Marfinjkine oči crvene ? Da nije plakala u snu ? — zabrinuto bi ispitivala dadilju. — Ili je to od sunca ? Imaš li spuštene zastore ? Pazi ti, pospanko ! Ja ću već pogledati.

U sobi »za djevojke« sjedile bi još tri-četiri mlade sobarice, koje bi po vas dan, nepomično ili štogod šile ili plele čipke, jer babuška nije mogla da vidi čovjeka bez posla. Ali ipak je zato u predvorju sjedio bez posla zamišljeno, stari Jakov zajedno sa šesnaestgodišnjim dječakom, Jegorkom-sprdalom i još dva-tri pomoćna lakaja, koji takodjer nijesu ništa radili i često se mijenjali.

Sam Jakov jedino je posluživao za stolom, lijeno tjerao grančicom muhe, lijeno i zamišljeno mijenjao tanjure i bio vječno mučaljiv.

Pa kad ga i gospodja što upita, jedva da joj odgovori, kao da mu je Bog zna kako teško živjeti na svijetu, kao da mu neki teret leži na duši, premda svega toga nije bilo. Babuška ga samo zato učinila dvorskim, jer je miran, pije umjereno, t. j. ne opija se do mrtvila i ne puši ; uz to je usrdan bogomoljac

VIII.

Rajskij je zatekao babušku za dječjim zajutarkom. Babuška je samo pljesnula rukama, samo skočila ; malne da nijesu pali tanjuri sa stola.

— Borjuško, vragoljane ! I ni riječi mi nijesi pisao, samo tako granuo ; sasvim sam se prepala, kad si ušao.

Uzela mu glavu u ruke, pogledala mu časkom u lice, malne zaplakala, ali samo mu stisla glavu, očito se predomislila, brzo zirnula na portre Rajskijeve majke i podavila uzdah.

— No-no-no... — htjela je kazati, pitati, — ali nije ništa ni kazala, ni pitala, samo se stala smijati i kriomice otrla oči rupcem. — Majčin sinak: sav se u nju uvrgao! Gledaj, kakva je bila ljepotica! Gledaj Vasiljiso... Sjećaš se? Zar nije nalik!

Kava, čaj, žemičke, zajutrak, objed, — sve se to srušilo na mladog studenta, još stidljivoga, plahog, nježnog mladića s tekom rane mladosti; i ništa da bi odbio. A babuška nikako da ga se nagleda.

— Zovni ljude, kaži starosti, svi neka dodju, svi: recider došao je gospodin, pravi gospodin, vlastelin! Dobro došo, baćuško, dobro došo u rodno gnijezdo! — govorila je ona šaljivom ironičkom skromnošću, klanjajući se na seljačku. — Udostoj nas svojom milošću: Tatjana Markovna nas vrijedja, pije nam krv, pomozite!... Ha-ha-ha. — Evo ti ključeva, evo računa, izvoli zapovijedati, zatraži obračun od starice: kud se pare dijele, zašto su izbe trošne?... Hajde samo u grad, tamo svi malinovski seljani prosjače pod prozorima... Ha-ha-ha! A čujem eto, da kod ujaka skrbnika, tamo na novom imanju, seljani idu u navoštenim čizmama i crvenim košuljama; kuće su im na dva sprata... Pa što šutiš, gospodaru? Zašto ne tražiš obračuna? Ded, samo jedi, onda ću ti sve pokazati.

Poslije zajutarka babuška je uzela velik suncobran, obula cipele s debelim džonovima, glavu pokrila platnenom kapom i pošla pokazivati Borisu gospodarstvo.

— Dakle, gospodaru, pazi, gledaj, a ako što nije u redu, ne štedi babuške. Taj cvjetnik pod pendžerima nedavno sam uredila, — govorila je ona, prolazeći kroz cvjetnik prema dvorištu, — Vjeročka i Marfinjka tu se vječno igraju, kopaju po pijesku, samo da su mi pod očima. U dadilju se čovjek ne

može pouzdati; a ovako vidim kroz prozor što rade. Kad poodrastu, ne će trebati kupovati cvijeća: imat ćemo svoje.

Ušli su u dvorište.

— Kirjuško, Jerjomko, Matrjoško? Kud ste svi propali? — stala je zvati babuška, ustobočivši se sred dvorišta. — Vruće vam je, zar ne? No, izadjider koji!

Izašla je Matrjoška i javila, da su Kirjuška i Jerjomka poslani u selo po seljane.

— Evo Matrjoške; sjećaš se je? — govorila je babuška. — A ti, ludo, šta stojiš? Poljubi ruku, gospodaru: to je moj unuk.

— Strah me je, ne smijem! — kazala je Matrjona, prilazeći gospodaru.

On je stidljivo zagrli.

— To je nova zgrada, babuško; toga prije nije bilo, — reče Boris.

— I opazio je! Da, da, sjećaš li se staroga? Sve je bilo istrunulo, pod se raspucao za cijelu šaku, sve je bilo crno, začadjeno, a sad gledaj!

Unidju u novu zgradu. Babuška mu pokaza pregradnje u konjušari, pokaza mu i konje, posebni odio za perad, praonicu, pače i svinjce.

— Stare kuhinje takodjer nema; evo nove, koja je naročito sagradjena zasebno, da ne bude opasnosti od požara i da ljudima ne bude tijesno. Sad svaki ima svoj kutić, pa makar i malen. Evo, tu je žito, tamo smočnice; evo i novog podruma, takodjer smo ga dali pregraditi.

— A što tu stojiš? — okrene se ona k Matrjoni, — idi, reci Jegorki, neka skokne u selo i kaže starosti, da mi sami dolazimo onamo.

U vrtu ga Tatjana Markovna upoznala sa svakim drvetom i grmom, povela kroz drvorede, odvela na brežuljak, da odanle sve pregledaju; napokon su pošli u selo. Bilo je toplo i ozima raž lako se lelijala na tihom podnevnom vjetriću.

— To je moj unuk, Boris Pavlović ! — kazala je starosti. — No, hoće li biti sijeno gotovo, dok je još vruće ? Ded, požuri, jer će poslije sparine udariti kiše. Evo, gospodara, došao je pravi vlastelin, moj unuk ! — govorila je seljacima. — Jesi li ga već vidio Garajsko ! Pogledaj ga, kakav je ! A je li ono tvoj telčić u raži, Iljuško ? — upita uz to, pogledavši još mimogredce na ribnjak.

— Opet vješaju rublje na drveće ! — ljutito će ona, obrativši se starosti. — Zapovijedila sam, da se napne uže. Reci slijepoj Agaški : to ona vječno voli sušiti košulje na vrbi ! Sve će grane polomiti !

— Nema tako dugog užeta, — pospano će starosta, — valjat će kupiti u gradu . . .

— Pa što ne kažeš Vasiljisi, ona bi mi već saopćila. Svake nedjelje idem u grad, davno bih već kupila . . .

Babuška je nato zavezala uzao u rupčić. Volila je pričati, kako bez nje ništa ne ide, premda uže može svatko da kupi. Samo novaca ne bi nikom povjerila ni za živu glavu.

Premda nije bila škrta, ipak je s novcem baratala štedljivo ; prije kupnje vječno bi promišljavala, uznemirivala se, pače i malo ljutila ; ali kad je jednom novac izdala, odmah bi na nj zaboravila, pače nije volila ni pribilježiti ; a kad bi bilježila, činila je to, — prema vlastitim riječima, — samo zato, da ne zaboravi, kud je novac dala i da se ne preplaši. Najmanje je volila da plaća najednom mnogo, velike sume.

Osim općih dispozicija sav život joj se drobio na male brige i poslove. Sad bi nalagala djevojkama da kroje, šiju, nešto krpaju, sad da kuhaju, čiste. I kad je kraj njih stajala i gledala kako rade, onda bi kazivala, da »sve mora raditi sama.« Ali sama se zapravo ne bi ničesa dotakla, već se staračkom gracijom poduprla jednom rukom o bok, a prstom druge, zapovjednički pokazivala, što valja kako uraditi, kuda postaviti, šta ukloniti.

Ključevi, koji su vječno zvonili, bili su ključevi od ormara, sanduka, spremica i kutija, gdje se čuvalo starinsko bogato rublje, platno, požutjele dragocjene čipke, briljanti, namijenjeni unukama za miraz, i ono najglavnije, — novac. Ključeve od čaja, šećera, kave i ostalog smoka čuvala je Vasiljisa.

Kad bi u jutro rasporedila rad po gospodarstvu, babuška bi, poslije kave, stojeći pred pisaonikom, sredjivala račune, zatim sjela kraj prozora i gledala u polje, promatrala rad, pazila što rade na dvorištu i slala po Jakova ili Vasiljisu, da vide, je li sve onako, kako je naložila.

Zatim bi, ako je bilo potrebno, išla u grad da kupuje stvari ili pak u posjete ; ali nikad ne bi nigdje zasjela, zaviri samo na pet časaka i odmah ide dalje k drugomu, trećemu i do objeda već je kod kuće.

Ali svoje goste nije tako primala, voljela ih zadržati na zajutarku, objedu. Nije bilo još kod nje gosta, ma došao u koje doba dana, koji ne bi od nje otišao nakljukan upravo do grla.

Poslije objeda, babuška bi zimi, sjedeći kraj kamina, često zamišljeno šutjela, kad je bila sama. Sjedila je kao bezbrižna gospodja, u lijepoj pozi, sva svladana nekom misli ili nekakvom dubokom uspomenom ; tad je voljela oko sebe tišinu, ostajući sama dugo u sutonu. Ljeto bi provodila u vrtu ili parku ; i tu bi često navukla kožnate rukavice, segnula za lopatom ili grabljama, ili uzela kantu za škropljenje i — zdravlja radi, — okopala koju gredicu, polila cvijeće, očistila koji grmić od gusjenica, skinula paučinu s malinovog grma, pa onda umorna završila veče za čajem, u društvu Tita Nikonića Vatutina, svojega starog i najboljeg prijatelja, druga i savjetnika.

IX.

Tit Nikonić bio je od naravi gentleman. Imao je u istoj guberniji svojih dvjesta pedeset do trista duša — ne bi znao tačno kazati koliko ; na imanje nije

nikad zavirio, već je prepuštao seljacima da rade što ih volja, da mu plate obrok koliko im se prohtije. Nikad ih nije nadzirao. Uzme stidljivo doneseni novac, spremi ga u ormar, a seljacima mahne rukom, da idu kud ih volja.

Nekoć je služio u vojsci. Starci ga se sjećaju kao vrlo lijepa, mlada časnika, skromna, dobro uzgojena čovjeka, ali smiona, otvorena značaja. U mladosti često je dolazio na imanje, da posjeti majku, sprovodio tu vrijeme svojega dopusta i opet odlazio, dok konačno nije podnio ostavku, zatim došao u grad, kupio malu, sivu kućicu s tri prozorčića na ulicu i savio si tu vječno gnijezdo.

Premda je stekao prilično slabu naobrazbu u nekakvoj vojničkoj školi, volio je mnogo čitati, naročito političke i prirodoznanstvene knjige. Njegove riječi, manire, postupci, bili su prožeti nekakvom mekom stidljivošću ; svijestnost vlastitoga dostojanstva bila je kod njega skrivena, nikad nije otvoreno dolazila do izražaja, ali uza sve to kanda bila spremna da se otkrije, ako ustreba.

Uvijek je bio učtiv i suzdržljiv u razgovoru i kretnjama, pa i s najintimnijim znancima. Uvijek se jednako klanjao i gubernatoru i prijatelju, i novom znancu, držeći se starih običaja ugladjenosti. Pred damama nikad ne bi sjedao, pače i na ulici govorio je s njima otkrivene glave ; uvijek je bio prvi, ako treba pridići rupčić ili donijeti klupčicu. Ako u kući ima djevojaka, svaki puta nosi funtu šećerlema, kitu cvijeća i nastoji, da udesi ton razgovora prema njihovim godinama, zanimanju, sklonostima, da sačuva najbiraniju ugladjenost, prožetu besprikornim počitanjem vitezova staroga vremena, ne dopuštajući sebi ni najmanje slobodnosti, ni najdalje aluzije. U društvo dama uvijek je dolazio u fraku.

Nije pušio, ali nije se ni mirisao, ni gradio mladjim, nego što je bio ; uvijek se odijevao čisto, naročito volio fino rublje i blistao ne kakvim cifrarijima ili fazonama, već svojom bjelinom.

Sve je na njemu bilo jednostavno, ali nekako sjajno. Hlače iz nankinga, izgladčane, čiste ; modri frak, kao da je sad došao od krojača. Bilo mu je pedeset godina, ali je, — uslijed dotjerane kose i pomno izbrijanih obraza, — naličio na četrdesetgodišnjega, svježeg, rumenog čovjeka.

Pogled i smiješak tako su mu bili prijazni, da je smjesta svakoga predobio. Bez obzira na ograničena sredstva, davao je dojam darežljivog gospara, tako je veselo i lako bacao stotinu rubalja, kao da su tisuće.

Za babušku je gojio prijateljstvo puno počitanja, gotovo pobožnosti, ali prožeto takovom toplinom, da se već samo po tome, kako k njoj zalazi, kako sjeda, kako je gleda, moglo zaključiti, da je ljubi do ludila. Ali nikad, ni u odnošajima prema njoj, ni prema njezinoj okolini, ne bi po svom običaju pokazivao ni traga kakvoj intimnosti, premda je bio svakidašnji gost.

Ona mu je plaćala isto takvim prijateljstvom, ali u njezinom tonu bilo je nešto više živahnosti i odanosti. Pače malo je njime zapovijedala, što je naravno bilo posljedica njezine bodre ćudi.

Oni, koji se je sjećali iz mladosti, tvrde, da je bila živahna ,vrlo lijepa, strojna, malo hirovita djevojka i da ju je neprestano bavljenje s gospodarstvom, pretvorilo u vječno nemirnu, na jeziku malko oštru ženu. Ali sačuvala je tragove mladosti i njezine manire.

Kad bi zaogrnula shawl i zamislila se, nalikovala je na jedan starinski ženski portre, koji je visio u staroj kući u galeriji pradjedova.

Kadkada bi se nenadano javilo u njoj nešto jakoga, vladalačkog, ponosnog ; ona bi se ispravila, lice joj sjevnulo nekakvom nenadano strogom ili važnom mišlju, koja kao da je nosi daleko od toga sićušnog života, u nekakvi drugi život.

Sjedeći sama, kadkad se smiješila tako graciozno i sanjarski, da je naličila na bezbrižnu, bogatu, raz-

maženu vlastelinku. Ili kad bi, poduprijevši bok rukom ili skrstivši ruke na grudima, gledala na Volgu, zaboravivši na gospodarstvo, na lice joj se spustila neka tuga.

Nije bilo dana, da Tit Nikonić ne donese kakav dar babuški ili unukama. U ožujku, kad se za zelenilo nigdje još ni ne čuje, on donosi svježi krastavac ili košaricu jagoda, u travnju hrpu svježih gljiva, — »prvu novost.« Dodju li na trg kajsije, breskve, — prve se jedu kod Tatjane Markovne.

Nekoć su gradom kolale glasine, ali kasnije zamukle, kako je Tit Nikonić u mladosti došao u grad, zaljubio se u Tatjanu Markovnu i Tatjana Markovna u njega. Ali roditelji nijesu pristali na brak, već joj odabrali drugog vjerenika. Ona opet sa svoje strane nije pristala i ostala neudatom.

Je li to istina, ili nije, — to su znali jedino oni sami. Ali istina je, da je dnevno zalazio k njoj, ili na objed, ili na večeru i tamo provodio cio dan. Na to su već svi navikli, ne gradeći na račun toga nikakvih daljnjih nagadjanja.

Tit Nikonić volio je da razgovara s njom o tome, što se po svijetu dogadja, tko s kime ratuje i zašto ; znao je zašto je kod nas žito jeftino i što bi bilo, kad bi ga se moglo izvažati u inozemstvo. Znao je još naizust rodoslovnice svih starih plemićkih obitelji, sve vojskovodje, ministre, njihov životopis ; pripovijedao, kako jedno more leži više od drugoga ; prvi umio kazivati, što su Englezi i Francuzi izmislili i odlučiti, je li to korisno ili ne.

Takodjer je obavještavao Tatjanu Markovnu, da je šećer u Nižnjem pojeftinio, da je ne prevare trgovci ili da će čaj doskora po skupiti, kako bi ga za vremena mogla nabaviti.

Ako valja što urediti kod suda, — Tit Nikonić sve to obavi, popravi, kadkad pače i utaji suvišne troškove, pa ako se to preko drugih slučajno sazna i ona ga ispsuje, on se smete, moli za oproštenje, naklanja se i ljubi je u ruku.

Ona je vječno bila u opoziciji s mjesnim vlastima : ako joj odrede vojsku na nastanbu ili nalože popraviti put ili traže porez, svaki je takav nalog vlasti smatrala nasiljem, psovala, svadjala se, uskraćivala platež, a o općem dobru uopće nije htjela ništa ni da čuje. »Neka se svatko brine za se«, govorila je ona ; nije voljela policije, naročito jednog činovnika, za kojeg je tvrdila, da je pravi razbojnik. Tit Nikonić, pokušavši uzaludno u nekoliko navrata da je izmiri s idejom općega dobra, ograničio se na to, da je miri s mjesnim vlastima i policijom.

U to patrijarhalno krilo tišine, dospio je mladi Rajskij. Dosele siroče, najednom kao da je našao obitelj, majku i sestre, u Titu Nikoniću, — ideal dobroga ujaka.

X.

Babuška je upravo spremila da mu protumači, kakvo žito sije i koje se najbolje isplati u današnja vremena, kad unuk najednom začne zijevati.

— Ali slušajder : pa to je sve tvoje ; ja sam samo tvoj upravitelj . . . — govorila je ona.

Ali on je i dalje zijevao, gledao kakve se to ptice skrivaju u raž, kako liječu konjici, ubirao kukolj i pomno promatrao seljake, još pomnije slušao seosku tišinu, gledao modro nebo, kako se tu čini dalekim.

Babuška je stala nešto da razgovara sa seljacima, a on protrčao kroz perivoj, spustio se niz ponor, provukao kroz guštaru na obalu, k samoj Volgi i zanijemio pred krajinom, koja se pružila njegovim očima.

»Ne, mlad je još, pravo dijete ; nema smisla za posao«, mislila je babuška, slijedeći ga očima. »Kako je samo pobjegao ! Šta će biti od njega ?«

Volga je zamišljeno tekla niz obale, presuta ostrvima, grmljem i pličinama. U daljini se žutjeli pjeskoviti bokovi gora, a na njima modrjela šuma ; gdje-

gdje se bijelilo jedro, a galebovi, jednolično mašući krilima, spuštali se na vodu, jedva se je dirali i u krugu opet dizali, a nad baštama je visoko i polagano plovio jastreb.

Boris nije više gledao preda se, već jasno opažao, kako mu se ta slika ponavlja u glavi; kako se tamo smjestile gore, tamo stala kolibica, iz koje suklja dim; kontrolirao je i vidio, da se tamo bijele i pličine i jedro.

Dugo je stajao i, zaklopivši oči, prenosio se u djetinjstvo, sjećao, kako je kraj njega sjedila majka, spominjao se njezinoga lica i zamišljenoga sjaja očiju, kad je gledala na sliku...

Pošao je tiho kući, stao se uspinjati na ponor i slika kao da je zašla pred njim i legla mu pred očima.

O tom ponoru ostala je u Malinovki i okolici tužna predaja. Tamo, na njegovom dnu, sred guštika, još za života njegovoga oca i majke, ubio je jedan ljubomorni muž, krojač iz grada, svoju ženu i suparnika i zatim se sam zaklao. Samoubojicu su takodjer tu zakopali, na mjestu zločina.

Cijela Malinovka, selo i imanje Rajskih, i grad, svi se zaprepastili. U narodu, kao uvijek u takvim slučajevima, javile se glasine, da samoubojica, sav u bjelini, bludi šumom, penje se kadkad na strminu, gleda na ljudska obitavališta i onda iščezava. Zato su iz praznovjernoga straha takodjer zapustili onaj dio perivoja, koji je vodio po gori do ponora i bio pleterom odijeljen od jelika i guštare divljih ruža.

Nitko od družine ne bi ni za živu glavu zalazio u tu provaliju, seljani iz Malinovke i stanovnici iz grada obilazili je, voleći da silaze k Volgi po drugim silazima i urvinama ili pak po strmom obilaznom putu izmedju dva pletera. Pleter, koji je dijelio baštu Rajskih od šume, davno se srušio i nestao. Drveće iz bašte smiješalo se s jelikom i grmljem divljih ruža i kozje krvi, ispreplelo medju sobom i stvorilo gluho,

divlje mjesto, gdje se krila zapuštena, napola razvaljena sjenica.

Rajskijev otac zapovjedio je, da se iskopa u gornjoj bašti jarak, koji je takodjer tvorio njezinu granicu, nedaleko od onoga mjesta, gdje je započinjala bezdan.

Rajskij se sjetio te tužne predaje i ledja mu se malko sledila od drhtaja, kad se spustio niz bezdan u guštik grmlja.

Živo mu se predočila slika, kako se ljubomorni muž, sav drhćući od uzbudjenosti, šuljao medju grmljem, kako se bacio na svojega takmaca, kako ga udario nožem; kako mu se moguće žena svijala pred nogama, moleći za milost. Ali on, s pjenom na ustima, zadavao joj ranu za ranom, a zatim nad obim lešinama prerezao sebi grkljan.

Rajskij je drhtnuo i uzbudjen, turoban krenuo kući s prokletoga mjesta. A medjutim ta divljač šume mamila ga k sebi, u tajnovitu tminu, k bezdnu, s vrha kojega se širio pogled na Volgu i obe njezine obale.

Boris se sav zadubao u tu sliku; zamišljenost mu se spustila na lice, bilo mu je tako lijepo, — sav svoj vijek volio bi tu prostajati.

Zaklopi oči i hoće da shvati o čemu razmišlja, a ne može; misli mu se javljaju, bježe, kao struja u Volgi: u njemu kao da pjeva nekakav glas i u glavi mu, kao u nekakvom zrcalu, stoji ta ista slika, koja je i pred očima.

Vjeročka i Marfinjka silno ga zabavljale. Vječno su bile s njime, molile ga da im riše kokoši, konje, kuće, babušku i sebe; nijesu ga htjele da ostave na samu ni za korak.

Vjeročka bila je garava djevojčica, crna, oštra oka, koja se već počinjala držati ozbiljno i stidjeti nestašluka: zna da poskoči dva-tri koraka kao dijete, a tad se najednom zaustavi i stidljivo ogleda, podje odmjereno, zatim opet stane bježati i kriomice, brzo, kao što ptica kljuje, strgne grozdić bazge, brzo

ga sune u usta i stisne mirno usne. Ako joj se Boris dirne glave, smjesta si popravlja kosu; ako je poljubi, kriomice se obriše. Segne za loptom, baci je dva puta, i ako joj padne, ne će da je digne, već odskakuće dalje, skoči, trgne listić i pokuša da njime prasne.

Tvrdokorna je: ako joj kažu, podjimo onamo, ona ne će, ili barem ne ide odmah, već najprije stane nijekati glavom, a zatim ne da bi pošla, već stane trčati i to skokom.

Nikad ona nije molila Rajskoga, da joj što nariše; ako ga Marfinjka zamoli, ona još pomnije od Marfinjke promatra kako riše, ali ni riječi da bi probijelila. Takodjer ne moli kao Marfinjka, da joj da slika i olovaka. Bilo joj je tad nešto preko šest godina.

Marfinjka je naprotiv bijela, rumena, krupna djevojčica, u petoj godini. Često ima svoje hirove i plače, ali nikad za dugo; odmah, još sa suzama u očima, zna da se smije i hihoće.

Vjeročka rijetkokada plače i uvijek u potaji; ako je tkogod čime uvrijedi, postane šutljiva i ne može dugo da se opet udobrovolji; takodjer ne voli, da je sile da moli oproštenje.

Dugo zna tako šutjeti, a onda opet najednom oživi, stane skakutati, kriomice bere bazgu ili još češće crne, neugodno-slatke jagode, crne pomoćnice, koja raste po jarugama i koje joj je babuška strogo zabranila, jer da se od nje može čovjeku smučiti.

»O čemu neprestano razmišlja?« kušala je babuška da odgonetne, gledajući unuka, kako se iznebuha zamislio poslije igre, takodjer često nenadane. — »I šta tamo radi, kad je vječno sam?«

Ali Boris je nije pustio da dugo čeka na odgovor: pokazao je babuški svoju mapu sa crtežima, zatim joj odsvirao sve četvorke, mazurke i motive iz opera, a na koncu svoje fantazije.

Babuška je samo ahnula.

— Sasvim, sasvim kao mati! — govorila je ona. — I ona je često samo snatrila, ništa joj ne treba

neprestano za nečim uzdiše, kao da nešto čeka, a onda iznenada stane svirati, razveseli se ili se pak ne može odijeliti od knjige! Gledaj Vasiljiso: i tebe i mene je naslikao, — pazi, kako je pogodio! Čekajder, doći će Tit Nikonić, a ti se pritaji i njega nacrtaj, a sutra ćemo mu sliku nekako kriomice poslati i objesiti u njegovom kabinetu! Zar nije krasan unučić? Pa kako svira! Bolje nije umio ni onaj Francuz-emigrant, koji je živio kod tetke... I samo šuti, ni da bi riječi prozborio! Odmah sutra idemo u grad, do kneginje, k predvodniku plemstva! Samo za gospodarstvo ni da bi čuo: šta ćemo, mladost!

Boris je ispričao babuški i sadržaj »Oslobodjenog Jeruzalema« i »Ossiana«, pače i Homera, pripovijedao joj o svojim lekcijama, portretirao nju, djecu, Vasiljisu; svirao na glasoviru.

Zatim bi odhrlio na Volgu, sjeo kraj bezdna ili sišao k rijeci, legao u pijesak, promatrao svaku ptičicu, guštericu, lepire u grmlju, i gledao u samog sebe, promatrajući, dali se u njemu odrazuje slika, je li sve u njoj isto tako jarko i vjerno, i za tjedan dana počeo opažati, da se slika gubi, blijedi i da njemu nekako postaje — dosadno.

A babuška mu neprestano htjela pokazivati račune, tumačila mu, koliko dobiva, koliko troši na popravke, koliko su stajale pregradnje.

— Vjeročkini i Marfinjkini računi su posebno: evo, gledaj, — govorila je ona: — nemoj misliti, da je na njih utrošena ma i jedna kopejka tvojega novca. Čujder...

Ali on nije slušao, već promatrao, kako babuška piše račune, kako ga promatra kroz naočale, kakve su joj bore, madež, a kad bi došao do očiju i do smiješka, najednom prasne u smijeh, zagrli je i stane cjelivati.

— Ja tebi o poslovima, a ti samo luduješ; joj, što si još djetinjast! — kazala je jednom babuška. — Samo luduj i dalje, a jednom ćeš već kazati hvala, kad ćeš pod starost naći kutić. Bog zna, šta će još

biti s drugim imanjem, kojim upravlja skrbnik! Tu u starom imaš barem nešta sigurna...

Stao je moliti, da pogleda staru kuću.

Babuška mu nerado dala ključeve, ali odbiti mu nije mogla, i on se uputio da pogleda sobe, gdje se je rodio, živio i od kojih mu je ostala neka nejasna uspomena.

— Vasiljiso, podji s njime, — kazala je babuška.

Vasiljisa smjesta ustane.

— Ne treba, ne treba, sam ću poći, — tvrdokorno će Boris i krene, posmatrajući teški ključ, u kojemu su praznine medju zupcima zarasle rdjom.

Jegorka, prozvan sprdalom, — jer je vječno sjedio u sobi za »djevojke« i nemilosrdno se rugao sobaricama, — otvorio mu vrata.

— I ja, i ja ću s ujakom, — zamoli Marfinjka.

— Kuda ćeš ti, golubice? Tamo je strašno — hu-u! — rekla je babuška.

Marfinjka se preplašila. Vjeročka nije ništa kazala; ali kad je Boris došao do vratiju kuće, ona je već bila tamo, snažno se stisnuvši uza njih, i bojeći se, da je silom ne odvuku, uhvatila se ručicom za kvaku.

Sa strahom i zamiranjem u grudima, ušao je Rajskij u predsoblje i bojazljivo se navirio u susjednu sobu: bila je to dvorana sa stupovljem, s prozorima na dvije strane, ali tako zaprašenima i prevučenima paučinom, da je u njoj vladao sumrak.

Vjeročka samo je unišla u predsoblje i odmah odskakutala naprijed i iščezla iz očiju, visoko zabacujući pete, ni ne obaziruć se na portreje.

— Kuda ćeš, Vjero, Vjero? — zvao je on.

Ona je stala i bez riječi ga gledajući, stavila ruku na kvaku slijedećih vratiju. Još nije ni došao do nje, a nje je već nestalo za vratima.

Za dvoranom nizale se mračne, tamne sobe za goste; u jednoj su bila zamotana u zaštitno platno

dva kipa, kao dvije aveti i stari, takodjer zamotani svjetionici.

Svagdje su bili pocrnjeli, masivni stolci i stolovi iz hrastovine ili ebanovine, okovani broncom i urešeni drvenim mozaikom; velike kitajske vaze; sati — Bakho, kako jaše na bačvi; velika jajolika zrcala u pozlaćenim okvirima nalik na vijence; u spavaonici bio je ogroman krevet, sličan bogatom odru, prekriven brokatnom tkaninom.

Rajskij si je teško mogao zamisliti, kako se spavalo na tim odrima; činilo mu se, da tu živ čovjek ne može da zaspi. Pod baldahinom obješeni, pozlaćeni Kupidon, sav već pjegav i izlizan, perio je strijelu u postelju; u kutevima bili su ormari urešeni sedefom i bjelokosti.

Vjeročka je otvorila jedan ormar i sunula u nj lišce, zatim stala otvarati ormariće, takodjer zavirivši u svaki od njih. Iz ormara dolazio je od starih kaftana i vezenih odora s velikim pucetima zapah vlage i prašine.

Po zidovima sami portreji: nikud čovjek ne može pobjeći od njih, — svagdje ga prate očima.

Cijela kuća bila je prožeta prašinom i praznином. Po kutevima kao da se čuje pucketanje. Rajskij učini korak, i u kutu kao da je netko koraknuo.

Od trešnje poda pod koracima sa stupovlja stropova, stala se roniti davna prašina; tu i tamo ležali su na podu komadi otpale štukature; u prozoru turobno zuji muha i moli izlazak kroz zaprašeno staklo.

— Da, babuška ima pravo: tu je strašno! — rekao je drhćući Rajskij.

Ali Vjeročka je obletjela sve kuteve i već se vraćala odozgo, iz nutarnjih odaja, koje su, protivno velikim donjim dvoranama i sobama za goste, nalikovale na ćelije, bile uske, prijatne i gledale prozorima na sve strane.

U sobi je sumračno, mrtvo, sve je slika smrti, a pogledaš li kroz prozor, — smjesta odahneš: tamo

se vidi pruga modroga neba, proviruje zelenilo, gibaju se ljudi.

Sred ove starine, Vjeročka je naličila na mladu ptičicu; nju nijesu smetale ni pratnja pogleda s portreja, ni vlaga, ni prašina, sva ta tužna zapuštenost.

— Tu je lijepo, ima mnogo mjesta! — kazala je ona, ogledavši se. — Kako je lijepo tamo gore! Kakve velike slike, knjige!

— Slike, knjige: gdje? Kako da ih se nijesam sjetio! Hajdemo, Vjeročko!

Uhvatio je i poljubio. Ona si obrisala usne i pohrlila da mu pokaže knjige.

Rajskij je našao oko dvije tisuće svezaka i sasvim se zadubio u čitanje naslova. Bili su tu svi enciklopediste: i Racine i Corneille, Montesquieu, Macchiavelli, Voltaire, stari klasici u francuskom prijevodu, »Bijesni Rolando«, i Sumarokov s Deržavinom, i Walter Scott, i poznati mu »Oslobodjeni Jeruzalem« i »Ilijada« u francuskom prijevodu, i »Ossian« u Karamzinovom prijevodu, Marmontel, Chateaubriand i bezbrojni memoari. Mnoge knjige nijesu bile ni narezane: vidi se, gospodari, t. j. Rajskijev djed i otac nijesu ih dospjeli da pročitaju.

Od toga doba Rajskoga se nije čulo više u kući; pače nije više išao ni na Volgu, žedno proždirući svezak za sveskom.

Čitao je, crtao, svirao na glasoviru, a babuška ga slušala; Vjeročka, gledala ga, ne trenuvši niti okom, položivši podbradak na glasovir.

Onda bi opet stao pisati stihove, čitati ih na glas, opajajući se njihovom muzikom; sad bi opet slikao obalu i rastapao se u nekom drhtavom užitku; nešta je očekivao, — a sam nije znao šta, ali strasno se trzao, kao da sluti nekakve divske, raskošne naslade, gledajući taj svijet, gdje se neprestano ore zvuci, gdje se sveudilj izmjenjuju slike, gdje pleše, igra, pršti drugi, zamamljivi život, kao u ovim knjigama, a ne kao što je ovaj, koji ga sada okružuje...

— Čujder, šta sam te htjela pitati, — reče jednom babuška: — a zašto ćeš opet u školu?

— Idem na sveučilište, babuško, a ne u školu

— To je svejedno; i tamo moraš učiti. A zašto? Kod skrbnika si učio, u gimnaziji si učio, crtaš, sviraš na glasoviru, — pa što ti još treba? A djaci će te samo naučit pušiti lulu, pa, — Bože sačuvaj, — i vino piti. Bolje da stupiš u vojsku, u gardu.

— Ujak veli, da nema sredstava...

— Kako nema: a šta je to?

Ona pokaže na polja i selo.

— Pa što je to?... Gdje možeš od toga?...

— Kako ne? — i stala mu računati stotine i tisuće.

Nikad nije živila u prijestolnici, nikad nije služila u vojsci i zato nije ni znala, šta i koliko tu treba.

— Nema sredstava! A ja sama mogu da ti pošaljem hrane za cio puk! Što to veliš?... nema sredstava? A kuda ujak meće dohodak?

— Hoću, babuško, da budem umjetnik.

— Šta? Umjetnik?

— Da, umjetnik... Poslije sveučilišta poći ću na akademiju...

— Ma što to drobiš, Borjuško, prekrsti se! — reče babuška, jedva ga shvaćajući, što hoće da kaže. — Ti hoćeš da budeš učitelj?

— Ma ne, babuško, nijesu svi umjetnici — učitelji, ima i znamenitih talenata; njih u velike slave i dobivaju mnogo novaca za slike ili za svirku...

— Dakle, ti ćeš primati novaca za svoje slike ili ćeš po večerima svirati za novac?... Zar te nije stid?

— Ali, babuško, umjetnik...

— Ne, Borjuško, ne žalosti babuške; daj da još doživi veselje, da te ugleda u gardijskoj odori! Onda ćeš doći ovamo na dopust, kao pristali oficir...

— Ali ujak misli, da stupim u gradjansku službu...

— Šta ? Da budeš kancelarijsko piskaralo ? Da sjediš po vas dan sagnut, da se kupaš u crnilu, bježiš sa spisima pod rukom u ured ? Pa koja će onda poći za te ? Ne, ne, — ti ćeš doći ovamo k babuški kao oficir i potražit ćemo ti lijepu, bogatu vjerenicu !

Rajskij se nije mogao odlučiti ni za ujakove predloge, ni za babuškine osnove, — ali u velikoj daljini gledao je svoju vlastitu sliku, jedanput u odori husarskoga oficira, drugi puta u ruhu kamerjunkera. U potaji se pitao, hoće li biti pristaliji na konju ili u plesnoj dvorani. I on je na papir nabacio skicu, koja je prikazivala njega samoga, kako nebrižno sjedi u sedlu, prebacivši preko ramena kozačku burku.

XI.

Jednoga je dana babuška naložila, da se podpregnu stare, visoke karuce, stavila je na glavu kapu, obukla srebrenastu haljinu, zaogrnula turski shawl, lakaju zapovjedila da navuče livreju i pošla u grad u posjete, da pokaže svojega unuka, i u trgovine, da nakupuje potrebne stvari.

Vozilo ih je par sitih konja, koji su bježali kratkim kasom ; iz grudiju im izbijalo kao neko jecanje. Kočijaš držao je kandžiju u šaci, uzde mu ležale na koljenima i samo bi rijetkokad njima trgnuo, s lijenom radoznalošću i zijevanjem zirkajući na poznate predmete po stranama.

To je bio veliki slavodobitni babuškin put u grad. Nije bilo čovjeka, koji joj se ne bi poklonio. S nekojima bi zastala da se porazgovori. Unuku nazivala je po imenu svakoga, koga bi sastali, prolazeći mimo kuća tumačila mu, tko u njima stanuje, kako živi, — i to sve na brzu ruku, onako u hodu.

Došli su do drvenih tržnica. Trgovac je dočekao poklonima i sa smiješkom, duboko skinuvši šešir i naklonivši glavu malko u stranu.

— Tatjano Markovno !... — govorio je on sa smiješkom, otkrivajući niz blistavih zubi.

— Zdravstvujte. Evo dovela sam vam unuka, pravoga vlasnika imanja. Njegov kapital eto proždire vaša trgovina. Da znate samo, kako umije crtati, svirati !...

Rajskij povuče babušku za rukav.

Kuzma Fjodotić nakloni se duboko i Rajskome.

— Kako poslovi ? — upita babuška.

— Sgriješio bih, kad bi se tužio, gospo. Samo vas sad rijetko kad vidimo, — odvratio je on, utirući prah sa stolice i s počitanjem je ponudivši, dok je Rajskome ponudio običnu klupčicu.

U dućanu bilo je sukna i tkanina, u drugoj sobi sira, šećerlema, mirodija, pače i bronce.

Babuška je pregledala svu robu, popitala se i za cijene sira i olovaka, porazgovorila o cijenama žita i prešla zatim u drugi, pa treći dućan, napokon prošla kroz cijeli bazar i kupila samo uže, da žene ne vješaju rublje na drveće i dala ga Prohoru.

On ga je dugo pregledavao, za svaki pedalj protezao u rukama, zatim ogledao oba konca i napokon ga spremio u kapu.

— No, a sad moramo u posjete, — kazala je ona. — Hajdemo k Nilu Andrejeviću.

— Tko je taj Nil Andrejević ? — upita Boris.

— Zar ti nijesam o njemu pripovijedala ? On je predsjednik sudišta, ugledno čeljade ; solidan, pametan, šutljiv ; a ako prozbori, onda ne troši riječi u tutanj. Svi ga se u gradu boje ; što on veli, to je sveto. Prilaskaj se k njemu : on voli da izgrdi...

— Ma što to zboriš, babuško, kako izgrdi ? Ta ja ne ću...

— Mlad si još, mlad ; poslije ćeš i sam reći hvala. Hvala Bogu, što nijesu izumrli ljudi, koji naučaju čovjeka pameti ! Ali zato kako godi, kad koga pohvali ! Pa kako je to nabožan čovjek ! Jednoga kicoša tako je isprašio, kad je saznao, da nije na Trojičin dan bio u crkvi, tako, da nije znao, ni gdje

stoji. »Ja ću, veli, podnijeti protiv vas prijavu: to je slobodoumlje!« I može zbilja da tuži, s njim nema šale. Dva vlastelina doveo je pod skrbništvo. Boje ga se kao vatre. A tako je dobar; kad susretne dijete, pogladi po glavi, ni kukca ne bi na putu sgazio, štapom ga turne na stranu: »Kad ne možeš nikome dati života, nemoj ga ni uzimati.« Pa kakva dostojanstvena pojava: čelo kao u tvojega djeda, lice strogo, sraštene obrve. Kad prozbori, — ne možeš da ga se naslušaš! Prilaskaj se k njemu. I bogat je. Vele, da sudbeni novci od globa idu u njegov džep, da je oplijenio rodjenu nećakinju i zatvorio je u ludnicu. Ta, svagdje ima grijeha

Ali Nila Andrejevića nijesu zatekli kod kuće; bio je kod suda. Prolazeći kraj gubernatorove palače, babuška se ponosno okrenula na stranu.

— Tu stanuje gubernitor Vasiljev... ili nekakav Popov. (Babuška je vrlo dobro znala, da se zove Popov, a ne Vasiljev.) Misli, da ću ja prva k njemu doći u posjete, a k meni se nije ni navratio: kao da će Tatjana Markovna Berežkova poći nekakvom Popovu ili Vasiljevu!

Gubernator nije ništa »mislio«, ali Berežkova se ljutila, što joj nije posvetio nikakvu pažnju.

— Nil Andrejić je ugledniji, stariji i solidniji od njega, a na Novo Ljeto i na Uskrs uvijek dodje u posjete, kadkad se udostoji dapače ostati na ručku.

Zatim su pošli k staroj kneginji, koja je stanovala u velikoj tamnoj kući.

Samo u jednom kutiću, gdje je boravila, vonjalo je po životu, a ostalih dvadeset soba naličilo je na odaje u staroj babuškinoj kući.

Kneginja bila je oštronosa, suhonjava starica, u tamnom ruhu, sa čipkama, velikoj kapi, suhih koštunjavih malenih ruku, isprepletenih nabreklim žilama i s mnoštvom starinskoga prstenja na prstima.

— Kneginjo Matuško!...

— Tatjano Markovna!...— kliknule su starice.

Mali bolonjski psić bijesno je stao lajati ispod divana.

— Evo, dovezla sam unuka, da pokažem pravog vlastelina: kako samo svira, crta!

Morao je da sjedne za glasovir. Zatim mu donijeli tanjur jagoda. Babuška i kneginja pile su kavu, Rajskij se ogledao po sobi, promatrao portreje, pokućtvo i zelenilo, koje se veselo navirivalo iz vana kroz prozor; vidio je očišćeni puteljak, svagdje čistoću, pomnjivost i urednost; slušao, kako je iz svih soba stalo da odkucava neko pola tuceta stolnih, zidnih, bronćanih i malahitnih ura; promatrao je portre škilavoga kneza, sa crvenom lentom, portre same kneginje, s bijelom ružom u kosi, s rumenilom, živim očima i uporedjivao ga s originalom. I sve mu se to kao slagalo u glavi, pratio, kako se negdje tamo odražavala kuća, kneginja, psić, stari sijedi sluga u livreji, slušao odbijanje satova...

Pošli su još k jednoj mladoj gospodji, mjestnoj »lavici«, Polini Karpovnoj Krickoj, koja je gledala na život, kao na niz pobjeda, smatrajući izgubljenim onaj dan, kad je nitko nije nježno pogledao ili joj nije šapnuo nijedne, ma i malo nježne riječi.

Ćudoredne žene, strogi sudije, a medju ostalima i Nil Andrejević, glasno su je kudili; Tatjana Markovna takodjer je nije voljela, smatrajući je običnom taštom ludom, ali primala je, kao i sve, dobre i loše. Ali zato je mladež samo bježala za Krickom.

Kod Poline Karpovne Kricke, babuška je proboravila samo deset časaka, ali domaćica je već za to vrijeme uspjela da odjene čipkastu bluzu, koja se sprijeda teško zakapčala.

Rajskoga je samo obasipala pogledima; nije je smetalo, što je bio golobrado momče, i već mu kazala, da ima zamamljive oči i usta, i da je sigurno već u životu izvojštio mnogo pobjeda, uključivši i nju...

— Ali što mu to govorite, ta on je još dijete! — napola ljutito primijeti babuška i stane se praštati. Polina Karpovna ispričavala se, što je njezin muž kod suda, obećala da će doći sama, i na koncu

uhvatila Rajskoga obim rukama za obraz i poljubila u čelo.

— Bestidnica odvratna! Ni dijete ne pušta u miru! — mrmljala je babuška putem.

I Rajskij bio je smeten. Mlada žena, bijeli vrat, sloboda u govoru i smioni pogledi, usplamtjeli su dječakovu maštu. Pričinila mu se nekom svijetlom boginjom, kraljicom...

— Armida! — glasno, zaboravivši se, kazao je on, najednom se sjetivši »Oslobodjenoga Jeruzalema.«

— Bestidnica! — mrmljala je babuška, dok su dolazili pred kuću predvodnika plemstva. — Ako sazna Nil Andrejić, šta će reći? No, već će svoje dobiti!

Kako prostrana kuća, kako se divan vidik pružao iz doma predvodnika plemstva! Uostalom u provinciji rijetke su kuće, koje nemaju lijepog vidika: krajobrazi, voda i čisti zrak tamo su jeftina dobra, koja svatko može da uživa. Prostrano dvorište, prostran perivoj, gospodska posluga, divne konjušnice.

Kuća bila je dugačka, na jedan sprat, s mezaninom. U svemu blagoslovено obilje: gost dolazi kao Odisej u goste k bajoslovnim vladarima.

Mnogobrojna obitelj gotovo ne odlazi od trpeze, a broji osamnaest duša: sad piju čaj, sad kavu u sjenici, doručkuju na tratini, jedu na balkonu.

Ključarica po vas dan samo zvoni ključevima; buffet se uopće ne zatvara. Preko dvorišta svaki čas nose pune zdjele iz kuhinje u kuću, a obratno sluga nosi tihim korakom prazni pladanj, prstom ili jezikom čisteći ostatke. Sad gospodji nose bouillon, sad se tetka zaželjela postnoga jela, mladom gospodinu kašicu, gospodaru opet kakvo solidnije jelo.

Gostiju je vječan roj, slugu ima oko četrdeset, od kojih neki, ručavši prije gospode, lijeno tjeraju muhe grančicama, a drugi, zadrijemavši, pokriju grančicom ćelavu glavu gospodinovu ili gospodjinu veličanstvenu kapu.

Kod objeda su uvijek dvije juhe, po dva hladna jela, po četiri umaka i po pet vrsta slatkiša. Vina, — jedno kiselije od drugoga, — sve kako treba u uglednoj kući u provinciji.

U konjušnici dvadeset konja; jedni za gospodjinu kočiju, drugi za gospodinove karuce; jedni za dvoprežna, drugi za jednoprežna kolica; ima konja, koja voze djecu na šetnju; jahači hat za najstarijega sina, drugi za mladjega i napokon konjče za četirigodišnjega dječarca.

Pa kolike sobe u kući! Za učitelje, mamselle, guvernante, sobarice, čeljad, koja od milosti žive u kući... pa koliko dugova na kući!

Tatjanu Markovnu i Rajskoga svi su dočekali bučno, gromko, čovječjim glasovima, lavežom pasa, cjelovima, guranjem stolca i smjesta stali nutkati zajutarkom, pojiti kavom, gostiti jagodama.

Potrčali u kuhinju, a iz kuhinje sobarice, lakaji, sluškinje, — premda se babuška branila od jela!

Rajskoga su okružili vršnjaci, molili ga da svira, sami svirali, nutkali da crta, sami crtali, doveli učitelja Francuza.

— Vous avez du talent, monsieur, vraiment! — rekao je ovaj, pogledavši njegov crtež.

Rajskij je bio u sedmom nebu.

Zatim ga odveli u konjušnicu, osedlali konje, jašili po dvorištu i jašionici, i Rajskij s njima. Dvije kćerke: jedna crnomanjasta, druga bjeloputna, još sa crvenima, predugim rukama, kako to već biva u nedoraslih djevojčica, ali već zategnute u steznik, smiono ćeretajući francuske fraze, sasvim su zanijele mladića.

Prijatno uzbudjen i zamišljen vraćao se Rajskij odatle. Htio je kući; ali babuška je naložila da okrenu još u neku uličicu.

— Kuda ćemo, babuško? Vrijeme je kući, — reče Rajskij.

— Moramo još k starcima Moločkovima, a onda idemo kući.

— Pa šta je kod njih osobita?

— Pa to... da su starci.

— Da su starci? Šta je na tom naročita? — nezadovoljno će Rajskij, pod dojmom žive slike predvodnikovoga doma i cjelova Poline Karpovne.

— Tako čestiti ljudi, — reče babuška, — mužu i ženi već je preko osamdeseta. Za njih se niti ne čuje u gradu: kod njih je tiho, ni muhe ne lete. Sjede i šapuću, i ugadjaju jedno drugome. Divan primjer za svakoga: proživjeli su svoj vijek, kao da su ga prospavali. Nemaju ni djece, ni rodbine! Drijemlju i živu!

— Pa što ćemo kod tih staraca! — nezadovoljno će opet Rajskij.

— Nemoj se mrgoditi; starost valja poštivati!

Doista, muž i žena, kojima su došli, bili su samo starci i ništa više. Ali kako bodri, tihi, zamišljeni, lijepi starci!

Oboje tako čisto, tako svježe odjeveno; on izbrijan, ona sa sijedim uvojcima, tako tiho zbore, tako zaljubljeno gledaju jedno drugo, i tako im je lijepo u tamnim ,prohladnim sobama sa spuštenim zastorima. I u životu mora da im je bilo lijepo!

Babuška s počitanjem i zavišću, Rajskij s radoznalošću gledali su starce, slušali, kako se spominju mladosti; i nije mogao da vjeruje njihovim riječima, da je ona bila nekoć prva krasotica u guberniji, a on dilber-momče, za kojim su žene ludovale.

On je na babuškino nutkanje i njima zasvirao i ponio od njih nekakvu tihu uspomenu, snenu sliku u glavi o tom davnom, polakom i jednoličnom životu.

Ali Armida i dvije djevojčice predvodnikove, vladale su njime usprkos svega. On je izmjenice stavljao na piedestal sad jednu, sad drugu, u mislima klecao pred njima, pjevao im, crtao ih, i on se ili turobno zadubao u misli, ili mu tijelom bježali mravci i hodao, visoko uzdinute glave, pjevao po cijeloj kući, cijelom perivoju, plivao u ludjačkom zanosu. Nekoliko je noći nemirno spavao, prevrćući se amo tamo...

Pred njim lebdi nekakva slika; on se stidljivo i lukavo smije, lovi nekoga rukama, kao da grli i hihoće u divljoj opojenosti...

XII.

Na sveučilištu udijelio je Rajskij svoje vrijeme tako, da je u jutro išao ili na predavanje ili u perivoj u Kremlju, u nedjelju zalazio u crkvu u Nikitinski manastir, prisustvovao razredbi straže i zalazio u slastičarnu Pierrea ili Pedottija. Večeri bi sprovodio u »svojemu krugu«, t. j. medju izabranim drugovima, vruće glave, velikodušnih srdaca.

Sve to kipi, buči i ponosno iščekuje veliku budućnost.

Proučivši pozorno svakoga profesora, svakoga druga, kao nekoć u školi, Rajskij je konačno, iz dosade, da se razonodi, stao slušati, što se zapravo govori na predavanjima.

Kao u školi kod ruskoga učitelja, nije slušao pravila konstrukcije rečenica, već promatrao sve, kako profesor govori, kako izgovara riječi, kako tko sluša.

Ali čim se govor kosne samoga života, čim dolaze na pozornicu lica, dogadjaji, stanu govoriti u povijesti, u pjesni ili romanu Grci, Rimljani, Nijemci, Rusi, — ali živa lica, — Rajskome se uho nehotice otvara; sav se kao prenio i gleda te ljude, taj život.

On sam, pače pomoću profesora, ne bi nikad bio svladao klasike: u ruskom prijevodu nije ih bilo, na selu kod babuške, u obiteljskoj knjižnici, bili su neki u francuskom prijevodu, ali on još tada neupućen, nije shvaćao njihovoga značenja i vječno ih se klonio. Činili mu se strogima i suhoparnima.

Tek u drugom tečaju bilo je govora o njima na dva-tri predavanja i kod »prvih djaka« javili se u rukama originali. Tad se Rajskij zbližio s jednim drugom, Kozlovskim, kojega se svi nekako klonili radi njegovog siromaštva i plahosti.

Taj Kozlov, djakonski sin, naučio je latinski i grčki, najprije u seminariju, zatim u gimnaziji i kod kuće i učeći te jezike, proučio je drevni život, tako, da savremeni gotovo nije ni opažao.

Rajskij se s njim sprijateljio, isprva radi njegove povučenosti, skromnosti i dobrote, a zatim najednom otkrio u njemu strast, »svetu vatru«, dubinu shvatanja gotovo do vidovitosti, strogost misli, tankoćutnost analize, — naravno, sve samo za klasični život.

I on je uveo Rajskoga, u koliko je to dopustila njegova živa, vječno poput mora uzbibana narav, u tajne shvaćanja klasičnoga svijeta, ali ga zadržati za dugo, za uvijek nije mogao.

Rajskij je odatle ponio koješta i odhrlio dalje, ostavivši Kozlovu svoje prijateljstvo, a sebi za uvijek sliku njegove jednostavne, mladenačke duše.

Od Plutarha i »Putovanja Mladoga Anarhazisa«, prešao je k Titu Liviju i Tacitu, zadubivši se u sićušne detalje prvoga i snažne slike drugoga, spavao je s Homerom, s Danteom i često zaboravljao život oko sebe, živući u analima, bajkama, pače i u ruskim narodnim predajama . . .

Ali kad mu zadaju temu za radnju, muči se, kini, ne zna kako da započne na pr. »o izvorima za proučavanje narodnosti«, ili o starim ruskim novcima«, ili »o seobi naroda sa sjevera na jug.«

On mjesto da o tom sastavi raspravu, zadubljuje se u seobu naroda, kao da mu se odigrava pred očima. Vidi, kako se rulja ljudi, poput oblaka skakavaca, valja, postavlja čadore, pali lomače ; vidi muškarce u zvjerinjskim kožama, s kolcima, iznjurene majke, gladnu djecu ; vidi, kako kolju, nište sve na putu, kako ginu oni, koji su zaostali. Vidi sivo nebo, poharane krajeve, pače i stari ruski novac ; sve vidi tako živo, da bi mogao narisati, ali ne zna, kako da započne o tom pisati raspravu ; uostalom, — šta treba da o tom raspravlja, kad i tako sve to vidi ?

Ljeti bi volio vrludati po okolici, zalaziti u stare manastire, navirkivati se u tamne kuteve, u pocrnjele likove svetaca i mučenika, i mašta ga, bolje od svih profesora, prenosila u rusku starinu.

Tamo se kao živi, nizali stari carevi, monasi, vojskovodje, državnici. Moskva mu se činila neizmjernim starim carstvom. Tučnjave, kazne, Donski, Joani, — sve je to k njemu dolazilo, sve ga zvalo u goste, da pogleda njihov život.

I dugo on tako gleda, dok nešta u blizini ne naruši mir : tad se prene, — pred njim je stari manastirski zid, stara slika : on je u ćeliji, ili staroj odaji. I izlazi zamišljeno iz tmuše drevnoga mraka, dok ga ne osvijesti svježi, topli vazduh.

Rajskij je stao pisati i stihove, i prozu, pokazao napisano najprije jednom drugu, zatim drugome, zatim cijelom krugu, i društvance ga na koncu proglasilo talentom.

Tad se Boris latio historičkoga romana, napisao nekoliko poglavlja, pa takodjer i to pročitao svojim drugovima. Ovi ga stali uvažavati »kao nadu«, stali se okupljati oko njega.

Samo na ispitima Rajskij i njegov krug uvijek bi pali, dolazili tek na treće mjesto i u četvrtu klupu.

Na prvom i drugom opet su bili »prvi učenici«, koji tako mirno sjede na predavanjima, imaju svoje bilješke, ponosno i spokojno idu na ispite, i još se ponosnije i spokojnije vraćaju s ispita : to su budući kandidati.

Oni hladno gledaju na Rajskijev krug, nazivlju ga »romantičarom«, hladno slušaju ili uopće ne slušaju njegove stihove i prozu ; do njega uopće mnogo ne drže.

Medjutim jednakim marom bavili se svakim predmetom, ne posvećujući nijednom posebnu pažnju. I poslije, u službi, u životu, ma kuda ih stave, ma na kakav položaj, — sve će izvršiti na opće zadovoljstvo, idu ravno naprijed, ne zalazeći stranputice.

Rajskovi drugovi pokazali su njegove stihove i prozu »genijalnim« profesorima, »prorocima«, kaka ih je nazivao krug, koji ih u hrpi slijedio.

— Ah, Ivan Ivanić! Ah, Petar Petrović! To su geniji, novi vodje, — zanosno je ponavljala ta mladež, prevrčući oči.

Jedan »prorok« javno je na predavanju analizirao te stihove i rekao, da »u njima ima slikovitog elementa, mnoštvo slika i muzikalnosti, ali nema dubine i malo snage«, ali ipak kazao, da će to s godinama doći, takodjer čestitao autoru na talentu i svjetovao mu »neka štiti i gaji muzu«, t. j. neka se ozbiljno prihvati posla.

Rajskij izašao je iz predavaone sav kolebajući od zanosa, a njegovo je društvo tim povodom tri dana ludovalo.

Drugi »prorok« pročitao je početak njegovog romana i pozvao Rajskoga k sebi.

On je otišao od profesora kao iz kupatila, takodjer s patentom na talentu i hrpom starih knjiga, ljetopisa, povelja, zapisa.

— Poduprite svoj talenat ozbiljnim studijem, — kazao mu profesor, — vas još čeka lijepa budućnost.

Rajskij je na to »još ozbiljnije« stao šetati okolinom, opet zalazio u stare zgrade, gledao, pipao, njušio kamenje, čitao natpise, ali nije mogao da razumije ni dvije stranice stare kronike, koju mu dao profesor, i opet stao ocrtavati ruski život onako, kako mu se javljao u pjesničkim prividjenjima; svršio je s time, da je vrlo »ozbiljno« napisao šaljivu pjesan, gdje je opjevao jednog druga, koji je napisao dizertaciju »o obvezama dugova« a nije nikada svojoj gazdarici platio ni stana ni hrane.

S teškom mukom prelazio je iz jednoga tečaja u drugi; uvijek ga je samo nekako izvukla reputacija talenta budućnosti, nekoliko uspjelih pjesama i prozaički pokušaji i crtice iz ruske povijesti.

— U kakvu ćete službu stupiti? — jednom ga iznenada zapitao dekan. — Za nedjelju dana svršit ćete nauke. Što ste onda nakanili?

Rajskij je šutio.

— Kakvo ćete zvanje odabrati? — upitao je opet dekan.

»Hoću... da budem umjetnik...« htio je već da lane, ali sjetio se kako su to primili skrbnik i babuška i premučao taj odgovor.

— Ja ću... pisati stihove.

— Ali ipak to nije zvanje; to je onako... u dokolici, — primijeti dekan

— I pripovijetke takodjer... — reče Rajskij.

— Da, možete i pripovijetke: naravna, vi imate talenta. Ali to je za kasnije, kad se talent izgradi. Ali zvanje, kakvo ćete zvanje odabrati.... to vas pitam?

— Najprije ću stupiti u vojničku službu, u gardu, a zatim u civilnu, postat ću državni odvjetnik... gubernator... — odvratio je Rajskij.

Dekan se nasmiješio.

— Dakle najprije ćete u junkere — no da, to se razumije! — reče on. — Samo vi i Leontij nemate nikakvog stalnog cilja, a ostali svi već imaju mjesto.

Kad su Kozlova upitali, kuda će, on je odgovorio:

— — Idem za učitelja u bilo koju guberniju, — i na tom je ostalo.

XIII.

U Petrogradu je Rajskij stupio medju junkere: s oduševljenjem kasao je u fronti, kod svirke pukovske muzike sav se zažario, samo mu stali plaziti mravci po ledjima, kočio se, zveckajući sabljom i mamuzama, kad bi susreo kojeg generala; večeri bi sprovodio u veselom društvu, išao na izlete izvan grada u trojkama, ili primao lekcije života i ljubavi kod prijestolničkih ruskih i inostranih »Armida«, u onom čarobnom carstvu, »gdje gasne vjera u bolji kraj«.

I doista u njemu malne da nije ugasla vjera u čast, poštenje, uopće u čovjeka. Nehotice, često protiv volje proučavao je taj »čudni svijet« i svojom tankoćutnom naravi upijao u se poput spužve, sve njegove pojave.

Žene toga svijeta činile mu se nekim posebnim stvorenjima. Kao što su para i strojevi zamijenili živu

silu ruku, tako je tamo cijela mehanika života i strasti zamijenila prirodan život i strast. Taj svijet bio je bez obveza, bez djece, bez koljevki, bez braće, bez sestara, bez muževa i bez žena, tu su postojali samo muško i žensko.

Muškarci, nekoji zbog poslova i briga, često se odričući toplog ognjišta i tihih simpatija obiteljskog života, bacaju se u taj svijet uvijek gotovih romana i drama, kao u igračnicu, da se opoje omamom umjetnih čuvstava i skupo kupljenih nježnosti. Druge vuče žar mladosti ovamo, u carstvo patvorene ljubavi, sa svom njezinom rafiniranom igrom, kao što gurmana vuče od običnog domaćeg objeda birani ručak iskusnog kuhara.

Sve tamo dolazi u račun: raskoš, častoljublje, zavist, rijetkokad samoljublje, a nikad srce, t. j. čuvstva. Ljepotica sve žrtvuje proračunanosti; samu strast, ako je uopće obuzme, pače temperamenat, samo kad to zatraži uloga i prilika.

One nijesu žrtve društvenoga temperamenta, poput onih nesretnih stvorenja, koja za komadić hljeba, za odjeću, za obuću i krov služe životnom gladu. Ne: tamo su svećenice jakih, premda umjetnih strasti, iskusne glumice, koje se igraju ljubavlju i životom kao igrači kartama.

Nema tamo dubokih ciljeva, nema solidnih konačnih namjera ni nada. Buran život ne vodi u tihu luku. Svećenice toga kulta, »majke naslada«, ne će, poput pravoga strastvenog igrača da učine veliki zgoditak i da svrše, sve ostave, smire i živu drugim životom.

Kad bi se takva natura javila u toj sredini, izgubila bi svoj karakter, svoj čar: ona bi, kao igrač, ili morala sići sa svojega dobrog i sigurnog puta, ili izgubiti svoju vrijednost u očima poklonika.

Njezin je život vječna igra strašću, cilj — neiscrpiva naslada, koja prelazi, kad se umori, presiti, u naviku. Pred njom je samo jedan užas, — a to je, postati starom i suvišnom.

Ona se ništa više ne boji. U igri strasti prima na se sva obličja, sve značajeve, sve izražaje, koji su joj

potrebni za njezinu ulogu, zaimajući ih kao krabuljne kostime. Umije da bude plaha, skromna ili ponosna, nepristupačna ili nježna, poslušna, — sve prema ulozi i prema momentu.

Ali zbacivši krinku često je zla, gruba, dapače i strašna. Čovjek je ne smije da preplaši ili uvrijedi, jer je u stanju da mu iz osvete ili zabave razori obiteljsku sreću, mir, ne govoreći o imutku: jer njezin je zanat razarati ekonomsko blagostanje.

Nju mora da okružuje neograničena raskoš. Želje joj ne smiju ostati neispunjene.

Njezin stan je hram, ali koji nalikuje na izložbu pokućtva, dragocjenih sitnarija. Tu dolazi do izražaja ne ukus gospodarice, već ukus stolara i tapetara. Nema tu boljega proćućenog, umjetničkog života: ona, koja bi imala ta svojstva, ne bi mogla živjeti tim životom: ugušila bi se. Mjerilo ukusa tu su servicesi, karuce, konji, lakaji, sobarice, odjevene poput baletnih vila.

Ako kojim slučajem dospije ovamo slika ili kip velikoga umjetnika, — tad ih se ne cijeni po umijeću, već po plaćenoj svoti.

U njezinom stanu nema ni gospodara, ni gospodarice, ni djece, ni starih odanih slugu. Ona živi kao na stanici, na putu, spremna svaki čas da krene dalje. Nema prijatelja, ni muških ni ženskih, već samo mnoštvo znanaca.

Život ljepotice toga svijeta ili »truljavoga carstva«, kako ga nazivao Rajskij, nalik na sitni, šaroliki, vječno gibivi kaleidoskop: posjeti, kazalište, sklizanje, gotovo do ludila raskošni zajutarci i objedi, sve od jutra pa do noći, od noći pa do zore. Jedina im briga, da ne dodje do stanke u toj vječnoj mijeni.

Dan, koji je prazan, večer bez jurnjava, posjeta, kazališta, sastanaka, — to je strašno. Tad bi se znala i probuditi misao o nekakvim neugodnim pitanjima, dapače i čuvstvo, savjest, javila bi se avet budućnosti...

I ona se sa strahom otrese od nenavikle zamišljenosti, goni ta pitanja, — i opet joj je lako. Ali i to

se zbiva rijetko rijetkima. Kod većine njih misao je usnula, srca uopće nema, znanje nikakovo.

Glavni cilj njezine slavičnosti bio je, da nakupuje briljanata (to je uopće jedino nepatvoreno na njoj), naravno ne za svoj novac, masu dragocjenosti, bezuvjetno više, nego što je potrebno, bogateći na taj način draguljara.

Važna su stvar takodjer putovanja : graditi se u Parisu groficom, najmiti palazzo u Italiji, blistati zlatom i ljepotom, uz to još osvajati srca, naravno samo muškaraca odličnog položaja i imutka.

Njezin ideal muškarca u prvom je redu homme généreux, liberal, koji elegantno sipa zlato, zatim compte, prince itd. O umu, časti, etiki, naravno ima svoje posebne nazore. Ako je muškarac štedljiv, suzdržljiv, uredan, onda je ružan. Škrtac je u njezinim očima izrod.

Rajskij, kretajući se u svijetu petrogradske »zlatne mladeži«, najprije kao mlad oficir, a onda kao mlad činovnik, platio je obilan danak toj ljepoti, i rastajući se s tim svijetom, ponio je za dugo sa sobom duboku tugu i mnogo iskustava, bez kojih je baš i mogao živiti.

Uzalud je tvrdokorno nastojao da ostane oficir, neprestano je snivao sad o Volgi i njezinim obalama, sjenatom perivoju i šumici kod ponora, sad opet gledao divlje oči i zaneseno lice Vasjukova i slušao zvukove gusala.

I prisnijevala mu se široka arena umjetnosti : akademija ili konzervatorij, volio je da zamišlja samoga sebe kao trudbenika umjetnosti.

Sanjario je o tamnoj, zaprašenoj radionici, sa zastrtim svijetlom, s komadima mramora, započetim slikama, s manekenom — i gledao samoga sebe u elegantnoj bluzi, s dugačkom kosom, kako s užitkom i srećom promatra svoje djelo ; kako mu se pod kistom radja nečija glava.

Nema još u njoj duše, u očima nema života, vatre. Ali sad je u njih stavio dvije magične točke, po-

vukao nekoliko oštrih poteza, i glava je oživjela, progovorila, gleda tako otvoreno, u njoj gore misli, čuvstva, ljepota . . .

U sobu se plaho navirkuju posjetioci, nešto šapuću . . .

Napokon evo izložbe. On iz kuta gleda svoju sliku, ali je ne vidi, pred njom je rulja naroda, tamo kliču njegovo ime. Netko ga odao, zovnuo, i mnoštvo se od slike okrenulo prema njemu.

On se smeo i prenuo.

Podnio je molbu da ga premjeste u civilnu službu i odredili ga u kancelariju k Ajanovu. Ali čitatelj već zna, da mu i civilna služba nije ništa bolje uspjela od vojničke. Ostavio je i nju i stao posjećivati akademiju.

Plaho je unišao ovamo i ogledao se. Svi nijemo sjede i crtaju prema sadrenim poprsjima. I on je počeo crtati, ali za dva sata otišao i nastavio kod kuće, takodjer prema sadrenom poprsju.

Ali kod kuće posao ne ide od ruke ; sad pripali cigaru, ili sjedne nogama na divan, čita ili sanjari, a u glavi mu se ore zvukovi. I sjedne za glasovir, — i zaboravi na sve.

Za tri sedmice opet je pošao na akademiju : tamo opet svi šute i crtaju prema sadrenim modelima.

Upoznao se s nekojim drugovima, pozvao ih k sebi i pokazao im svoje radove.

— Pa vi imate talenta, gdje ste učili ? — kazali mu oni : — samo . . . ova ruka je predugačka . . . da, i ledja nijesu dobra . . . crtež nije tačan !

Medjutim su pozvali Rajskoga na svoju veselicu i tu je on neprestano slušao : sad o koloritu, sad o bistama, o rukama, nogama, »istini« u umjetnosti, o akademiji, a u perspektivi — Düsseldorf, Paris, Rim. Računali su pred njim o godinama svojega naukovanja, učeništvu ili »mučeništvu«, kako je kazivao Rajskij. Sedam, osam godina, — strašne brojke. I svi su već odrasli.

Opet ga nije bilo na akademiji šest mjeseci, a kad je zatim došao, opet su isti drugovi crtali... prema sadrenim poprsjima.

Navirio se u drugi razred: tamo je stajao model i mnoštvo učenika crtalo je po naravi torzo.

Kad je Rajskij opet ovamo došao za nekoliko mjeseci, — svi su jednako bili zadubljeni u torzo i u svoj crtež. Ista šutnja, ista napeta pažnja.

Pošao je u profesorovu radionicu i tu je ugledao sliku, koja mu se prisnijevala: zaprašena soba, zastrto svijetlo, slike, maske, ruke, noge, maneken... sve!

Samo umjetnik nije bio u elegantnoj bluzi, već u zaprljanom haljetku, ne s dugom kosom, već kratko ošišan; na licu mu se nije zrcalio užitak, nego muka duševnog rada i nemir, umornost. Mučeničkim pogledom gleda svoju sliku, sad joj se približuje, sad udaljuje, razmišlja... Zatim najednom opet kao da utone, zamre, onijemi, samo se oči krijese, a ruka, kao bijesna, briše, utire prijašnju i žuri se nabaciti novu, tek zahvaćenu, ispaćenu crtu, kao da se boji, da je ne zaboravi...

Rajskij se plaho vratio kući, napeo platno na okvir i stao crtati kredom. Tri je dana crtao, brisao, opet crtao i bacivši poprsje, crteže, latio se kista.

Promijenio je tri platna i tek na četvrtom naslikao onu glavu, koja mu se snijevala, glavu Hektora i lice Andromahe i djeteta. Ruke nije izradio.

— Ruke će doći na posljetku! — mislio je on.

Odjeću je nacrtao na sreću, kojekako, prema onome, što je nedavno pročitao kod Homera; drugih izvora nije imao pri ruci, a gdje da ih i traži, kad da ih nadje?

Pola godine radio je na toj slici. Licu Hektora i Andromahe posvetio je sav svoj mar, sporednim potankostima se uopće nije bavio:

— To ću poslije, već jednom prilikom.

I dijete je nacrtao na brzu ruku, samo zato, jer bez njega ne bi bila tačna cijela ta scena rastanka.

Htio je pokazati sliku drugovima, ali oni sami još nijesu slikali bojama, još uvijek samo kopirali prema sadrenim odljevima, premda su već bili bradati muževi.

Odlučio je da pokaže profesoru: profesor nije cjepidlaka, uvidjavan je i sigurno će ocijeniti njegov rad po pravoj vrijednosti. Uzbudjena srca donio je sliku i ostavio je u hodniku.

Profesor mu kazao, neka je donese u sobu i pogledao.

— No kakva je pak to mazarija? — kazao je, bacivši samo letimičan pogled na sliku. Ali kad ju je malko pomnije pogledao drugi puta, najednom je uzeo, stavio na slikarski stalak i upiljio se u nju ispitljivim pogledom, jako stisnuvši obrve.

— To ste vi naslikali? — upita on, pokazavši na glavu Hektorovu.

— Da, ja.

— I ovo? — profesor pokaza na Andromahu.

— Da, takodjer.

— A to? — nastavi, pokazavši na glavu djeteta?

— I to.

— To ne može da bude: to su slikale dvije osobe, — odsiječe profesor i otvorivši vrata druge sobe, klikne: — Ivane Ivanoviću!

Dodje Ivan Ivanović, nekakav njegov drug, umjetnik.

— Gledaj!

Pokazao mu glavu obih figura i glavu djeteta. Ovaj je šutio i pomno promatrao. Rajskij je drhtao.

— Šta vidiš? — upita profesor.

— Šta? — reče onaj, — to nije naslikao nijedan od naših. Tko je dodao glavu toj mazariji?... Da, glava... hm... uho nije pravo na mjestu. Tko je to naslikao?

Profesor je upitao Rajskoga, gdje je učio, potvrdio mu, da ima talenta i stao silno psovati, kad

je saznao, da je Rajskij samo neko deset puta bio na akademiji i da ne crta prema sadrenim modelima.

— Gledajte: nijedna crta nije ispravna. Ova noga je prekratka, Andromahino rame nije na mjestu; kad bi se Hektor ispravio, ona bi mu segnula taman do trbuha. A ove mišice, gledajte...

Pokazao je najprije koljeno, a onda ruku.

— Ne znate crtati, — kazao je na koncu: — treba da dvije-tri godine učite prema sadrenim modelima, pa onda anatomiju... A Hektorova glava, oči... Zar ste zbilja to vi naslikali?

— Da, — odvrati Rajskij.

Profesor je na to slegnuo ramenima.

A Ivan Ivanović pak dometnuo:

— Hm; imate talenta, to se vidi. Učite; s vremenom...

»Učite... S vremenom!... Svi to zbore!« — mislio je Rajskij.

I htio je da uči, ali odmah.

Vratio se kući, zadubljen u misli: tamo je našao pisma. Babuška ga psovala, što je istupio iz vojničke službe, a skrbnik mu svjetovao da zatraži mjesto kod senata. Priložio mu takodjer pisma sa preporukama.

Ali Rajskij nije stupio u senat, u akademiji nije crtao prema sadrenim modelima; medjutim je mnogo čitao, mnogo pisao u stihovima i prozi, plesao, zalazio u svijet, posjećivao kazališta, »Armide«, istodobno komponirao tri valčika i naslikao nekoliko ženskih portreja. Zatim, poslije bijesnoga karnevala, najednom se prenuo, sjetio svoje umjetničke karijere i pohrlio u akademiju: tamo su učenici šuteći, zadubljeni, crtali prema sadrenim modelima, a u drugoj slikali studije po živim modelima...

XIV.

Urečene večeri Rajskij i Bjelovodova sastali se opet u njezinom kabinetu. Bila je odjevena da podje

u kazalište; otac je kazao, da će doći po nju poslije objeda, ali ga nije bilo, premda je već odbilo pola osam.

— Još uvijek razmišljam o našem razgovoru, kuzino; a vi? — upita on.

— Ja, cousin... oprostite: nijesam na nj ni pomislilo. O čemu smo ono govorili?... Ah, da! — sjeti se ona. — Vi ste me bili nešto pitali.

— A vi ste mi nešto obećali.

— Što to?

— Da ćete mi ispripovjediti... nekakvu »glupost«, djetinjariju, a zatim vašu zakonitu ljubav...

— Sve je to tako jednostavno, cousin, da vam pače ne umijem ni pripovijedati: upitajte bilo koju uđatu ženu. Na primjer Catherine...

— Ah, ne kuzino, samo ne Catherine: ta zna samo za toalete i posjete, posjete i toalete...

— Pa što da vam ja pričam? Ne znam ni gdje da počnem. Paul je zamolio za moju ruku preko kneginje, ova je to kazala mojoj maman, maman tetkama; pozvali su rodjake, zatim javili tati... Kako to već svagdje biva.

— Dakle njemu su kazali na posljetku! — veselo dobaci Rajskij. — A kad ste vi saznali.

— Još iste večeri, razumije se. Kakvo čudno pitanje! Nije moguće da mislite, da su me prisilili?..

— Ne, ne, kuzino: nemojte tako pripovijedati. Počnite, molim vas, sa svojim odgojem. Kako, gdje su vas uzgajali? A najprije mi ispripovijedite tu »glupost«...

— Znate, da su me kod kuće uzgajali... Maman bila je stroga i ozbiljna, nikad se nije šalila, gotovo nije smijala, malokad me milovala; u kući je svi slušali: dadilje, sobarice, guvernante, činile su sve, što je zapovjedila, a papa takodjer. U dječju sobu nije nikad zalazila, ali tamo bio je takav red, kao da sama tamo stanuje. Kad mi je bilo sedam godina, sjećam se, imala sam za odgojiteljicu neku Njemicu Margaretu: ona me je češljala i oblačila, zatim su budili miss Dreadson i išli k maman. Maman, prije

nego što nas pozdravi, oštro mi pogledala u lice, okrenula me tri puta da vidi, je li sve u redu, pače mi i noge pregledala, zatim pazila, kako se naklanjam, a tek onda me poljubila u čelo i zatim otpustila. Poslije zajutarka vodili me na šetnju, a za nepovoljna vremena povezli u karucama...

— A kako ste se igrali, šalili? Pripovjedajte...

— Nikad se nijesam igrala: miss Dreadson išla je kraj mene, nikad me ne puštajući tri koraka dalje od sebe. Jednom je neki dječarac bacio loptu, koja mi se dokotrljala do noge, uhvatila sam je i skoknula da mu je dam, ali miss je to prijavila maman, i kroz tri dana nijesam smjela na šetnju. Uostalom, slabo se sjećam što je bilo, sjećam se samo, da je dolazio učitelj plesa i učio: chassé en avant, chassé à gauche, tenez-vous droit, pas de grimaces... Poslije objeda dopuštali mi, da se u velikoj dvorani loptam, skačem preko uzice, ali tiho i oprezno, da ne razbijem zrcala i da ne lupam nogama. Maman nije voljela, da mi porumene obrazi i uši, i zato nijesam smjela previše trčati. Još su tvrdili, da ja... — tu se ona stala smijati: — plazim jezik kad crtam i pišem, pače i kad plešem, — i zato se još najčešće orilo pas de grimaces.

— Chassé en avant, chassé à gauche i pas de grimaces, to je lijepi uzgojni tečaj: sasvim jednak vojničkom vježbanju. A dalje?

— Kasnije sam dobila jednu Francuskinju, madame Clery, ali... ne znam zašto su je doskora otpustili. Sjećam se, kako ju je papa branio, ali maman nije htjela ni čuti...

— No, sad vidim, da uopće nijeste imali djetinjstva: to mi mnogo toga objasnjuje... A jesu li vas šta učili? — upita on.

— Pa naravno: histoire, géographie, calligraphie, l'ortographie, zatim još ruski...

Tu je Sofija Nikolajevna malko zastala.

— Uvjeren sam, da se približavamo katastrofi i da je njezin junak, — učitelj ruskoga jezika, — reče Rajskij. — To su naši jeunes premiers...

— Da... pogodili ste!... — odvrati sa smiješkom Bjelovodova.

— Sve sam predmete učila jednako, t. j. sve loše. U povijesti sam znala samo za dvanaestu godinu, jer je mon oncle, prince Serge služio u to vrijeme i sudjelovao u vojni, o čemu je često pripovijedao; znala sam, da je postojala Jekaterina II., revolucija, pred kojom je pobjegao mr. de Querney, a sve ostalo... ti ratovi, grčki, rimski, pa nešto o Fridrichu Velikom, — sve mi se to miješalo. Ali kod ruskoga sata, kod mr. Jeljnina naučila sam gotovo sve, što mi je zadavao.

— Do sad sve ide divno. A što ste još radili?

— Čitali. On je divno umio čitati, donosio mi knjige...

— Kakve knjige?

— Već sam zaboravila...

— A zatim, kuzino?

— Zatim, kad mi je bilo šesnaest godina, dali su mi posebne sobe, gdje sam stanovala zajedno s ma. tante Anom Vasiljevnom, a miss Dreadson vratila se u Englesku. Bavila sam se glazbom, i ostavili mi francuskoga profesora i ruskoga učitelja, jer se tad u svijetu stalo govoriti, kako treba znati ruski, gotovo isto onako dobro, kao i francuski...

— Mr. Jeljnin bio je vrlo... vrlo... mio, dobar i... comme il faut?... — upita Rajskij.

— Oui, il était tout-à-fait bien, — odvrati Bjelovodova, lako porumenjevši: — ja sam se na nj privikla... i kad ga nije bilo, ljutila sam se, a kad je jednom obolio i nije došao tri sedmice...

— Bili ste očajni? — prekine je Rajskij: — plakali ste, nijeste mogli spavati i molili se za nj? Zar ne? Bilo vam je...

— Bilo mi ga je žao, — i pače sam zamolila papa, da pošalje koga, da se propita za njegovo zdravlje...

— Dapače! No, a papa?...

— Sam je pošao, našao ga convalescent i dovezao k nama na ručak. Maman se najprije naljutila, ali Jeljnin bio je tako skladan, skroman, da ga je i ona

pozvala na naše soirées musicales i dansantes. Bio je dobro odgojen, svirao je na guslama...

— A dalje? — nestrpljivo upita Rajskij.

— Kad ga je papa doveo prvi puta poslije bolesti, bio je blijed, šutljiv.... tako turobnih očiju... Meni se silno sažalio i ja sam ga zapitala za stolom, od čega je bolovao?... On me pogledao zahvalno, gotovo nježno... Ali maman me poslije objeda odvela na stranu i kazala, da to nije ni na što nalik, — da jedna djevojka pita za zdravlje slučajnoga mladog čovjeka, još k tomu učitelja, — »i Bog zna tko je on!« — dometnula je ona. Ja sam se zastidjela, otišla i plakala u svojoj sobi, a kasnije ga više nijesam nikad ni za šta pitala...

— Eto na! — ironički će Rajskij, — tek što se jednom nogom spustila s Olimpa medju ljude, — i već je ispsovali.

— Nemojte me prekidati: drugačije ću zaboraviti, — reče ona. — Jeljnin i dalje je čitao sa mnom, te me poticao da i ja nešta napišem, alj maman je željela, da se više bavim francuskim sastavcima.

— I Jeljnin je s vama i dalje čitao?

— Da, čitao i pratio me na guslama; bio je neobičan, katkad se znao tako zamisliti i šutjeti po pola sata; samo bi se stresao, kad bih ga zovnula, pogledao me tako čudno... kao što vi katkad gledate, ili bi pak sio tako blizu k meni, da sam se sve prepala. Ali... nijesam se na nj ljutila... Navikla sam već na te nastranosti; jednoć je stavio svoju ruku na moju: bilo mi je vrlo neugodno. Ali on sam nije opažao što čini, — i ja nijesam povukla ruke. Pače jednom... kad nije došao na sviranje, drugi dan sam ga vrlo hladno primila.

— Bravo! A što su pradjedovi na to?

— Samo se rugajte, cousin: to je sve doista smiješno.

— Radujem se, kuzino, a ne smijem: zar ne, vi ste tad živjeli, bili sretni, veseli, — ne onako kao poslije, kao sad?...

— Da, istina je: bila sam mlada, glupa djevojčica i veselilo me gledati, kako bi se najednom smeo, bojao me se pogledati, a katkad, naprotiv, dugo me promatrao, — katkad pače poblijedio. Moguće sam i malo koketirala s njim, naravno, djetinjski, od dosade... Kod nas je katkad... bilo vrlo dosadno! Ali on je bio, čini se, vrlo dobar i nesretan; nije imao nikog svoga. Gajila sam spram njega veliku sućut, i s njim mi je bilo veselo, to je istina. Ali zato kako sam skupo platila tu glupost!...

— Ah, dajte brže! — reče Rajskij, — čekam na dramu.

— Na moj imendan bilo je kod nas svečano primanje, već sam zalazila u društvo. Naučila sam Beethovenovu sonatu, onu, za kojom se on toliko zanosio, i koju i vi tako silno volite...

— A odatle to savršenstvo, kojim je svirate... Nastavite, kuzino: to je interesantno!

— U svijetu su tad već znali za me, da volim glazbu, tvrdili, da ću postati prvorazrednom umjetnicom. Maman je najprije htjela, da uzimam lekcije kod Henzelta, ali čuvši to, premislila se.

— Mudrost pradjedova veli, da se ne dolikuje, da jedna Pahotina bude umjetnica! — primijeti Rajskij.

— Nestrpljivo sam čekala to veče, — nastavi Sofija, — jer Jeljnin nije znao, da učim sonatu za njega...

Bjelovodova smeteno stane.

— Razumijem, — reče Rajskij.

— Svi se već sastali, pjevalo se, sviralo, a njega nema: maman je već dvaput upitala, hoću li odsvirati svoju sonatu ili ne? Ispričavala sam se koliko sam mogla i napokon mi naložila da sviram: j'avais le coeur gros — i sjela sam za glasovir. Mislim da sam poblijedjela: ali tek što sam odsvirala uvod, vidim u zrcalu — Jeljnin stoji za mnom... Kasnije mi rekli, da sam u taj čas kao planula; držim, da to

nije istina, — stidljivo će ona. — Jednostavno sam se radovala, jer on je shvaćao glazbu...

— Kuzino! Govorite sami, nemojte siliti pradjedove, da oni prozbore.

— Svirala sam, svirala...

— Zanosno, vatreno, strastno... — upotpunjavao je on.

— Mislim — da, jer isprva svi su slušali bez riječi, nitko nije zborio banalnih pohvala: »charmant, bravo«, a kad sam svršila, — svi su samo kliknuli u jedan glas, okružili me... Ali ja se nijesam na to obazirala, nijesam slušala čestitki: čim sam svršila, okrenula sam se k njemu... On mi je pružio ruku, i ja...

Sofija stane, sva smetena...

— No, vi ste poletili k njemu...

— Ali, još nešto! Ne, pružila sam mu takodjer ruku, a on je... stisnuo! I čini se, da smo oboje porumenjeli...

— Samo?

— Brzo sam se prenula i stala odgovarati na čestitanja, na pozdrave, htjela prići k maman, ali pogledala je... i prepala se: pristupila sam k tetkama, ali obe mi samo nešta na brzu ruku rekle i otišle. Jeljnin me iz kuta pratio takvim očima, da sam otišla u drugu sobu. Maman, ne oprostivši se sa mnom, odmah se poslije gostiju povukla u svoju sobu. Nadježda Vasiljevna, praštajući se, kimala je glavom, a Ani Vasiljevnoj bile su oči pune suza...

— Ima različitih ludila, — primijeti Rajskij, — ove je sve obuzela manija bon tona... No, a što je bilo u jutro?

— U jutro, — nastavi Sofija uzdahnuvši, — čekala sam, dok me pozovu k maman, ali dugo me nijesu zvali. Napokon je po me došla ma tante, Nadježda Vasiljevna, i suho mi rekla, neka podjem k maman. Srce mi je stalo silno kucati i ja u prvi mah nijesam ni razabrala, šta je i tko je u sobi kod maman. Bilo je tamo tamno, zastori i portijere spu-

štene, maman bila je kanda umorna; kraj nje je sjedila tetka, mon oncle prince Serge i papa.

— Cijeli areopag, — i uz to još portreji predaka!

— Papa je stajao kraj kamina i grijao se. Ja sam ga pogledala i mislila, da će me ljubazno pogledati: bilo bi mi lakše. Ali on je nastojao da me ne vidi; jadnik, bojao se maman, ali vidjela sam, da me je žalio. Neprestano je žvatao usnama; on to uvijek čini, kad je uzbudjen, to znate.

— A što su oni onda?

— »Dopustite da vas upitam, tko ste i što ste?« — tiho upita maman. — »Vaša kći«, slabim glasom odvratih. — »Ne mislim. Kako se ponašate?«

Šutjela sam, nijesam znala što da odgovorim.

— Bože moj! Nijeste znali što da odgovorite! — klikne Rajskij.

— »Kakvu ste to scenu jučer odigrali: komediju, dramu? Je li to vaše djelo ili djelo toga učitelja... Jeljnina?« — Maman, ja nijesam igrala nikakvu scenu, ja sam nehotice... — jedva sam izustila, tako mi je bilo teško. — »Tim gore, — kazala je ona: — il y a donc du sentiment là dedans? Čujteder, — obrati se ona k papa: — što to zbori vaša kćerka... kako vam se mili to priznanje?«... On se jadnik sav smeo i zapleo, još više od mene i zagledao se u zemlju; znala sam, da se on jedini na me ne ljuti, a ja bih bila najvoljela umrijeti u taj čas, umrijeti od stida... — »A znate li uopće, kakav je čovjek taj vaš učitelj?« — nastavila je maman. — »Evo, knez Serge sve je saznao; sin je nekakvoga liječnika, bježi po instrukcijama, piše za novac ruskim trgovcima francuska pisma za inozemstvo i od toga živi...« — »Kakva sramota!« — reče ma tante. — Dalje nijesam ništa čula, pozlilo mi. Kad sam se osvijestila, kraj mene su sjedile obe tetke, a papa je stajao s bočicom jakog mirisa. Maman nije bila tu. Nijesam je vidjela dvije nedjelje. Zatim, kad smo se opet sastale, ja sam plakala, molila za oproštenje. Maman je govorila, kako ju je porazila ta scena, kako se malne nije onesvijestila, kako je to

sve opazila kuzina Neljubova i ispripovjedila Mihajlovima, kako su je ovi prekorili zbog premalo pažnje, korili, što prima u svoju kuću bogzna koga. »Evo, što si mi sve učinila!« — zaključila je maman. Ja sam je molila neka mi oprosti i zaboravi tu glupost i zadala joj riječ, da ću u buduće uvijek biti kako treba.

Rajskij prasne u grohotan smijeh.

— Mislio sam, Bog zna kakva drama! — reče on, — a vi mi tu pripovijedate historiju šestgodišnje djevojčice! Nadam se, kuzino, kad ćete imati kćer, da ćete drugačije postupati...

— Kako; da je dam za učitelja? — odvrati ona: — Ta sami ozbiljno ne mislite, da bi to bilo moguće!

— Zašto ne, ako je pošten, dobro odgojen?...

— Nitko ne zna, je li Jeljnin bio pošten čovjek: naprotiv ma tante i maman su govorile, da je imao zle nakane, da mi je htio zavrtjeti glavom... iz samoljublja, jer ozbiljnih nakana on nije smio da ima...

— Ne, — vatreno uzvrati Rajskij: — vas su prevarili. Vaši kicoši, kuzeni, prince Pierre, comte Serge, ti ne blijede i ne rumene, kad hoće kome da zavrte glavom: ti imaju zle nakane! A Jeljnin nije imao nikakvih nakana, on vas je, koliko razabirem iz vaših riječi, iskreno ljubio. A ovi, — on je, ne okrenuvši se, pokazao prstom na portreje pradjedova: — ti se žene par convenance, a zatim vas varaju s plesačicama...

— Cousin! — ozbiljno, gotovo zaplašeno reče ona.

— Da, kuzino, vi to sami znate...

— Pa što sam mogla učiniti? Kazati maman, da ću poći za mr Jeljnina...

— Da, pasti u nesvijest ne zbog toga, zbog čega ste pali, već zbog toga, što su se usudili raspolagati s vašim srcem, a zatim ste trebali otići od kuće i postati njegovom ženom. »Bavi se pisanjem, piše pisma, daje instrukcije, dobiva za to novac i od toga živi!« Doista, kolika sramota! A ovi, — on opet

pokaže na pradjedove: — ovi su dobivali novac, ništa ne radeći, arčili cio vijek tudje, — doista kolike li slave!... A šta je bilo s Jeljninim?

— Ne znam, — ravnodušno reče ona: — zabranili su mu ulaz u kuću i ja ga nijesam više nikad vidjela.

— I nijeste se nikad više za nj zanimali?

— Nikad...

— Pred vama se javio licem o lice pravi, živi život, sreća, — i vi ste ga odrinuli od sebe! A zašto? Radi čega?

— Ali, cousin, vi znate, da sam bila udata i da sam živila tim životom...

— S njim? — upita, gledajući na portre njezinoga muža.

— S njim! — reče ona, promatrajući tihom usrdnošću takodjer portre.

— A kako ste pošli za nj?

— Vrlo jednostavno. On se tad baš bio vratio iz inozemstva, posjećivao nas, pripovijedao što se dogadja u Parisu, govorio o kraljici, o princesama, katkad dolazio k nama na objed, i preko kneginje zamolio za moju ruku.

— No, a kad ste pristali i ostali po prvi puta s njim na samu... Šta je on...

— Ništa! — reče ona zadivljenim smiješkom.

— Ali, ipak... sigurno vam je kazao, zašto je zamolio vašu ruku, što ga je privuklo k vama... da nije bilo nikad nikoga ljepšeg, sjajnijeg...

— I »da on nikad ne bi mogao svršiti, govoreći o meni, ali da se boji da ne postane sentimentalan« ... dometne ona.

— Zatim?

— Zatim je sio kartati, a ja sam pošla da se preodjenem: te je večeri bio u našoj loži, a drugi dan smo se svečano zaručili.

— Doista, to je vrlo jednostavno! — primijeti Rajskij. — No, a zatim, poslije svadbe?...

— Pošli smo u inozemstvo.

— Ah, napokon, daleko od svijeta, daleko od rodbine: nekamo u Italiju, u Švajcarsku, na Rajnu, u jedan kutić, gdje je srce došlo do svojega prava...

— Ne, ne, cousin, pošli smo u Paris: muž je dobio misiju i on me predstavio na dvoru.

— Gospode! — klikne Rajskij. — Samo je to još trebalo!

— Bila sam vrlo sretna, — kazala je Bjelovodova, i smiješak i pogled su joj govorili, s kolikim zadovoljstvom gleda na prošlost. — Da, cousin, kad sam po prvi puta došla na ples u Tuilerie i ušla u krug, gdje su bili kralj, kraljica, prinčevi...

— Svi su ahnuli? — reče Rajskij.

Ona potvrdi glavom, zatim uzdahne, kao da žali, što se lijepa prošlost ne može vratiti.

— Živjeli smo u Parisu na velikoj nozi; zatim smo pošli u kupalište; tamo je moj muž priredjivao zabave, plesove: o njima se pisalo po novinama.

— I bili ste sretni?

— Da, — reče ona: — sretna: nikad nijesam vidjela kod Paula nezadovoljna lica, nijesam čula...

— Nježne, oduševljene riječi, nijesam vidjela časa ushita?

Ona je zamišljeno zanijekala glavom.

— Nijesam čula, da bi mi ikad odbio koju molbu, pače ni hir... — dometne ona.

— Zar ste imali i hirove?

— Da; u Beču je dao za pola godine urediti stan, a kad smo došli, nije mi se milio, i...

— Najmio je drugi; doista kako nježan muž!

— Kolika pažnja, égard, — govorila je ona: — koliko počitanje u svakoj riječi!...

— Pa kako i ne: ta vi ste Pahotina; nije šala!

— Da, bila sam sretna, — odlučno će ona: — i tako sretna ne ću više nikad biti!

— I slava Bogu: amen! — zaključi on. — Kanarinka je takodjer sretna u svojem kavezu, pače i pjeva; ali ona je sretna kanarinskom, a ne čovječjom srećom... Ne, kuzino, nad vama je izvršeno sistematsko, rafinirano ubijanje slobode duha, slobode uma, slobode srca! Vi ste prekrasna zarobljenica u svjetskom seraju i morate se sledjeti u svojem neznanju.

— Ali ja ne ću da mijenjam to neznanje za vaše opasno znanje...

— Da, — prekine je on: — i kanarinka, koja se navikla na zatvor, kad joj otvore kavez, ne leti, već se bojazljivo skriva u gnijezdo. A vi takodjer. Uskrsnite, kuzino, od sna, oslobodite se tih vaših Catherine, mme Basil, odrecite se vaših šetnji, — upoznajte drugi život. Kad vam se srce zaželi slobode, ne pitajte, što će reći kuzina...

— Već što će reći cousin, — zar ne?

— Da, tad se sjetite kuzena Rajskoga i smiono podjite u život strasti, u nepoznati vam kraj...

— Ali zašto uvijek strasti, — prigovarala je ona: — zar je u njima sreća?

— Zašto je bura u prirodi?... — Strast je bura života... O, kad biste mogli iskusiti tu silnu buru! — reče zanosno i zatim se zamisli.

— Eto vidite, cousin: svi ostali, osim vas, vele, neka se čovjek uklanja strasti, a vi me hoćete gurnuti, da bi se kasnije sav svoj život kajala...

— Ne, ne će vas strast dovesti do pokajanja: ona će očistiti zrak, protjerati mijazme, predrasude i omogućiti vam, da dahnete pravim životom... Ne ćete pasti, suviše ste čisti, svijetli; porok vas ne može okaljati. Strast vas ne će iznakaziti, nego će vas samo dići visoko. Srknut ćete spoznanje dobra i zla, opojiti se srećom i zatim živiti uspomenama kroz cio život, — a ne tom lijepom, snenom zamišlješošću. U vašem će miru tad kucati bilo, život će vam biti spoznaja sreće; postat ćete sto puta ljepšom, postat ćete nježna, turobna, otvorit će vam se dubina vlastitoga srca i tad će cio svijet pasti pred vama na koljena, kao što ja padam...

On je doista poklekao, ali ona se sva trgla zaprepaštena i on je ustao.

— A kad ću vas zatim opet sresti, moguće izmučenu jadom, — ali bogatu i srećom i iskustvom, priznat ćete, da nijeste badava živjeli i ne ćete se ispričavati nepoznavanjem života. Tad ćete zirnuti i ovamo, na ulicu, htjet ćete da saznate, što rade vaši seljaci, htjet ćete da ih hranite, učite, liječite...

Ona je zamišljeno slušala. Sumnje, sjene, uspomene, prolazile joj licem.

— Nijesu svi muškarci Bjelovodovi, — nastavio je on: — moguće ćete naći prijatelja, koji se ne će žacati da dade slobodu srcu i jeziku, a kad ćete jednom čuti glas srca, poživjeti u tišini, na samu, — negdje na kakvom čuhonskom selu, prepast ćete se vašega svijeta. Paris i Beč poblijedjet će pred tim selom. Ukraj prince Pierre, comte Serge, tetke, ti portreji, zastori: sve to samo smeta sreći. Zamrzit ćete i Pašu i Dašu, sve sobarice, vratara, lakaja, sve posjete, — sve će vam dodijati. Vaš položaj će vas tad dušiti, postat će vam ovdje tijesno, dosadno, bez onoga koga ste zavoljeli, koji vas je naučio živjeti. Kad će on doći, obuzet će vas slatka jeza, zadrhtat ćete na njegov glas, porumenjeti, poblijedjeti, a kad će otići, srce će vam kriknuti i poletjeti za njim, tjeskobno će čekati na sutra, prekosutra... Ne ćete objedovati, ne ćete spavati, već ćete prosjediti cijelu noć ovdje, u naslonjaču, bez sna, bez mira. Ali ako ga sutra ugledate, pače osjetite nadu, da ćete ga ugledati, postat ćete svježiji od toga cvijetka, bit ćete sretni, a on sretan tim sjajnim pogledom, — ne samo on, nego i svatko drugi, tko vas ugleda u tim zrakama ljepote...

— Ali što je to, papa sigurno ne će doći? — reče ona, ogledavši se: — To je nemoguće, što vi zborite! — tiho dometne zatim.

— Zašto? — upita on, upivši se u nju očima.

Mašta mu se raspalila: nehotice je postavio na mjesto junaka sebe: gledao je nju sad smiono, sad je u mislima klečao, sav se žario u tijelu i licu. Ona ga dvaput pogledala, a onda kao da se prepala ili kao da ga nije htjela više gledati.

— Zašto nemoguće? — ponovi on.

— Ta ja sam — kanarinka!

— O, tad će ti zastori pasti i vi ćete prhnuti iz kaveza; tad ćete zamrziti i tetke i tu pljesnivu gospodu, a ovaj portre (on pokaže na portre njezinoga muža), gledat ćete s osjećajem neprijateljstva.

— Ah, cousin! — prekorno ga ona prekine.

— Da, kuzino, vi ćete smatrati izgubljenim svaki čas, koji ste proživili, kako ste do sad živili i kako sad živite... Nestat će toga veličanstvenog, hladnog pogleda, bivat ćete zamišljeni, zaboravit ćete često, da se odjenete u to čarno ruho... zlovoljno ćete baciti tu masivnu narukvicu i krstić na grudima ne će počivati tako pravilno i mirno. Zatim kad ćete svladati duh pradjedova, tetke, a kad ćete preći Rubikon, — tad će započeti život... kraj vas će neopaženo juriti dani, sati, noći...

Sio je blizu k njoj: ona toga nije opazila, zadubljena u svoje misli.

— Ne ćete ih zapažati, — šaptao je on: — samo ćete se nasladjivati, sanja vaša ne će ga napuštati, — snivat ćete o njemu u snu i na javi...

Uhvatio je za ruku, ona je zadrhtala.

— Sama, kod kuće najednom ćete zaplakati od sreće; oko vas će netko nevidljiv hodati, gledati vas... I ako se u taj čas on pojavi, kliknut ćete od radosti, skočiti i... baciti mu se u naručaj.

Oboje je najednom ustalo.

— I sve... sve ćete mu dati... šaptao je on, držeći je za ruku.

— Assez, cousin, assez! — govorila je ona uzbudjeno, nestrpljivo, gotovo zlovoljno otimajući mu ruku.

— I još ćete žaliti, — neprestano je šaptao on, — što nemate ništa više da mu date, što nema žrtava! Tad ćete poći i na ulicu, u tamnu noć, sama... ako...

— Mon Dieu, mon Dieu! — govorila je ona, gledajući na vrata, — što to govorite?... Sami znate, da je to nemoguće!

— Sve je moguće, — šaptao je on, — kleknut ćete, strastno se priljubiti usnama na njegovu ruku, i plakati od naslade . . .

Sjela je u naslonjač, zabacila glavu i teško uzdahnula.

— Je vous demande une grâce, cousin, — reče ona.

— Tražite, zapovjedajte ! — govorio je ushićeno.

— Laissez moi !

Prišao je k vratima i ogledao se. Ona sjedi nepomično : na licu joj se vidi samo nestrpljivost, da čim prije ode.

Jedva što je izašao, nalila je iz boce vode u čašu, polagano je ispila i zatim naložila da se otpuste karuce. Sjela je opet u naslonjač i zamislila, ne mičući se.

Za nekoliko časaka čuli se koraci, portijera se rastvorila. Sofija se trgnula, brzo pogledala u zrcalo i ustala. Unišao je njezin otac, a s njim nekakav gost, muškarac srednjih godina, visok, kestenjav, zamišljena lica. Fizionomija mu nije bila ruska. Otac ga predstavio Sofiji.

— Grof Milari, ma chère amie, — kazao je on, — grand musicien et le plus aimable garçon du monde. Dvije je već nedjelje ovdje : jesi li ga vidjela na plesu kod kneginje ? Oprosti mi, dušo moja, bio sam kod grofa : on me nije pustio u kazalište.

— Kazala sam, da otpuste karuce, papa ; ni meni se ne će, — odvrati ona.

Sofija zamoli gosta neka sjedne. Oni stanu razgovarati o glazbi, a Nikolaj Vasiljević, žvatajući usnice, podje u salon.

XV.

Rajskij se vratio kući sav kao omamljen, jedva zapažajući put, ulice, prolaznike, koliju. Gledao je samo Sofiju, kao sliku, u okviru iz baršuna, čipaka,

svu u svili, u briljantima, ali ne više prijašnju mirnu Sofiju, nepristupačnu za svako čuvstvo.

Uspjelo mu da pročita na njezinom licu prve, plahe zrake života, letimične munje nestrpljivosti, zatim nemir, strah i napokon mu uspjelo da izazove neko uzbudjenje, moguće nesvjesnu žudnju za ljubavi.

Probudio je u njoj sumnju, pitanja, moguće žalbu za prošlošću, koja je izgubljena u tutanj, jednom riječi, on ju je uzbudio. I u dalekoj budućnosti već je snivao o strasti, drami, o pretvaranju kipa u ženu.

Za sad se je ponosio u sebi i tim sićušnim uspjehom svoje propagande ; bio je uvjeren, da su u njezinim očima pradjedovi sišli sa svojega visokog piedestala.

»Još dvije, tri večeri, mislio je, još će joj pridići kut zastora, ona će pogledati u blistavu daljinu i najednom shvatiti život i sreću. Jednom, kasnije, pogled će joj se sav zadivljen zaustaviti na nekomu, zatim poniknuti, opet zirnuti — i ona će se u tren preobraziti.«

— Ali tko će biti taj »netko« ? — pitao se ljubomorno. — Hoće li to biti onaj, koji je prvi probudio u njoj spoznaju čuvstva ? Nema li on pravo, da se to čuvstvo na nj svrati ?

Pogledao se u zrcalo i zamislio, pristupio prozorčiću, otvorio ga, srknuo svježi zrak : do nj su u taj mah doprli zvuci violoncella.

— Ah, opet taj ciliče ! — zlovoljno reče, pogledavši na suprotni prozor zgrade. — I opet jedno te isto ! — dometne, zalupivši prozorčićem.

Ali zvuci su, makar i nejasno, svedjer dolazili do njega. Svako jutro i svako veče vidjevao je kroz prozor čovjeka, kako se nadvio nad instrument, i skoro cijele sedmice slušao ponavljanje gotovo neizvedivih pasaža, po pedeset, po sto puta. I tako su prolazili mjeseci.

— Glupan ! — zaključio je Rajskij i legao na divan, htio zaspati, ali zvuci nijesu mu dopuštali, ma

kako tiskao uši u jastuk, da ih ne čuje. I neprestano ciliču.

— Pravi glupan! — ponovi i sam sjedne za glasovir i stane hvatati bučne akorde, samo da zagluši cello. Odtisnuvši nekoliko veselih triljeva, stane prebirati motive iz nekoliko opera, samo da ne čuje nesnosnoga sviranja i konačno na nj zaboravi, udubivši se u improvizacije.

Pred njim je bila Sofija: svirajući neprestano je gledao nju pred sobom, već s probudjelim strastima, kako ljubi i stradava, — ali čim je došlo do pitanja: »koga?«, zvuci kao da mu se prelomili. Ustao je i opet otvorio prozor.

— Još neprestano svira! — ponovi začudjen i htjede već opet zagrunuti prozor, ali se najednom sustavi i zamre na mjestu.

Nijesu to bili više isti zvuci: nije to bilo više cilikanje, ponavljanje teških pasaža. Snažna ruka vodila je gudalo, kao po nervima srca: zvuci su poslušno plakali i hihotali, obasipali slušatelja kao morskim valom, bacali u pučinu i najednom izbacili na visinu i nosili vazdušnim prostorom.

Pred njim se otvorili cijeli svjetovi, javile prikaze, otkrili čarobni krajevi. Rajskij je raširio i oči i uši: ali vidio je samo lik muškarca u prsluku, svijeća mu obasjava oznojeno čelo, oči mu se ne vide. Boris se upiljio u nj, kao nekad u Vasjukova.

»Ah! Što je to?« mislio je, slušajući s drhtanjem, gotovo strahom te valove harmonije, koji se široko razlijevali.

— Što je to? — ponovi on: otkud je uzeo te zvukove? Tko mu ih je dao? Zar mjeseci i godine glupe strpljivosti i tvrdokornosti? Crtati prema sadrenim modelima, cilikati po strunama — i tako cijele godine! A daje čovječjem liku, u slici, oganj, život — jedna čarobna točka, crta; strast u zvukove ulijeva jedan nervni drhtaj prsta! A ja imam i točku i nervni drhtaj, i sve te munje gore tu, u grudima, — govorio je, udarajući se u grud: — a nemam snage

da ih prebacim u druge grudi, zapalim ognjem svojim oganj u krvi gledaoca, slušatelja! Sveti mi oganj ne prelazi u zvukove, ne liježe poslušno u sliku! Zašto se ne redaju skladno lica mojih pjesni i romana?

I opet je slušao zamirući: ne čuje se ni gudala, ni žica; instrumenta nije bilo, već kao da su slobodno, nadahnuto pjevale same grudi umjetnika.

Rajskome navru suze ganuća i on tiho zatvori prozor.

A ipak i u njega ima ustrajnosti! Koliko je nastojao... da provede svoje planove kod kuzine, koliko je uma, igre mašte, napora uložio, da probudi u njoj oganj, život, strast... Eto, kud se troše njegove sile!

»Ne unosi umjetnosti u život, šaptao mu netko, već život u umjetnost!... Čuvaj ga, čuvaj sile!«

Prišao je k slikarskom stalku; skinuo zelenu prevlaku: tamo je Sofijin portre, — njezine oči, njezina ramena i njezin mir.

— Ali sad više nije takva! — šaptao je on: — — javili se znakovi života: vidim ih, pred mojim očima: ali kako da ih ulovim?

Uzeo je kist, paletu, stao preslikavati oči, promijenio malko liniju usni, — i s uzdahom odložio kist i odstupio. Haljine, te čipke, baršun kojekako su naslikani. A što je najgore, ruke nijesu dobre. I tamno je: boje se pod veče mijenjaju.

Pogledao je još nekoliko zaprašenih slika: sve same započete i nedovršene skice, zatim je prišao k peći, prebrao nekoliko slika u okvirima, promotrio nekoje, medju ostalima i glavu Hektorovu.

Napokon je uzeo maleni, uljeni, kao na brzu ruku nabacani i jedva dotjerani portre mlade, svijetlo plavokose žene, stavio ga na stalak i nalaktivši se na stol, zarinuo prste u kosu i ustavio nepomični, dubokom boli uzbudjeni pogled na toj glavi.

Dugo je sjedio u zamišljenom snu, zatim se prenuo, sio za pisaonik i stao prebirati rukopise, — kod nekojih se zadržavao, kimao glavom, nekoje trgao i

bacao u košaru, pod stol, druge pak stavljao na stranu.

Medju hrpama literarnih pokušaja, stihova i proze našao je jednu pisanku, na kojoj je bilo napisano »Nataša.«

Bila je tu opisana stara epizoda, kad je on bio tek procavtio, zbližavao sa životom, ljubio i bio ljubljen. Zapisao je nekoć, pod uticajem čuvstava, kojima je živio, ne znajući tad još ni sam zašto, — moguće sa sentimentalnom nakanom da posveti te listiće uspomeni svoje tadašnje družice, ili da ih ostavi sebi za zapis i spominjanje u starosti o svojoj mladoj ljubavi, a moguće mu se već tad prisnijevala misao o romanu, o kojemu je pripovijedao Ajanovu, javljao sujet za dirljivu pripovijest iz vlastitoga života.

On je tamo govorio o sebi u trećem licu, nabacujući laki nacrt, kroz koji je jedva probijao lik nježne žene, pune ljubavi. Razmišljajući kasnije o svojem romanu, nakanio je, da izradi tu skicu i da je umetne u roman, kao jednu epizodu.

»... On, vrativši se kući poslije objeda u umjetničkom društvu, — čitao je Rajskij u pol glasa svoju bilježnicu, — našao je na svojem stolu bilješku, koja je glasila: »Posjeti me, dragi Borise: umirem!... Tvoja Nataša.«

— Bože moj, Nataša! — kliknuo je izobličenim glasom i poletjeo niz stepenice, pohrlio na ulicu i odjurio kočijom u Znameniju, u jednu pokrajnu ulicu, uletjeo u kuću, u treći sprat. — Dvije nedjelje nijesam bio kod nje, dvije nedjelje, — to je vječnost! Šta je s njom?

Zaustavio se pred vratima, sustavio dah i u uzbudjenosti časkom sezao za ručicu zvonca, časkom je opet ispuštao. Napokon je pozvonio i unišao.

Dočekala ga stanodavka, ostara činovnička žena, šutke, oborene glave, kao s nekim prekorom uzvratila mu pozdrav, a na njegov upit, tih, drhtav: »Šta je s njom?« — ništa mu nije odvratila, već ga samo

propustila napriječ, oprezno zatvorila za njim vrata i sama pošla za njim.

Na prstima je ušao u sobu i ogledao se, nemirno tražeći, gdje je Nataša.

U sobi bio je presvučeni divan iz crvenoga drva, okrugli stol pred divanom; na stolu ormarić za ručni rad i nešto nedovršenoga veziva.

U kutu je drhtuljio žižak; uz zidove se redali stolci, presvučeni jednako kao i divan: na prozorima cvjetnjaci s povehlim cvijećem i dva kaveza, u kojima su drijemale kanarinke.

Gledao je na zaslon i stajao bojazljivo, ne usudjujući se poći onamo.

— Tko je? — začuo se slabi glas iza zaslona.

Pošao je onamo.

Za zaslonom, na postelji, medju jastucima, ležala je, obasjana tamnim svijetlom maloga noćnika, mlada plavokosa žena, blijeda kao vosak. Pogled joj je bio vatren, ali suh, usne takodjer vruće, ali suhe. Htjela se okrenuti da ga vidi, naglo se makla i odmah rukom spopala za grudi.

— Ti si to, Boris, ti? — govorila je s nježnom mračnom radosti, pružajući mu obe propale, blijede ruke, gledala, ne mogući vjerovati svojim očima.

Poletjeo je k njoj i poljubio joj obe ruke.

— Ti si u krevetu i tek danas me o tom obavijestila! — prekorio je on.

Kušala je slabom rukom da mu stisne ruku, ali nije mogla i opet spustila glavu na jastuk.

— Oprosti, što sam te i sad uznemirila, — naprezala se s govorom: — zaželjela sam se, da te vidim. Tek je nedjelja dana, što sam legla: prsa me bole... — uzdahla je ona.

Nije je slušao, s užasom je promatrao njezino lice, još nedavno nasmijano. A što je sad iz nje postalo?

»Šta ti je?« htio je reći, ali nije mogao, spustio lice k njoj na jastuk i najednom briznuo u plač.

— Šta ti je, šta ti je? — govorila je ona, nježno milujući rukom njegovu glavu: bila je tako sretna

zbog tih suza. — Nije to ništa, liječnik veli, da će proći...

Ali on je plakao, znajući, da me će proći.

— Mislila sam, da ćeš me ti utješiti. Bilo mi je samoj tako dosadno i strašno... — zadrhtala je, ogledala se naokolo. — Pročitala sam sve tvoje knjige, eno ih, na stolu, — dometne. — Kad ćeš ih pregledavati, naći ćeš u njima moje opaske; podcrtala sam sva ona mjesta, gdje sam naišla na sličnost... kako smo se ti i ja... ljubili... Ah, umorna sam, ne mogu dalje da zborim... — sustala je, ovlažila jezikom suhe usne. — Daj mi piti, eno tamo, na stolu!

Progutavši nekoliko kapljica, pokazala mu mjesto na jastuku i dala znak, neka položi svoju glavu Stavila mu ruku na glavu, a on si kradom utirao suze.

— Tebi je tu dosadno, — govorila je tiho: — oprosti, što sam te zovnula... Kako mi je sad lijepo, kad bi ti znao! — govorila je u sretnoj zaboravi, zaklopivši oči i prebirući rukom njegovu kosu. Zatim ga zagrlila, pogledala mu u oči, pokušala se nasmiješiti. On je bez riječi i nježno uzvraćao njezina milovanja, gutajući navrle suze.

— Hoćeš li ostati danas sa mnom? — upita ona, gledajući mu u oči.

— Cijelo veče, cijelu noć; ne idem od tebe, dok...

Opet mu suze navrle, a on ih jedva davio.

— Ne, ne, čemu? Ne ću da si dosadjuješ... Spavaj, smiri se, meni nije ništa, zbilja ništa.

Htjela se nasmiješiti, ali nije mogla.

— Nešto ću ti reći; ne ćeš se ljutiti?...

On joj stisne vlažnu ruku.

— Ja sam te prevarila... — šaptala je ona, priloživši svoj obraz k njegovom obrazu: — meni je već evo treći dan lakše, a ja sam napisala, da umirem... Htjela sam te domamiti... Oprosti mi!

Nasmiješila se, a on sav protrnuo od užasa: čuo je što znači to »lakše«. Ali nastojao se nasmiješiti,

grčevito joj stiskao ruku i bojazljivo gledao sad nju, sad oko sebe.

Najednom je iz svijeta, iz gomile veselih prijatelja, umjetnika, ljepotica, dospio kao u grobnicu. Sio je kraj postelje i ušao u svoju fantaziju, gdje su neobuzdanost mladoga njegovog života i nenadana žalost stajale kao dvije suprotne slike. Velika, vesela soba, hrpa zdravih drugova, koji pjevaju, bučno raspravljaju oko stola za raskošnim objedom, medju cvijećem i pjenušavim kupama. Sama vesela lica, žene blistaju ljepotom, nasladom. Tu su umjetnice glazbe, baleta, pjevači, umjetnici i zlatna mladež, ljepota, um, talenti i humor — cijela sunčana strana života! A najednom je koraknuo u njegovu mračnu sjenu: u tu malenu, bijednu sobu s pokošenim životom, koji gasne.

Tamo, kod carice pira svježe, mladošću blistavo čelo i oči, tamna kosa, što ko kaskada pada na zatiljak i vrat, visoke grudi i raskošna ramena. A ovdje upale oči, koje se jedva iskre, suha, bezbojna kosa, košćate, suhonjave ruke... Obe ga slike davile svojim užasnim krajnostima, medju kojima je ležao takav bezdan, a koje su si ipak bile tako blizu. U galeriji ih ne bi postavili jednu kraj druge: u životu se sastajale — i on je obe promatrao podivljalim očima.

Prožimao ga drhtaj jeze i bola. Protiv volje stao je grupirati figure, davao položaj, ovomu, onomu, sebi, dodavao ono, čega nije bilo, oduzimao ono, što je kvarilo opću sklad slike. I istodobno se sam zaprepaštavao pred procesom svoje neumolne uobrazilje, hvatao rukom za srce, da stiša bol, sagrije krv, koja se ledila od užasa, smiri muku, koja se htjela strašnim vapajem da istrgne iz grudiju kod svakoga njezinog bolesnog uzdaha.

Ta ljubav na smrnom odru žegla ga poput ražarenoga željeza; svako milovanje primao je sa ridanjem, kao cvijet ubran s groba.

Kad se bol stala stišavati i čuli još samo teški uzdasi Nataše, pred njim se tiho stala odmatati cijela užasna historija toga bića, koje je sad gasnulo.

Gledao ju je tamo kao nekadašnju malu djevojčicu, stidljiva, prostodušna pogleda, kako je živjela pod slabim nadzorom siromašne, bolesne majke.

Upoznao je Natašu u opasan čas, kad se njezinom neznanju i nevinosti spremale mreže. Pod izlikom samilosti i staroga prijateljstva, sijedi lažljivi prijatelj, izradio je majci mjesto u pansionu, slao joj liječnika, i svake se večeri dolazio propitkivati za zdravlje, očinski vatreno cjelivajući kćer...

Medjutim je majka umirala polagano od iste bolesti, od koje je gasnuo sad i mladi život njezine kćeri. Rajskij je sve progledao i odlučio spasiti dijete.

Spasavajući iskreno i vatreno majku i kćer od mreža »dobročiniteljevih« ,otvarajući im oči za svrhu tih djela, — sam se zaljubio u Natašu, Nataša se zaljubila u njega, — i oboje je našlo sreću jedno u drugome, oboje je na smrtnom odru matere primilo njezin blagoslov.

Oboje je imalo vrlo jednostavan i pošten ideal bračnoga života. On je poštivao njezinu nevinost, ona cijenila njegovo srce, — oboje pružalo ruke k bračnom vijencu, — i oboje bilo preslabo da izdrži...

Pola godine mučila se majka na krevetu i umrla. Taj lijes, koji se stavio izmedju njih i braka, — duboka korota, koja je nenadano odjenula njezin mladi život, slomili su njezin krhki, nasljedjenom bolesti oslabljeni organizam, gdje je još jače od bola i nesreće gorila ljubav i burkala se nestrpljivost i žedja za srećom.

Liječnici se protivili njihovoj nestrpljivoj želji: — Valja čekati, govorili su im, tri, četiri mjeseca. — Bračni oltar je čekao, ali ljubav ih odvukla naprijed.

I on je spasao od starca, spasao od bijede, ali je nije spasio od sebe. Ona ga zavoljela ne strašću. već nekakvom nepomutivom, neustrašivom ljubavi, bez suza, bez patnja, bez žrtava, jer nije shvaćala što je to žrtva, nije shvaćala, kako se može ljubiti i opet ne ljubiti.

Za nju je ljubav značila disati, živiti; ne ljubiti — prestat disati i živiti. Na njegova pitanja: — Ljubiš li me? Kako? — ona je, ogrlivši mu snažno vrat i stisnuvši zube, djetinjski odgovarala: — Evo tako! — A na pitanje: — Hoćeš li me kad prestat ljubiti? — govorila zamišljeno: — Kad umrem, tad ću prestati.

Ljubila je, ništa ne tražeći, ništa ne želeći, uzimala ga kakav je, nikad ni ne pomišljajući, je li on drugojačiji ili može li biti drugojačiji? Ima li još kakva druga ljubav, ili je li svi ljube kao i ona?

A on je snivao o strasti, o njezinim beskrajno različitim oblicima, o svima blistavim munjama, o svoj žegi jake, vatrene, ljubomorne ljubavi, i tad kad su ušli u njezino ljeto, u njezino vruće razdoblje.

Nataša se poljepšala, postala punija, bila vesela. ali nijednom nije na njezinom licu sijevnula tajanstvena zraka zatajene, suzdržane omame, nije se pojavio izgubljeni, bezumni pogled, u kojemu izbija plamen, što žeže dušu.

A medjutim bili su tu svi preduvjeti za sreću: srcu se otkrivao vječni, tihi kutić, umu — dugački. beskrajni rad, — razvijati se, razvijati nju, rukovoditi, uzgajati mladi, ženski, otvoreni um. Čekao je tu i stvaralački rad, — stvarati na blagodarnom tlu, stvarati za se, graditi živ ideal vlastite sreće.

Ali fantazija je tražila raskoši, raznolikosti. Mir ju je uspavljivao, — i njegov život kanda je sustajao. A ona sve to nije znala, nije slutila, kakva se zmija gnijezdi u njemu pokraj ljubavi.

Od časa, kad se zaljubila, u očima joj se i smiješku zasvijetlio tihi raj: svijetlio je dvije godine i svijetli još i sad u njezinim samrtnim očima. Ohladjele usne šaptale su svoj vječno »ljubim«, ruka je ponavljala navikla milovanja.

On bi se katkad znao umoriti, nestalo ga na cijele mjesece, a kad se vraćao, sretao ga isti smiješak, tiho sijanje očiju, šapat nježne, krotke ljubavi.

Bio je uvjeren, da će uvijek tako biti, dugo se nasladjivao tom uvjerenošću, a zatim je već u njoj našao i zrnce dosade i početak raspadanja sreće.

Nikad — ni prekora, ni suza, ni začudjenog ili povrijedjenog pogleda, jer prije nije bio onaj, koji je sad, jer će sutra opet biti drugojačiji, — što sprovodi dane ostavljena, zaboravljena u užasnoj samoći.

Imala je samo jednu želju i pravo — ljubiti. Mislila je i vjerovala, da valja ljubiti i biti ljubljenom tako, i nikako drugojačije; pače nije nikad ni pomišljala na to, da zatraži štogod u ime svojih prava.

Njegovu odsutnost smatrala je kao neugodan slučajan dogadjaja, kao na pr. da je obolio. A kad se vratio, bila je opet skromno sretna, te držala, kad ga ne bi bilo, da tako mora biti, da je to već u poretku stvari.

Katkad su uvrede, zlo padale u životu na nju i s drugih strana; blijedjela je tada od bola, od preneraženja, kašljucala i nesvijesno stradala, primajući zlo pokorno, ne znajući, da se uvredu može vratiti, otplatiti zlom.

Ona se privezala uz ono, što joj se mililo i umirala s tom odanošću, uvijek misleći, da tako mora biti.

Bio je to čisti, svijetli lik, poput figure Perugina, lik, koji je prostodušno i nesvijesno živio i ljubio, s ljubavlju ušao u život i s ljubavlju i krotkom i tihom molitvom odlazio iz njega.

Život i ljubav kao da su joj propjevali himnu i ona se slatko zamislila, slušajući je i samo se suze umilnosti i vjere ronile niz samrtno joj lice, bez prekora za bol, za zlo, za patnje.

Umirala je ona, djelomice uslijed površnog odgoja, površnog nadzora, uslijed boležljivog djetinjstva, sprovedenog u oskudici i tjesnoći, uslijed naslijedjene kaplje otrova, koja je pala u njezin organizam, a koji se otrov razvijao u smrtonosnu boljeticu, a napokon i uslijed toga, što su svi ti »tako mora

biti«, — premda ih primala bez otpora, bez roptanja, — rušili i lomili njezine mlade slabe grudi.

Mogla bi bila poživjeti do starih dana, ne prekorivši ni života, ni prijatelja, ni njegovu nepostojanu ljubav, nikoga ni za što, kao što ni sad ne prekorava nikoga i ništa za svoju smrt. I njoj se činio i njezin stradalnički život i prijevremena smrt, — da tako mora biti.

Nikad nije tražila smisla te apatije, dosade i šutnje, s kojom je njezin prijatelj katkad promatrao; nije ni slutila, da se njegova ljubav davno već iživjela, nikad ne bi bila mogla shvatiti uzroka tome.

A on je često mislio, sjedeći kraj nje, sav ubijen, u zlobnoj šutnji, ne slušajući njezino bezazleno ćaskanje, ne odgovarajući na njezina skromna milovanja: »Ne, to nije ta žena, koja poput silne rijeke provaljuje uživot, nosi sa sobom sve zapreke, razlijeva se po poljanama. Ili poput ognja obasja put, izazove sile, prekali njihove energije i baci drhtaj, požar, užitak i strast u svaki tren, u svaku misao... upravlja životom, pomaže gonetati njegov smisao, zadatak, pomaže ga riješiti. Gdje da nadje takvu lavicu? A to jaganjče nježno brsti travu, maše repom i prižima se uza me, kao uz majku... Ne, to je vegetiranje, ne život, nego san«...

Širokim zijevanjem odgovarao je na njezin šapat, milovanja, uzimao šešir i nestajao za cijele sedmice, mjesece, ili u radionicu umjetnika ili na te zabave i terevenke, gdje ga okruživala buka i opojenost.

Sjedeći sad kraj odra, u mislima je čitao cijelu povijest Nataše i svoje ljubavi, i kad se sva povijest tiho razvila i lik se samrtnice javio pred njim kao nijem prekor, on je problijedio. Sjetio se svoje zaboravi, nebrige — drugih uvreda nije moglo biti: sam djavao pokleko bi pred tim golubinjim, nježnim, nijemom pogledom.

Kleo se, što nije cijelim okeanom ljubavi odgovorio na predani mu život, što nije okružio ogradom

nježnosti oca, brata, muža, što je pustio da na nju dahne ne samo vjetar, nego i smrt.

»O, smrti! Daj joj život i sreću, a meni uzmi sve!« vapila je u njemu prekasna, očajna molba. U mislima stupao je na stratište, sam stavljao glavu pod sjekiru i klicao:

»Zločinac sam!... ako i nijesam ubio, dopustio sam da bude ubijena: nijesam je htio shvatiti, tražio pakao i munje tamo, gdje je bilo samo tiho svijetlo svjetiljke i svijeće. Što sam, Bože moj; zločinac! Zar sam zbilja...

I opet je klonuo licem k njezinom jastuku i u mislima je molio, neka ne umre, obećavao joj sreću, žrtvu samoga sebe.

»Dockan! Dockan!« zborio mu očaj i njezini teški uzdisaji. Sjetio se, kako mu je ona postala ciljem svega života, kako je tkao s njom uzorke sreće, — kako se poput zmije prilagodjivao njezinim bojama, okruživao se, kao u slici, tim istim tihim svijetlom; spoznavši u njoj iskrenost i nježnost, iz kojih je bilo stvoreno njezino biće, bio je iskren, smiješio se njezinim smiješkom, nasladjivao njezinom ptičicom, cvijetom, djetinjski se radovao njezinoj novoj haljini, išao s njom plakati na grob matere i prijateljice, jer je i ona plakala, sadio cvijeće...

I sjetio se, da se nasladjivao ptičicom, sadio cvijeće i plakao, — iskreno kao i ona. A kud su propale te suze, smiješak, naivne radosti, zašto su mu postale trivijalne, i zašto mu ona više ne treba?...

— Šta razmišljaš? — jeknuo mu slab glas nad uhom. — Daj mi još piti... i ne gledaj me, — nastavi ona, kad se napila: — postala sam ružna. Daj mi češalj i kapicu, da je nadjenem. Drugačije me više ne ćeš voljeti... jer sam... tako gadna!...

Mislila je, da je još nije prestao ljubiti! Dao joj češalj, malenu kapicu; htjela se počešljati, ali joj ruka sa češljom pala na koljena.

— Ne mogu, umorna sam! — reče i bolno se zamisli.

A njega kao da su noževi rezali, glava mu gorjela. Skočio je i stao hodati po sobi, sa svojom slikom u glavi, spotičući se u svojoj uzrujanosti u svim kutevima, ne znajući za se, ne znajući što radi. Izašao je stanodavki, ispitivao je, da li je dolazio liječnik, kojemu je on preporučio.

Ona mu odvratila, da je liječnik dolazio, da je dovozio još i druge, da im je platila toliko i toliko

— Imam tu zapisano, — dometnula je ona.

— Pa šta? — upita on.

— Pa znate šta: pregledali je, osluškivali joj prsa, izlazili u drugu sobu, šuteći slijegali ramenima i stisnuvši u šaku novac, zakopčali frak i brzo otišli.

Rajskij, zamirući od užasa, saslušao je taj kratki izvještaj i opet pošao k postelji. Živahna gozba s prijateljima, umjetnicima, pjevačima, opojno veselje, — sve je to propalo zajedno s nadom, da će mu uspjeti produljiti taj život. Pred njim je samo bilo to strašno lice, što je patilo bez jadikovki, sa smiješkom ljubavi i pokornosti; — to biće, koje nije ništa molilo, ni zaštite, pače ni malko snage.

I stajao je tu, pun zdravlja i te sile, koju je arčio još danas, gdje nije bilo potrebno, a bacio tu ptičicu na volju burama i nepogodama.

Zašto se nije tu prikovao, zašto je odlazio, kad je privikao k njezinoj ljubavi, kad je otisak te, nekoć mile, nježne glavice stao blijedjeti u njegovoj mašti? Zašto nije izdržao, prebolio, suzdržao se, ostao vjeran njemu, kad se tamo stala turati nova lica?

Ne bi to bilo junačko djelo, već dužnost. Bez žrtava, bez napora i pregaranja ne može se živiti u svijetu: »Život nije bašta, u kojoj raste samo cvijeće«, prekasno je razmišljao i sjetio se Rubensove slike »Bašte ljubavi«, gdje pod drvećem sjede parovi elegantne gospode i prekrasnih gospodja, a oko njih lepršaju Amori.

»Lažac je!« — okosio se na Rubensa. — Zašto nije izmedju ljubavnika porazmjestio u bašti prosjake

u dronjama i bolesnike što umiru: to bi bila vjerna slika!... Ali bih li ja bio u stanju, da prinesem tu žrtvu? — upita se on. — Šta bi bilo, kad bih se prisilio da živim s njom i za nju? Ne bi li me tada čekao san, apatija i najgori neprijatelj, — dosada! — I u spremnoj uobrazilji javila mu se dugačka perspektiva toga života, slika toga sna, apatije, dosade: vidio se tamo, kako je mrk, okrutan, suh i kako bi je moguće to još prije bacilo u grob. I očajno mahne rukom.

— Od bjesnila se čovjek može suzdržati, — opravdavao se on; — ali od apatije se ne možeš, dosadu ne možeš prikriti, pa makar u to uložio svu snagu! A to bi je ubilo: s godinama ona bi shvatila. Da, s godinama, a zatim bi se primirila, privikla, utješila i — živjela! A sad umire, a na život mu najednom pada neočekivana i nagla drama, cijela tragedija, duboki, psihološki roman.

— Dodji amo, sjedni kraj mene! — začuo se Natašin glas, prekinuvši njegove misli.

Tjedan dana nakon toga išao je oborene glave za Natašinim lijesom, časkom proklinjući sebe, što ju je tako brzo prestao ljubiti, na dugo zaboravljao, nije čuvao, a časkom se opet tješeći time, što nije bio gospodar u svojoj ljubavi, što je nikad nije svijesno uvrijedio, bio s njom nježan, pažljiv, što napokon nije njemu, već njoj ponestalo materijala za neugasiv plamen, što je usnula u svojoj ljubavi i što se nikad nije prenula iz tihoga sna, što ga nije ni budila, što u njoj nije bilo znaka strasti, onoga bića, kojim se tjera život, koji radja blagotvornu silu, produktivan rad...

»Ne, ne, — ona nije to, ona je golub, a ne žena!« mislio je, roneći suze i gledajući lijes, koji se tiho ljulja.

Zamišljeno stajao je u crkvi, promatrao podrhtavanje zraka od topline svijeća i malenu hrpu žalobnika: pred svima je stajao nekakav krupni, visoki gospodin, rodjak, i ravnodušno njuhao burmut. Kraj njega se vidilo od suza nabubreno i razrumenjeno lice tetke, tamo hrpa djece i nekoliko ubogih starica.

Do lijesa na tlu klečala je Natašina prijateljica, koja je došla poslije sviju i koju je smrt najjače porazila: kosa joj nije bila pričešljana, divlje se ogledavala, zatim upiljila u lice pokojničino i stavivši glavu na pod grčevito zaridala...

Polagano se vratio kući i dvije sedmice lutao naokolo ubijen, šutljiv; nije zalazio ni atelijere, nije se sastajao s prijateljima, samo vrludao sam ulicama. Ali jad se staložio, suze presahle, oštra bol utihla, a u glavi mu samo ostalo podrhtavanje zraka od topline svijeća, tiho pjevanje, od suza nabubreno lice tetke i nijemi grčeviti plač prijateljice...

Tu se završio rukopis.

Rajskij, svršivši čitanje, sjedio je neko vrijeme mrk, zamišljen.

— Slaba je ta crtica! — reče samom sebi: — tako sad više ne pišu. Ta naivnost dostojna je »Bijedne Lize«. I njezin portre (pristupio je k slikarskom stalku), — nije portre, već jedva nabačena skica.

— Jadna Nataša! — s uzdahom je konačno kao počastio njezinu uspomenu, gledajući na skicu. — Ti si i živa bila isto tako jadno obojena bojama života, kao i na platnu mojim kistom, a na papiru perom! Valja preraditi i jedno i drugo! — zaključi on.

Zatim je, uzdahnuvši spremio bilježnicu, uzeo svežanj bijeloga papira i stao bilježiti program svojeg novog romana.

Epizoda, koja se pretvorila u uspomene, činila mu se tudjim dogadjajem. Gledao je objektivno i unio na prvo mjesto u svoj program.

Pisao je sve do zore, vraćao se nekoliko puta na dan k svojim bilježnicama, dolazio na večer kući, opet sjedao za stol i opisivao, što mu se snivalo u perspektivi.

Scene, karakteri, portreji rodjaka, znanaca, prijatelja, žena preradjivali se u njemu u tipove, i on je ispisao cijelu jednu veliku pisanku, nosio sa sobom bilježnicu i često u društvu, na večeri, za obje-

dom, vadio komadić hartije, olovku, bilježio nekoliko riječi, stavljao u džep, opet vadio i bilježio, razmišljao, zaboravljajući na sve, često zastavši u pol riječi, često odlazeći nenadano iz društva u samoću.

Medjutim život ga budio i odvlačio od stvaralačkih snova, i zvao, od umjetničkih naslada i muka k živim nasladama i realnim patnjama, od kojih mu najteža bila dosada. Bacao se iz senzacije u senzaciju, lovio pojave, hvatao ih i držao gotovo silom, tražio je i još nešta druga, žudeći, kušajući, da se na čemu zaustavi...

Sad je polagao nekakve, i samom njemu još nejasne nade na kuzinu Bjelovodovu, nasladjujući se njezinom blizinom. Gotovo nikada nije želio ništa više, već samo da s njom bude dulje zajedno, da razgovara, budi u njoj život, i ako je moguće — strast.

Ali ona je bila nepristupačna. Počeo ga spopadati umor, stala se javljati dosada...

XVI.

Prošao je svibanj. Valjalo je kuda otići, spasiti se od petrogradskoga polarnog ljeta. Ali kuda? Rajskome bilo je svejedno. Gradio je različite osnove; htio je poći u Finsku, ali je tu nakanu odgodio i odlučio da se nastani u samoći na Pargolovskim jezerima, da tamo piše roman. Konačno odgodio je i to i sasvim se ozbiljno stao spremati s Pahotinima na imanje u Rjazanskoj guberniji. Ali i oni su promijenili nakanu i ostali u gradu.

On bi vjerojatno bio s općom ljetnom emigracijom konačno pošao u inozemstvo, ali u to su najednom svi dogadjaji pošli neočekivanim tokom.

Jednom, vrativši se kući, našao je dva pisma, jedno od Tatjane Markovne Berežkove, a drugo od svojega druga sa sveučilišta, gimnazijskoga učitelja u svojem rodnom kraju, Leontija Kozlova.

Babuška mu je isprva pisala često, slala mu račune: on bi na pisma odgovarao kratko, s ljubavi i nježnošću prema dragoj starici, koja mu je dugo zamjenjivala majku, a račune bi poderao i bacio pod stol.

Zatim je ona stala pisati rijedje, tužeći se na starost, sljepoću i na brige sa uzgojem unučica. Kako se sada obradovao, kad je ugledao njezin krupni, čitljivi, odlučni rukopis!

»... Zar te ne peče savjest, Borise Pavloviću, — pisala je ona medju ostalim, — što zaboravljaš mene staricu? Ta ja sam ti jedina svojta. Ali očito u ovim novim vremenima starci su postali suvišni na svijetu: tako misli mladost. A ja ne smijem ni da umrem; na vratu su mi dvije unučice, davno već nevjeste. Dok ih ne opskrbim, molit ću Boga, da mi produži vijek, a onda — neka bude Njegova sveta volja!

»Ne ljutim se na te, što me zaboravljaš: ali ako — Bože sačuvaj! — mene nestane, moje djevojčice, tvoje sestre, ako baš i ne rodjene, ostat će same. Ti si im najbliži rodjak i zaštitnik. Misli malo i na imanje: starim i ne ću ti dugo moći biti upraviteljicom; a na kome ćeš tad ostaviti svoje dobro? Sve će se razvući i ništa ne će ostati. Pa zar da zbilja propane to, što sam tako dugo čuvala? Srce mi zamire kad pomislim, da tvoje obiteljsko srebro, bronca, slike, briljanti i čipke, porculan i kristal, — može dospjeti u ruke tudje čeljadi, židova, lihvara, da otplovi Volgom na sajmove i propane ni za što! Dok je babuška živa, budi miran, ne će propasti nijedna nit, ali poslije ne znam, tko će se za sve to brinuti. Na unuke ne možeš računati! Vjera je dobra i pametna, ali divljakinja, koja se tudji od ljudi, ne brine ni za šta.«

»Marfinjka bit će dobra gospodarica, ali još je mlada; udat se već davno mogla, ali još je nekako djetinjasta, hvala Bogu! Već će sazreti kad dodje iskustvo, za sad je čuvam, a ona to cijeni i sluša babušku, zašto neka je Gospod nagradi! U kući mi je pomoćnica, ali do imanja je ne puštam; to nijesu djevojački posli! Sad imam na pomoć ozbiljnoga mužika, Savelja: sama sam preslaba, a on prigleda po selu, a Jakov i Vasiljisa vrše sve ostalo po kući.

»Nemoj odgadjati obraduj babušku dolaskom: ona ti je bliska, — ne samo po srodstvu, nego i po srcu: ti si to još kao mladić osjećao, — ne znam kakav si postao u zrelim godinama, ali bio si uvijek dobar unuk. Dodji makar da vidiš sestre, a moguće te tu čeka i sreća... Htjela sam šutjeti dok dodješ, ali po ženskoj navici ne mogu da se suzdržim. Ovamo se iz Moskve preselio Mamikin, zakupnik; ima kćerku jedinicu, zrelu za udaju. Kad bi me samo Bog htio blagosloviti s takovom radosti: da te oženim i da ti predam imanje; tad bih mirno mogla zaklopiti oči. Ženi se, Borjuško, davno ti je već vrijeme, a tad i moje djevojčice ne će ostati poslije mene beskućnim sirotama. Ti ćeš im biti brat, zaštitnik, a tvoja žena, — dobra sestra. Dok si neženja, ne mogu da živu kod tebe, — ženi se, ugodi babuški, i Bog te ne će ostaviti!

»Čekat ću odgovor: piši mi prije, da ti dam očistiti i urediti tri sobe u prizemlju, a Marfinjku ću smjestiti u potkrovnicu: ti si gospodar!

»Tit Nikonić daje te pozdraviti: postarao se, ali još je uvijek bodar. Isti smiješak, još uvijek jednako pametno zbori i prijatno se klanja: mlade gizdeline može zataći za pojas. Molim te, donesi mu, dragi prijatelju hlače i haljetak iz jelenje kože: takve navodno sad nose protiv reumatizma. Htjela bih ga tim iznenaditi.

»Šaljem ti račune za posljednje dvije godine. Primi moj blagoslov itd.

Tatjana Berežkova.«

— Babuška! — radosno klikne Rajskij. — Bože moj! Ona me zove: idem, idem! Ta ondje je tišina, zdrav zrak, zdrava hrana, nježnost dobre, mile, umne žene; i još dvije sestre, dva nova, nepoznata mi i istodobno bliska lica... ladanjske gospodjice! Malko strašno: moguće mi šalje sudbina... Ali ako je i tamo dosadno?

Opet se prepao i opet smirio.

— Smjesta ću otići, čim me spopane prvo zijevanje! — tješio se on. — Idem, idem, tamo je i Leontij, Leontij! — reče Rajskij i nasmije se, sjetivši se Leontija. — Šta on piše?

»Jučer sam nehotice, ni sam ne znam kako, zalutao na tvoje imanje, — pisao je Leontij: — sigurno uslijed rasijanosti (ti znaš da je to moj grijeh); dospio u krivu ulicu, spustio se pod goru i kad sam se snašao, vidio sam, da sam u bašti tvoje babuške i htio poći natrag. Ali Tatjana Markovna opazila me s prozora i, držeći me isprva u sumraku za tata, natjerala na me pse i ljude, ali saznavši, da sam ja, pozvala me k sebi, ljubazno primila, nahranila do grla, htjela pače da kod nje prenoćim, konačno me ispsovala, što rijetkokada zalazim k njoj i naložila mi, da ti bezuvjetno pišem, da te nagovorim, da dodješ ovamo. Valja da preuzmeš imanje, da se naseliš — i oženiš.

»Moram ti priznati, dragi moj prijatelju Borise Pavloviću, da sam ti i sam htio pisati, ali se nikako nijesam mogao odvažiti, a zašto, — kazat ću ti niže dolje. Imanje je samo izlika: babuška hoće da te vidi i ne zna čime da te domami ovamo. Bolje od nje ne ćeš imanjem ni ti upravljati. Ali to je samo mimogredce: teško mi je, ne znam kako da se uhvatim glavnoga predmeta, zbog kojega moraš smjesta ovamo, da strogo presudiš i kazniš krivce. Hoću da govorim o tvojoj knjižnici.

»Slušaj, — ti me voliš, to znam. U školi i na sveučilištu, ti si uvijek bio sa mnom bolji od drugih: bodrio si me, zajedno si sa mnom čitao, volio me, i katkad podupirao, platio mi stan... i rublje ... (Rajskij je hitro prešao preko tih redaka), nijesi u me zadirkivao, nijesi sa mnom zbijao vragolija, nijesi me tukao: samo si me dva puta povukao za kosu, dok su drugi... Ali Bog bio s njima, vjetrogonjama! Ni oni nijesu bili zlobni, činili su to samo od dosade i iz nestašluka! Dakle u ime toga prijateljstva, molim te, ne ljuti se... ili ne, udri me, povuci

za kosu po treći puta, ali me saslušaj. Sjećaš li se starih gotskih izdanja klasika (kako se ne bi sjetio!) u dragocjenim uvezima? Sam si im se nekoć tako radovao. Sjećaš li se staroga Shakespearea, tekst po pola s komentarom? Sjećaš li se... francuskih enciklopedista u pergamentu, prvo originalno izdanje Sjećaš li se... (naravno da se sjećaš... o, da si barem zaboravio!) evo popisa, što sam sastavio: na ta izdanja, kao na grobove, stavio sam crne krstove! Slušaj i udri me: djela svetih otaca su cijela, cijeli bogoslovni odio ostao je netaknut; Platon, Tukidid, — i drugi povjesničari i pjesnici takodjer se sačuvali. Ali Spinoza, Macchiavelli i još neko pedesetak knjiga iz ostalih odjela, sve je iskvareno... naravno samo uslijed moje slaboće, kukavičluka i prokletog povjerenja.

»Tko je, pitaš ti, taj novi Omar? — Zove se Mark Volohov: za nj nema ništa sveta na svijetu. Ma makar mu čovjek dao najfinije elzevirsko izdanje, on će i iz njega izderati listove. On ima, kako sam sa zaprepaštenjem saznao, nažalost prekasno, gadnu naviku: kad čita knjigu, on iz pročitanoga dijela trga listove i pali njima cigaru ili mota cijevčice i čisti njima uši ili nokte. Ja sam kao kroz san opažao, da se knjige od njega vraćaju nekako tanje, nego što su bile prije, ali dugo se nijesam sjetio od čega to biva, dok to nije učinio kod mene. Sasvim bezbrižno uzeo je Aristofana, — gdje je grčki tekst štampan s francuskim prijevodom, — i tu pred mojim očima najednom straga istrgao stranicu, — nijesam ga pače mogao ni sustaviti. Taj Volohov je čudo našega grada. Nitko ga ne voli, svi ga se boje. Što se mene tiče, ne mogu da ga volim, ali ne mogu da ga se ni ne bojim. Putem mi zna skinuti kapu s glave i silno se raduje, ako to ne opazim, ili pak noću kuca na moj prozor. Zato katkad zna donijeti bocu izvrsna vina ili iz vrta (stanuje kod vrtljara), dovuče cijeli voz povrća. Poslali ga ovamo na živovanje pod nadzorom policije i od toga doba, ne može se reći, da je grad siguran.

»Za Boga, nemoj da mu kažeš te moje preporuke. On će drugojačije sigurno učiniti kakvu komediju sa mnom, a moguće i s tobom. Ja sam zatražio, da mi se objasni radi oštećenih knjiga, ali on je učinio takvo lice, da sam ga uopće prestao dalje ispitivati. Veli, da je bio na sveučilištu u isto vrijeme, kad i mi, samo na drugom fakultetu. Čini mi se, da laže.

»Tu se zna, da je služio u Petrogradu kod jednoga puka, ali ni tamo se nije mogao održati, pa ga premjestili nekamo u unutrašnjost Rusije, zatim je dao ostavku, nastanio se u Moskvi, zapleo u nekakvu pripovijest, — i sad je poslan ovamo, kako rekoh, pod nadzor policije. S policijom je, čini se, vječno na neprijateljskoj nozi. Nil Andrejić, Tatjana Markovna ne mogu za nj ni da čuju. Ali dovoljno je o njemu! Dodji, sam ćeš viditi, kakvo je čeljade. Sam sam svalio sa sebe težinu priznanja i sad mi je lakše u duši. Ne će mi sad biti tako teško, kad se s tobom susretnem.

»Dodji, prijatelju, da vidiš babušku: kad bi samo znao, kako te ona ljubi, kako čuva tvoje imanje, ne tako, kao ja knjižnicu! Kakve imaš lijepe sestre, Vjeru i Marfinjku Vasiljevnu! Kako te sve čeka, kakav imaš perivoj, kakav vidik na Volgu... Kad bi sve to znao, ne bi oklijevao ni časka i došao: došao bi da primiš imanje od Tatjane Markovne, a od mene knjižnicu, — došao bi da kazniš i zagrliš krivca, ali prijatelja i druga, koji te ljubi

Leontija Kozlova.«

»Moja žena ti se klanja i poručuje, da te još uvijek voli kao i prije, a kad dodješ, zavolit će te još i više.«

Rajskij je gotovo sa suzama čitao tu dugačku poslanicu i sjećao se čudaka Leontija, njegove bibliomanije, smijao njegovoj grižnji savjesti radi knjižnice. »Darovat ću mu je«, pomisli on.

— Leontij, babuška! — stao je da sanjari: — ljepote sestrične, Vjeročka i Marfinjka! Volga sa svojim obalama, snena, blažena tišina, gdje ljudi ne

živu, nego rastu i tiho venu, gdje nema burnih strasti s rafiniranim otrovnim nasladama, ni bolnih pitanja, nikakvoga nemira misli, volje — tamo ću se sabrati, složiti materijal i napisati roman. Sad ću samo nekako svršiti Sofijin portre, oprostiti se s njom, — a onda, dahin, dahin!

XVII.

Rajskij od ranoga jutra sjedi za Sofijinim portrejom, i nije to već prvo jutro, što tako sjedi. Izmučen je tim poslom. Gleda portre i najednom zlovoljno baci preko njega zastor i ušeta se po sebi, zaustavi kod prozora, fićuka, bubnja prstima po staklu, katkad dapače izadje van i vrluda mrk, nezadovoljan.

A drugog jutra opet se sve ponavlja, isto nezadovoljstvo i zlovolja. A katkad opet tako dugo sjedi i najednom spopane paletu i živo stane slikati, dotjeravati, zatim se opet ustavi, promatra, zamisli se. Zatim zaniječe glavom, uzdahne i baci paletu.

A portre je sličan kao dvije kaplje vode. Sofija je takva, kakvu svi vide i kakvu svi poznaju: nepomutiva, blistava. Ista harmonija u crtama lica; uzvišeno čelo, otvoreno, nevino kao u djevojčice, pogled, gordi vrat i mirnim snom usnule visoke, bujne grudi.

Ona je tu sva svojim bićem, a on je ipak nezadovoljan, muči se umjetničkim bolima! Izazvao je život u originalu, unio oganj u tamu, u njoj se stala javljati uzbudjenja, znakovi novoga života, a u portreju svega toga nema!

»Zašto taj Kirilov ne dolazi? A obećao je. Moguće bi mi on dao misao, što valja učiniti, da se boginja pretvori u ženu, razmišljao je on.

I opet se zamislio s paletom na prstu, oborene glave, s bolnom žudnjom da svlada tajnu umijeća, stvori na platnu onu Sofiju, koja mu se sada prisniva.

Sjetio se njezine uzbudjenosti, umolna glasa, neka je ostavi na samu, ode; kako je htjela a nije mogla zovnuti u pomoć gordost, kako je htjela povući ruku, a nije je uzmogla izvaditi iz njegove, kako se nije mogla svladati... Kako je tada slabo naličila na svoj portre!

Vidio je, da je u njezinoj duši rodio sumnje, da su te sumnje hamletovske. Čitao ih je u njezinom srcu: »Zar doista živim tako kako treba? Ne žrtvujem li nešto živa, čovječanska, tom mrtvom ponosu mojega roda i kruga, tom priličju. Ta valja priznati, da mi je katkad dosadno s tetkama, s papa i s Catherine... Samo cousin Rajskij...

A Rajskome je srce stalo burnije kucati, kad je doveo Sofijinu sanju do sebe.

Ne vidi više portreja, već nešto drugo. Oči mu se, kao mjesečaru, nepomično raskolačile; gledaju nekamo u daljinu i vide živu Sofiju, kako sama kod kuće sanjari o njemu, zamišljenu, ne opažajući gdje sjedi, ili bez cilja šeće sobom, kako zastaje, kao da je nenadano poražena nekakvom novom zrakom misli, kako pristupa k prozoru, otvara zastor i uronjuje radoznali pogled u ulicu, u živ potok glava i lica, pozorno prati društveni vrtlog, ne uzmiče pred tom bukom, ne leca pred grubom gomilom, kao da je i ona postala jednim njezinim dijelkom, kao da zna, kuda tako brzo hiti nekakav gospodin, bojeći se, da ne zakasni; ona takodjer kanda zna, da je to činovnik, koji za trista, četirista rubalja na godinu, prodaje dvije trećine života, krvi, mozga i živaca. Žao joj je seljaka, koji jedva vuče vreću na ledjima. Naslućuje, da se ona žena sa svežnjem žuri da založi posljednju kabanicu, da uzmogne platiti stan itd. Svakoga prolaznika i prolaznicu prati zamišljeno, — zabrinuti Sofijin pogled.

Dugo ona gleda taj život i čini se, shvaća ga i nerado odlazi od prozora, zaboravivši spustiti zastor. Uzima knjigu, otvara je i opet se zamisli o tome, kako žive drugi ljudi.

Njezina ljepota dobila je smisao, oči više ne gledaju bezbrižno i svijetlo, nego razmišljaju. U njima drhti nemir za ove »druge«, koji se žure po ulicama, povrijedjene, sirotane, patnike i očajnike.

Najednom je osjetila, da nije živjela, već rasla i zebla. Muči je žedja za tim životom, njegovim živim simpatijama i bolima, radom, ali ponajviše simpatijama.

Knjiga joj ispade iz ruku na pod. Ne brine se, da je podigne; rasijano uzme cvijet iz vaze, ni ne opazivši, da se ostalo cvijeće pomrsilo, a nekoje dapače ispalo.

Miriše cvijet i zamišljena, rasijano stane griskati latice ustima i tiho ide, gotovo nesvijesno, do glasovira, sjedne postrance, nebrižno na stolčić, jednom rukom hvata zamišljene akorde i neprestano samo razmišlja...

Zatim tiho tihano, kao duh, izreče nečije ime i drhtne, plaho se ogleda, zakrije lice rukama i tako ostane.

U sobi nema nikoga, samo kroz nezastrti prozor prodiru zrake sunca, slobodno šeću po zrcalima, lome se u brušenom kristalu. Otvorena se knjiga valja po tlima, do nogu joj leže izgrižene latice cvijeta...

Uzeo je kist i žednim, raskolačenim očima, gledao tu Sofiju, kakvu je vidio u taj čas u glavi i dugo, sa smiješkom na usnama miješao boje na paleti, nekoliko puta htio da se dotakne platna i neodlučno se sustavljao, napokon prešao kistom preko očiju, podcrtao, malko otvorio vjedje. Pogled joj je postao širi, ali još uvijek bio miran.

Tiho, gotovo mašinelno, opet se dirnuo njezinih očiju; postale su življe, svijetle, ali još su hladne. Dugo je baratao kistom oko očiju, opet zamišljeno miješao boje i potegao u očima nekakvu crtu, postavio nezamjetljivu točku, kao što je nekoć učitelj u školi stavio na njegovu mrtvu crtariju, zatim povukao nekoliko crta, koje sam nije mogao objasniti,

oko drugoga oka... I najednom se sam zaprepastio pred iskrom, koja mu bljesnula iz njezinoga oka.

Stao je na stranu, promatrao i sav se zapanjio: oči su bacile snop zraka ravno na njega, ali njihov izražaj još je uvijek bio strog. Nesvijesno, skoro slučajno, samo malko je izmijenio liniju usni, povukao laki potez po gornjoj usnici, ublažio jednu sjenu i opet odstupio, stao promatrati.

— Ona je, ona! — govorio je jedva dišući: — sadašnja, prava Sofija!

Čuo je za sobom korake i naglo se okrenuo: došao je Ajanov.

— Ivane Ivaniću! — slavodobitno je kazao Rajskij, — kako me raduje, što si došao! Gledaj, je li to ona, ona? Govori!

— Ma čekaj, daj da vidim.

Ivan Ivanović dugo je promatrao. Rajskij je nestrpljivo čekao odgovor.

— Tko je to? — flegmatično upita Ajanov.

Rajskij se zaprepastio.

— Pa zar nijesi prepoznao Sofiju? — upita, jedva dolazeći k sebi od preneraženja.

— Koga, Sofiju Nikolajevnu? Ta je li to moguće? — govorio je Ajanov, gledajući raskolačenim očima portre. — Ta imao si drugi: čini se, da je bio bolji; kuda si s njim?

Rajskij zlovoljno, gotovo prezirno odmahne rukom.

— To je jedan te isti! — primijeti on: — samo sam ga preradio. Kako da ne vidiš, — navalio je na Ajanova: — da je onaj bio bez života, bez vatre, pospan, mlohav, a ovaj...

— Kako misliš, ali onaj bio je sličniji! — tvrdokorno je odgovarao Ajanov: — a ovaj... ona je tu kao pijana.

— Sam si pijan! Nosi se do vraga!

— Pa ja se u to ne razumijem, ravnodušno odvrati Ajanov.

Rajskij, ne dajući mu odgovora, ljutito je dotjeravao kosu, baršun na portreju.

Za četvrt sata došao je Kirilov. Bio je to malen, suhonjav čovjek, koji kao da se sav sakrio u zalistke, brkove i bradu. Tijelo mu se gotovo nije ni vidjelo, samo mu upale oči neprirodno blistale, a nos mu oštrom grbom naglo izlazio iz guštare dlaka, a šiljkom se opet upirao u bradu, iz koje se nije vidjelo ni obraza, ni podbratka, ni usni. Vrat se također krio pod bradom, a cijeli ostali trup bio je zamotan kao u vreću u široki, nabrani ogrtač, ispod kojega su virili skutevi drugoga ogrtača ili kaputa, pokrivenoga mrljama uljenih boja. Na nogama je imao obuću, koja je meko škripala kod hoda, klobuk mu bio ponošen, mastan, s nakrivljenim rubom.

Gledajući te zamišljene, usredotočene i vatrene poglede, to, pod neproničnim pokrovom kose kao usnulo, surovo, nepomično lice, naročito kad bi s paletom u rukama pred stalkom u svojoj tamnoj umjetničkoj ćeliji prodirao divlji i poput čavla oštri pogled u lik sveca, kojega je slikao, čovjek ne bi pomislio, da je to kao ptica slobodni umjetnik, koji je zamrzio radosti i upoznao samo jade. A takav je čini se i bio.

On se šuteći, polagano i duboko zaronio u portre. Rajskij je nemirno slijedio izražaj njegovoga lica. Kirilov je u prvi mah sav zadivljen sustavio oči na licu portreja i dugo se zadržao kanda zadovoljnim pogledom na očima; bore mu se na čelu rasplinule. Kao da gleda ugodan san.

Zatim iznebuha kao da se probudio; ne radosno, već tužno iznenadjenje polagano mu se razlilo licem, čelo mu se nabralo. Okrenuo se, stavio klobuk na stol, uzeo cigaretu i stao pušiti.

— Šta velite? — upita Rajskij.

— Radi toga ste me zvali? — upita Kirilov.

— Da, pa šta?

— Zbogom; idem kući.

— Ma stanite, recite nešto.

— Što da kažem: ne isplati se trošiti riječi!

— No da, da se vama skine ljepotu s oblaka, — i tu biste kazali, da se ne isplati trošiti riječi! — odvrati uvrijedjeni Rajskij. — Ah, kakvi ste vi svi mrtvaci! Prije ste mi priznali, da imam dara, Semjone Semjoniću...

— Zar hoćete da vam to ponavljam? To sam vam već rekao! — on uzdahne. — Ako ćete ići ovim putem, tratiti vrijeme na pomodne cimere...

— Pomodne cimere! Znate li, tko je to?

— Tko? — ponovi Kirilov, mimogredce pogledavši portre. — Nekakva glumica...

— Ma što vam je, zar ste obojica poludili! Ovaj vidi pijanu ženu ,vi glumicu! Šta uopće s vama razgovaram!

Rajskij stane prikrivati portre.

— Odnijeti ću ga k njoj: sam original moći će bolje da prosudi. Semjone Semjonoviću! Od vas sam se barem nadao prijatnoj riječi: prije ste u svakom mojem djelu nalazili nešto, barem iskru života...

— I tu je iskra! — reče Kirilov, pokazavši na oči, usne, visoko, bijelo čelo. — To je izvrsno, to je ... Ne poznam originala, ali vidim, da je tu istina. To bi bilo krasno kraj ozbiljnog, uzvišenog predmeta. Ali vi ste dali te oči, tu strast, toplinu nekakvoj vrtoglavki, lutki, koketi!

— Ne, Semjone Semjoniću, uzvišenijega predmeta ne može slikar da izabere. Nije to vrtoglavka, nije koketa: ona bi bila dostojna vašega kista: to je ideal stroge čistoće, ponosa; to je boginja, pa makar olimpijska... ali ona ne spada u naš krug, t. j. nije od ovoga svijeta!

— To lice traži molitveni, napeti pogled, bez te strastne žudnje!... Čujte, Borise Pavloviću, preradite taj portre u sliku; bacite vaš svijet, gluposti, udvaranje... zastrite prozore, zatvorite se na tri, četiri mjeseca...

— Zašto?

— Naslikajte lik, kako se moli! — govorio je Kirilov, smrknuvši se, tako, da mu se i nos sasvim izgubio u bradi, a cijelo lice postalo nalik na četku.

— Skinite taj baršun, svilu! Stavite je na koljena, na go likamen, prekrite joj ramena grubom mantijom, složite ruke na grudi... Evo ovdje, ovdje, — prstom je pokazivao oko obraza: — manje svijetla, dolje s tim mesom, smekšajte oči, priklopite malo vjedje ... i tad ćete i sami pokleći i stat moliti...

— Ne, Semjone Semjoniću, ne ću u manastir; hoću života, svijetla i radosti. Bez ljudi ne idem nikamo, ni koraka; klanjam se ljepoti, ljubim je, — nježno je pogledao portre, — tijelom i dušom i, priznajem... — komično je tu uzdahnuo: — više tijelom...

Kirilov mahne rukom i stane šetati po sobi.

— U vama propada talent; ne ćete se osloboditi, ne ćete izaći na široke puteve. Nema dovoljno uporne snage, ima u vas strastnosti, strasti, ali nema strpljivosti! Evo, gledajte i ovdje, ruke su samo nabačene, i to netačno, ramena su nesrazmjerna, a vi već to zamatate, žurite se da pokažete, da se hvalite...

— Nije djelo u sitnicama, Semjone Semjoniću! — odvrati Rajskij. — Sami rekoste, da u očima, u licu leži istina; i ja osjećam da sam uhvatio tajnu. Pa što je onda do kose, do ruku?...

— Molim, molim, samo nemojte sami da se varate! — prekine ga Kirilov, — ne umijete da naslikate ruke, a nemate strpljenja, da naučite! Ta ako se ta ruka protegne, bit će kraća od druge; po tom bi vaša ljepotica bila nakaza! Vi se samo sigrate, a sa životom i umjetnošću ne smije se sigrati. I jedno i drugo ozbiljna je stvar: zato i ima malo na svijetu i ljudi i umjetnika...

On uzdahne, a lice mu još dublje upane u kosu.

— Dakle po vašem treba da se čovjek sakrije pred životom, da pobjegne od ljudi, da se natmuri, nikad ne nasmiješi...

— Da, i nikad ne ljuti! — prekine ga Kirilov. — Ako hoćete u umjetnosti nešto trajnijega od slatkoga smiješka i mekanih ramena, ili nešto čišće od

prljavih dvorišta i pijanih seljana, onda pustite ljepotice i gozdbe, budite trijezni, radite do sumraka, do besvjestice u glavi; valja padati i ustajati, umirati od očaja i opet pomalo oživljavati, ustajati noću...

— Pa ja to... gotovo i radim... — reče Rajskij: — dižem se iz kreveta, katkad plačem, dolazim do ludila...

— Svi ste vi ludi, kad čovjek pravo pogleda! — ravnodušno primijeti Ajanov.

— Da, ustajete, da dotjerate kistom eto ovu vašu »istinu« — on pokaže na otkriveno Sofijino rame: — Ne, vi ustajte noću, da tu istu figuru nacrtate ma i deset puta, dok ne bude dobra. Evo vam zadaće za dvije sedmice: doći ću i pogledati. A sad zbogom.

— Stante, učitelju, stante! — suzdržavao ga Rajskij.

— Pustite me! Vi nemate počitanja prema umjetnosti, — govorio je Kirilov; — nemate počitanja prema samom sebi. Društvo umjetnika to je red isto onakav, kao i slobodni zidari; rasijan je po cijelom svijetu i svi idu k istom cilju. Umjetnici su neka vrst »kamenara.« Sjećate se Hirama i njegove tajne. Evo, to je! Čovjek se ne smije nasladjivati životom, zabavljati, ići u posjete, plesati i medju ostalim stvarati, pisati, slikati, crtati i vajati. Ne, — vatreno i gotovo grubo napane na Rajskoga: — bacite te konfete i podjite u monahe, kako ste se sami izvrsno izrazili, i dajte umjetnosti sve, molite i postite, budite mudri, i istodobno bezazleni, kao zmije i golubovi i ma što se zbivalo oko vas, ma kuda vas mamio život, ma u kakav ponor padali, sjetite se i ispovijedajte jednu nauku, osjećajte jedno čuvstvo, gojite samo jednu strast — umjetnost! Neka vas proklinju, preziru u njezino ime, — idite; samo tad će se izvršiti vaš poziv i služba, i tad će »osveta biti vaša«, t. j. besmrtnost. A vi nemate muževnosti, nemate snage, treba vam bijeda. Dajte svoje imanje siromasima i idite za spasonosnim svijetlom stvaranja.

Ali gdje bi vi! Vi ste gospar, rodili ste se, ne u jaslama umjetnosti, već u svili i kadifi. A umjetnost ne voli gospara... ona takodjer izabire medju »najnižima.« Zatvorite tu bestidnicu ili je preradite u bludnicu do nogu Kristovih. Za dvije sedmice doći ću da pogledam.

Bacio je cigaretu u pljuvačnicu, uzeo šešir i nestao prije, nego što je Rajskome uspjelo da ga zadrži.

— Kakav je to čudak! — reče Ajanov. — Čini se, da je doista nakanio, da podje u monahe! Klobuk mu je zgužvan, sav je zaprljan bojama, pohaban i poderan. Pravi mučenik! Je li moguće pije?

— Ništa osim vode.

— No, onda će se ili objesiti ili poluditi.

Rajskij duboko uzdahne.

— Da, — reče on, — to je jedan od posljednjih Mohikanaca: istinski, pravi umjetnik. Ali umjetnost silazi s tih visokih stepenica u ljudsku gomilu t. j. u život. A tako i treba! Što pak on pripovijeda, to je fanatizam.

Ali ipak spominjući se riječi Kirilova, u mislima se sve nehotice uporedjivao s onim mladićem, koji je htio ući u kraljevstvo nebesko. Zamišljeno je šetao gore dolje po sobi.

Obuzela ga tuga; u srcu mu se slagale suze. U taj čas je bio iskreno spreman da baci sve, da ode u pustinju, obuče iznošene haljine, jede dnevno samo jedan obrok, kao Kirilov, da se povuče od života kao Sofija, da slika, slika sveudilj do iznemoglosti, da preradi Sofiju u bludnicu.

Pače je i brzo dohvatio svježe napeto platno, stavio ga na stalak i stao crtati grube konture figure, koja moli. Ispružio joj ruke i uporno, gotovo bijesno izradjivao prste; izbriše, opet crta, opet izbriše — a posao ne ide s mjesta!

Stala ga gristi nestrpljivost, koja je kod prvoga neuspjeloga nacrta prešla u zlovolju. Sve je izbrisao i počeo iznova polagano, nižući guste, oštre crte, kao

da hoće da prodere platno. I već je onaj očaj, o kojemu je govorio Kirlov, stao zamijenjivati zlovolju.

Odložio je kredu, otro prste u kosu i opet pristupio k Sofijinom portreju.

»Preraditi portre«, mislio je on. »Ima li Kirilov pravo? Sav moj cilj, zadaća, ideja, — samo je ljepota! Svladan sam njome i hoću da utjelovim taj blistavi lik, koji me obuzeo: pa ako sam uhvatio tu »istinu« ljepote, — šta mi još treba? Ne, Kirilov traži ljepotu u nebu, on je asketa; ja opet na zemlji ... Pokazat ću portre Sofiji; što će ona reći? A zatim ću ga već preraditi... samo ne u bludnicu!«

Nasmijao se kod pomisli, šta bi rekla Sofija, da sazna za taj predlog Kirilova? Pomalo se smirio, nasladjujući se »istinom« portreja i vratio k prijašnjim, slobodnim sanjama, slobodnoj umjetnosti i slobodnom radu. Pomno zamotavši portre, ponio ga k Sofiji.

XVIII.

Rajskij nije znao, da li će Sofiju vidjeti, što će joj reći.

»Kako tu kipi!« — mislio je, hvatajući se grudiju. — Ah, bit će bure, dao Bog bure! Danas je odlučan dan, danas tajna mora izaći na svijetlo, danas ću saznati da li me ljubi ili ne? Ako da, moj život...

N a š život mora da se promijeni, ne ću poći... ili, ne, m i ćemo poći onamo, k babuški, u kutić, oboje...«

Razmotao je portre, stavio ga u salonu na stolicu i tiho pošao kroz dvorane k Sofijinim odajama. Dolje mu kazali da je sama: tetke su otišle u crkvu.

Držeći se za srce, kao da ga hoće smiriti, da tako ne bije, unišao je na prstima. Neprestano mu se prisnijevalo porazbacano cvijeće, pridignuti zastori, drske zrake, što se lome u kristalu. Tiho se dolibio i ugledao Sofiju.

Ona sjedi, nalaktivši se na stol, stavivši lice na dlanove i sanjari, drijema, ili... plače. Ona je u negligeu, bez ukočene stegnute haljine, bez čipaka, bez narukvica, pače i nepočešljana; kosa joj nebrižno u hrpi stegnuta samo mrežicom; bluza joj se priljubila uz ramena i pada širokim naborima do nogu. Na sagu leže dvije atlasne papučice; noge samo u čarapama počivaju na baršunastoj klupčici.

Nikad je nije vidio takovu. Ona ga ne opaža, a on se boji da i dahne.

— Kuzino Sophie! — šapne on jedva čujno.

Trgnula se, malko odmakla od stola i sva zadivljena pogledala Rajskoga.

Na očima joj se čitalo pitanje: — tko je, kako je dospio ovamo, zašto je došao?

— Sophie! — ponovi on.

Ona ustane i ispravi se.

— Šta vam je, cousin? — upita kratko.

— Oprostite, kuzino, — nastavi on sad već bez ushita: — iznenadio sam vas... u tako poetičkom neredu.

Ona se ogleda i najednom kao da je sad tek sve shvatila i pozvoni.

— Pardon, cousin, ja ću se obući! — suho reče i podje sa sobaricom u spavaonicu.

Čuo je, kako kori Pašu, što joj nijesu najavili Rajskijev dolazak.

»Šta je to opet?« mislio je Rajskij, gledajući portre, koji je donio: — »opet nije nalik, opet je kao i prije!... Ali ne, ne će me prevariti taj mir i hlad, kojim se čas prije oboružala preda mnom, nije to prijašnji hlad — o ne, to je usiljeno, hinjeno. Tamo se nešto taji pod tim ledom — vidit ćemo!«

Napokon je izašla, počešljana, odjevena, u šumnoj haljini. Ona, ne gledajući ga, ustavi se pred zrcalom i stane stavljati narukvice.

— Donio sam vaš portre, kuzino.

— Gdje je? Pokažite, — reče i podje s njim u salon. — Vi ste mi polaskali, cousin: nijesam takva, — govorila je, promatrajući sliku.

— Ah, ne, daleko sam od istine! — rekao je on nepritajenom tugom, gledajući pred sobom original. — Ljepota, kakva je to snaga! Kad bih ja to imao!

— Pa što biste učinili?

— Što bih učinio? — ponovi on, gledajući je oštro i lukavo. — Učinio bih nekoga vrlo sretnim...

— A drugih tisuću nesretnima, — zar ne? Stali bi okušavati svoju snagu nad svima i ne bi bilo poštede nikomu...

— Ah! — uhvati je Rajskij; — nijeste li iz samilosti i vi tako nepristupačni?... Vi se bojite baciti suvišni pogled, znajući, da to ne će biti uzalud. Nova zanimljiva crta! Ta sebesvijesnost vam priliči. Taj ponos je bolji od obiteljske oholosti: ljepota je snaga i ponos tu ima smisla.

Obradovao se, što je otkrio, po njegovom mišljenju, zašto se ona tako uporno krije pred njim, zašto je tako naglo promijenila sanjarsku pozu i opet se povukla u svoje opkope.

— Ali ipak, ne budite previše samilosni: tko ne bi uzeo na se sve patnje, samo da vam se približi, da s vama govori? Tko ne bi na koljenima pošao svagdje za vama do na kraj svijeta, ne samo za slavodobiće, za sreću i pobjedu, — nego i za puku slabu nadu u pobjedu...

— Pustite, cousin, vi ste opet udarili u svoje diple! — reče ona, ali ne sasvim ravnodušnim tonom.

Kao da je posumnjala, je li doista tako jaka, da bi svi pošli na koljenima za njom, kao taj zanešeni, vatreni, ludi umjetnik?

I ta laka nijansa sumnje nije izbjegla Rajskome. Prodirao je njezine poglede, riječi, hvatao, katkad sasvim nesvijesno, sva svijetla i sjene, koja se javljala u njoj, prodirao ne samo smislom, već kao da je i slutio nervima, da se nešto desilo, pače, što se moglo desiti u njoj.

— Vi to sami vidite, — nastavio je on, — da za jedan ljubazan pogled, bez osobitoga značenja, za

jednu riječ, bez obećanja nagrade, svi bježe, hite, love vašu pažnju.

— Zbilja ?

— Zar to nijeste opazili ? Nemojte !

— Doista ne.

— Ne, opazili ste i u potaji triumfirate, i još mi se rugate, puštate me da izričem vaše rodjene misli. Znate da govorim istinu, i u mojim riječima gledate svoju sliku i njome se nasladjujete.

— Do sad sam je vidjela u portreju i to preuveličenu, a iz vaših riječi sam do sada razabrala samo prekore.

— Ne, portre je slaba, blijeda kopija ; istinska je samo jedna zraka vaših očiju, vaš smiješak, i to ne uvijek ; vi rijetkokad tako gledate i tako se smješkate, kao da se bojite. Ali katkad to proviri ; jednoć se otkrilo i ja sam uhvatio i samo nabacio istinu, pa vidite što je izašlo. Ah, kako ste tad bili lijepi !

— A kad to ?

— Pa onda, kad sam vam govorio ... sjećate se, vaš papa je doveo toga Milarija ...

Ona je šutila.

— Milarija ! — ponovi on.

— Sjećam se, — suho će ona.

— Zar vas on često posjećuje ? — upita Rajskij, zamijetivši tu suhoću tona.

— Da ... katkad. Vrlo lijepo pjeva, — dometne i sjedne na divan, s ledjima k svijetlu.

— Kad dodje ovamo, htio bih i ja doći ... dajte me obavijestite.

— Malko je studeno ! — primijeti ona, stresavši ramenima, — trebat će naložiti kamin ...

— Došao sam da se oprostim s vama ; odlazim, — znate li ? — upita najednom, pogledavši je.

Ona ništa ne odvrati.

— Kuda ? — samo upita.

— Na selo, k babuški ... Nije li vam žao, ne ćete li si dosadjivati bez mene ?

Razmišljala je i kanda odvratila na ta pitanja samo za se.

— Gledajte, kuzino, za me je već i to sreća, što je tu neko kolebanje, što vam se nije otelo ni da, ni ne. Naglo »da« — značilo bi obmanu, ljubaznost ili pak takvu sreću, kakve nijesam zaslužio ; a »ne« bi me bolilo. Ali vi sami ne znate, da li vam je žao ili ne : to je već mnogo od vas, polovica pobjede ...

— A vi se nadate u potpunu ? — upita ona sa smiješkom.

— Loš je svaki onaj vojnik, koji se ne nada postati generalom, mogao bih kazati, ali ne ću : to bi bilo previše ... to je nemoguće.

Gledao je i htio bi, dao Bog zna što, dapače u potaji čekao, da će upitati »zašto ?« ; ali ona nije upitala, a on prigušio uzdah.

— Nemoguće, — ponovi on, — a za dokaz, da ne gojim takvih kolosalnih nada, došao sam da se oprostim s vama, moguće na dugo.

— Žao mi vas je, cousin, — najednom će ona tiho, meko, gotovo čuvstveno.

On se okrene k njoj tako živo, kao čovjek, kojega su bolili zubi i bol mu najednom nestala.

— Žao ! — ponovi on. — Doista !

— Da. Znate, da nikad ne lažem.

Uzeo joj ruku i zanosno je stao cjelivati. Nije mu je otela.

— Ah zato pravo cjelivati vašu ruku, šta sve ne bi učinili svi oni, koji se kupe oko vas !

— Vi ste dakle sretni što se slobodno koristite tim pravom ...

— Da, kao cousin ! Ali što sve ne bih učinio, — govorio je, gledajući je skoro pijanim očima : — kad bih smio cjelivati tu ruku drugojačije ... evo ovako ...

Htio je opet cjelivati, ali ona povuče ruku.

— Ne smijem sumnjati, da vam je malo ... žao mene, — nastavi on, — ali tako bih htio znati, zašto? Zašto želite da budem katkad s vama ?

— Da vas slušam. Vi naravno mnogo pretjerujete, ali katkad tačno tumačite ono, što ja znam, ali ne mogu sama reči, ne umijem ...

— Napokon ste priznali ! Dakle za to sam vam potreban ; zavirkujete u me kao u arapski riječnik ... No, nije baš zavidna uloga ! — dometne sa uzdahom.

— Ali sami ste, cousin, čas prije rekli, da se ne nadate postati generalom i da bi svatko, samo za moju pažnju, bio spreman ... da podje na koljenima nekamo ... Toga ne tražim, ali dajte mi barem malo...

— Prijateljstva ? — upita Rajskij.

— Da.

— No, dakle, to sam znao. Oh, to prijateljstvo !

— Ne, cousin, vidim da se nijeste odrekli generalstva ...

— Ne, ne, kuzino, ja se ne nadam i zato, ponavljam, odlazim. Ali vi ste mi rekli, da vam je bez mene dosadno, da ne ćete moći biti bez mene, a ja se, kao utopljenik, hvatam slamke.

— I ne hvatate se uzalud. Predlažem vam svoje prijateljstvo, a to držim nije sitnica. Ako se za jedan ljubazan pogled ili riječ može poći na kraj svijeta, to za prijateljstvo, koje nikome lako ne dajem ...

— Prijateljstvo, kuzino, lijepa je stvar, kad je ono — korak k ljubavi, a drugačije je obična glupost ili pače uvreda.

— Kako to ?

— Tako. Dat ćete mi pravo, da ulazim k vama nenajavljen, pače ni to ne uvijek : evo danas ste se naljutili ; gonit ćete me po gradu s porukama, — to je privilegij kuzena ; pače ćete me pitati za savjet, ako imam ukusa, kako da se odjenete ; udostojat ćete me iskrenim sudom o svojim znancima, rodjacima i napokon, doći će do uvrede ... do toga, da ćete mi povjeriti tajnu svoga srca, kad ćete se zaljubiti ...

Sofiji se na licu moglo viditi, kako se suspreže ; pače je hinjeno zijevnula u stranu. On je to opazio.

— Ili ste se već zaljubili ? — najednom upita.

— Kako na to dolazite ?

— Što znači ta smetnja ?

— Smetnja ? Ja da sam se smela ? — govorila je ona i pogledala se u zrcalo. — Nijesam se smela,

samo sam se sjetila, da smo se pogodili, da ne ćemo razgovarati o ljubavi. Molim vas, cousin, — najednom dometne ozbiljno, — sjetite se ugovora. Molim vas, ne govorimo o tome.

On se začudi toj molbi i ušuti. Ona je to i prije molila, ali u šali, sa smiješkom. Samoljublje mu zborilo, da nije badava pokucao na njezino srce, da ono odgovara, da je smetnja i nenadana, nespretna molba da ne govore o ljubavi, — samo bojazan, oprez.

Zatim je odbacio tu misao i sam porumenio, spoznavši, da je samo obični tupoglavi kicoš mogao tako postupati ; stao je tražiti druge uzroke, a srce mu zamire, trga, muči se, oči mu se upijaju u nju s pitanjima, riječi mu kipe na jeziku, a ne mogu da se otmu. Već ga izjeda ljubomor.

»Šta je to ? Zar sam se zbilja zaljubio ?« mislio je on. »Ne, ne ? Pa šta me se tiče ? Ja se nijesam mučio radi sebe, već zbog nje ... zbog razvitka ... »zbog društva.« Još jedan posljednji napor !«

— Posljednje pitanje, kuzino, — reče glasno : — ako bi ... — zamislio se ; pitanje je bilo odlučno, — kad ja ne bih prihvatio prijateljstva, koje mi nudite, kao pohvalnicu za dobro ponašanje, već kad bih si postavio zadaću »da postanem generalom« : što biste rekli ? Da li bih mogao ? Da li mogu ? ...

»Nije koketa, kazat ću istinu !« pomisli on.

— Da li biste vi poduprli tu nadu, kuzino ?

Drhćući je izustio posljednje riječi, bojeći se da je pogleda. Ona se nasmijala.

— Nema nikakvih nada, cousin, — reče ravnodušno.

On se nestrpljivo trgne, kao da sumnja, je li to nemoguće.

— Nema i ne može da bude ! — ponovi ona odlučno. — Vi u svemu pretjeravate : jednostavna ljubaznost čini vam se nekakvim entrainementom, u običnoj pažnji gledate nekakvu strast i sami ste kao u nekakvoj ognjici. Izlazite iz uloge kuzena i prijatelja, — dopustite da vas upozorim.

— Vi me dakle stavljate u jedan rog s običnim blesanima i udvaračima iz društva ?

— Fi, quelles expressions !

— Da, s tima što lijeću po salonima, po ložama s lažljivo-ljubaznim pogledima, strastno pristojnim frazama i naučenom duhovitošću. Ne, kuzino, ako govorim o sebi, govorim ono, što u meni postoji ; jezik mi vjerno prenosi glas srca. Eto godinu dana zalazim k vama : tako dugo nosim vašu sliku sa sobom, i što osjećam to i govorim.

— Ali zašto mi sve to govorite ? — najednom upita ona.

On ušuti, zatečen tim »zašto.« Tu je bio i sav odgovor na njegov upit o nadama na »generalstvo.« Mogao je i ne pitati dalje, ali ipak je nastavio.

— Vi... me ne ljubite, kuzino ? — upita tiho i umilno.

— Vrlo ! — veselo odvrati ona.

— Ne šalite se, za Boga ! — razdražljivo će on.

— Dajem vam riječ, da se ne šalim.

»Pitati, jeste li zaljubljeni u me, — glupo je, tako glupo,« — mislio je on : »bolje je da odem ništa ne saznavši. Ne, to ne smijem podnipošto pitati... Vidi ti nje: »ponad svijeta i strasti«, a lukava je, titra se i izmiče, kao svaka koketa ! Ali saznat ću ! Lanut ću iznebuha, što mi duša sluti...«

Za vrijeme toga nijemog monologa ona ga promatrala s lukavim smiješkom, i kanda već bila spremna da ga malko namuči, da nije... »lanuo« neočekivano pitanje.

— Vi ste zaljubljeni u toga Talijana, grofa Milarija — da ? — upita i upilji u nju pogled, osjećajući, da je sam problijedio, da mu se u jedan mig kanda svalilo tisuću pudi s ramena.

Smiješak, prijateljski ton, slobodna poza, — sve je kod nje iščezlo na njegovo pitanje. Pred njim je bila hladna, surova, tudja žena. Prije mu je bila tako bliska, a sad mu se činila da je negdje daleko, na visini, da mu nije rodjaka i prijateljica.

»Sigurno je istina : pogodio sam !« pomisli i stane razmišljati, kako je pogodio, što mu je dalo povoda da dodje na tu namisao ?

Milarija je vidio samo jedanput kod nje, ali čim je stao razgovarati o njemu — njezinim licem kao da je proletjela nekakva sjena, a i sjela je ledjima prema svijetlu.

»Bože moj, zašto sve vidim i znam, gdje su drugi slijepi i sretni ! Zašto trebam samo šušanj, lahor, samo šutnju, pa da smjesta sve progledam ? Prokleto slućenje ! Eto i sad mi se otrov prelio u srce, a za kakvu hasnu ?

Ona je šutjela.

— Zar ste se uvrijedili, kuzino ?

Ona je šutjela.

— Recite : da ?

— Sami znate, do čega sve može da dovede takvo nagadjanje.

— Znam dapače i više, kuzino : znam i razlog zašto ste se uvrijedili.

— Da čujemo.

— Jer je to istina.

Ona se trgla i pogledala ga zaprepašteno, kao da hoće reći :

»I vi još uvijek ostajete kod toga !«

— I taj pogled, kuzino, nije vaš, nego posudjen !

— Dakle se pretvaram ! O, vi mi iskazujete veliku čast, monsieur Rajskij !

Ona se nasmije, a zatim uzdahne.

— Ako nije istina... šta je onda uvredljiva u mojem nagadjanju ? — reče on, — a ako je istina, onda opet... šta je uvredljiva u toj istini ? Zamislite se, kuzino, u tu dilemu i pokajte se, što ste uzalud htjeli dostojanstvom poraziti vašega bijednog kuzena ?

Ona lako slegne ramenima.

— Da, tako je, i sve što činite u taj čas, proizlazi ne iz povrijedjenosti, već iz zlovolje, što vam se otelo tajnu... A sama povrijedjenost — samo je krinka.

— O kakvoj to tajni zborite? Šta vam je? — kazala je ona, dignuvši glas i zadivljeno gledajući. — Vi počinjate zlorabiti prava kuzena, — eto, u tome leži sva ta tajna. A ja sam neoprezna, što vas prima u svako doba, kad nijesu ovdje tetke i papa...

— Kuzino, prestanite s tim tonom! — on će prijateljski, vatreno i iskreno, tako da se ona gotovo umekšala i pomala stala poprimati predjašnju slobodnu, povjerljivu pozu, kao da je uvidjela, da njezina tajna nije dospjela u zle ruke, ako se uopće može govoriti o tajni.

— To je dakle vaš olimpijski mir! — nastavi on. — Da ste jednostavna žena, ne boginja, shvatili biste moj položaj, zirnuli mi u srce i ne biste sa mnom postupali surovo, već samilostno, pače kad bih vam bio stranac. A ja sam vam blizak. Velite, da me volite prijateljski, da si dosadjujete kad me nema... Ali žena postaje samilostiva, nježna, poštena, pravedna samo s onim, koga ljubi, a za sve ostalo nema samilosti. Od zločinca, koji hoće čovjeka zaklati, lakše se može dobiti milost, nego od žene, kad joj je potrebno da sakrije svoju ljubav i tajnu.

— Zašto mi to sve pripovijedate! Kod mene je to sasvim neumjesno. A još sam vas molila, da se kanimo razgovora o ljubavi, strasti...

— Znam, kuzino, znam i razlog: diram se vaše rane. Ali zar je moj prijateljski dodir tako grub?... Zar nijesam dostojan povjerenja?...

— Kakvog povjerenja? Kakve tajne? Zaboga, cousin... — govorila je ona, gledajući nemirno naokolo, kao da hoće da ode nekamo, da zabrtvi uši, da ništa ne čuje, ništa ne zna.

— Pa makar bio i smiješan sa svojim nadama u »generalstvo«, — nastavi on, ne slušajući je, vatreno i nježno: — ali ipak, nešta vrijedim u vašim očima, — zar ne? Reči ću i više: oko vas, u svom vašem životu, nikad nije bilo i nema, moguće i ne će biti čovjeka, koji bi vam bio tako blizak. Sami ste još to čas prije kazali, premda ne tako jasno. Nijeste imali

pravoga, živog čovjeka, koji bi tako točno poznavao ljude i ljudska srca i tumačio vam vašu vlastitu dušu. Vi u meni čitate svoje misli, promatrate svoja čuvstva. Nijesam vaša tetka, vaš papa, vaš pradjed, muž: nitko od njih nije poznavao života; svi su oni na hoduljama, svi se povukli u krug starih, uskih shvaćanja, uvjetnog uzgoja, t. zv. »tona«, sirotanski živu od toga. Ja sam živ, svjež čovjek; nosim vam ovamo ovdje nepoznata shvaćanja i čuvstva, ja sam za vas novost; ja sam vas shvaćao... oprostite... bio sam vam zanimljiv.... Zar ne, kuzino?

Ona je šutjela.

— Sad je naravno druga stvar; sad vam je drago što odlazim, — nastavi on: — svi ostali smiju da ostanu; vama je potrebno samo da ja odem....

— Zašto?

— Zato, što sam samo ja suvišan u taj čas, jer sam jedini pročitao vašu tajnu u zametku. Ali.... ako mi je povjerite, tad ću vam, poslijed **njega,** biti draži od svih ostalih....

Ona se trgla, ustala, prošla po sobi, promatrajući zidove, portreje, gledajući daleko u niz odaja i kanda videći da nema izlaska iz tog položaja, nestrpljivo opet sjela u naslonjač.

— Ali... — započne on opet nježnim, prijateljskim tonom: — ja vas ljubim, kuzino (kod tih se riječi ona ispravila), ljubim vas usprkos svemu, a nada sve ljubim tu poraznu ljepotu; vi nesvijesno i nehotice vladate mnome. Možete sa mnom učiniti sve što vas volja — vi to znate...

— Čujte... Vi me hoćete uvjeriti, da gojite... neku vrst strasti, — reče ona, kao da mu hoće poći malo u susret, da otkloni, priguši njegovu upornu analizu: — gledajte, ne lažete li vi... recimo, — nehotice? — dometne, videći, da joj hoće odgovoriti nekakvim dugim monologom. — Prije jedan ili dva mjeseca ništa još nije bilo, samo nekakvi porivi, — a sad najednom tako brzo. . Vidite, da je to neprirodno, ti vaši zanosi, te muke: oprostite, cousin, ja im ne vjerujem, i zato u mene nema one samilosti,

koju hoćete da dobijete. Vrlo mi je žao, ali morat ću vam otkazati vaš položaj kao kuzena: vrlo ste nemiran cousin i prijatelj...

— Za strast nijesu potrebne godine, kuzino; ona može da se rodi u jedan tren. Ali ja vam niti ne namićem svoje strasti, — dometne turobno: — a jer sam sad uzbudjen, — možete biti uvjereni, da ne lažem. Ne velim vam opet, da ću umrijeti od očaja, da je to za me životno pitanje — ne; ništa mi nijeste dali, ništa mi ne možete ni uzeti, osim nada, koje sam sâm uzbudio u sebi... To je očut, a taj će naravno skoro proći, to znam. To ćućenje, jer nema hrane, skoro će uginuti, — pa hvala Bogu!

On uzdahne.

— Pa što hoćete? — upita ona.

— Vrijedja me vaše zaprepaštenje, što sam zirnuo u vaše srce...

— Tamo nema ništa, — monotono će ona.

— Ima, ima, i teško mi je, što nijesam zaslužio pače ni toga povjerenja s vaše strane. Bojite se, da ne ću znati postupati s vašom tajnom. Boli me, što vas plaši i stidi moj pogled... kuzino, kuzino! Pa ipak to je moje djelo, moja zasluga, moja krivnja .. da sam vas izveo iz tmine i sljepoće, da je taj Milari...

Slušala ga prilično mirno, ali kod posljednje riječi naglo ustane.

— Ako vam je, cousin, iole stalo do mojega prijateljstva, — reče i glas joj se dapače malo promijenio, kao da je zadrhtao: — i ako za vas nešto znači, da budete ovdje... da me vidite... molim vas... ne spominjite... nikakvih imena!

»Istina je, pogodio sam: ona ga ljubi!« odluči Rajskij i bilo mu već na to lakše, bol mu se stala gubiti uslijed beznadnosti, jer je pitanje riješeno i tajna otkrivena.

Stao je već gledati na Sofiju, na Milarija, pače i na samog sebe s objektivne strane.

— Ne bojte se, kuzino, zaboga, — govorio je on. — No, lijepo prijateljstvo! Boji me se kao uhode, stidi se...

— Nemam koga da se bojim, ni stidim...

— Kako nikoga, a svijet, a oni! — pokaže na portreje pradjedova. — Eno, kako su raskolačili oči! Ali zar sam ja — oni! — Zar sam ja — svijet?

— Istina, morala bih se bojati pradjedova! — primijeti Sofija sasvim slobodno i mirno: — ako vas oni samo čuju i vide! Šta sve nijesu mogli čuti danas! I prekore, i déclaratio, i ljubomor... Mislila sam, da je to moguće samo na pozornici... Ah, cousin... — veselim uzdahom završi ona, vrativši se k svojemu malo podrugljivom i mirnom tonu.

Doista nije imala čega da se boji i stidi: grof Milari bio je kod nje šest puta, uvijek u društvu, pjevao je, slušao njezinu svirku i razgovor, nikad nije prelazio granica obične učtivosti, jedva primjetljive nijanse finog i pokornog laskanja.

Druga bi sama smiono izgovorila ime lijepog Milarija, hvalisala se njegovom pažnjom, koketirala malko s njim, a Sofija je dapače zabranila spominjati njegovo ime i nije znala kako da ušutka Rajskog, kad je tako iznebuha izletio s »tajnom.«

Nema nikakve tajne, pa kad je primila tu slutnju neravnodušno, vjerojatno bilo je to samo zato, da istrijebi u njemu dapače i samu sjenu sumnje. Ona da je zaljubljena, — kako je to glupo, Bože sačuvaj! Ma to ne će nitko ni povjerovati. Kao i prije, smiono je digla glavu i mirno ga gledala.

— Zbogom, kuzino! — reče on mlohavo.

— Zar ne ćete danas ostati kod nas? — odvrati ona ljubazno. — Kad odlazite?

»Kako laska, kako je lukava: pozlaćuje pilulu!« mislio je Rajskij.

— Pa šta ću vam ja? — odvrati on s pitanjem.

— Vidim, da je moje prijateljstvo za vas ništa! — reče ona.

— To nije istina, kuzino! Ali kakvo prijateljstvo: vi me se bojite!

— Hvala Bogu, nema još čega da se bojim.

— Još nemate? A ako što bude, hoćete li me počastiti svojim povjerenjem?

— Ali vi rekoste, da je to uvredljivo; poslije toga bih se bojala...

— Ne bojte se! Rekao sam, da bi se nade mogle roditi od uzajamnosti, a te pak... nema, zar ne? — krotko upita, ispitljivo je motreći, osjećajući, da se nada pored sve beznadnosti još uvijek isparila i kod toga se u mislima proglasi glupanom.

Ona polagano zanijeće glavom.

— I... ne može da bude? — pitao je dalje tvrdokorno.

Ona prasne u smijeh.

— Vi ste nepopravljiv, cousin, — reče. — Svaka druga nehotice bi morala početi koketirati s vama. Ali ja ne ću i otvoreno vam velim: ne.

— Prema tome ne trebate se ni bojati, da mi se povjerite! — turobno završi on.

— Parole d'honneur, nemam šta da vam povjerim.

— No, no, kuzino!

— Pa šta hoćete da vam povjerim, dites positivement.

— Dobro: recite mi, da li osjećate kakvu promjenu, otkako taj Milari...

Ona se trgne i lice joj se opet promijeni iz prijateljskoga u usiljeno i hladno.

— Ne, ne, pardon, — ne ću da spominjem imena... hoću da kažem, otkako se on javio, počeo zalaziti u kuću...

— Čujte, cousin... — počne ona i zastane na časak, očito u neprilici, kako da nastavi: — recimo da je... enfin si c'était vrai — što ne može da bude, — dometne ona naglo, kao u zagradi: — ali... što vas se... to tiče... nakon što...

On plane.

— Što me se tiče! — najednom je vatreno prekine, raskolačivši oči. — Što me se tiče, kuzino? Zar ćete spasti na kakvoga parvenu, na nekakvog Milarija, Talijana, vi, Pahotina, sjaj, ponos, biser našega društva! Vi... vi! — ponavljao je zaprepašten, gotovo prestrašen.

A ona ga začudjeno gledala, kako je nenadano planuo, kako je promatra bijesnim pogledima.

— Dakle on je, ponajprije, grof... a ne parvenu... — reče ona.

— Kupljen ili ukraden naslov! — odvrati on raspaljen. — To je jedan od onih pustolova, koji, prema riječima Ljermontova, dolaze ovamo »u lov za srećom i časti«, uvlače se u ugledne kuće, traže protekciju žena, guraju se u službu i kasnije postaju grandseigneursima. Čuvajte se, kuzino, dužnost mi je, da vas opomenem! Rodjak sam vam!

Sve je to izgovorio gotovo s pjenom na usnama.

— Nitko nije ništa slična na njem opazio! — reče ona sve većma začudjena: — pa kad ga prima papa i mes tantes...

— Papa i mes tantes! — ponovi on s nebrigom: — Ti znaju mnogo, samo ih slušajte!

— A kog da slušam; vas?

Ona se nasmiješi.

— Da, kuzino, i ja vam velim: čuvajte se! To su opasni znanci: moguće se pod tom interesantnom bljedoćom, mekima mačjim manirama krije bestidnost, gramzivost i bogzna šta! On će vas kompromitirati...

— Ali svagdje ga primaju, vrlo je skroman, delikatan, krasno odgojen...

— Vi to sve vidite u svojoj tlapnji, kuzino, — vjerujte mi!

— Ali ta vi ga ni ne poznate, cousin! — odvrati ona prikrivenim smiješkom, počevši se zabavljati njegovom nenadanom razdražljivošću.

— Dosta mi je bio i jedan čas, da vidim, da je to jedan od onih chevaliers d'industrie, koji na stotine bježe radi glada iz Italije, da se prehrane...

— On je umjetnik, — branila ga ona: — a ne nastupa javno samo zato, jer je grof i bogat... c'est un homme distingué.

— O, vi ga već branite, — čestitam! Dakle tu su pale zrake s visine Olimpa! Kuzino! Kuzino! Na kome ste se udostojili sustaviti svoj pogled! Prenite se, zaboga! Zar da se vi, s vašim visokim shvaćanjem, spustite do nekakvog bezimenog došljaka, moguće samozvanog grofa...

Ona se već sasvim razveselila i čini se zaboravila svoj strah i oprez.

— A Jeljnin? — najednom upita ona.

— Šta je s Jeljninom? — upita on, nenadano prekinut. — Jeljnin... Jeljnin... — smeo se on; — to je bila djetinjska šala, šiparičko obožavanje. A tu je strast, vatrena i opasna!

— Pa što: i vi ste gorili strašću za me... pa onda, i ja sam strastno zaljubljena, — smijala se ona. — Zar mi nije svejedno da podjem onamo (pokaza na ulicu), s Jeljninom ili grofom? Ta ondje ću »spoznati sreću, opojiti se njome!«

Rajskij stisne zube, sjedne na stolac i zlobno ućuti. Ona se dalje nasladjivala njegovim položajem.

— Ah! — kliknuo je, mučeći se, buneći, ne zato, što ga ulovili u protivurječju sa samim sobom, ne zato što mu je umakla ljepotica Sofija, već samo zato, što je sreća biti ljubljen od te žene zapala drugoga. Da nema toga drugoga, on bi se mirno bio pokorio svojoj sudbini.

A ona ga slavodobitno promatrala, tako jasno, mirno. Bila je u pravu, a on se zapleo.

— Dakle, cousin, komu da vjerujem: njima? — pokaza na slike pradjedova: — ili da bacim sve to, ne slušajući nikoga, da udjem u gomilu i stanem živjeti »novim životom«?

— I tu ste ostali vjerni sebi! — odvrati on najednom radosno, hvatajući se za slamku: — zavjet

pradjedova visi nad vama: vaš izbor pao je ipak na grofa! Ha-ha-ha! — grčevito je zagrohotao. — A biste li mu posvetili pažnje, da nije grof? Činite što vas volja! — zlovoljno mahne rukom. — Ta... »što me se tiče?« — odvrati joj njezinim riječima. — Vidim da je on, taj homme distingué, lijepim riječima punim duha, novosti, nekakvog drhtaja, već dirnuo ... pobudio... i... i... da, da, zar ne?

Usiljeno se nasmijao.

— Pa to je krasno! Italija, nebo, sunce, ljubav ... govorio je, nervozno lupkajući nogom.

— A sjećate li se, i to je bilo u vašem programu, — primijeti ona: — vi ste me slali u tudje krajeve, pače na čuhonsko selo, da budem tamo »na samu s prirodom«... Prema vašim riječima moram sada biti sretna? — draškala ga ona. — Ah, cousin! — dometne i nasmije se i najednom sudrži smijeh.

Ispod oka je promatrao. Postala je opet zamišljena i hladna; opet je stao prevladavati oprez.

— Umirite se: svega toga nema, — reče ona krotko: — i moram vam samo zahvaliti na toj novoj poduci, na opomeni. Ali u neprilici sam, kojim putem da udarim: prije ste mi svjetovali da podjem onamo, na ulicu, — a sad se... bojite za me. Šta da jadnica učinim?... — upita šaljivom poslušnošću.

Oboje je šutilo.

— Uzet ću portre sa sobom, — najednom će on.

— Zašto? Kazali ste, da ćete mi ga darovati.

— Ne, preradit ću ga; načinit ću iz njega... griješnicu...

Ona opet prasne u smijeh.

— Radite što vas volja, cousin, Bog bio s vama!

— I s vama takodjer! Ali... kuzino...

Zastane; bilo mu je kao da mu se teret svalio s grudiju. Dobrodušno se nasmijao, ali sam nije znao, da li se smije sebi ili njoj.

— Ali... ali... zar ćemo se tako rastati; hladno, zlovoljno, ne kao prijatelji?... — najednom reče, i zlovolje smjesta nestane.

Ustavši, pružio joj je ruku i oči je opet zanosno gledale. U njemu se opet rodila potreba za prijašnjim prijateljstvom, srce mu zahleptilo za starim, dobrim osjećajima. Začetak dojma još nije sasvim ugasnuo, još je iskra tinjala i vukla k njoj, dok ju je gledao. U glasu mu se još uvijek čuo plah drhtaj. Zborila je još uvijek njegova prirodjena dobrota, ne puštajući mjesta zlim čuvstvima.

— Prijatelji? Kako ste postupali s mojim prijateljstvom? — prekori ga ona.

— Dajte, vratite ga, kuzino, — molio je on: — malko oprostite... zaljubljenom u vas kuzenu i ostajte zbogom!

I poljubi je u ruku.

— Zar vas više ne ću viditi? — živo upita ona.

— Za to pitanje, dajte mi još jednom ruku. Opet sam prijašnji Rajskij i opet vam velim: ljubite, kuzino, nasladjujte se, pamtite, što sam vam evo tu govorio... Samo nemojte sasvim zaboraviti Rajskog. Ali zašto ste zavoljeli... grofa? — upita tiho, sa smiješkom.

— I vi opet svoje!...

— Pustite to pretvaranje! Bog bio s vama, kuzino, — šta me se konačno tiče? Zatvaram oči i uši, slijep sam, gluh i nijem, — govorio je, zatvorivši oči i uši. — Ali ako, — najednom dometne, gledajući joj ravno u oči: — osjetite sve što sam vam govorio, proricao, što sam moguće izazvao u vama... hoćete li mi tad priznati?... To sam valjda zavrijedio.

— Dakle hoćete da vas »uvrijedim«?

— Ne čini ništa, bit ću junak, vitez prijateljstva, uzor kuzena! Promislio sam se i spoznao, da je prijateljstvo kuzena i kuzine vrlo ugodno prijateljstvo, i ja ga primam.

— A la bonne heure! — reče ona, pruživši mu ruku: — a ako počnem osjećati nešta, što ste vi prorekli, povjerit ću to vama jedinom ili nikad nikome. Ali to ne će i ne može biti! — brzo još dometne. — Dosta cousin, evo dovezle se karuce: došle su tetke.

Ustala je, dotjerala se pred zrcalom i pošla im u susret.

— A hoćete li mi odgovarati na pisma? — upita on, idući za njom.

— Vrlo rado: o svemu, samo ne... o ljubavi!

»Nepopravljiva je!« pomisli: »Ali vidjet ćemo, što će izaći!«

Išao je tiho, zamišljeno, s vrludavim pogledom, zadubivši se duboko u se. Postepeno su u njemu gasnule boli sebične ljubavi i jada. Nestalo je strasti, nestalo kanda same Sofije, te sujetne i hladne žene; iščezla je šarolika ljeskavost uresa; iščezli su portreji pradjedova, tetka, nije bilo više ni mrskoga Milarija.

Pred njim se kao iz magle javio strogi lik čiste ženske ljepote, ali ne Sofije, već nekakva druga antikna, vjekovita ženska figura. I prisnijevala mu se samo ta stvaralačka sanja, razvijala u velebnu sliku, sve većma ga obuzimala.

I on, pritajivši disanje, zadubio se u artistički san i promatrao pojavu, bojeći se pače dahnuti.

Ta ženska figura, sa Sofijinim licem, prikazala mu se poput bijele hladne statue, negdje u pustinji, pod jasnim, kao mjesečnim nebom, ali bez mjeseca; u svijetlu, ali ne sunčanom, sred suhih, nagih klisura, s mrtvačkim drvećem, s nepomičnim vodama, s neobičnom šutnjom. Obrativši kameno lice k nebu, složivši ruke na koljena, napola otkritih ustiju, kao da čeka probudjenje.

I najednom iza litice sjevne jarko svijetlo, zadrhće lišće na drveću, tiho zaromoni voda. Netko je drhtnuo u granju, netko je protrčao kroz šumu; netko je dahnuo na zrak — i zrak je zatitrao, a zraka pozlatila blijedo čelo statue; vjedje se lagano otvo-

rile i iskra proletila grudima, drhtnulo hladno tijelo, blijedi se obrazi zarumenjeli, zrake pale na ramena.

Straga se rastvorila gusta kosa i prosula po ledjima, boje su oblile kamen, a val života prostrujao bedrima, zadrhtala koljena, iz grudiju se vinuo uzdah, — i statua je oživjela, radosno se ogledala...

I život je dalje prodirao valovima u probudjeno biće...

Uda su postala životna, tjelesna; statua se makla, blistavim, zadivljenim očima, gledajući naokolo, kao da nešto moli, čeka, kao da je počela za nečim tugovati. Vazduh se napunio toplinom; nad glavom se raširile grane; pod nogama niklo cvijeće...

Rajskij još je uvijek tiho išao, gledajući dušom u taj san: statua i sve naokolo postepeno je oživljavalo, postajalo jasnijim... I kad je došao kući, žena, koju je stvorio u svojoj maštи, opet se počela pretvarati u Sofiju.

Pustinje je nestalo; Sofija, u njegovoj maštи, opet je bila u svojemu kabinetu, zategnuta u haljine, za Beethovenovom sonatom i drhćući slušala šapat blijedoga, strastnog Milarija.

Ali nije osjećao ljubomora ni boli, samo je drhtao pred ljepotom, te kao preporodjene, za nj nove žene. Nasladjivao se već njihovom ljubavi i radovao njihovim radostima, žudeći da i jedno i drugo pretvori u likove i zvukove. Ljubavnik je u njemu umro, a oživio nesebični umjetnik.

— Da, umjetnik ne smije da pušta korijenje i da se priveže za vječnost, — razmišljao je u zaboravi, kao u ognjici. — Neka ljubi, stradava, plati vas čovječji danak... ali neka nikad ne padne pod njegovim bremenom, već rastrgne te spone, ustane bodar, bez strasti, jak i neka stvara: i pustinju i kamenje, neka ih napuni životom i pokaže ljudima — kako žive, ljube, stradavaju, nasladjuju se i umiru... Zato je umjetnik poslan u svijet!...

Rajskij je pomnjivo unio u program romana i to prividjenje, kao što je prije pribilježio razgovore sa Sofijom i epizodu o Nataši i mnogo drugo, što se imalo upotrijebiti u laboratoriju njegove fantazije.

»Da, ali gdje je tu roman?« turobno je razmišljao: »Nema ga! Iz svega tog materijala može da se stvori samo prolog romanu, a sam je roman — još naprijed, u budućnosti, ili ga uopće ne će biti! Pa kakav bih roman mogao naći tamo u pustoši, na selu! Moguće idilu medju kokošima i pijevcima, ali ne roman sa živim ljudima, s vatrom, gibanjem, strašću!« Ali ipak je najprije stavio na dno kovčega sav svoj literarni materijal, zatim u posebni sandučić spremio skice, krajobraze, portreje itd., uzeo boje, kistove, paletu, da si na selu uredi malu radionicu, u slučaju, da mu roman ne uspije.

Zatim je stavio zalihu rublja, odjeću, darove, za babušku i sestrične, haljetak i hlače iz jelovine za Tita Nikonića, kako je naručila Tatjana Markovna.

— No, a sad, — dahin! Vidit ćemo, što će se zbiti! — zamišljeno je rekao, odlazeći iz Petrograda.

DRUGI DIO.

I.

Tihim, pospanim kasom vozio se Rajskij na priprostoj, rogozovinom prekritoj kibitki, na trojki mršavih konja, kroz pokrajne uličice prema svojem imanju.

Nije bez ganuća ugledao dim, kako se vije iz dimnjaka rodnoga krova, rano, nježno zelenilo breza i lipa, što su sjenom štitile taj kutić, opekasti krov stare kuće i srebrenu prugu Volge, koja je bljesnula i opet se sakrila medju drvećem. Odanle, od obale dahnula je na nj struja svježeg, zdravog zraka, kakav već davno nije disao.

Dolazi sve bliže: već se zašarenjelo cvijeće u bašti, tamo dalje se vide drvoredi lipa i bagrena, i stara bazga, na lijevo pak jabuka, trešnje, kruške.

Tamo na dvorištu igraju se psi, a po kutevima se libi i grije na suncu macad; eno škvorac se njiše na tankim prečkama; po krovu nove kuće jate se golubovi, preko njega lijeću lastavice.

Za imanjem, prema selu, cijela je livada prekrivena rubljem, koje bijele na suncu.

Tamo po dvorištu seljakinja kotrlja bačvicu, kočijaš siječe drva, nekakav drugi sjeda u taljige, sprema se na put: sve sami njemu nepoznati ljudi. Ali eno tamo s predvorja Jakov pospano gleda na sve strane. Toga pozna; ali kako se postarao.

Eno drugog znanca, Jegorke, »sprdala«, kako po treći puta uzalud kuša da zajaši konja, a ovaj se otima; sobarice opet rugaju se njemu, »sprdalu.«

Jedva je prepoznao Jegorku: ostavio ga kao osamnaestgodišnjeg momka. Sad se već omužio: br-

kovi mu do ramena, ali još uvijek ista čupa na čelu, isti izazovan pogled i vječno podsprdljive usne!

Eno gle, kanda još nekoliko poznatih lica: čini da se da je Marina ili Fedosja, — tako nekako mora da bude: nejasno se sjećao mlade, petnaestgodišnje djevojke, nalik na ovu istu, koja je sad prolazila preko dvorišta.

I sve je to Rajskij dospio da pregleda zorkim pogledom, dok je pješice išao kraj kibitke, pored rešetčanih taraba, koje su dijelile kuću, dvorište, vrt i perivoj od kolnika.

I dalje se nasladjivao tom poznatom slikom, prelazeći očima s predmeta na predmet i najednom ih nepomično sustavio na neočekivanoj pojavi.

Na predvorju, nalik maloj verandi, punom velikih kada sa četrunima, narančama, kaktusima, alojima i različitim cvijećem, ogradjenom od dvorišta velikom rešetkom, a okrenutom prema cvjetniku i perivoju, stajala je djevojka, svojih dvadeset godina s dva tanjura, koje je pred njom držala dvanaestgodišnja bosa, šaro odjevena djevojčica, uzimala šakama pšeno i bacala pticama. Pred nogama joj se gurale kokoši, purani, patke, golubovi, napokon vrapci i čavke.

— Cip, cip, ti, ti, ti! Gul! Gul! Gul! — prijaznim je glasom zvala djevojka ptice na zajutrak.

Kokoši, pijetli, golubovi, brzo su hvatali i bježali, kao da se svaki čas boje izdaje i opet vraćali. A kad bi sa strane priskočila koja čavka, da furtim ukrade koje zrno, djevojka bi topnula nogom:

— Iš' odatle! Šta ćeš ti tu! — vikala je, mašući, i cijela pernata gomila razletjela bi se na sve strane, i za čas bi opet skupila glave u hrpu, požudno i hitro kljujući, kao da krade žito.

— Gle ti proždrljivca! — kliknula je djevojka, mahnuvši na velikog pijetla: — nikom ne daš! Kudgod bacim — svagdje je već on.

Jutarnje je sunce jasno obasjavalo nemirnu grupu ptica i samu djevojku. I Rajskij je već uočio

velike, tamnomodre oči, okrugle, zdrave obraze, bijele tijesne zube, svijetlo-plavu kosu spletenu u dvije pletenice i pune razvijene grudi, koje se relijefno crtale pod finom bijelom bluzom.

Bijeli, tek lako od sunca zagaren vrat, bio je otkriven, bez marame ili ovratnika. Kad je djevojka mahnula na proždrljivoga pijetla, polovica joj kose od te kretnje pala na vrat i ledja, ali ona je, bez obzira na to, i dalje bacala zrnje.

Čas se je smijala, čas mrgodila, gledajući tako svježe i bodro, kao to jutro, da li su svi jednako dobili, da čavke i vrapci previše ne kradu.

— Nijesi li vidila guščeta? — upita djevojčicu grudnim, zvonkim glasom.

— Ne, gospodjice, — reče ova: — bolje bi bilo da ga damo mačkama. Afimja veli, da će i onako uginuti.

— Ne, ne, sama ću prigledati, — prekine je djevojka: — Afimija nema srca; ona bi i živo bacila.

Rajskij, ne mičući se, promatrao je neopažen cijeli taj prizor, djevojku, ptice, djevojčicu.

»Znao sam: idila! Znao sam! To mora da je sestrična!« mislio je on: »Kako je mila! Kako jednostavna, kako ljubka! Ali koja je: Vjeročka ili Marfinjka?«

I ne čekajući dok vozar zakrene u kapiju, on poleti, pretrči kraj ostatka taraba i najednom se nadje pred djevojkom.

— Sestrice! — klikne on, pruživši ruku.

U čas, kao pod čarobnjačkim štapićem, svega nestane! Nije ni zamijetio, kako i kuda su nestale djevojka i djevojčica: vrapci mu pred nosom složno poletjeli na krov. Golubovi, klopkajući krilima kao dlanovima, raspršeno mu kružili nad glavom kao slijepi. Kokoši, s očajnim kokodakanjem poletjele u kuteve, kušajući u stisci skakati na zid. Puran, dignuvši

nogu i ozirući se naokolo, bijesno se iskesio, kao srditi četovodja, koji se naljutio na svoju vojsku.

Svi ljudi na dvorištu, pustivši posao, razinutim ustima zagledali se u Rajskoga. I on sam se gotovo prepao i gledao na prazno mjesto: pred njim je na zemlji bilo samo prosuto zrnje.

Ali u kući već se začula buka, govor, gibanje, zveka ključeva i babuškin glas: »Gdje je? Gdje?«

Ide, žuri se, lice joj se sjaji, zagrljaj širi. Stisnula ga k sebi, oko usni zasjao joj smiješak.

Postarala se, ali postarala pravilnom, zdravom starošću: nema bolećivih pjega, ni dubokih bora, što se vješaju nad oči i usne, ni mutnoga, zabrinutoga pogleda.

Vidi se, da živi krepko, dobro, da se doduše bori, ali da se ne da svladati od života, već da ga svladava i skupo troši sile u toj borbi.

Glas joj nije više tako zvonak kao nekad, i hoda s palicom, ali nije zgrbljena, ne tuži se na svoje breme. Još uvijek ide bez kapice, ostrižene kose. i još uvijek isti pogled, koji blista zdravljem i dobrotom obasjava joj cijelo lice, ne samo lice, cijeli njezin lik.

— Borjuško! Mladiću moj!

Triput ga zagrlila. Suze su navrle i njoj i njemu. U tim zagrljajima, u glasu, u toj njezinoj nenadanoj radosti, — kao da je obavio sunčani sjaj, — bilo je toliko ljubavi, nježnosti, topline!

On se gotovo osjetio zločincem, što je, kotrljajući se po svijetu, u momačkom, bezdomnom svojem životu, tražio odanosti, jurio za zabranjenim voćem, dok mu je tu sama priroda spremila topli kutić, simpatije i sreću. Sad je bilo gotovo da se zaljubi u babušku. Sav se priljubio uz nju: cjelivao je u usta, ramena, cjelivao njezinu sijedu kosu, ruku. Činila mu se sad sasvim drugojačijom, nego prije petnaest-šest-

naest godina. U njezinom licu tad nije bilo toga značenja, koje je ugledao sad, uma, nešta nova.

Čudio se, ne shvativši u taj čas, da tad još sam nije bio toliko mudar, da bi znao čitati lica i po njima pogadjati karakter ili um.

— Kuda si propao? Ta čekam te već cijelu sedmicu: pitaj Marfinjku, — nijesmo spavali do ponoći, oči sam si već izbuljila. Marfinjka se prepala, kad te ugledala, i mene je preplašila, — dotrčala je kao luda. Marfinjko! Gdje si! Dodjider ovamo!

— To sam ja kriv: ja sam je preplašio, — reče Rajskij.

— I ona je pobjegla: no, baš je pametna! A čekala je sa mnom, nije lijegala spavati, išla u susret, bježala u kuhinju. Ta svaki dan priredjujemo tvoja najmilija jela. Ja, Vasiljisa i Jakov svakog jutra vijećamo i sjećamo se tvojih navika. Drugi svi su gotovo novi ljudi, a to troje, pa Prohor, Mariška, pa još Ulita i Terentij sjećaju se tebe. Sve razmišljamo, kako da te smjestimo, čime da te nahranimo, gdje da te legnemo, koja kola da ti spremimo. Najpametniji je Jegorka: on se je još najviše sjetio: zato sam ga takodjer imenovala tvojim komornikom... ali što brbljem: slavulje se ne hrani basnama! Vasiljiso! Vasiljiso! Šta tu sjedimo: daj da se brže prostre stol, dugo je još do ručka, trebat će da zajutarkuje. Daj čaja, kave, ptičjeg mlijeka! — i sama se nasmije. — Daj da te pogledam!

Babuška ga stala oštro promatrati, dovevši k svijetlu.

— Kako si postao ružan... — reče ona, promatrajući ga: — Ali ne, nije tako, samo si ogaravio! Brkovi ti pristaju. Zašto si pustio bradu? Obrij je, Borjuško, takvoga te ne volim... Gle, gle! Ima tu i sijede kose: šta to znači, baćuško moj, rano si stao starjeti!

— Nije to od starosti, babuško!

— Da od čega? Jesi li zdrav?

— Zdrav sam, živim, — ali govorimo o drugom. Vi ste, hvala Bogu, isto onakva...

— Kakva?

— Ne starite: uvijek ista ljepota! Znate: nikad nijesam vidio takove staračke krasote....

— Hvala ti na komplimentu, unuče: davno već nijesam takva šta čula, — kakva je tu ljepota! Ali pogledaj sestrice, — tu se možeš diviti! Kazat ću ti na uho, — šaptom dometne: — nema takvih ni u gradu, ni u svoj okolici. Naročito druga... samo se moguće Nastenjka Mamikina može njome takmičiti: sjećaš li se, pisala sam ti, kći zakupnikova?

I lukavo mu namigne.

— Ne sjećam se pravo, babuško...

— No, o tom ćemo poslije, a sad brže na zajutrak, pa onda da se otpočineš...

— A gdje je druga sestra? — upita Rajskij, ogledavši se.

— Pošla je u goste popadiji za Volgu, — reče babuška. — Nesreća se desila; obolila je, pa poslala po nju. I baš se to moralo sad desiti! Još danas ću poslat po nju konja...

— Ne, ne, — suzdrži je Rajskij: — čemu, da je radi mene uznemirujete? Pa vidjet ćemo se, kad se vratim.

— Ali kako si se samo prikrao: stražili smo, čekali i sve badava! — govorila je Tatjana Markovna. — Seljani su stražili tu po noći. Baš sam eto bila htjela poslati Jegorku na konju na cestu, da vidi, je li dolaziš? A Savelija u grad, da čuje je li ideš. I baš si tad stigao! Ali gdje je zajutrak! Čovjek ne može da dočeka! Vlastelin došao na svoju djedovinu, a ništa nije gotovo: kao na kakvoj stanici! Nosite šta je prije gotovo.

— Babuško! Ne treba ništa. Sit sam do grla. Na jednoj sam stanici pio čaj, na drugoj mlijeko, a na trećoj dospio na seljačku svadbu, — vinom me napojili, užio se paprenjaka, kolača...

— Ideš kući, u babuškino gnijezdo i nije te stid da jedeš takva šta! U jutro paprenjake! No to bi bilo za Marfinjku: ta voli svadbe i kolače. No dodjider ovamo, ne trebaš se stidjeti! — reče ona, okrenuvši se k vratima. — Stidi se, što si je zatekao u jutarnjem negliježeju. Ta udji, nije to stranac, — brat je.

Donesli su čaj, kavu, napokon zajutrak. Ma koliko se Rajskij branio, morao se ipak svega latiti: samo tako je mogao umiriti babušku i ne pokvariti joj jutro.

— Ne mogu! — branio se on.

— Dolaziš s puta, a ne ćeš da jedeš: kakav je pak to običaj! — tvrdila je ona svoje. — Evo bouillona, evo pilence... Evo i paštete...

— Ne ću, babuško, — govorio je on, ali ona mu stavljala na tanjur, ne obaziruć se na nj, i on je izjeo i bouillon i pilence...

— A sad purana, — nastavi ona: — donesi Vasiljiso ukuhanih kupina.

— Ma kud ću s puranom! — govorio je on, lativši se purana.

— No, jesi li sit, prijane? — pitala je ona. — Je li dosta?

— Ta kako ne? Zar ima još šta? Govorili ste o nekakvoj pašteti...

— Da, paštetu ste zaboravili, paštetu!

On je pojeo i paštetu — sve »iz običaja.«

— Dakle, šta je Marfinjko, daj sad ti dalje pogosti, — hajde, daj da se donese!

Za pet časaka tiho se otvorila vrata i polagano, sa stidljivom nespretnošću, oborenih očiju, sva rumena, unišla je Marfinjka. Za njom je Vasiljisa do-

nijela cijeli pladanj kojekakvih slatkiša, ukuhanoga voća i šećerlema.

Marfinjka je stajala sva smetana, napola nasmijana, ali gledajući ga ipak lukavom radoznalošću. Na vratu i rukama imala je čipke, kosa joj kao kruna obavila glavu; imala je haljinu od barègea, oko struka bila snažno opasana modrim pojasom.

Rajskij je skočio, bacio ubrus i stao je sav ushićen promatrati.

— Kakva krasotica! — veselo će on: — I to je moja sestrična Marfa Vasiljevna! Preporučujem se! Je li gušče još živo?

Marfinjka se sasvim smela, nespretnim naklonom odvratila mu poklon i stidljivo sjela u kut.

— Oboje ste poludjeli, — reče babuška: — Zar se tako pozdravlja?

Rajskij je na to htio poljubiti Marfinjki ruku.

— Marfo Vasiljevna... — reče on.

— Kakva te »Vasiljevna« spopala? Pa zar je više ne voliš? Ta za te je Marfinjka, — a nikakva Marfa Vasiljevna! Još ćeš drugačije i mene početi zvati Tatjanom Markovnom! Poljubite se: ta braća ste!

— Ne ću, babuško; ta eto, draži me s gušćetom... Nije lijepo kad netko prisluškuje!... — reče ona strogo.

Svi prasnu u smijeh. Rajskij je poljubi u oba obraza, obujmi oko pasa, a ona, svladavši zbunjenost najednom mu odlučno uzvrati cjelov i sva plahost u jedan tren sleti s njezinoga lica.

Vidjelo se, još jedan čas, još jedna riječ, — i poslije toga smetenog smiješka poletjet će ćeretanje, smijeh. Ona se i tako teško suzdržavala, — zato joj i bilo tako neugodno.

— Marfinjko? Sjećate li se, sjećaš li se... kako smo tuda bježali, crtali... kako si ti plakala?

— Ne... ah, sjećam se... kao u snu... Babuško, sjećam li se ili ne?..

— Gdje bi se sjećala; nije joj bilo ni pet godina...

— Sjećam se, babuško, Boga mi, sjećam se kao u snu...

— Izvoli prestati s tim »Boga mi«, draga moja; to si naučila od Nikolaja Andrejića...

Tek što se Rajskij dodirnuo starih uspomena, Marfinjka je iščeznula i brzo se vratila s bilježnicama, risarijama, igračkama, ljubazno prišla k njemu i povjerljivo stala razgovarati, zatim sjela uza nj tako blizu, da im se koljena gotovo dodirivala; ali ona to nije opažala.

— Eto vidite, brate, — živo stane ona, veselo promatrajući mu oči, brkove, bradu, gledajući ruke, haljine, zirnuvši pače na cipele: — vidite, kakva je babuška, veli, da se ne sjećam, — a ja se sjećam, upravo sjećam, kako ste tu risali; ja sam vam tad sjedila na koljenima.... Babuška je spremala sve vaše risarije, portreje, bilježnice, sve stvari — i pohranila ih tamo, u onoj tamnoj sobi, gdje čuva srebro, briljante, čipke.... Nedavno ih izvadila, čim ste pisali da ćete doći, i dala ih je meni. Evo moj portre — kako sam bila smiješna! Evo i Vjeročkin. Evo tu je babuškin, a tu je Vasiljisa. Tu su Vjeročkine crtarije. A sjećate li se kako ste me nosili preko vode jednom rukom, a Vjeročku posadili na ledja?

— Dakle se i toga sjećaš? — upita babuška, koja ju je pozorno slušala. — Takva hvalisavka — zar te nije stid? To je nedavno Vjeročka prigovijedala, a ti sad prodaješ pod svoje! Ta se još koječega sjeća, ali i to je malo....

— Gledaj, evo kako ja sad rišem! — reče Marfinjka, pokazujući mu narisanu kitu cvijeća.

— Vrlo dobro — bravo sestrice! Po naravi?

— Da. Umijem takodjer i iz voska vajati cvijeće!

— A zanimaš li se za glazbu?

— Da, sviram na glasoviru.
— A Vjeročka: zar i ona crta, svira?
Marfinjka zaniječe glavom.
— Ne, ona to ne voli, — odvrati.
— Dakle se sigurno bavi ručnim radom?
Marfinjka opet zaniječe glavom.
— Voli čitati? — pitao je dalje Rajskij.
— Da, čita, samo nikad ne kazuje šta, ne voli uopće pokazivati knjiga, pače ne će reći ni odakle joj.
— Prava divljakinja — tako neobična djevojka. Bog bi ga znao u koga se uvrgla! — ozbiljno primijeti Tatjana Markovna i uzdahne. — Ne dosadjuj bratu s ludorijama, — obrati se ona k Marfinjki: — umoran je od puta, a ti mu blebećeš same gluposti. Daj da se radije porazgovorimo o ozbiljnom, o imanju.

Cijelo vrijeme dok se Boris razgovarao s Marfinjkom, babuška ga zamišljeno promatrala, opet se u njemu spominjala materinih crta, ali opažala i promjene: mladost, koja je počela nestajati, znakove zrelosti, rane bore i neobični, njoj neshvatljivi pogled, suviše komplicirani izražaj. Prije mogla je smjesta čitati s njegova lica, a sad je tamo mnogo toga, što nije mogla da odgonetne.

A njemu je u duši bilo toplo i svijetlo. Zasjenila ga tiha zamišljenost, koju mu donijele te slike i taj doček.

»Neka tako i ostane: svijetlo i tiho!« poželi u mislima.

»Nastojat ću da zaslijepim um, pa makar samo preko praznika, da budem sretan! Hoću samo da ćutim život, a ne da u nj gledam, ili ću barem nastojati da ga gledam samo zato, da slikam po njemu sujete, ne dirajući ga se poput kiseline razornom analizom... To ništi sve! Vidjet ćemo, kakve nam je sujete Bog poslao! Marfinjka, babuška, Vjeročka — za što su prikladne: za roman, dramu ili samo za idilu?«

II.

Široko je zjevnuo i kad se prenuo iz misli, pred njim je stajala babuška s računima, s knjigom i izdacima i dohotcima, i s poslovnim izražajem u licu.

— Nijesi umoran od puta? Moguće hoćeš da prilegneš: evo, već zijevaš? — upita ona: — ostavimo to onda za sutra.

— Ne, ne, babuško, ja sam se i previše naspavao! To je zijevanje od nervoze. Ali nemojte se badava uznemirivati: ja i tako ne ću gledati računa...

— Kako ne ćeš da preuzmeš imanje, ne ćeš da pregledaš račune?....

— Kakvo imanje! — nebrižno će Rajskij.

— Kakvo imanje: evo gledaj koliko je zemlje? Evo prije četiri godine je prikupljeno, vidiš, stodvadeset i četiri desjatine. Od te se zemlje daje arenda na pašu.

— Zbilja? — mašinelno upita Rajskij: — zar ste prikupili?

— Ne ja, nego ti! Ta zar mi još nijesi potpisao punomoć za kupnju?

— Ne, babuško, nijesam. Sjećam se, da ste mi poslali nekakve papire, ali dao sam ih svom prijatelju Ivanu Ivanoviću, a on...

— Ma potpisao si: gledaj, evo kopije! — dokazivala je ona.

— Pa moguće sam i potpisao, — reče, ne gledajući na spise: — samo se ne sjećam i ne znam što.

— Pa što se onda sjećaš? Zar nijesi čitao mojih računa, izvještaja, koje sam ti slala?...

— Ne, babuško, nijesam čitao.

— Pa zašto ne, tamo je sve izneseno, u što su utrošeni tvoji dohotci — zar nijesi pregledao?

— Ne, nijesam.

— Dakle onda ni ne znaš na što sam potrošila tvoj novac?

— Ne znam, babuško, i ne želim da znam! — odvrati on, zirkajući kroz prozor u poznatu mu daljinu, k sinjem nebu, k vapnenim gorama za Volgom. — Za-

misli, Marfinjko: još se ,sjećam stihova Dimitrijeva, koje sam učio u djetinstvu:

O, Volgo, bajna, veličajna,
Prosti, ali se udostoj
Da čuješ liru nepoznanca,
Zanesen koji je za tobom....

— Oprosti, Borjuško, ali čini mi se da nijesi pri pravoj pameti! — reče babuška.

— Moguće, babuško, — ravnodušno on potvrdi.

— A kud si s izvještajima o imanju, koje sam ti slala? Imaš li ih kod sebe?

On zaniječe glavom.

— Pa gdje su?

— Kakvi izvještaji; Boga mi ne znam.

— Izvještaji o seljacima, o obroku, o prodaji žita, o vrtovima, koji su dani u najam... Sjećaš li se koliki je bio dohodak posljednjih godina? Po tisuću četirista dvadesetipet rubalja — evo gledaj.... — Htjela mu pokazati na računima. — Pa zar nijesi dobivao novac? Posljednji puta bilo ti je poslano 550 rubalja u papiru: tad si pisao, da ti više ne šaljemo. Tako sam i učinila, stavila u blagajni: eno tamo....

— Ali što me se to sve tiče, babuško! — nestrpljivo će on.

— A koga da se tiče? — zaprepašteno će ona: — valjda ne misliš, da sam se ja koristila tvojim novcem? Gledaj, evo tu je zabilježena svaka kopjejka. Gledaj... — Ona mu sune veliku, uzicom povezanu bilježnicu.

— Babuško: poderao sam sve račune i ove ću, Boga mi, poderati, ako ćeš mi ih dalje nuditi.

Segne za njima, ali ona mu ih brzo istrgne.

— Poderati? Kako se usudjuješ? — plane ona: — Derati račune!

On prasne u smijeh, nenadano je zagrli i poljubi u usta, kao što je činio, kad je bio malen dječarac. Ona mu se istrgne i obriše usta.

— Ja se tu mučim, sjedim katkad do ponoći, pišem, računam svaku kopjejku, a on će da dere! I ni

riječi mi o novcu, nikakvog naloga, uputa, ničega! Šta si mislio o imanju?

— Ništa, babuško. Pače sam zaboravio, da li postoji ili ne. A kad sam ga se sjetio, spominjao sam se samo eto ovih soba, jer u njima stanuje jedina žena na svijetu, koja me ljubi i koju ja ljubim... Samo nju i nikoga više... Ali sad ću eto zavoljeti i sestre, — veselo se okrene k Marfinjki, uzme joj ruku i poljubi je: — sve ću tu zavoljeti, — do posljednjega mačića!

— Svoga vijeka nijesam vidjela takvog čovjeka! — reče babuška, skinuvši naočale i pogleda ga. — Takav je eto kod nas samo Markuška, koji nema doma...

— Kakav je to Markuška? Nešto mi je Leontij o njemu pisao... Zbilja, babuško, kako je Leontiju? Poći ću k njemu...

— Kako mu je? Sjedi za knjigama, pilji u jedno mjesto, ne možeš ga odvući! A žena mu zato zirka drugamo... on ni ne vidi, što mu se pod nosom zbiva. Sad se eto sprijateljio s Markuškom: no, tu je baš pogodio! Dolazio je već, tužio se, da je onaj razvukao nekakve tvoje knjige...

— Bu-ona sera! Bu-ona sera? — stao je Rajskij pjevati iz »Seviljskoga brijača.«

— Čudan si ti, neobičan čovjek! — govorila je zlovoljno babuška. — Zašto si došao ovamo: govori da te svijet razumije!

— Da vas vidim, da malo tu poživim, da odahnem, da se nagledam Volge, da pišem, slikam...

— A imanje? Evo ti posla: tu možeš da slikaš! Ako nijesi umoran, hajdemo u polje, da vidimo zimske usjeve.

— Poslije, poslije, babuško. Ti, ti, ti, ta, ta, ta, la, la, la... — opet je poveo jednu melodiju iz »Seviljskoga brijača.«

— Šta je s tim: ti, ti, ti, la, la, la! — naruga mu se ona ,— hoćeš li da preuzmeš i vodiš imanje?

— Ne, babuško, ne ću!

— A tko će ga voditi: ja sam stara, ne mogu više. Bacit ću sve: što ćeš onda...

— Ništa; mahnut ću rukom i otići...

— Ne ćeš li ga izvolit predati u tudje ruke?

— Ne, dok je vas volja, — vodite ga, upravljajte njime.

— A kad umrem?

— Onda... ostavite kako je.

— A seljaci da rade što ih volja?

On kimne glavom.

— Mislio sam da i sad rade što ih volja. Trebalo bi ih osloboditi... — reče on.

— Osloboditi? Oko pedeset duša osloboditi? — ponovi ona, — i badava, bez da šta plate?

— Da.

— A od čega ćeš ti živjeti?

— Najmit će moju zemlju, platiti mi za nju štogod.

— Štogod; iz milosti, koliko im se prohtije! Ali Borjuško!

Ona pogleda na portre majke Rajskoga. Dugo je gledala njezine turobne oči, zamišljeni smiješak.

— Da, — reče zatim u pol glasa, — ne ću ništa da kažem, ali ona je kriva! Ona te je držala kod sebe, šaputala ti nešta, svirala na glasoviru i plakala nad knjigama. Pa evo što je izašlo: samo ti je do pjevanja i risanja! A što ću s kućom? Kuda sa srebrom, rubeninom, briljantima, posudjem? — upita ona nakon kratke šutnje. — Zar ćeš i to dati seljanima?

— Pa zar imam srebra i briljanata?... — upita on.

— Pa koliko ti to godina već pripovijedam! Ostalo je od matere. Kuda ćeš s njim? Ali stander, pokazat ću ti popis...

— Hvala, za Boga, ne treba: moje je, moje, vjerujem. Dakle onda imam pravo da njime raspolažem kako me je volja?

— Ti si gospodar, kako ne bi imao pravo? Prognaj nas: mi smo kod tebe gosti, — samo ne jedemo tvoj hljeb, to ćeš izviniti... Evo gledaj, tu su moji dohotci, a tu izdatci...

Ona mu pružala druge veće bilježnice, ali on ih otklonio rukom.

— Vjerujem, vjerujem, babuško! Dakle evo što: pošaljite po činovnika od suda i kažite mu neka napiše ispravu: kuću, stvari, zemlju, sve odstupam svojim milim sestrama, Vjeročki i Marfinjki, za miraz...

Babuška se silno namrgodila i nestrpljivo čekala da svrši, da onda reče svoju.

— Dok ste vi živi, — nastavio je on, — sve mora ostati pod vašom neposrednom vlasti i upravom. A seljake ću osloboditi...

— Toga nema! — plane Berežkova: — one nijesu prosjakinje, svaka od njih ima oko pedeset tisuća. A poslije babuške, ostat će im i tri puta toliko, a moguće i više: sve je njihovo! Toga nema! Toga nema! I tvoja babuška, hvala Bogu, nije prosjakinja! I ona ima svoj kutić, komadić zemlje i krov gdje da se sklone! Bogatun, oholica, hoće da nas daruje! Ne ćemo, ne ćemo! Marfinjko! Gdje si? Dodji ovamo!

— Evo me, evo odmah! — odazove se zvonki Marfinjkin glas iz druge sobe, kamo je otišla, i ona prhne vesela, živa, nestašna, sa smiješkom i najednom se zaustavi.

Gledala je začudjeno čas babušku, čas Rajskoga. Babuška je bila silno uzrujana.

— Evo čuj: bratac ti izvoljeva darovati kuću, srebro i čipke. Ta ti si prosjakinja, bez miraza! Pokloni se duboko zahvali dobročinitelju, poljubi ga u ruku. No, šta je?

Marfinjka se stisla uz peć i gledala oboje, ne znajući što da kaže. Babuška je odgurnula od sebe sve knjige, račune, prkosno skrstila ruke na prsa i

stala gledati kroz prozor. A Rajskij je sio kraj Marfinjke, uzeo je za ruke.

— Reci, Marfinjko, bi li se ti htjela preseliti odavle u koju drugu kuću, — upita on: — moguće u drugi grad?

— Ah, Bože sačuvaj: kako bi to bilo moguće! Tko je izmislio takvu glupost!...

— Eno tko, babuška! — reče Rajskij, smijući se.

Marfinjka se smela, a babuška, na sreću, nije čula. Ljutito je gledala kroz prozor.

— Pa tu imam sve: baštu i gredice, cvijeće... A perad? Tko će se za nju brinuti? Kako bi to bilo moguće — ne, ni za što na svijetu...

— Ali eto, babuška hoće da ode i da vas odvede.

— Babuško, dušice, kuda? Zašto? Šta tu smišljate? — stala se ona maziti babuški.

— Pusti me! — ljutito je ova odrine.

— Zar ne, Marfinjko, ti ne bi htjela odletjeti iz ovoga gnjezdašca?

— Ni za što! — odlučno će ona. — Ostaviti baštu, moje sobice... to nije moguće!

— A Vjeročka?

— Ona pak nikako: ni za što se ne će htjeti rastati od stare kuće...

— Zar je tako voli?

— Tamo i stanuje, samo je tamo zadovoljna. Umrijet će ako mora da ode, — obe ćemo umrijeti.

— Dakle onda nikad ne ćete otići odavle, — dometne Rajskij: — obe ćete se ovdje udati, ti ćeš Marfinjko, stanovati u ovoj kući, a Vjeročka u staroj.

— Hvala Bogu: ali zašto ste me tako uplašili? A gdje ćete vi stanovati?

—Ne ću tu, a kad ću doći u goste, kao sad, dat ćete mi sobu u medjuspratu, — i zajedno ćemo šetati, pjevati ,risati cvijeće, hraniti perad: ti, ti, ti, cip, cip, cip! — stao je dražiti.

— Ah, kako ste zločesti! — reče ona. — Mislila sam, da me nijeste ni pravo vidjeli, a sve ste prisluškivali!

— Dakle, stvar je riješena: ti i Vjeročka primate od mene sve to na dar, zar ne?

— Da... brate... — veselo će ona, htijući već da se prižme k njemu.

— Ne usudi se! — vatreno je sustavi babuška, koja je cijelo to vrijeme ljutito šutila.

Marfinjka sjedne na svoje mjesto.

— Bestidnice! — korila je ona Marfinjku. — Gdje si se naučila da primaš od tudjih ljudi darove? Babuška te tome, čini se, nije učila; svoga vijeka nije potrošila tudje kopejke... A ti nijesi ni dvije riječi s njim izmijenila, i već primaš darove. Stidi se, stidi! Vjeročka ne bi ni za živu glavu primila: ona ima ponosa!

Marfinjka se namrštila.

— Ali čas prije... sami ste kazali, — govorila je ljutito, — da nam on nije tudj, već da je brat, i kazali ste, da se poljubimo; a brat može sve da daruje.

— To je logično! Protiv toga nema spora, — odobravao je Rajskij. — Dakle je riješeno: to je sve vaše, a ja sam kod vas gost...

— Ne usudi se! — zapovjedno će babuška. — — Reci: ne ću, ne trebam, nijesmo prosjaci, imamo svoje imanje.

— Ne ću, brate, ne trebamo... — stane ona ponavljati u šali i prasne u smijeh. — Ne treba, tako ne treba! — dometne i uzdahne, lukavo zirnuvši na nj.

— Ali svega toga nema tamo, na babuškinom imanju, — nastavi Rajskij.

— Gledaj! Kao pravi ćilim oko kuće! Kakav je život bez bašte?

— Ja ću uzeti baštu! — šaptne ona, samo babuški ne-re-ci-te... — doreče gibanjem usni, bez glasa.

— A čipke, rubenina, srebro? — govorio je on u pol glasa.

— Ne trebam! Rubeninu i srebro imam svoje. Ja i onako volim jesti drvenom kašikom... U nas je sve na seosku.

— A šta će biti s tima saksonskim šalicama, s tima trbušastim čajnicima? Takvih danas više nema. Hoćeš li ih?

— Šalice hoću, — šaptala je ona, — i čajnik, eto uzet ću još onaj divančić i malene naslonjače, i taj prostirač, gdje je izvezena Dijana s psima. Htjela bih još uzeti moju sobicu... — s uzdahom dometne.

— No, i cijelu kuću, — izvoli, Marfinjko, draga sestrice...

Marfinjka pogleda babušku, zatim kradom kivne glavom.

— Voliš li me? Da?

— Silno! Otkad ste pisali da dolazite, svaku sam vas noć vidjela u snu, samo ne ovakovog...

— Da kakvog?

— Tako rumena, ne zamišljena, nego vesela; kao da se uvijek šalite, bježite...

— Pa više puta sam i takav.

Ona ga nepovjerljivo pogleda i kivne glavom.

— Dakle uzimaš kućicu? — upita on.

— Uzimam, ali samo ako Vjeročka pristane da uzme staru kuću. Samu bi me bilo stid: babuška će grditi.

— Dakle dobro, svršeno je! — gromko i veselo reče one: mila sestrice! Ti nijesi ohola, nijesi kao babuška!

I on je poljubi u čelo.

— Šta je svršeno? — najednom upita babuška. — Zar si primila? Tko ti je dopustio? Kad već sama nemaš stida, onda ti babuška ne će dopustiti, da živiš na tudji račun. Izvolite, Borisu Pavloviću, primiti knjige, račune, popise i svu vlast na imanje. Ja nijesam vaša upraviteljica.

Ona položi pred njega papire i knjige.

— Evo u gotovom četiristošesdesetitri rublja, — to je vaše. U ožujku su seljani donijeli za žito. Tu ćete po računima vidjeti, koliko je donešeno, koliko izdano za pregradnje i popravak, za novi plot, plaću Saveliju, — sve je tu.

— Babuško!

— Tu nema babuške, već samo Tatjane Markovne Berežkove. Dozovite Savelija! — klikne ona, otvorivši vrata u sobu za djevojke.

Za četvrt sata ušao je u sobu podbit seljak, svojih četrdeset i pet godina. Bio je široka rasta, tako, da se pače činilo da je krupan, premda na njemu nije bilo ni zere sala.

Bio je mrka lica, obješenih obrva, širokih vjedja, koje je polagano dizao, ne trošeći badava ni pogleda ni riječi. Pače se nije gotovo ni gibao. Takodjer je teško i polagano prelazio s jednoga razgovora na drugi.

Misaoni rad išao mu teško: kad hoće da izreče svoju misao, pomaže si obrvama, borama na čelu, a katkad i kažiprstom.

Kosa mu je podrezana, bradu rijetko brije, i na usnama i podbratku mu gotovo vječno strše četine.

— Evo došao je vlastelin! — reče babuška, pokazavši na Rajskoga, koji je promatrao, kako je Savelij unišao, kako se polagano poklonio, polagano pogledao babušku, zatim, kad je ona pokazala na Rajskoga, kako se polagano okrenuo k njemu i zamišljeno poklonio.

— S izvještajima imaš odsele ići k njemu, — govorila je babuška, — on će sam upravljati imanjem.

Savelij se opet napola okrenuo k Rajskome i pogledao ga ispod oka, ali nešta življe.

— Na službu! — reče otegnuto, a obrve mu se polagano dignu.

— Babuško! — suzdržavao je Rajskij, napola u šali, napola ozbiljno.

— Unuče! — hladno će ona.

Rajskij uzdahne.

— Što izvolite zapovijedati? — tiho upita Savelij, ne dižući pogleda.

Rajskij ušuti, razmišljajući, što da mu naloži.

— Divno! Evo što, — živo će zatim. — Znaš li za kakvog činovnika kod suda, koji bi mogao napisati spis o predaji imanja?

— Gavrila Ivanović Mješečnikov piše nam sve isprave, — reče on, — ali ne smjesta, već nakon kratkog razmišljanja.

— Dakle, zamoli ga, neka dodje ovamo!

— Na službu! — potupivši se, odvrati Savelij i polagano, zamišljeno se okrene i izadje van.

— Kako je zamišljen taj Savelij! — reče Rajskij, gledajući za njim.

— I ti bi bio zamišljen, da imaš takvu ženu, kao što je Marinja Antipovna! Sjećaš li se još Antipa? No, njegova kći! A zlatan je to čovjek, sve mi čini: prodaje žito, prima novac, — pošten, razuman: i baš na njega mora da se sruši sudba! Svatko ima svoj križ! A ti, što si to smislio, ili si zbilja poludio? — upita ga babuška, nakon kratke šutnje.

— Zar to nije moje? — reče on, mahnuvši rukom naokolo: — vi ne ćete ništa da uzmete i branite unukama...

— No, pa neka bude tvoje! — odvrati ona. — Ali zašto darivati, zašto puštati seljake na slobodu?

— Ali treba da se nešta učini! Ja ću odavle otići, vi ne ćete da upravljate, nekako valja urediti...

— Kuda ćeš da odeš; mislila sam, da si zauvijek došao ovamo. Baš ti se treba klatariti po svijetu! Ženi se i živi. No, to znači lijepo urediti stvar: razdijeliti imutak od trideset tisuća!

Nemirno se zamislila i očito borila sama sa sobom. Nikad joj nije ni na pamet palo, da se odreče upravljanja imanja, a nije toga ni htjela. Ne bi znala što da radi. I sad je htjela samo da zaplaši Rajskoga, — a on je najednom sve shvatio ozbiljno.

»Pa što će biti od njega, ako ga pustim? Takav čudak!« mislila je u strahu.

— E pa dobro, — kazala je ona: — ja ću upravljati imanjem, dok me snaga ne ostavi. Jer ujak će ti s drugim imanjem tako upravljati, da ćeš još pasti pod skrbništvo! Ali od čega ćeš živjeti? Čudan si mi svat!

— Od onoga imanja dobivam dvije tisuće u srebru, — i to mi je dosta. Pa ja ću raditi, — dometne on, — slikati, pisati... Evo, spremam se u inozemstvo; morat ću zato da založim ili prodam ono drugo imanje...

— Bog bio s tobom, Borjuško! Ma tako ćeš još pasti na prosjački štap! Slikati, pisati, imanje prodavati! Zar ćeš davati lekcije, podučavati djačiće? Ah, joj! Svukao si oficirsku odoru, hodaš sad u tom kratkoskutom kaputu! Mjesto da dojuriš na četveropregu, dovukao si se na kibitki, sam, bez lakaja, malne pješice! A Rajskij si! Pogledaj u staru kuću, na pradjedove: bar se pred njima zastidi! Sramota je, Borjuško! To bi bilo nešto, da si došao s onakvim epoletama, kao što ih je imao ujak Sergjej Ivanović; dobio bi miraza tri tisuće duša...

Rajskij prasne u smijeh.

— Šta se smiješ? Ozbiljno govorim. Kakvo bi to veselje bilo za babušku! Ne bi tad darivao čipke i srebro: samom bi ti trebalo...

— No, ali kad se ne ću ženiti, ne trebam svega toga, odlučeno je, da ćemo sve to dati Vjeročki i Marfinjki... Je li tako ili ne?

— Ti opet o svojemu! — primijeti babuška.

— Da, o svojemu, — nastavi Rajskij, — a ako ne pristanete, predat ću sve u tudje ruke: to sam čvrsto odlučio, dajem vam riječ...

— Eto, — i riječ daje! — nemirno će babuška. Stala je kolebati. — Imanje daje! — ponovi ona, — sasvim će u propalice! Ma kako si živio, što si radio, izvoli reći? Šta si uopće, za pravdu božju? Svi su ljudi, kao ljudi. A ti, — što si? Još si i bradu pustio, obrij je, obrij, ne volim te ovakvog!

— Tko sam ja, babuško? — ponovi on glasno, — najnesretniji smrtnik!

I zamisli se, prilegavši glavom na jastuk divana.

— Tako ne govori nikad! — bojažljivo ga prekine babuška, — usud bi te mogao čuti i kazniti: i tad ćeš biti zbilja nesretan! Budi uvijek zadovoljan ili se barem gradi zadovoljnim.

Pače se bojažljivo ogledala, kao da joj usud stoji za ledjima.

— Nesretnik? A molim te, zašto? — nastavi ona, — zdrav si, pametan, imaš imanje, hvala Bogu, evo gledaj kakvo! — ona pokaže glavom kroz prozor. — Šta još hoćeš: zar kolcem preko glave?

Marfinjka prasne u smijeh, a Rajskij s njom.

— Što to znači, s kolcem?

— Pa to se tako kaže; čovjek ne osjeća sreće, dok nema kolca, — reče ona, gledajući ga kroz naočale. — Treba ga opatrnuti kolcem preko glave, i onda tek uvidi, da je sreća bila, i ma kako bila malena, da je uvijek bolja od kolca.

»Eto praktične mudrosti!« pomisli on.

— Babuško, to je istina, tako biva i životu! Vi ste filozof.

— Ti si učevan i pametan čovjek, pa šta još nijesi toga znao!

— Pomirimo se, — reče on, ustavši s divana: — vi ste pristali da opet uzmete u svoje ruke taj komadić...

— Ne komadić, nego imanje! — prekine ga ona.

— Pristajete, da svu tu ropotariju damo ovim milim djevojčicama... Ja sam proletarac, meni toga ne treba, a one će osnovati svoj dom. Ako ne ćete, poklonit ću sve školi...

— Školi? A to nikako! To da dobiju oni derani! Koliko mi samo jabuka pokradu preko plota!

— Uzmite brzo, babuško! Ne ćete valjda pod stare dane ostaviti ovo gnijezdo?

— Ropotarije! Desetak tisuća vrijedno srebro, čipke i kristal, a on veli da su to ropotarije! — mrmljala je babuška.

— Babuško, — Martinjka će, — ja bih cvjetnik i bašticu i moju zelenu sobu, pa te saksonske šalice s pastirom, i prostirač s Dianom...

— Hoćeš li mučati, bestidnice! Još će reći da smo opkrali sirotu...

— Tko će reći? — upita Rajskij.

— Svi! Prvi Nil Andrejić.

— Tko je to?

— Zar se ne sjećaš? Predsjednik sudišta! Išli smo zajedno k njemu, kad si poslije gimnazije došao ovamo, — samo ga nijesmo zatekli kod kuće. A kasnije je otišao na selo: ti ga nijesi vidio. Treba da podješ k njemu; svi poštuju i boje ga se, premda je umirovljen...

— Neka ide do vraga! Šta me se tiče! — reče Rajskij.

— Ah, Borise, Borise, — kako možeš samo tako! — reče babuška gotovo nabožno. — Svi ga poštuju...

— Zašto ga poštuju?

— Star, ozbiljan čovjek, ima odličje!

Rajskij se nasmije.

— Šta se smiješ?

— Što znači »ozbiljan?« — upita on.

— Govori razborito, uči živjeti, ne će zapjevati: ti, ti, ti, pa ta, ta, ta. Strog je čovjek: osudit će za zlo! Evo što znači ozbiljan.

— Svi ti ozbiljni ljudi, — ili su veliki glupani ili licemjeri, — primijeti Rajskij. — »Uči živjeti«: a umije li sam živjeti?

— Kako ne bi umio! Stekao je imutak, postao je nešto, čovjek...

— Mnogi misli da je postao čovjek, a postao je zapravo svinja...

Marfinjka prasne u smijeh.

— Ne volim, ne volim, kad tako drsko zboriš! — gnjevno odvrati babuška. — A šta si ti postao, gospodine: šuć, muć, pa prolij! A Nil Andrejić ipak je ugledno čeljade, govorio ti što te volja! Ako sazna,

da tako lakoumno postupaš s imanjem, — osudit će te! I mene će osuditi, ako pristanem da uzmem: jer ti si sirota...

— Vi ste mi nekoć pričali, da je izvarao svoju nećaku, da je krao erar, i on će da sudi?...

— Šuti, šuti o tom, — brzo se javi babuška: — pamti pravilo: »Jezik mi je neprijatelj, jer rodio se prije razuma!«

— Zar sam deran, da nemam prava da dam svoje kome hoću, pa još rodjakama? Meni ne treba, — nastavi on: — zato je pravo i u redu da dam onima, kojima može trebati.

— A ako se oženiš?

— Ne ću se ženiti.

— Kako znaš? Ako se pruži kakva prilika... eto tu imamo bogatu nevjestu... pisala sam ti...

— Ne trebam bogatstva!

— Ne trebaš bogatstva: glupost! A ženu ipak trebaš?

— Ni žene ne trebam.

— Kako ne trebaš? Pa kako ćeš živjeti? — upita ona nepovjerljivo.

On se nasmije i ništa ne reče.

— Vrijeme je, Borisu Pavloviću, — reče ona: — eto na sljepoočnicama kazuju ti se već sjedine. Hoćeš li, idem u prosce? Da samo znaš, kakva ljepotica, kako je uzgojena!

— Ne, babuško, ne ću!

— Ne šalim se, — primijeti ona: — davno već na to mislim.

— Ni ja se ne šalim, i nikad na to nijesam mislio.

— Daj se barem upoznaj!

— Ne ću ni to.

— Ženite se, brate, — umiješa se Marfinjka: ja bih vam onda čuvala djecu... tako se volim sigrati s njima.

— A ti, Marfinjko, zar se ne misliš udati?

Ona sva porumeni.

— Reci mi istinu, na uho, — govorio joj on.

— Da... katkad mislim.

— Šta to znači katkad?

— Kad vidim djecu: silno ih volim.

Rajskij se nasmije, uzme je za obe ruke i pogleda joj ravno u oči. Ona još više porumeni, nastojeći da mu se izmakne sad na jednu, sad na drugu stranu, samo da mu ne mora pogledati u oči.

— Samo je slušaj: ona će ti već lijepo nadrobiti! — primijetila je babuška, slušajući ih i spremajući račune. — Pravo je dijete: što joj na pameti, to joj na jeziku!

—Silno volim djecu, — opravdavala se ona, sva smetena, — upravo zavidim Nadježdi Nikitišnoj: ima sedmero... Kud se okreneš, svagdje djeca. Kako je to veselo! Htjela bih imati mnogo male braće i sestara, ili barem tudje djece. Pustila bih i perad, i cvijeće i glazbu, samo bih se bavila s njima. Jedno je zločesto, treba ga staviti u kut, ono hoće kaše, ono plače, treće se tuče; ovom treba kozice cijepiti, onom uši probiti, jedno pak treba učit hodati... Pa što može biti veselije! Djeca su tako mila, gracioznija od prirode, smiješna, dobra, lijepa!

— Ima i ružne djece, — reče Rajskij, — zar bi ti i njih volila?

— Ima bolesne, — strogo primijeti Marfinjka, — a ružne djece nema! Dijete ne može biti ružno. Ono je još neiskvareno.

Sve je to govorila vatreno, gotovo strastveno, tako, da joj se čarne grudi uzbibale pod bluzom, kao da hoće slobode.

— Kako idealna žena i majka! Mila Marfinjko, — sestrice! Kako će biti sretan tvoj muž!

Ona stidljivo sjedne u kut.

— Svedjer je s djecom; gdje su ona, ne možeš da je otrgneš, — primijeti babuška: — dignu viku, rusvaj, da čovjek mora pobjeći!

— A imaš li koga na oku, — nastavi Rajskij; — kakvoga vjerenika?...

— Ma što to govoriš, batjuško, zaboga? Kako bi se usudila da bez babuškine privole i misli na udaju?

— Šta, ne smije ni misliti bez pitanja?

— Naravno, ne smije.

— Ali to je njezina stvar.

— Ne, nije njezina, već za sad babuškina, — primijeti Tatjana Markovna. — Dok sam ja živa, ne smije ništa bez moje privole.

— Pa zašto to, babuško?

— Što?

— Pa to; da se Marfinjka ne smije dapače ni zaljubiti bez vaše privole?

— Kad će se udati, onda će se i zaljubiti.

— Kako »udati, onda će se i zaljubiti«: zaljubiti i udati, htjeli ste valjda reći!

— Dobro, dobro, tako to može biti tamo kod vas, — govorila je babuška, mašući rukama: — A kod nas ovdje najprije pogledamo čovjeka, upoznamo ga što je, pojedemo zajedno s njim pud soli, a onda mu damo djevojku.

— Dakle kod vas se djevojke ne udavaju, nego ih daju! Ali babuško, kakvog to ima smisla?

— Molim te, Borjuško, ne uči je tima svojim idejama!... Eto, pokojna ti je mati bila isto takva ... zato je pošla prije vremena u grob!

Ona uzdahne i zamisli se.

»Ne, sve to valja preokrenuti!« reče on u sebi. »Ni ljubavi ne daju slobode. Kako je to grubo! Pa ipak su dobri, nježni ljudi! Ali kakav je mrak, kakva tmuša u njihovim glavama!«

— Marfinjko! Ja ću te prosvijetliti! — obrati se on k njoj.

— Gledajte, babuško: ta kućica, sa svim što je tu, kao da je naročito stvoreno za Marfinjku, — reče Rajskij: — samo valja prigraditi sobe za djecu. Ljubi, Marfinjko, ne boj se babuške. I vi babuško, ne ćete dopustiti da primi dar!

— No, dobro vidjet ćemo, vidjet ćemo, — reče ona: — ako se sam ne oženiš, radi što te volja, za svadbu daruj im čipke ili takva šta: samo neka nitko ne sazna, nada sve ne Nil Andrejić... treba kriomice...

— Slobodan, razuman i pravedan postupak, — kriomice! Ta zar ćemo još dugo životariti kao sove, bojati se svijetla danjega, slušati sovuljašku mudrost Nila Andrejića!...

— Ps-s-s-t! — zapsiće babuška: — da te samo čuje! Ta on je star, zaslužan čovjek, a što je glavno, ozbiljno čeljade! Nas dvoje, vidim, ne možemo da se sporazumima, — porazgovorimo se s Titom Nikonićem. On će doći na objed, — dometne Tatjana Markovna.

»Čudan, neobičan čovjek!« razmišljala je ona. »Ničesa se ne boji, ništa mu nije vrijedno! Imanje hoće da razdijeli, za ozbiljne ljude veli da su glupani, za se veli da je nesretnik! Vidjet ćemo što će da bude!«

III.

Rajskij uzme kapu i spremi se u baštu. Marfinjka mu se ponudila da mu pokaže gospodarstvo: i svoju bašticu i veliku baštu, povrteljnik, cvjetnik, sjenice.

— Samo se u šumu bojim; ne idem dalje od ponora, tamo je strašno, gluho! — govorila je ona. — Kad Vjeročka dodje, ona će vas povesti onamo.

Stavila je na glavu laku trouglatu maramu, uzela suncobran i letjela medju cvijećem i gredicama poput silfide, bliještеći bojama zdravlja, veselošću sivomodrih očiju i ljetnom haljinom iz prozračnoga tkiva. Bila je nalik na dugu iz toga cvijeća, zraka, topline i boja pramaljeća.

Boris je sve to smjesta uočio, vidio i sebe samoga, teškog, zamišljenog. Činilo mu se, da kvari sliku, da bi za nju morao takodjer biti mlad, bodar, živ, kao i ona, s isto takvim očima, punim životne vlage, imati isto takve nestašne kretnje.

Htio ju je promatrati nesebično, kao umjetnik, bez sebe, kao što bi na primjer promatrao babušku. Uobrazilja mu ju je uslužno crtala u svoj staračkoj ljepoti: i pred njim je bila živa figura, koju je promatrao mirno, objektivno.

Kod Marfinjke mu to nije uspijevalo. I bašta činila mu se samo zato lijepom ,jer je ona bila tu. Marfinjka je skakutala oko njega, pregledavajući gredice, pridižući glavice sad ovom, sad onom cvijetu.

— Evo ova ruža, bila je još jučer pupoljak, a sad gledajte, kako se rascvala, — govorila je ona, slavodobitno pokazujući mu cvijet.

— Kao i ti! — reče on.

— Još nešto, ja i ruža?

— Ljepša si još od nje!

— Pomirišite, kako vonja!

Pomirisao je cvijet i pošao za njom.

— Evo ove ivančice valja politi, a krasuljke takodjer! — govorila je ona opet, i već bila na drugom ćošku bašte, crpla vodu iz bačve i gracioznim naporom vukla zaljevač, zalijevala gredice i pomno promatrala, ne treba li zaliti i druge.

— U Petrogradu još ni jorgovan nije procavtio, — reče on.

— Nije moguće? A kod nas je već ocvao, a sad počinje cvasti bagrena. Ali za me je užitak kad procvatu lipe, — kakav miomiris!

— Koliko tu ima ptica! — reče on, prisluškujući veselom cvrkutu na drveću.

— Imamo i slavulja, — eno tamo u gajiću! I moje su ptice tu uhvaćene, — govorila je ona. — Tamo su eno moje gredice: sama ih obradjujem. A tamo dalje — lubenice, dinje, onda cvjetača, artičoke...

— Hajdemo, Marfinjko, k ponoru, da vidimo Volgu.

— Hajdemo, samo ja ne idem blizu, bojim se. Spopada me vrtoglavica. Ne volim to mjesto! Ne smijem biti dugo s vama. Babuška mi naložila da se

pobrinem za objed. Ja sam znate kućanica! Imam ključeve od srebra, od smočnice. Kazat ću da vam pripreme ukuhanih višanja: Vasiljisa je rekla da vi to silno volite.

On joj se smješeći zahvalio.

— A što biste htjeli za objed? — upita ona. — Babuška hoće da vas velebno počasti.

— Ta ja sam objedovao. Moguće za večeru...

— Do večere ima još pola dana: dolazi još užina; čaj ili kiselo mlijeko: ili volite li moguće sira s kajmakom... ili...

— Da, volim sir... — rastreseno odvrati Rajskij.

— Ili kiselo mlijeko?

— Dobro, kiselo mlijeko...

— Ali što više volite? — upita ona i ne čuvši odgovora, okrene se da vidi što ga toliko zanima. A on je uporno gledao, kako je ona, prelazeći preko jarka, pridigla skut haljine i izvezene donje suknje i kako se ispod odjeće javila okrugla, kao izvajana, snažna nevelika noga u bijeloj čarapi, obuvena u lakovanu cipelicu, obrubljenu crvenim safijanom, s kopčom.

— He, Marfinjko, ti voliš da se kicošiš: lakovane cipelice! — reče on.

Mislio je, da će se ona smesti, ovako zatečena, i već se pripravljao, kako će se nasladjivati njezinom zbunjenošću, gledati kako stidljivo, naglo ispušta haljinu iz ruku.

— Te smo kupili nedavno s babuškom na sajmu, — reče ona, pridigavši još malo suknju, kako bi lakše mogao ogledati cipele. — A Vjeročka ima ljubičaste, — dometne. — Ona voli tu boju. Ali što hoćete za objed: još mi nijeste rekli?

Ali on je uopće nije slušao. »Milo dijete«, pomisli, »tebi nije potrebno da hiniš stidljivost!«

— Ne ću da jedem, Marfinjko. Daj ruku, hajdemo na Volgu.

Stisnuo je njezinu ruku k grudima i osjećao, kako mu kuca srce, osjećajući blizinu... čega? bezazlenoga, milog djeteta, dobre sestre, ili... mlade, procvale ljepote? bojao se, hoće li imati snage, da je promatra kao umjetnik, ne će li se, po običaju, podati lakom dojmu?

Pred očima mu bio ideal jednostavne, čiste nature, i u duši mu se stvarao lik nekakvog tihog, obiteljskog romana, i istodobno je osjećao, da roman pomalo zahvaća i njega samoga, da mu je lijepo, toplo, da ga okolišnji život kao privlači...

— Pjevaš li, Marfinjko? — upita on.

— Da,... malo... — odvrati ona smeteno.

— A što?

— Ruske romance; počela sam učiti talijansku glazbu, ali učitelj je otputovao. Pjevam na primjer: Uná voce poco fa, samo za me je to vrlo teško. A je li i vi pjevate?

— Grubim glasom, ali zato uvijek.

— A što?

— Sve.

I on zapjeva jednu ariju iz »Lombarda«, zatim koračnicu iz »Semiramide« i najednom umukne.

Blisko joj zavirivao u oči, stiskao ruku i primjerivao svoj korak k njezinomu.

»Čovjek tu više ništa ne treba za sreću«, mislio je on: »treba samo znat stati u pravi čas, a ne svedjer piljiti u daljinu. Tako bi učinio drugi na mojem mjestu. Tu je sve za tihu sreću — ali... to nije moja sreća!« Uzdahne. »Oči će se priviknuti... mašta sustati, — dojmovi poblijedjeti... iluzije se rasprsnuti, poput mjehura od sapunice, još prije nego što se i probude nervi...«

Ispusti njezinu ruku i zamisli se.

— Što ste ućutali? — upita ona. — »Ništa ne zbori!« — reče zatim u sebi.

— Voliš li čitati... Čitaš li, Marfinjko? — upita on, prenuvši se.

— Da, čitam kad mi bude dosadno.

— A što?

— Što mi padne pod ruku: Tit Nikonić donosi žurnale, zatim čitam pripovijesti. Katkad uzmem od Vjeročke kakvu francusku knjigu. Nedavno sam pročitala »Jelenu« od miss Edgeworth, a zatim »Jane Eyre«... To je vrlo lijepo... Dvije noći nijesam spavala: neprestano sam čitala, nijesam se mogla odijeliti od knjige.

— A šta najviše voliš? Koje knjige?

Ona se na čas zamislila, očito joj bilo teško da se odluči.

— Da, ali vi ćete mi se rugati, kao sinoć radi guščeta... — ona će neodlučno.

— Ne ću, ne ću, Marfinjko: rugati tako miloj lijepoj sestrici! Pa ti si lijepa, zar ne?

— Ali, kakva lijepa? — nebrižno će ona: — debela, bjeloputna! Vjeročka, ona je lijepa, krasotica!

— A što voliš čitati? Poeziju; čitaš li stihove?

— Da, Žukovskoga, nedavno sam pročitala Puškinovoga »Mazepu.«

— Pa je li ti se mili?

Ona zaniječe glavom.

— Zašto ne?

— Žao mi je Marije. Evo u vašoj biblioteci našla sam »Guliverova putovanja« i zadržala ih kod sebe. Sedam puta sam ih pročitala. Malko zaboravim, pa onda iznova čitam. Takodjer »Mačka Murra«, »Serapionovu Braću«, »Čovjeka iz pijeska«: te knjige najviše volim.

— A koje još voliš? Jesi li čitala štogod ozbiljna?

— Ozbiljna? — ponovi ona, i lice joj se najednom malko ozbiljno namrgodi: — Da, imam još nekoliko vaših knjiga, ali nikako ne mogu da ih pročitam...

— Kakve?

— Chateaubrianda — »Les Martyres«... To je za me već vrlo visoko!

— No, a povijest?

— Leontij Ivanović davao mi je Micheleta, »Precis de l'histoire moderne«, zatim rimsku povijest, čini mi se od Gibbona...

— Pa što veliš?

— Nijesam dočitala... suviše je veličanstveno! To je samo za učitelje, da mogu naučati...

— No, a čitaš li romane?

— Da... ali samo onakve, koji se svršavaju sa svadbom.

On prasne u smijeh, a ona s njim.

— To je glupo, zar ne? — ona će.

— Ne, dapače, dražesno. Kod tebe ne može biti ništa glupo.

— Ja uvijek najprije pogledam, — nastavi ona smionije: — pa ako je tužan konac, onda knjige uopće ne čitam. Eto počela sam »Basurmana«, ali mi Vjeročka kazala, da se zlo svrši, i prestala sam čitati.

— Sigurno ne voliš ni Gribojedova »Svako zlo dolazi od razuma!« Tamo se takodjer ne svršava sa svadbom.

Ona strese glavom.

— Sofija Pavlovna je gadna žena, — primijeti ona: — a Čackoga mi je žao: postradao je zato, jer je bio pametniji od svih ostalih!

Sa smiješkom je slušao njezino literarno ćaskanje i sa sve većom nasladom promatrao njezine oči, bijele, tijesne zube, kad se smijala.

— Zajedno ćemo čitati, — reče on: — nemaš još jasne pojmove, ukus ti nije razvijen. Hoćeš li učiti? Naučit ćeš shvaćati, postaviti tačni kritički sud.

— Da, samo izaberite knjige, gdje je veseli svršetak, svadba...

— I da bude djece? — lukavo će on: — da jedno »hrane kašom«, drugom »cijepe ospice«? Da?

— Zbilja ste zločesti! Nikad ne ću više s vama razgovarati... Uvijek sve opazite, ništa da bi vam izbjeglo...

— Dakle ne ćeš poći ni za koga bez babuškine privole?

— Ne ću! — reče ona odlučno, pače malko hvalisavo, kao da je isključeno, da bi mogla počiniti takvo zlo djelo.

— A zašto?

— A ako je kartaš ili pijanica, ili nije kućevan ili je kakav bezbožnik, ono kao Mark Ivanić... odakle da ja to znam? A babuška sve zna...

— Zar je Mark Ivanić bezbožnik?

— Nikad ne ide u crkvu.

— No, a ako ti se takav kartaš ili bezbožnik omili?...

— Svejedno, ne ću poći za nj!

— A ako ga ljubiš?

— Kartaša ili takvoga čovjeka, koji se ruga vjeri, kao što je Mark Ivanić: pa kako bi to bilo moguće? Ne ću s njim nikad prozboriti ni riječi: kako bih se onda u nj zaljubila?

— Dakle, kako će babuška reči, tako će i biti?

— Da, ona zna bolje od mene.

— A kad ćeš sama znat živjeti?

— Kad ću... biti u zrelim godinama, kad ću živjeti u svojoj kući, kad ću imati svoju...

— Djecu? — doreče Rajskij.

— Svoje krave, konje, perad, mnogo ljudi u kući... Da i djecu... — dometne porumenjevši.

— A do tad ima sve da odluči babuška?

— Da. Ona je umna, dobra, ona sve zna. Ona je bolja od svih ljudi ovdje i u cijelom svijetu! — završi oduševljeno.

On ušuti, sjeti se Bjelovodove, razgovora s njom, sličnosti medju ovom i drugom i različitih uzroka te sličnosti i uzroka nesličnosti.

Gledao je pred sobom oba lika: obe bijahu savršene, obe lijepe, — svaka svojom ljepotom, — obe su bacale jasno svijetlo na nekakvu sliku.

Što će iz toga biti — nije znao, a za sad odluči naslikati Marfinjkin portre uljenim bojama.

Prišli su k ponoru. Marfinjka se bojažljivo navirila dolje i drhtnuvši, povukla natrag.

Rajskij se zagledao u Volgu, zaboravio sve i zamro nepomično, zadubivši se u njezin zamišljeni tok, gledajući, kako se široko razlijeva po livadama.

Proljetni vodostaj još nije pao i rijeka je zavladala niskom obalom, a kod strme obale bučno, u krugovima oplakivala podnožje gore. Na različitim mjestima plovili su brodovi, neopazice, kao da se ne miču. Visoko na nebu visjeli su oblaci u redovima.

Marfinjka pristupi k Rajskom, gledajući ravnodušno sliku, na koju se već davno navikla.

— Ovi brodovi voze posudje, — govorila je ona, — a ono plove jedrenjače iz Astrahana. Vidite li, kako su one kućice okružene vodom? Tamo stanuju ladjari. A eno iza ona dva humka vodi put k popadiji. Tamo je sad Vjeročka. Kako je tamo lijepo, na obali! U srpnju ćemo na otok, čaj piti. Tamo je cijeli bezdan cvijeća.

Rajskij je ćutao.

— Tamo ima zeceva, samo ih je sad voda potopila, sirotane! A ja imam kunića, pokazat ću vam ga!

On je dalje ćutao.

— Pod konac ljeta doći će brodovi s lubenicama, — nastavila je ona: — koliko ih tad ima! Mi ih kupujemo samo za ukiseliti, a za stol imamo naše tako krupne, da su katkad i pud teške. Prošle godine bila je jedna od preko puda, babuška je poslala arhijereju.

Rajskij je neprestano gledao.

»Samo ćuti!« šapne Marfinjka za se.

— Hajdemo onamo! — reče najednom, pokazavši na bezdan i uzevši je za ruku.

— Ah, ne, ne; bojim se! — govorila je ona, drhćući i otimajući se.

— I sa mnom se bojiš?

— Bojim!

— Ne ću pustiti da padneš. Zar ne vjeruješ, da ću te čuvati?

— Vjerujem, ali se bojim. Eno, Vjeročka se ne boji! Sama ovuda šeće, pače za sumraka! Tamo je ubojica pokopan, a njoj sve ništa!

— A kad bih ti rekao: »zaklopi oči, daj ruku i idi kuda te vodim«, — bi li mi dala ruku? Bi li zaklopila oči?

— Da... dala bih, i oči bih zaklopila, samo.... jednim okom ipak bih malo gledala...

— Pa daj sad pokušaj — zaklopi oči, daj ruku, vidjet ćeš kako ću te oprezno povesti: ne ćeš ni osjetiti straha. Daj, povjeri mi se, zaklopi oči.

Ona je zaklopila oči, ali tako, da se moglo vidjeti, i tek što ju je uhvatio za ruku i poveo jedan korak, najednom je opazila, da je koraknuo dolje, da sama stoji na rubu ponora, lecnula se i istrgla mu iz ruku.

— Ni za što ne idem, ni za što! — govorila je sa smijehom i cikom, otevši se njegovim rukama. — Hajdemo, vrijeme je kući, babuška čeka! Dakle, što ćemo za objed? — pitala je ona: — volite li makarone? Svježe gljive?

Ništa joj nije odgovarao, samo se nasladjivao njezinom pojavom.

— Kako si divna! Cijela, čista priroda! I kako si joj vjerna, — reče on: — Zbilja uzor za umjetnika! Sama priroda!

I poljubi je u ruku.

— Šta sve tu nijeste nabajali o meni! Ali kuda ćete?

Nije bilo odgovora. Pristupila je k ponoru na dva koraka, plaho se navirila i vidjela, kako se dolje šikara praskutavo dijelila i kako Rajskij kao po krupnim stepenicama skače preko grba i jaruga ponora.

— Kako mu se samo hoće! — reče, sva protrnuvši i podje kući.

IV.

Rajskij je obišao cio grad i iz dubine bezdna opet se popeo na goru, na protivnoj strani od svojega imanja. S vrhunca brežuljka stao se spuštati u predgradje. Sav grad ležao je pred njim kao na dlanu.

S neobičnim čuvstvom, probudjenim starima, gotovo djetinjskim uspomenama, gledao je tu hrpu raznolikih kuća, kućica, kolibica, koje se ili stisle na hrpu ili raštrkale po visinama i jamama, puznule duž ruba ponora, spuštale na samo njegovo dno, kuće s balkonima, markizama i belvederima, s prigradnjama, nagradnjama, s venecijanskim prozorima, ili jedva vidnima pukotinama mjesto prozora, s golubinjacima, kavezima za čvorke, s pustim dvorištima, preraslima travom. Gledao je iskrivljene, beskonačne uličice, kako se vuku medju pleterom, prazne ulice, bez kuća, samo s gromkim natpisima »Moskovska ulica«, »Astrahanska ulica«, »Saratovska ulica«, bazare, gdje su bile navaljene hrpe lika, soljene i sušene ribe, bačve s kolomazom i različite kade; razjapljene kapije krčmi s vonjem gnojišta, koji se daleko širio, koliju, što je drndala ulicama.

Podne je već davno prošlo. Nad gradom je ležala ukočenost mira, zatišje na suhom, kao što to katkad biva na moru, zatišje širokoga, stepnog, seoskog i gradskog ruskog života. To nije grad, nego groblje, kao svi ti gradovi.

Kao da je umro, usnuo, zamislio se. Otvoreni su prozori zijali, kao razvaljena, ali nijema usta; nema daha, ne bije bilo. Ma kud je pobjegao život? Gdje su oči i jezik toga povaljenoga tijela? Sve je šareno, zeleno i sve šuti.

Rajskij je krenuo uličicama i ulicama; nema pače ni vjetra. Po ulicama leži prašina, već treći dan netaknuta, s tragom samo jednih kola; u sjeni plota odmara se jarac, a kokoši, iščeprkavši jame, sjele se u njih, samo neumorni pijetao traži hrane, tvrdokorno razvaljujući hrpu smeća sad jednom, sad drugom nogom.

U svakom dvorištu leže po tri, po četiri raznolika psa, katkad iz dosade navale lavežom na rijetkoga prolaznika, koji ih se zapravo ništa ne tiče.

Tu je prostor i pustoš kao u pustinji. Gdjegdje proviri kroz prozor sjedobrada glava, u crvenoj košulji, pogleda, zijevajući, na obe strane, pljune i opet se povuče.

Kroz drugi prozor s ulice vidiš čovjeka u pokućnoj haljini kako leži na divanu i hrče: kraj njega na stolu novine, naočale i vrč kvasa.

Drugi sjedi cijele sate kraj vratiju, s kapom na glavi i u mirnoj besposlici promatra jarak s koprivama i plot na suprotnoj strani. Davno već drži u ruci džepni rubac — i nikako se ne može odlučiti da se usekne: previše je lijen.

Tamo opet jedan besposličari kraj prozora s lulom u ustima i ma tko prošao mimo, — vječno sjedi, očito zadovoljan, bez želja i dosada.

Na drugom mjestu Rajskij je vidio, isto tako kraj prozora, staru ženu, koja je sav svoj vijek sprovela u svojoj uličici, bez žurbe, bez strasti i uzbudjenja, bez svakidašnjih susreta s beskrajno raznolikom družbom sebi sličnih, i ne poznavajući dosade, koju tako duboko i teško poznaju u velikim gradovima, u središtima rada i zabava.

Rajskij, vrludajući iz ulice u ulicu, vidio je kojegdje obitelji za trpezom, a u jednoj gradjanskoj kući nosili su već samovar.

U praznoj ulici može se čuti na vrstu daleko, kako dvoje-troje razgovaraju. Zvonko se ore glasovi u pustoši i koraci po drvenoj kaldrmi.

Negdje u suši kočijaš siječe drvo, tu pak praščić ruje po smetlištu: u niskom prozoru, gotovo ravnom sa zemljom vijori se šareni zastor na propuhu i zapliće u cvjetnjake s rezedom, maćuhicama i balzaminama.

Tamo sjedi nadvijena nad šivanje bodra, ljepušna, glavica i šije marljivo bez obzira na žegu i drijemež,

koji sve svladava. Jedina ona bdije u kući i moguće prisluškuje, ne će li čuti poznate korake...

Kroz otvorene prozore jedne kuće začuo je Rajskij stotinu zvonkih glasova, koji su ponavljali azbuku, tako da je sasvim bio suvišan natpis nad vratima: »Škola.«

Dalje je naišao na jednu novogradnju, na hrpu balvana, blanjevine, greda i tesare, koji su sjeli u krug oko ogromne drvene zdjele. Veliki hljeb kruha, u kvas namočeni luk i komadić crvenkaste soljene ribe bio im je cijeli ručak.

Seljani su sjedili mirno i šutljivo, po redu spuštali kašiku u zdjelu, žvatali bez žurbe, ne smijući se i ne razgovarajući za ručka, već marljivo, gotovo pobožno vršili težak posao.

Rajskome se prohtjelo da nacrta tu grupu umornih, ozbiljnih, kao u Polinežana žućkasto-smeđih lica, te suhonjave, garave ruke s ukočenim prstima sa snažno uraštenim, kao željeznim noktima, ta usta, koja se široko i odmjereno otvarala, taj glad, koji je proždirao hljeb i kašu.

Da, glad, a ne apetit: kod seljaka nema apetita. Apetit stvara besposlenost, mekušnost i ćutljivost, a glad, — vrijeme i težak posao.

»Ipak, kakva široka slika tišine i sna:« mislio je on, gledajući naokolo: »Kao grob! Široki okvir za roman! Samo što da stavim u taj okvir?«

U mislima je snimao skicu kuća, opažao istaknute fizionomije prolaznika, grupirao lica babuške, okolice.

I sve se to za sad okupljalo oko Marfinjke. Ona je bila središte slike. Lik Bjelovodove dospio je u pozadinu i stajao osamljen.

Polagano, mašinelno kročio je ulicama u mislima, sredjujući svoj novi materijal. Sve je likove gledao jasno pred sobom, sve je promatrao, kao da su živi.

»A što onda ako na tu pospanu, nepomičnu pozadinu dodje slika strasti« snijevao je on: »Kakav bi život

tad najednom jurnuo u taj okvir: Kakve boje... Ali gdje da uzmem boje... i strast takodjer?....

»Strast!« ponovi on vrlo strastno. »Ah, kad bi se na me izlila njezina vatrena žgara, spalila, proždrla umjetnika, kad bih slijepo u nju utonuo i potopio u njoj te svoje paralelne nazore, to bolno, dvojno naziranje! Treba da ne očima, na tudjoj koži, već vlastitim nervima, kostima i moždinom kostiju podnesem vatru strasti, i zatim da je naslikam žući, krvlju, tu gehenu ljudskoga života. Sofijina strast.... Ne, ne!« hladno je razmišljao. Ona je »ponad svijeta i strasti«. »Marfinjkina strast« tu se nasmije.

Oba su lika izblijedila i on je turobno oborio glavu i ravnodušno gledao na strane.

»Da, iz njih će izaći roman«, mislio je on: »roman, moguće istinit, ali mlohav, mekan — kod jedne s aristokratskim, kod druge s malovaroškim potankostima. Tamo široka slika hladnoga drijemeža u mramornim sarkofazima, sa zlatnim na kadifi izvezenim grbovima na lijesovima; ovdje pak — slika toploga ljetnoga sna, na zeleni, sred cvijeća, pod čistim nebom, ali samo sna, neprobudjenog sna?«

Pošao je brže, sjetivši se, da se nakanio prošetati i pogleda naokolo koga bi upitao, gdje stanuje učitelj Leontij Kozlov. A na ulici nema nikoga: ni sjene života. Napokon je odlučio da udje u jednu drvenu kućicu.

U predvorju ga svladao tako vonj, da nije sav smeten znao, koja vrata od triju da prije otvori. Za jednima se začulo micanje, i on unidje u maleno predsoblje.

— Tko je? — sva preneražena upita postara žena, koja je držala u zagrljaju samovar i spremala se očito da ga odnese da se naloži.

— Možete li mi reći, gdje stanuje učitelj Leontij Kozlov? — upita Rajskij.

Ona ga i dalje promatrala sva zaplašena.

— Tko je ? — začuo se glas iz druge sobe i istodobno stale se smucati papuče i pojavio čovjek, svojih pedeset godina, u šarenoj pokućnoj haljini, s modrim rubcem u rukama.

— Pita za nekakvog učitelja! — reče zapanjena žena.

Gospodin u pokućnoj haljini takodjer pogleda začudjeno Rajskoga.

— Kakvoga učitelja? Tu ne stanuje nikakav učitelj.... govorio je on i dalje začudjeno motreći posjetnika.

— Oprostite, ja sam došljak, tek jutros sam ovamo stigao, nikoga ne poznam; slučajno sam zašao u ovu ulicu i htio upitati.....

— Biste li se izvolili potruditi u sobu? — ljubazno ga pozove domaćina da udje.

Rajskij podje za njim u malenu dvoranu, gdje su bili jednostavni, kožom obijeni naslonjači, isto takav divan i stol za kartanje pod zrcalom.

—Izvolite sjesti! — umoli on. — Za kakvoga to učitelja izvoljevate pitati — nastavi on, kad su sjeli.

— Leontija Kozlova.

— Ima tu jedan trgovac Kozlov, ima trgovinu na bazaru.... — zamišljeno je zborio domaćina.

— Ne, Kozlova, učitelja klasične literature, — ponovi Rajskij.

— Literature... ne, ne poznam ga... Morali biste pitati u gimnaziji, tamo na brežuljku.

»To i sam znam«, pomisli Rajskij.

— Oprostite, — reče on; — mislio sam, da ga svatko pozna, jer već dugo boravi u gradu.

— Dopustite... ne podučava li on djecu kod predsjednika? Tamo takav jedan stanuje; tako jedan bodar čovjek...

— Ne, ne, taj nije bodar! — sa smiješkom primijeti Rajskij, odlazeći.

Izašavši na ulicu, namjeri se na nekakvoga prolaznika i upita ga, je li moguće zna gdje stanuje učitelj Kozlov.

Ovaj se malko zamisli, promjeri Rajskoga od pete do glave, zatim se okrene na stranu, usekne nos prstima i reče, pokazavši na drugu stranu:

— To mora da je tamo, na kraju grada, za mostom : tamo stanuje nekakav učitelj.

Na Rajskovu sreću čuo je taj razgovor jedan pisar, koji je baš tamo prolazio.

— Šta tu pripovijedaš: to je vrtljar! — reče on.

— Znam da je vrtljar, ali on je i učitelj, — odvrati prvi: — K njemu šalju gospoda djecu u nauk....

— Gospodin ne treba toga, — odvrati pisar, gledajući Rajskoga: — izvolite za mnom! — dometne i bodro podje naprijed.

Rajskij ga je slijedio iz ulice u ulicu i napokon ga vodić doveo pred onu kuću, odakle se zvonko i složno čula abeceda.

— Evo tu je škola i sam učitelj tamo sjedi! — dometne, pokazavši kroz prozor na učitelja.

— Ali ja toga ne tražim! — nezadovoljno će Rajskij, bijesan sam na se, što nije kod kuće zapitao za adresu Kozlova.

— Da, tamo na brijegu još je gimnazija.... reče pisar.

— No, dobro, hvala vam, poći ću sam! — zahvali Rajskij i unidje u školu, misleći, da će učitelj sigurno znati gdje stanuje Leontij.

Nije se prevario : učitelj, utisnuvši prst u knjigu, izašao je s Rajskim na ulicu i pokazao mu kako treba proći ovom ulicom, zatim na desno, pa na lijevo.

— Tamo ćete naići na jednu baštu, — dometne on: — i tamo stanuje Kozlov.

»Da, daleko smo još od progresa!« mislio je Rajskij, slušajući dječje glasove. koji se orili za njim i prolazeći po četvrti puta jednim te istim ulicama i opet ne susrećući ni žive duše. »Kakva čeljad, kakvi običaji ! Svi, svi baš su zgodni za roman : sve te tanahnosti, sredina, crte — pravo biserje za moj kist !

Kakav je samo Leontij: je li se promijenio, ili je još uvijek isto učeno, ali bezazleno čeljade? I on je pravi nalaz za umjetnika!«

I ušao je u kuću.

V.

Leontij je spadao medju one učenjake, koji su vječno zadubljeni u knjige, i koji ništa ne znaju osim njih, koji živu prošlim ili idealnim životom, životom brojki, hipoteza, teorija i sistema, a ne zamjećuju pravoga života oko sebe.

Taj zanimljivi ljudski soj čini se da izumire ili je već izumro u bijelom svijetu. Izida skinula je koprenu s lica i njezini svećenici stideći se, odbacili su vlasulje, mantije, dugoskute kaputе, obukli frakove, haljetke i izmiješali se s gomilom.

Rijetkogdje možeš danas naći neobrijanih, nepočešljanih učenjaka, nepomična i vječno zamišljena pogleda, s govorom, koji se vrti samo oko nauke, s jednostranim umom, što je ušao, sasvim u nauku; katkad je bilo u tih ljudi i zdravog smisla, ali obično su bili nespretni, stidljivi, bježali su pred ženama, dubokoumni, ali rasijani, djetinjski bezazleni; to su mučenici, vitezovi i žrtve nauke. I pedant nauke postao je danas anakronizam, jer naukom danas već ne možeš nikoga zadiviti.

Leontij još je spadao medju te ljude, i ako ponešto smekšan, uslijed uticaja vremena. Rodio se u istom gradu gdje i Rajskij, uzgajao na istom sveučilištu.

Gledajući na njega, još kao na dijete, čovjek mora neosporno reći, da se i učenjaci, barem ova vrsta, kao i pjesnici — nascuntur. Uvijek je bio razbarušene kose, zabludjelih očiju, vječno je kopao po knjigama ili bilježnicama, kao da nije imao djetinjstva, kao da nije poznavao igre i nestašluka.

I drugovi mu se vječno rugali. Jedan ga mazne čadjom po obrazu, a Leontij ništa ni ne opazi, već cio dan vrluda naokolo s tom mrljom, na zabavu

svima, a još ga na koncu nadzornik izgrdi, gdje se zaprljao.

Ako ga tkogod pljusne ili povuče za kosu, uštine — on se samo namrgodi, ali mjesto da skoči, poleti i dostigne napadača, on se mile-lale okrene, pogleda rasijano na sve strane, a krivac je već davno pobjegao, dok on češe bolno mjesto, opet se zamisli, dok ga novi bubotak ili zvono za objed ne prenu iz razmatranja.

Ako mu pred nosom pojedu zajutrak ili objed, on ne poduzima nikakove istrage, već samo ozbiljnije stisne knjigu, da zamori tek, ili zaspe, izmoren gladju.

Da si kako pribavi objed lukavštinom ili pak jednostavno da zamoli — to je još manje umio nego da progoni napadača. Ali zato kad sam dodje do jela, pojede ne pitajući je li njegovo ili tudje.

Ali koliko god mu se drugovi rugali njegovoj zamišljenosti i rasijanosti, njegovo toplo srce, krotkost, dobrodušnost, jednostavnost, postojanost čistoga i uzvišenog značaja — sve mu je to pribavilo kod mladjarije simpatije, koje ništa nije moglo narušiti. On je imao razloga da bude koječim nezadovoljan, — ali s njim nitko i nikada.

Prešavši vrijeme jogunluka drugovi ga shvatili i okružili počitanjem, jer osim karaktera, bio je takodjer autoritet i znanjem. Naličio je na njemačkoga učenjaka, poznavao klasične i žive jezike, premda nije nijednim umio govoriti, poznavao sve literature, bio strastan bibliofil.

Njegovo faktično znanje bilo je opširno, nije bila nikakva »mrtva močvara«, u glavi mu nije bilo kao kod nekih djaka groblje, gdje se slaže znanje za znanjem, kao što se podiže spomenik za spomenikom i svi zarastu travom i ćutanjem.

Naprotiv, kod Leontija je u znanju kucao poseban život, makar i prošli, ali živi život. On je otvorenim očima gledao u prošlost. Umio je čitati medju ret-

cima. Pokraj klasične kupe gledao je i cijelu gozbu, na kojoj su iz nje pili, kraj starog novca i džep u kojem je ležao.

Često je s Rajskim zalazio u taj život. Rajskij kao diletant, da udovolji momentanom porivu mašte, Kozlov pak cijelim svojim bićem; i Rajskij je tad u njemu gledao isto ono lice, koje je vidio kod Vasjukova, kad je svirao, i slušao živo, oduševljeno pripovijedanje o drevnom životu, ili ga naprotiv sam zanosio svojom maštom — i oni su zavoljeli jedan u drugomu taj živi nerv, kojim je svaki od njih bio na svoj način vezan sa znanošću.

Leontij se znao strastno zadubiti u grčku i rimsku gramatiku, bivao katkad suhoparan, činio se pedantnim, i to ne iz taštine, već zato, jer mu je bila mila, bila mu odjećom, koja je prekrivala stari život, njemu tako drag, koji je tako zanosno proučavao život, koji je udario početak sadašnjem i budućem životu.

Ljubio je, taj praistočnik našega znanja, našega razvitka, ali ljubio je suviše vruće, sav joj se predao, i tako mu izmakao i sakrio se savremeni život. Tu je bio kao medju tudjima, stran, smiješan, nespretan.

Leontij bio je klasičar i bezuvjetno poštivao sve, što je proizlazilo iz klasičnih uzora ili što je na njih sličilo. Počitavao je Corneilla, pače gojio stanovitu slabost za Racinea, premda je često znao podrugljivo kazivati, da su uzeli toge i tunike za svoje markize, kao na maskeradi: ali ipak su u njima zvučala drevna imena dragih mu junaka i mjesta.

U novim literaturama, tamo, gdje nije bilo starinskih forma, priznavao je samo uzvišenu poeziju, a sve ostalo smatrao trivijalnim, svakidašnjim; volio je Dantea, Miltona, pokušao pročitati Klopstocka, ali nije uspio. Shakespeareu se divio, ali nije ga volio; volio je Goethea, ali ne Goethea-romantičara, već klasika, uživao u Rimskim Elegijama i Putovanju po Italiji više nego u Faustu; na Wilhelm Meistera uopće se nije obazirao, ali znao je gotovo napamet Prometeja i Tassa.

Divio se Rafaelovim slikama, ali autoriteta flamandske škole uopće nije priznavao, premda se nehotice smješkao, gledajući Teniersa.

Bio je tako siromašan kao crkveni miš. Kao djak stanovao je u nekakvoj komorici, drvarnici, izmedju peći i drva, radio kod svijetla običnog žiška, i da nije bilo pomoći drugova, ne bi znao gdje da uzme knjige, a katkad ni rublja ni odjeću.

Darova nije primao, jer ih nije imao čime uzvratiti. Ali drugovi mu nalazili instrukcije, dali mu izradjivati radnje i davali mu zato rublja, odjeće, rijetkokada novaca, a ponajčešće knjige, kojih se kod njega nakupilo više nego drva.

Sva mladost oko njega kipjela je životom, gradeći divne planove budućnosti: jedini on nije sanjario, nije se zamišljao ni kao vojskovodja, ni kao književnik, već jedino rekao: »Bit ću učitelj u provinciji«, smatrajući tu skromnu službu svojim pozivom.

Drugovi, medju ostalima i Rajskij, kušali su da razbukte njegovo samoljublje, govorili mu o stvaralačkoj, produktivnoj djelatnosti i o profesorskoj katedri. To je naravno bilo maršalsko žezlo, kruna njegovih želja. Ali on bi mjesto odgovora na te sanje duboko uzdahnuo.

— Da, lijepo je to! — govorio je on, zamislivši se u zvanje profesora: — Djelovati na cijela pokoljenja živom riječi, davati sve što sam znaš i ljubiš! Koliko bi bilo rada, sredstava i za samog sebe: knjižnice, živi razgovori s drugovima, a onda bih mogao poći i u inozemstvo, u Njemačku, u Cambridge... u Edinburgh, — dodao bi oduševljavajući se: — upoznat se tamo, a kasnije dopisivati... Ali ne, gdje sam ja od toga! — dometnuo bi, prenuvši se: — profesor ima druge dužnosti i mora na vijećanje, na ispite... Mora držati govore kod svečanih zgoda... Ja bih se smeo, gdje je to za me! Ne, bit ću učitelj u provinciji! — zaključio bi odlučno i zabo nos u knjigu ili skripte.

Svi se manje ili više prevarili u svojim snovima. Onaj, koji je htio vojevati, istrebljavati ljudski rod, tek što bi se vratio na imanje, zasjeo se, oženio i izrodio hrpu djece, baveći se debatama u sirotinjskom vijeću, kartama i gozbama.

Drugi je snivao, kako će se popeti na visoko mjesto u službi, gdje će moći slobodno djelovati na širokom polju, na koncu dobio jednu čast u klubu, kojemu je onda posvetio sve svoje nastojanje.

Eto i Rajskij je sanjario, kako će postati umjetnikom, i uvijek »nosi još vatru u grudima«, stvara same početke, odlomke, motive, skice i široke osnove, a ime mu je još uvijek nepoznato, djela mu još nijesu ugledala svijetla.

Samo je Leontij postigao svoj cilj i pošao kao učitelj u provinciju.

Došlo je vrijeme rastanku, drugovi su postepeno odlazili jedan za drugim. Leontij se nemirno ogledao, opažao prazninu i tugovao, ne znajući, već po svojoj nepraktičnosti, što da radi, kuda da se djene.

— I ti! — tužno bi zborio, kad bi se tko došao oprostiti.

Rijetko koji da nije zaplakao, rastajući se s njim i sam se gušio u suzama, zaboravivši na bubotke, štipanja, na progutane poruge i objede i večere, propale zbog njihovih vragolija.

Napokon je morao da se i za se pobrine. Ali kako? Rajskij je digao na noge sve, profesori se zauzeli za nj, pisali u Petrograd i izradili mu željeno mjesto u željenom gradu.

Tamo, kod kuće, Rajskij mu je pomoću babuške i nekih znanaca našao stan i tek što se nekako uredile te vanjske prilike, Leontij se prihvatio posla, zanosom, strpljivošću vola i magarca zajedno, i vratio se opet u svoj, ili bolje reči tudji, prošli život.

Tatjana Markovna nije posvećivala dovoljno pažnje bogatoj knjižnici, koju je naslijedio Rajskij i knjige su mirno počivale u prahu i medju paučinama u staroj kući. Marfinjka bi rijetkokad vadila tu kojekakve knjige, bez svakog izbora: kao na pr. Swifta, Pavla i Virginiju, ili Chateaubrianda, zatim Racinea, zatim koji roman Mme Genlis i čuvala knjige istom pažnjom kao i svoje cvijeće i perad.

S ostalim knjigama u staroj kući neko se vrijeme bavila Vjera t. j. uzimala što je zanimalo, čitala ili ne čitala i opet stavljala na mjesto. Ali ipak knjiga se doticala živa ruka i one se nekako sačuvale, premda su nekoje, starije i zamaštene, nagrizli miševi. Vjera je o tom pisala preko babuške Rajskome, a ovaj poručio, neka se knjige dadu na čuvanje Leontiju.

Leontij je samo obamro ugledavši tri tisuće svezaka — i stare, zaprašene, plijesni zaprljane knjige dobile su nov život, svijetlo i upotrebu, dok, kako se vidi iz pisma Leontijeva, nekakav Mark nije malne dovršio rabotu miševa.

VI.

Leontij bio je oženjen. Ekonom nekakvog državnog zavoda u Moskvi držao je takodjer i blagovaonicu za djake, dajući za rubalj tri, a za podrug rublja četiri jela. Djaci su u hrpama onamo zalazili.

Ali privlačili ih onamo ne samo šči, kaša, makaroni, kolači itd. iz erarskoga kupusa, krupice i brašna, nego takodjer i kći ekonoma, koja je upravljala i ocem i studentima.

U ono doba, dok su Rajskij i Leontij bili djaci, bila je još vrlo mlada, ali bez obzira na svojih šesnaest ili sedamnaest ljeta, bila je vanredno živahna, bodra, brzooka djevojka.

Imala je divan nos i dražesna usta s ljepušnim podbratkom. Naročito joj bio pravilan profil sa svojom strogom i lijepom linijom. Kosa joj bila ridja, nešto tamnija na zatiljku, ali prema gore sve svijetlija i gornji dio na tjemenu bio je zlatno-crvene boje. Uslijed toga na glavi, čelu, djelomice i na obrvama, takodjer malo ridjima, kao da je vječno gorila zraka sunca.

Oko nosa i na obrazima rojile se sunčane pjege, koje su ostajale pače i zimi. Ispod njih je probijao jarki plamen rumenila. Ali pjege su malko gasile taj oganj i davale licu sjenu, bez koje bi se činilo nekako prejako obasjanim i otvorenim.

Svi se djaci po redu zaljubljivali u nju, katkad i nekoliko njih najednom. Ona je sve vodila za nos i pričala jednome o ljubavi drugoga i rugala se prvome, a zatim s prvim drugome. Nekoji se zbog nje posvadjali.

Netko se domislio i darovao joj pariške cipelice i naušnice, i ona postala prema njemu ljubaznija: šaputala je s njim, bježala u baštu, pozivala ga na večer k sebi na čaj.

Drugi su za to saznali i pošli istim primjerom: jedan darovao tkaninu za haljinu, sve u ime zahvalnosti za hranu, drugi joj pribavio ložu, treći nosio šećerleme, i Ulinjka je najednom postala jednako ljubazna sa svima.

Tu su se otkrile njezine sposobnosti. Ako jedan postane ljubomoran na drugoga, ona se počne smijati tome, kao nečem nemogućem; istodobno znala se graditi strogom, ružila one, koji zavadjaju, a onda odbacuju neiskusne djevojke.

Grdila je i rugala se svojim drugaricama i znanicama, kad bi se zanijele, živo i s užitkom znala pripovijedati, kako su jutros zatekli Lizu u vrtu u razgovoru s nekim činovničićem i da k onoj i onoj gospodji (uvijek je spomenula ime, prezime i ime očevo), vječno zalazi jedan gospodin u karucama i da odlazi od nje u dva sata po ponoći.

Ljubavnike si je učila, što i kako da govore, kad ih upitaju za nju, kad i gdje su bili jučer, kuda su hodali, što su šaputali, zašto su pošli u tamnu aleju ili u sjenicu itd.

Leontij naravno nije ni mislio da zalazi k njoj: hranio se tamo gdje je i stanovao i to naravno vrlo oskudno, sam šči i kašu, a takve raskoši, da objeduje za rubalj i četvrt ili čak za podrug rublja, da jede

nekakve makarone ili svinjska rebarca, — na to nije smio ni pomisliti. A nije ni imao da se u što odjene: imao je jednu djačku bluzu i dvoje hlača i od tih jedne ljetne — i to mu je bila cijela garderoba.

Rajskij ga tri puta poveo onamo. Leontij nije svraćao pažnje na Uljanu Andrejevnu i požudno jeo, glasno mljaskajući i misleći na drugo, a zatom plaho odlazio kući, ne progovorivši ni riječi ni s kim, osim sa svojim susjedom, t. j. Rajskim.

Nije ni bio lijep: suhonjav, zamišljen, nepravilnih crta, ni rumenila ni bljedoće u licu: bilo je nekako bezbojno.

Samo kad se udubi u dugačke razgovore s Rajskim ili sluša predavanje o klasičnom i tudjem životu, čita kojega klasika — samo tad mu se javljao život u očima, i oči mu tad postajale umne, živahne.

Ali gdje bi Ulinjka zamijetila takvu ljepotu? Ona je samo opazila da nema na bluzi puceta, da su mu hlače poderane, a čizme šuplje. Još joj se činilo neobičnim, da je nije nijednom bolje pogledao, već je pogledao isto onako kao i zid ili stolnjak.

To joj se nije još nikad desilo ni s kim, od svih koji su zalazili k njoj. Pače i ravnodušni mladi ljudi najprije bi dolazeći amo, pogledali nju.

A taj nije pogledao ni nju, ni kuharicu Ustinju, kad nosi jelo i mijenja tanjure.

A Ustinja je takodjer bila u neku ruku zanimiva ličnost. Ona je vječni predmet pažnje i šala gostiju. Bila je to neskladna baba, s takvim licem, koje kao da se nekoč nečemu silno začudilo, i tako sav svoj vijek ostalo začudjeno. Ali Leontij je nije ni opazio.

I sama Ulinjka ne jedanput narugala se njegovom obličju i rastrešenosti, ali drugovi, naročito Rajskij, napripovijedali joj toliko lijepa o njemu, da se ograničila samo na podrugljivo motrenje, a kad više nije mogla da se suzdrži, odlazila bi u drugu sobu, da tamo prasne u smijeh.

— Kako je smiješan taj vaš Kozlov! — govorila je ona.

— On je duša od čovjeka! — hvalio ga tkogod.

— A pametan, koliko znanje: grčki zna bolje od njega samo profesor i moguće protopop u sabornoj crkvi! — govorio je drugi. — Postat će još sigurno jednom pristav.

— I kako uzvišen karakter! — dodao bi sa zanosom treći

Jednom, — bilo je to peti ili šesti puta, kad je došao s Rajskim na objed, — u svojoj rasijanosti nije ni zamijetio, da je objed svršen; svi su već otišli, a on je još uvijek zamišljen žvatao nekakvo slatko jelo iz riže.

Nije ni opazio, da je Uljana Andrejevna donijela drugu, punu zdjelu s istom rižom. On je dalje mašinelno grabio žlicom rižu i stavljao u usta.

Sasvim tiho izmijenila je i treću, donijevši još riže, a sama iza vratiju druge sobe promatrala kako jede i grizla rupčić, da ne prasne u glasan smijeh. Neprestano je jeo.

»Dobričina!« mislila je ona: »Ne tuče pse! Ali kakva je to dobrota, ako ne može ništa darovati! Pametan je, to je istina«, proučavala ga dalje: »jede već treći tanjur riže i ništa ne opaža! Ne vidi, da mu se svi naokolo smiju! Uzvišen karakter!...«

Zamislila se nad tim epitetonom, počesala si prstom tjeme, rastreseno pogledala nokte i zijevnula.

»Čini se, da nema ni košulje na sebi, bar se ne vidi! No, to je lijepa uzvišenost! zaključila je ona.

On je neprestano jeo.

»Kako ždere: ni da bi pogledao!« mislila je i ne izdržavši, prasnula u smijeh.

Čuvši smijeh, on se prenuo, smeo i stao tražiti kapu.

— Kuda se žurite, pojedite do kraja, — kazala je ona: — Hoćete još?

— Ne... ne... idem kući... — govorio je on stidljivo, ne gledajući je, i motao se iz kuta u kut, tražeći kapu.

A Ulinjka je davno uzela s prozora i stavila sebi na glavu.

— Gdje bi bila! Sigurno je odnio koji vaš drug, — kazala je ona.

— Nemoguće... — govorio je Leontij, bacajući amo tamo smetene poglede: — onda bi ostavio svoju, a tu nema nikakve...

»Svakamo gleda, samo ne na me, — medvjed« — mislila je ona.

— Nemate li moguće kakvu kapu? — upita on: — ne stanujem daleko odavle, nekako ću doći do kuće!

— Pa kuda ćete? Još je rano: hajdemo u baštu! Moguće ćemo naći kapu, — zvala je ona... — Moguće ju je tkogod odnio onamo, u sjenicu?

Mašinelno je pošao za njom i kad su prošli svojih deset koračaja po puteljku, slučajno je na nju pogledao i opazio svoju kapu. Osim kape opet nije ništa drugo zamijetio.

— Ah! — obradovao se: — to ste vi...

Tek tad je pogledao na nju, zatim na kapu, opet na nju, i najednom se ustavio, zadivljena lica, kao u Ustinje, pače je malko otvorio usta i usredotočio na njoj zaplašene oči, kao da ju je prviput ugledao. Ona prasne u smijeh.

»Napokon je opazio!« pomisli i stavi mu kapu na glavu.

— Što ste stali? Hajte sa mnom, — kazala je ona.

— Moram ići! — odvrati on, ne mičući se s mjesta.

— Kud vam se žuri? Dospjet ćete, — ne puštam vas.

Brzo mu opet skinula kapu s glave; on se mašinelno obim rukama uhvatio za glavu, kao da se htio osvjedočiti, da kape opet nema i lijeno pošao za njom, katkad zirnuvši na nju plaho i začudjeno.

— Zašto ne dolazite k nama na objed? Dodjite sutra, — kazala je ona.

— Skupo je! — odvrati on.

— Skupo! Zar ste... tako siromašan? — radoznalo će ona.

— Da, vrlo sam... — odvrati on, potuljivši se.

Kao da se zastidio svoje sirotinje, zatim se najednom zastidio te sitne crte, koja mu se najednom odnekale zabunom prikrala u karakter.

— Vrlo sam siromašan, — kazao je on: — zar vam nije pripovijedao Rajskij, da nemam katkad čime da platim stan! Eto vidite!

Pokazao je ponošeni, mjestimice zamašteni rukav svoje djačke bluze.

Ona je ravnodušno pogledala iznošeni rukav, kao stvar, koja se je ne tiče, zatim cijeli njegov prilično suhonjavi lik, suhe ruke, izbočeno čelo i bezbojne obraze. Tek sad je Leontij opazio taj smijeh, duboko zapretan u crte njezinoga lica.

— Vi me ismjehivate? — upita začudjeno.

Tako mu se činilo neprirodnim, da se netko može smijati siromaštvu.

— Nije mi ni na kraj pameti, — ravnodušno će ona: — Pa što je tu neobična — ponošena bluza? Takvih se nagledam svaki dan!

On je nepovjerljivo pogledao; doista mu se nije smijala i nije se ni htjela smijati, samo joj se smijalo lice.

— Evo, nemate puceta. Stanite, ne odlazite, pričekajte me tu! — primijeti ona, naglo poleti kući i za dva časa vrati se s koncem, iglom, naprsnjakom i pucetom.

— Stojte mirno, ne mičite se! — kazala je, uzela u jednu ruku rub njegovoga kaputa, pritisla puce, a drugom rukom stala brzo micati gore dolje iglu mimo Leontijeva nosa.

Obraz joj bio tik njegova obraza i morao je suspreći dah, da ne diše na nju. Umorio se od toga napornog položaja, pače ga malko i probio znoj. Nije spuštao oka s nje.

»Ta ima čisti rimski profil!« mislio je zadivljeno.

Za dva časa je svršila, zatim se snažno priljubila obrazom na njegove grudi, blizu srca i odgrizla konac. Leontij je onijemio na mjestu i stajao smeten, gledajući je raskolačenih očiju.

To mačje, vitko gibanje, ruka, koja ga malne dirnula po nosu, napokon obraz, koji mu se prižmeo uz grudi, zavrtjeli mu glavom.

Kao da je bio pijan. Od nje je strujao topli i nježni vonj nekakvoga cvijeća.

»Što je to, što je to?... Ona je, čini se, dobra«, izveo je zaključak: »Kad bi mi se samo rugala, ne bi mi prišila puce. I gdje ga je uzela. Sigurno ga jedan od naših izgubio!«

— Što stojite? Recite merci, i poljubite ručicu! Ah kakav je! — reče zapovjednički i snažno stisne svoju ruku k njegovim usnama, još uvijek s istom gipkošću, s kojom je šivala puce, tako da mu je cjelov pao u zrak, kad je već odmakla ruku.

Leontij je još jednom pogledao, a onda više nikad zaboravio. U njemu je najednom planula silna, jednolična i duboka strast.

— Dodjite sutra na objed, — reče ona.

— Skupo je! — odvrati on bezazleno. Ali uzajmio je od Rajskoga nešto novca i došao. Zatim je opet došao.

To su opazili drugovi i Rajskij ga stao pozivati češće. Leontij je shvatio da mu se rugaju i htio najednom učiniti svemu konac, prestat zalaziti. Postao je tvrdoglav.

— Hajdemo! — zvao ga Rajskij.

— Ne, Borisu, ne idem, — branio se on: — što ću tamo; svi ste vi ljubazni, lijepi, umijete razgovarati, a ja! Što sam ja njoj? Ta samo mi se ruga!

— Ali moguće će se prestat rugati... — neodlučno je govorio Rajskij: — kad te bolje upozna...

— Ne će, ne će! — govorio je Leontij s turobnim smiješkom, promatrajući se od pete do glave.

Ali ipak je pošao i zalazio često. Ona nije šetala s njim po po tamnoj aleji, nije se skrivala u sjenicu, on nije bio razgovorljiv, nije joj nosio darova, ali nije bio ni ljubomoran, nije joj pravio scena, ništa, što su joj činili drugi, s jednostavnog razloga, jer nije ništa opažao, ništa vidio, što se zbiva naokolo, ni u šta sumnjao kao drugi.

Vidio je samo njezin čisti rimski profil, kad je stajala ili sjedila pred njim, osjećao vatru i vonj nekakvoga cvijeća, što su strujali od nje, i često se hvatao puceta, koje mu je prišila.

Slušao je, što mu govorila, nije slušao što je govorila drugima, vjerovao samo onome, što je vidio i čuo od nje.

Nije joj bilo potrebno da se pred njim pretvara, laže, hini. Pred njim je bila jednostavna, iskrena, kao onda, kad je bila sama sa sobom.

On je primao pod gotov groš svaki njezin pogled, svaku riječ, šutio, mnogo jeo, slušao i katkad je pogledao neobičnim, kao zaprepaštenim pogledom i šuteći slijedio njezine gipke kretnje, nestašnu besjedu, zvonki smijeh, kao da čita novu, još nepoznatu mu knjigu, njezino nijemo, vječno nasmijano lice.

— Šta vidiš u njoj? — pitali ga drugovi.

Na takvo pitanje on bi se smeo, odlazio, sam ne znajući što se s njim zbiva. Kad se rastajali, svaki je ponešto dobio: koji prsten, koji izvezenu mošnju, ne govoreći ni o onim znakovima nježnosti, koji ne ostavljaju traga za sobom. Nekoji se čudili, drugi, čuvstveniji udarili u jecanje, a većina njih smijala samom sebi i drugima.

Samo Leontij gledao je dalje ozbiljno, zamišljeno i najednom izjavio, da će se s njom oženiti, ako ona pristane, čim samo dobije mjesto i čim se uredi. Tome su se njegovi drugovi mnogo smijali, a ona takodjer.

Prozvala ga ženikom i sa smijehom mu obećala, da će mu pisati, kad dodje vrijeme da se vjenčaju. On to nije uzeo za šalu. Tako se i rastali.

Nitko ne zna što se kasnije desilo s njom. Zna se samo, da joj je otac umro, da je ona nekamo otputovala iz Moskve i vratila se bolesna, propala, da je stanovala kod siromašne tetke, a kad se popravila, pisala Leontiju, pitajući ga, da li se sjeća nje i svojih starih namjera.

On joj odgovorio jestno i pet godina, otkako je svršio sveučilište, pošao je u Moskvu i vratio se odanle oženjen s njom.

Ljubio je svoju ženu, kao što se ljubi zrak i toplinu. Šta više, zadubljen u promatranje života starih Grka i Rimljana, u njihovu misao i umjetnost, počeo je u njoj gledati i ljubiti nekakav odsjev i kolorit starine, antikne forme.

Prodje ona tako mimo njega, sjedne mu sa švelom nasuprot, a on sve nehotice za knjigom sav se zaprepasti od zrake nekakvoga svijetla, koje igra na njezinom profilu, na ridjim sljepoočnicama ili na bijelom čelu.

Bio je poražen linijom njezinoga zatiljka i vrata. Njezina glava činila mu se sličnom glavama rimskih žena na klasičnim barelijefima, na kamejama; sa strogim čistim profilom, s isto takvom kamenom kosom, mirnim pogledom i suzdržljivim smijehom, koji se stinuo u crtama njezinoga lica.

VII.

Leontij nije prepoznao Rajskoga, kad se ovaj iznebuha pojavio u njegovom kabinetu.

— Dopustite, s kim imam čast... — već je započeo.

Ali tek što je Boris Pavlović progovorio, i već mu je pao oko vrata.

— Ženo! Ulinjko! Dodjider, vidi, tko je došao! — viknuo je u bašticu ženi.

I ona je dohrlila i poljubila Rajskoga.

— Kako ste se omužili i... poljepšali! — reče ona i oči joj planu veseljem.

Brzim pogledom promotrila je lice, odjeću Rajskoga i zatim mu lukavo i smiono pogledala ravno u oči.

— Svima ćete ovdje zavrtjeti glavom, meni prvoj... Sjećate li se još?... — započne ona i očima doreče spominjanja.

Rajskij se malo smeo i pogledavao na Leontija, što će on na to. Ali Leontij ni da bi probijelio. Zatim je, ne tajeći svoga začudjenja, pogledao nju i začudjenje mu još poraslo, kad je vidio, da su je godine tako poštedile: s trideset i nekoliko godina bila je, ne doduše kao nekadašnja djevojčica, ali tek procvala, fizički divna žena, koja se tek razvija.

Nešta smiona i drska virilo je iz njezinih kretnja, očiju, cijeloga lika. Oči joj kao i nekad, sipaju iskre, isto jarko rumenilo, sunčane pjege, isti veseli, bezbrižni pogled, isti djevojački nestašluk.

— Kako ste... sačuvani, — kazao je on, — još uvijek ista...

— Moja ridja Kleopatra! — primijeti Leontij. — Pa šta će: djece nema, malo briga...

— Nijeste me zaboravili: sjećate li se? — upita ona.

— Kako da se ne sjeća! — odgovarao je na mjesto njega Leontij. — Pa ako je tebe zaboravio, nije kašu zaboravio... Ali Ulinjka ima pravo: omužio si se, da te čovjek ne može prepoznati: brkovi, brada! No, a kako babuška? No, vjerujem, da se obradovala! Uostalom ne manje od mene. Ali raduj se, Uljo: što si se u nj zagledala i ni riječi da bi kazala?

— Pa što da kažem?

— Reci — salve, amico...

— Ti pak vječno svoje; ja i bez tebe znam, kako valja pozdraviti, ne uči me!

— Ne zna što da kaže najboljem prijatelju svojega muža! Sjećaš li se, da me je on upoznao s tobom; s njim sam znao prosjediti cijele noći, čitajući...

— Da, da tebe nije bilo, — prekine ga Rajskij: —rimski pjesnici i povjesničari bili bi za me isto što i kineski. Od našega Ivana Ivanovića nijesmo mnogo naučili...

— A u školi, — nastavio je Kozlov, ne slušajući ga: — branio si me od batina, i sam si me povukao za kosu... u svemu samo dva puta...

— Zar je i to bilo? — upita žena. — Nije moguće da ste ga tukli?

— Sigurno u šali...

— Ah ne, Borisu, bolilo je! — reče Leontij: — drugačije se ne bih sjećao, a sjećam se dapače i zašto. Jedanput sam nehotice na naledju tvoje risarije napisao nekakve bilješke — bilo je za te, ali ti si se razbijesnio! A drugi puta... nešto sam ti u zabuni pojeo...

— Zar kašu od riže? — upita žena.

— Eto, s tom rižinom kašom ne da mi živjeti, — primijeti Leontij. — Tvrdi, da sam neopazice pojeo tri tanjura i da sam se samo radi kaše zaljubio u nju. Ta zar sam doista takva nakaza ili što?

— Ne, ne, ti si moj, pametni, dobri, čista značaja, — reče ona sa svojim prigušenim smijehom na licu i potrepta muža po čelu, zatim mu popravi okovratnik, ispravi ogrlicu košulje i opet pogleda lukavo Rajskoga.

On je po pogledima, koje mu dobacivala, vidio, da se u njoj smiješe stare uspomene, i da ih ona ne čuva samo u pameti, već da mu ih i očima predaje. Ali pričinio se kao da nije opazio toga, što se u njoj zbiva.

Promatrao je šuteći i u glavi mu se započela nova slika i dva nova karaktera, njezin i Leontijev.

»Uvijek je ista: uvijek vjerna samoj sebi«, razmišljao je on. »A je li Leontij to zna, je li vidi? Ne, čini se, da kao i prije zna napamet tudj život i ne vidi svojega. Kako oni žive zajedno... Vidjet ću, pogledat ću...«

— Zbilja, kad smo već kod kaše: ti ćeš naravno s nama objedovati? — upita Leontij.

— Kako samo možeš! — istupi žena. — Zvati goste za takvu trpezu, kao što je naša! Ta nijeste više djaci: Boris Pavlović se u Petrogradu razmazio, mislim...

— Što jedeš ?— upita Leontij.

— Sve, — odvrati Rajskij.

— Ako je tako, onda ćeš biti sit. Tako se eto radujem. Doista Borisu... ne mogu ni da ti kažem!...

Stao je spremati sa stola papire i knjige.

— Babuška će me čekati... — oklijevao je Rajskij.

— Ah ta vaša babuška! — zlovoljno primijeti Uljana Andrejevna.

— Šta je?

— Ne volim je!

— Pa zašto?

— Silno voli zapovijedati... i takodjer suditi...

— Da, istina, ona je despotkinja... To joj je navika od saobraćaja s kmetovima. Stari običaji!

— Kad bi se nju slušalo, — nastavila je Uljana Andrejevna: — svi bi morali sjediti na svojemu mjestu, ne mičući glave, ne gledajući ni desno ni lijevo, ne izmijenivši riječi ni s kim; umije da druge osuđuje! A sama je nerazdruživa s Titom Nikonićem: taj tamo i danjuje i noćuje...

Rajskij se nasmije.

— Ali što to govorite, ona je prava svetica! — reče on.

— No, lijepa svetica: to nije pravo, ono nije pravo. Samo njezine unuke, to je smilje i kovilje! A tko zna, kakve će još biti? Marfinjka se bavi samo sa cvijećem i kanarinkama, a druga sjedi, kao kućni duh, u kutu i ne možeš od nje čuti ni riječi. Što će od nje biti — viđjet ćemo!

— Govorite o Vjeročki? Nijesam je još ni vidio, ona je za Volgom, u gostima...

— A tko zna, što radi tamo za Volgom?

— Ne, babušku ljubim kao majku, — reče Rajskij: — mnogo čega sam se u životu odrekao, ali ona ostaje za me autoritet. Pametna je, poštena, pravedna, moguće malo neobična, — ali u njoj ima toliko snage. Nije prosječna žena. Vidim u njoj nešta...

— Dakle, vi ćete joj povjerovati, ako ona...

Uljana Andrejevna povela je Rajskoga k prozoru, dok je njezin muž sakupljao i spremao u pretince po stolu razbacane papire i stavljao knjige na police.

— Dakle, vi ćete joj povjerovati, ako vam ona reče...

— Sve, — reče Rajskij.

— Nemojte vjerovati, nije istina, — govorila je ona: — znam već, ona će vam stat bajati priče.. o m-r Charlesu...

— Tko je taj m-r Charles?

— To je Francuz, učitelj, drug mojega muža: oni tamo sjede, čitaju zajedno do duboke noći... Šta sam ja tu kriva? A po gradu, Bog zna šta govore... da ja... da mi...

Rajskij je šutio.

— Ne vjerujte, — to su gluposti, nije ništa...

Govoreći to, gledala je Rajskoga nekim čarolijskim, lažljivim pogledom.

— Što me se to tiče? — reče Rajskij, odmaknuvši se od nje: — Ne ću sve to ni slušati...

— A kad ćete opet doći k nama? — pitala je ona.

— Ne znam, kad se pruži prilika...

— Dodjite češće... vi ste nekoć volili biti sa mnom...

— Pa zar se još sjećate prošlih gluposti! — reče Rajskij, odmičući od nje: — ta bili smo skoro djeca...

— Da, lijepa djeca! Još nijesam zaboravila, kako ste mi ruku ogrebli...

— Ma što to govorite ! — reče Rajskij, dalje odlazeći od nje.

— Da, da. A tko je do duboke noći držao stražu kraj rešetke ? . . .

— No lijep sam bio glupan, ako je to istina ! Ali ne, to nije moguće !

— Da, a sad ste postali mudrac, a čini mi se i »čist značaj« . . . Vi, nestašniče ! — dometne nježnim, pjevajućim glasom.

— Ali pustimo to ! — mirio je on.

Postalo mu neugodno.

— Da, moje vrijeme prolazi . . . — reče ona uzdahnuvši, i smijeh joj na čas nestane s lica. — Malo mi još ostaje . . . Kako su pak muškarci sretni : oni mogu dugo ljubiti . . .

— Ljubiti ! . . . — reče Rajskij ironički, gotovo više samom sebi.

— Vi se sad više ne biste mogli zaljubiti u me, — zar ne ? — nastavi ona.

— Pustite to : ni u vas, ni u koju drugu ! — reče on : — moje je vrijeme već prošlo : evo, već mi kosa sijedi ! Pa šta će vam ljubav, — imate muža, ja svoj posao . . . Preda mnom je samo jedno : umjetnost i rad. Moj život mora služiti i tome i drugome . . .

Zamislio se i pred očima mu se pojavila Marfinjka, čista, bez ljage, sa svježim dahom mladosti. Vuklo ga kući, k njoj i babuški, ali zadržala ga radost sastanka sa starim prijateljem.

— Šta ste pak tu izmislili : rad ! — zlovoljno će Uljana Andrejevna. — Bogat ste, momak od oka : samo vam treba živjeti, a vi tu trabunjate o radu ! Ma što je to, doskora će svi postati malik Leontiju : taj zabode nos u svoje knjige i neće da zna ni za šta. Pa neka mu ! Ali zašto i vi hoćete tako ? . . . Hajdemo u baštu . . . Sjećate li se naše bašte ? . . .

— Da, da, hajdemo ! — pridje k njima Leontij : — Tamo ćemo i objedovati. Daj, Ulinjko, neka nose što imamo — samo brzo. Hajdemo, Borisu, da se po-

razgovorimo . . . Da . . . — najednom se sjeti : — šta ćeš sa mnom učiniti . . . radi biblioteke ?

— Kakve biblioteke ? Nešta si mi bio tamo pisao. Ali nijesam ništa razumio ! Da je nekakvi Mark poderao . . .

— Ah, Borisu Pavloviću, ne možeš si zamisliti, koliko mi je jada zadao taj Mark : evo gledaj !

On uzme tri knjige i pokaza Rajskome sveske sa istrgnutim stranicama.

— Evo što je počinio iz Voltairea : kako su postali tanki svesci Dictionnaire philosophique . . . Evo još Diderota, pa prijevod Bacona, evo Macchiavellija . . .

— Ali što me se sve to tiče ? — nestrpljivo će Rajskij, odmaknuvši knjige na stranu : — Ti si baš kao i babuška : ona mi vječno dolazi s nekakvim računima, a ti s knjigama ! Zar sam zato ovamo došao, da mi s takvim stvarima dodijavate ?

— Ali molim te, Borisu : ne znam s kakvim je računima ona k tebi dolazila, ali ta ovo je tvoje najbolje blago, ta to su — knjige, knjige . . . Gledajder !

S ponosom mu pokaza redove polica do stropa, oko cijeloga kabineta, sve knjige u sjajnom redu.

— Samo evo na ovoj polici su iskvarene : prokleti Mark ! A ostale su sve cijele ! Gledaj ! Imam sastavljen katalog : pola godine sam sjedio za njim. Vidiš ! . . .

Hvalisavo mu pokazivao debelu, ukoričenu, ispisanu knjigu.

— Sve sam ispisao svojom rukom ! — dometne je, stavivši knjigu pod nos Rajskome.

— Pustite me, velim ti ! — nestrpljivo će Rajskij.

— Evo, izvoli sjesti u naslonjač i čitaj na glas po redu, a ja ću se popeti na ljestvice i pokazivat ću ti knjige. Sve su po broju . . . — govorio je Leontij.

— Što ti pada na um ! Pusti me, hoću da jedem.

— No, dobro, onda ćemo poslije objeda — doista sad ne bismo ni stigli . . .

— Čujder: bi li ti htio imati takvu biblioteku? — upita Rajskij.

— Ja? Takvu biblioteku?

Najednom kao da mu je sunce udarilo u lice: lice mu je samo sijalo, nasmiješio se, kako mu usta bila široka, pače mu i kosa na čelu zatreptala.

— Takvu biblioteku, — reče on; — ta ima tu blizu tri tisuće svezaka: skoro sve! Koliko samo memoara! Ja? — kimao je glavom. — Ta ja bih poludio!

— Reci: voliš li me, — upita Rajskij: — kao i prije?

— Kako ne! Iz nužde si me izvukao, samo si me dva puta povukao za kosu...

— Dakle, onda si uzmi te knjige za vječna vremena i za potomstvo, ali pod jednim uvjetom...

— Ja, da uzmem te knjige?

Leontij je gledao sad Rajskoga, sad knjige, zatim mahnuo rukom i uzdahnuo.

— Ne šali se, Borisu; pred očima mi se krijesi ...Ne, vade retro...Ne iskušavaj me...

— Ne šalim se.

— Uzmi kad ti daju! — živo, dometne žena, koja je čula posljednje riječi.

— Eno, ona ti je uvijek takva! — tužio se Leontij. — Prima darove od trgovaca na praznike, isto i od roditelja učenika... ja ih tjeram van, a ona ih prima s one strane, iz dvorišta. Potkupljivka! Na oko je kao Tarkvinijeva Lukrecija, a voli djakonije, ne kao ova...

Rajskij se nasmiješi, a ona razljuti.

— Idi ti s tvojom Lukrecijom! — prezirno će ona: — s kim me već nije sve uporedjivao? Ja sam za nj i Kleopatra, i nekakva Postumija, i Lavinija, Kornelija, pa još matrona... Radije uzmi knjige, kad ti ih daju! Drugačije će ih Boris Pavlović meni darovati...

— Ne usudi se da ga zamoliš! — vikne Leontij zapovjednim tonom. — A mi, kakvo ćemo mu dati

uzdarje? Zar tebe valjda? — dometne on, nježno je zagrlivši rukom.

— Daj: idem, — uzmite me! — reče ona, kresnuvši Rajskome u oči pogledom, kao vatrom.

— Čuješ, ako ne ćeš uzeti, darovat ću knjige gimnaziji: daj ovamo katalog! Još danas ću ga poslati k direktoru... — reče Rajskij, htijući uzeti Leontiju popis knjiga.

— Zaboga: to će reći, da gimnazija ne će vidjeti nijedne knjige... Ne poznaš ti direktora! — vatreno se usprotivi Leontij i snažno stisne katalog u šake. — On se toliko brine za knjige, koliko ja za parfeme i pomade... Sve će razvući, razderati, — gore nego Mark!

— Pa onda uzmi ti!

— I takvo blago da uzmem samo onako? Valja to prodati u dobre, pouzdane ruke — tako... Ah, Bože moj! Nikad nijesam želio bogatstva, ali sad bih dao pet tisuća... Ne mogu, ne mogu uzeti: i ti bi mogao, ti rastrošni sine — ili ne, ne, ti si slijepo dijete, nevježa...

— Hvala lijepo...

— Ne, ne, — nijesam mislio tako, — govorio je smeteno Leontij. — Ti si umjetnik: ti imaš smisla za slike, kipove, glazbu. Šta su tebi knjige? Ti ni ne znaš, kakvo se tu blago krije! Poslije objeda ću ti pokazati...

— Šta! Hoćeš da me i poslije objeda, mjesto kave, gnjaviš s tima knjigama: u gimnaziju s njima!

— No, no, čekaj: pod kakvim si mi uvjetom htio dati biblioteku? Hoćeš li, da ti otplaćujem mjesečno, sve ću prodati, založiti sebe i ženu...

— O, molim, samo mene ne...— istupi ona: — ja se znam i sama založiti ili prodati, ako ushtijem!

Rajskij pogleda Leontija, Leontij Rajskoga.

— Nije založila jezika! — reče Kozlov.

— Dakle pod kojim uvjetima? Govori! — obrati se on k Rajskome.

— Da mi više nijednom ne dosadjuješ s tim knjigama, ma koliko ih Mark poderao...

— Šta, zar misliš, da ću dopustiti Marku, da se samo približi k policama ?

— No taj te ne će ni pitati, sam će prići, — reče žena, — ničega se ne boji, ta nakaza !

— Da, to je istina : trebat će staviti jake brave, — primijeti Leontij. — Ti uvijek imaš pravo : eto, — nastavi, obrativši se k Rajskome : — ljubi me, kao daj Bože, da bi svakoga tako ljubila žena . . .

Zagrlio je oko pasa : ona je oborila oči, Rajskij takodjer : smijeh joj nestao s lica.

— Da nema nje, ne bi vidio na meni ni jednoga puceta, — nastavi Leontij : — jedem, spavam mirno, gospodarstvo, ako je i maleno, ide dobro ; premda su mi mali dohotci — ipak za sve doteku !

Ona je pomalo digla pogled i gledala otvorenije na obojicu, jer ovo posljednje bilo je istina.

— Samo na žalost, — nastavi Leontij : — knjige je ništa ne zanimaju. Umije tako okretno ćeretati francuski, a ako joj daš kakvu knjigu, ne razumije ni polovice ; i ruski kad piše, griješi. Ako vidi grčka slova, veli, da bi to bili lijepi predlošci za vezenje, stavlja knjige naglavce na policu, ne umije da pročita ni latinskih naslova. Opera Horatii — prevodi : Horacijeve opere ! . . .

— Dakle, molim te, ne spominji mi više ništa o knjigama : samo pod tim uvjetom ne ću ih dati gimnaziji, — zaključi Rajskij. — A sad daj objed, ili idem k babuški. Hoću da jedem.

VIII.

— Recider, molim te : kaniš li tako proživjeti cio svoj vijek ? — upita Rajskij poslije objeda, kad su ostali sami u sjenici.

— Pa zašto ne ? Šta mi još treba ? — Leontij će začudjeno.

— Zar nemaš nikakvih želja, zar te ništa nikamo ne vuče ? Ne traži li ti glava slobode, prostora ? Nije li ti tijesno u tom okviru ? Uvijek imati

pred očima eno onaj plot, u daljini kupolu crkve, kuće . . . pod nosom . . .

— A pod nosom . . . — evo što ! — Leontij pokaza na knjige : — Pa zar je to malo ? Knjige, učenici . . . i još k tome za prid žena, — on se nasmije ; — pa duševni mir . . . šta mi još treba ?

— Knjige ! Zar je to život ? Stare knjige obavile su svoje ; ljudi jure naprijed, traže da se usavrše, očiste pojmove, gone maglu, nastoje urediti socijalne prilike, pravo, običaje ; napokon dovesti u red društveni položaj . . . A ti gledaš u knjige, a ne u život !

— Čega nema u knjigama, nema ni u životu, ili nije potrebno ! — svečano zaključi Leontij. — Cijeli program i socijalnoga i ličnoga života nalazimo u prošlosti : tamo imamo sve uzore. Treba samo znat izabrati svoju formu, jer ona je već gotova. Samo se treba strogo držati uzora. U prošlosti možeš naći uzore i političkim i socijalnim formama. I u ličnom životu je isto tako : bio što mu drago : vojskovodja, pisac, senator, konzul ili rob, ili učitelj ili svećenik. Gledaj : svi su živi tamo, u tim knjigama. Uči njihov život i živi ; gledaj njihove pogreške, pa im se uklanjaj, gledaj njihove vrline, pa ih nasljeduj, ako možeš. Ali teško je to ! Lica su im stroga, crte krupne, značajevi jedinstveni i ne cjepkaju se u sitničavosti ! Teško je uživjeti se u te veličanstvene forme, kao što je i teško nositi njihove plašteve, dizati njihove mačeve, sjekire ! I kad ne možemo da podjemo njihovim stopama, izmudrismo nekakav nov, svoj život ! I zato eto nikad me nikuda ništa ne vuče iz moga kuta : ne vjerujem ja u te sadašnje velikane . . .

Zborio je vatreno, a crte njegovoga lica postale su nekako nalik kao u onih junaka, o kojima je govorio.

— Dakle, po tvojemu život je već tamo svršen, a ovo danas uopće nije život ? Zar ne vjeruješ u razvitak, u progres ?

— Kako da ne vjerujem ? Vjerujem ! Sve te sitnice, prljavštine, na koje se rasipa moderan čovjek,

— sve će to iščeznuti: sve je to pripreman rad, sakupljanje i redanje materijala, koji još nema smisla ni duše. To historičko iverje skupit će i složit će ruka sudbine opet u jednu masu, i iz te mase s vremenom će se opet izliti džinovski likovi, opet će poteći jednolični, potpuni život, koja će kasnije stvoriti drugu antiku. Kako da čovjek ne vjeruje u progres! Samo mi smo izgubili put, iznevjerili se velikim uzorima, izgubili mnoge tajne njihovoga života. Naša je zadaća, da sada opet nekako nadjemo izgubljeni put i... da postignemo istu onu snagu, isto savršenstvo u misli, u nauci, u pravu, u običajima i u tvojima socijalnim prilikama... savršenstvo u krepostima, a moguće i u porocima! Podlosti, sitničavost, svakidašnjost — sve će to izblijedjeti: čovjek će se ispraviti i opet stati na željezne noge... Eto, to je progres!

— Ti si još uvijek onaj stari Leontije! Živiš u svijetu, koji je davno umro, a ne razmišljaš o sebi, tko si i što si zapravo.

— Tko sam? — ponovi Kozlov: — učitelj latinskoga i grčkoga jezika. Isto onako živim s tima ljudima, koji su po tvojemu davno umrli, kao što ti živiš sa svojim idealima i likovima, koji nikad nijesu ni živjeli. A tko si ti? Umjetnik, artista? Kako se ti možeš čuditi, da ljubim nekakve ideale i likove? Zar je tome tako davno, što su umjetnici prestali da crpu iz klasičnoga izvora?...

— Da, umjetnik! — reče Rajskij sa uzdahom: — moja umjetnost je tu, — on pokaže na glavu i grud: — tu su likovi, zvuci, forme, oganj, žudnja za stvaranjem, i još uvijek nijesam tako reći počeo...

— Pa tko ti brani? Ta slikao si nekakvu veliku sliku: pisao si mi, da je spremaš za izložbu...

— Neka ih vrag nosi, te velike slike! — zlovoljno će Rajskij. — Gotovo sam sasvim napustio slikanje. U veliku sliku valja staviti sav život, a ne možeš da izraziš ni stoti dio onoga, što prolazi mimo i leti u nepovrat. Katkad slikam portreje...

— A što sad radiš?

— Postoji jedna umjetnost, koja jedino može zadovoljiti savremenoga umjetnika: umjetnost riječi, poezija: ona je bez granica. U nju ulazi i slikarstvo i glazba, — i još uvijek ima u njoj ono, što ne daje ni ono prvo ni drugo...

— Dakle pišeš stihove?

— Ne... — zlovoljno će Rajskij: — stihovi, — to je mladenačko tepanje. Njima možeš opjevati ljubav, gozdbu, cvijeće, slavulja... liričku bol, isto takovu radost — i više ništa...

— A satira? — odvrati Leontij: — evo, stani, sjetimo se rimskih staraca...

Htio je već poći po knjige, ali Rajskij ga sustavio.

— Ostani sjediti, — reče on. — Da, katkad čovjek može zgodno opaliti stihom po bolnom mjestu. Satira je bič: udarcem ožežeš, ali ona ti ništa ne objašnjuje, ne daje ti živih slika, ne otkriva dubine života s njegovim tajnim porivima, ne pruža ti zrcala... Ne, samo roman može da obuhvati život i da odrazi čovjeka!

— Dakle pišeš roman... a o čemu?

Rajskij mahne rukom.

— Ni sam još ne znam! — reče on.

— Samo molim te, ne opisuj tih sitnica i prljavština, koje čovjeku i bez romana na svakom koraku udaraju u oči. U savremenoj književnosti svakog crva, svakog seljačinu, babu... sve stavljaju u roman... Uzmider kakav predmet iz povijesti, imaš živu maštu, laki stil. Sjećaš li se, ti si već jednom pisao o staroj Rusiji?... Danas naravno ljudi vole savremen život... koji je pak sav jedan mravinjak, mišja trka: zar je to predmet za umjetnost?... To je novinska literatura!

— Ah, ti starovjerče! Kako si zaostao! A novine ne psuj, — to ti je Arhimedova poluga: one pokreću svijet...

— No, to ti je svijet! Ti vaši Napoleoni, pa Palmerstoni...

— To su savremeni titani: Cezari i Antoniji... — reče Rajskij...

— No dobro, dobro! — podrugljivo će Leontij: — moguće titanidi, zakržljali potomci drevnih velikih ljudi. Eno pročitaj, m-r Charles ima knjižicu, Napoléon le petit od Hugoa. On prikazuje savremenoga Cezara u pravoj slici: kako se taj Regul u fraku zakleo gotovo na forumu, da će spasiti domovinu, a zatim...

— A tvoj titan, — pravi Cezar, šta je s njim: nije li on htio to isto učiniti?

— Htio je, ali kraj njega se našao drugi titan, — i nije mu dopustio!

— No mi smo opet zašli u stari, beskonačni spor, — rere Rajskj: — Tko bi te stigao kad osedlaš svojega konjića: zato pustimo. Da se vratim na svoje pitanje: zar nikad ne želiš da odeš odavle, dalje od toga života i zanimanja?

Kozlov zanječe glavom.

— Ali pomisli, Leontije; ništa ne radiš za svoje vrijeme, ideš natrag kao rak. Pustimo Rimljane i Grke — oni su svoje učinili. Učinimo i mi svoje, da razbudimo ovo (on pokaza naokolo na zaspale ulice, vrtove i kuće). Pretvarajmo ta prostrana groblja u živa mjesta, budimo usnule umove od drijemeža!

— Kako da se to učini?

— Opisivat ću taj život, odražavati ga kao u zrcalu, a ti...

— I ja... i ja nešta radim: nekoliko sam već godišta spremio za sveučilište... — skromno primijeti Kozlov i zastane, očito posumnjavši, je li to uopće kakva zasluga.

— Ti misliš, — nastavi on, — da idem u školu, odanle kući i da je tad sve zaboravljeno! Da gucnem svoju čašicu votke, na večer da idem na partiju karata ili da se zavučem na večeru gubernatoru: ali nije tome tako! Evo, tu je moja akademija, — govorio je on, pokazavši na sjenicu: — u onom predvorju moj je portik, a kad udari kiša, sjednemo u kabinet, sabere se kod mene sva mladež. I mi zajedno promatramo slike starih zgrada, kuća, c udja. — sam im crtam, tumačim, tumačim, kao nekoć tebi: šta sam znam, dijelim sa svima. Sa starijima zajedno čitam i tumačim Aristofana, Sofokla. Naravno, ne sve; ne smije se sve; gdje su skliska mjesta, tamo preskočim... Tumačim im taj uzoran život, kao što se tumače uzorni pjesnici: zar je i to sad već postalo suvišno? — reče on, pogledavši Rajskoga s pitanjem.

— To je sve lijepo, ali ipak nije pravi život, — reče Rajskij: — tako se danas živjeti ne može. Mnogo je umrlo od onoga što je bilo, i mnogo toga se rodilo, što tvoji Grci i Rimljani nijesu poznavali. Potrebni si uzori savremenoga života, treba sebe i okolinu učiniti čovječnijom To je zadaća svakoga nas...

— Toga se ja ne laćam; meni je dovoljno i to, ako dam uzore dnevnoga života iz knjiga. Sam ja hoću da živim za se i po svojemu. A živim tiho, skromno, jedem, kako vidiš rezance... Pa što da radim...

Zamislio se.

— Život »za se i po svojemu«, — nije život, nego pasivno stanje: treba riječi i djela, borbe. A ti hoćeš da živiš kao ovan u djetelini.

— Već sam ti rekao da vršim svoj posao i da ništa ne ću da znam, ni u koga ne diram i mene nitko ne dira!

— Sjećaš me na moju kuzinu Sofiju: i ta ne će da pozna života, — ali zato je — divna lutka! Ali život nas svagdje dostiže, i tebe će dostići! A što ćeš onda, kad te zatekne nepripravna?

— Šta će me život stići? Ja sam tako malen čovjek, da me ne će ni opaziti. Imam knjige, premda nijesu moje... (kod tih riječi plaho pogleda Rajskoga). Ali ti mi ih stavljaš na potpuno raspolaganje. Nemam velikih potreba, ne mori me dosada; imam ženu: ona me ljubi...

Rajskij pogleda na stranu.

— I ja je ljubim... — dometne Leontij tiho. — Gledaj, gledaj, — reče on, pokazujući na ženu, koja je bokom prema njima stajala u predvorju, pažljivo motreći na ulicu: — profil, profil: vidiš li, kako se straga diže onaj pramen kose, vidiš li taj nepomičan pogled? Gledaj, gledaj: liniju zatiljka, crte čela, kosu, koja joj pada na vrat! Nije li to prava rimska glava?

Zagledao se u ženu, i tajno ganuće kao lagana zraka prošlo mu licem i zasjelo u zamišljenim očima. Pače mu se obrazi zarumenjeli.

Vidjelo se, da pored knjiga, kojima se hranila njegova misao, postoji nešto, što mu se sasvim nesvjesno privilo uz srce, nešto, što ga tako snažno veže sa životom i s knjigama. Nije ni slutio, da mu život ne bi propao, kad bi mu propale knjige, ali da bi mu cijeli život bio paraliziran, kad bi mu uzeli tu živu »rimsku glavu.«

»Sretno dijete!« mislio je Rajskij: »spava i u učenom svojem snu ni ne sluti, da je kraj njega, ta njegova ljubljena rimska glava puna tmine, a srce prazno, i da jedino nju ne može naučiti da nasledjuje »uzore starinske kreposti!«

IX.

Sunce je već zalazilo, kad se Rajskij vratio kući. U predvorju ga dočekala Marfinjka.

— Pa gdje ste se izgubili, brate? Kako se babuška na vas ljuti! — reče ona: — jednostavno ne će da vas vidi.

— Bio sam kod Leontija, — odvrati on ravnodušno.

— To sam si i mislila; sveudilj sam mirila babušku, — ali ona ne će ni da čuje, dapače ne razgovara ni s Titom Nikonićem. On je sad kod nas, a takodjer i Polina Karpovna. Nil Andrejić, kneginja, Vasiljij Andrejić dali su vam poručiti dobrodošlicu...

— Pa što ih se ja tičem?

— Svaki dan su slali pitati da li ste došli.

— No, to im je baš trebalo!

— Idite, idite k babuški: no, ona će vam već pokazati! — plašila ga Marfinjka. — Je li se bojite? Je li vam kuca srce?

Rajskij se nasmiješi.

— Silno je ljuta. Pripremili smo toliko jela.

— Pa ćemo večerati, — reče Rajskij.

— Doista: zbilja ćete večerati? Babuško, babuško! — klicala je radosno, potrčavši u sobu. — Bratac je došao: večerat će!

Ali babuška, namrštivši se, sjedila je, ni ne pogledavši, kako je unišao Rajskij, kako se zagrlio s Titom Nikonićem, kako se afektirano naklanjala Polina Karpovna, četrdesetipetgodišnja, nakindjurena žena, u haljini iz musselina, s duboko otkrivenim vratom, slabo zategnutim sponkama na grudima, s finim čipkastim rupčićem i s lepezom, kojom se neprestano igrala, sad je složivši, sad se koketno hladeći, premda više nije bilo vruće.

— Kakav je samo! Cijela ljudina! Ne bih vas ni prepoznao! — govorio je Tit Nikonić, sjajući dobrotom i veseljem.

— Silno se, silno poljepšali! — otežući je govorila, kao za se Polina Karpovna, koja ga je, na veliko babuškino zgražanje, nagradila kod posljednjeg posjeta cjelovom.

— A vi se nijeste nimalo promijenili, Tite Nikoniću! — primijeti Rajskij, motreći ga: — nijeste se nimalo postarali, uvijek jednako bodri, svježi, jednako dobri, ljubezni!

Tit Nikonić ceremonijalno se naklonio, povukavši malo jednu nogu natrag.

— Hvala Bogu: samo eto reuma i želudac nije sasvim... starost!

Pogledao je dame i sav smeten zapeo.

— No, hvala Bogu, samo kad ste sretno stigli... — nastavi on. — A Tatjana Markovna već se bojala

za vas : ponori, razbojnici... A kanite li dugo ostati ?

— Sigurno cijelo ljeto, — primijeti Krickaja : — tu je priroda, čist zrak ! Tu se toliki za vas zanimaju...

On je ispod oka pogleda i ništa joj ne odgovori.

— Kako će se radovati kod predvodnika plemstva ! Koliko vas podgubernator želi vidjeti !... Okolišna vlastela posebno će doći u grad... — dalje je ona brbljala.

— Pa ti me svi ne poznaju, što im je do mene ?

— Čuli su o vama toliko toga zanimiva, — govorila je ona, smiono, gledajući u njega. — Vi me se sjećate ?

Babuška se okrene na stranu, kad je opazila, kako Polina Karpovna igra očima.

— Ne... moram priznati... zaboravio sam...

— Da, u prijestolnici svi se dojmovi brzo gube ! — ona će čeznutljivo. — Kako je pristalo vaše putno odijelo ! — dometne zatim, motreći ga.

— Zbilja, još sam u putnoj odjeći, — reče Rajskij. — Trebalo bi izvaditi iz sanduka sve rublje i haljine... Valja pozvati Jegorku.

Jegor je došao i Rajskij mu dao ključ od sanduka.

— Izvadi sve van i stavi u moju sobu, — reče on : — a sanduk odnesi nekamo na tavan. — Vama babuško i vama, drage sestrice, donio sam nekakve sitnarije za uspomenu... Trebalo bi donijeti to ovamo...

Marfinjka je već sva porumenjela od veselja.

— Babuško, a gdje ćete me smjestiti ? — upita on.

— Kuća je tvoja: gdje te volja, — hladno će ona.

— Ne ljutite se, babuško, — drugi put ne ću... — reče on sa smijehom.

— Smij se, smij se, Borise Pavloviću, ali ja ću ti pred gostima reći, da to nije lijepo od tebe : nijesi još ni nosa pokazao i već se izgubio od kuće. To je nepoštovanje prema babuški...

— Kakvo nepoštovanje ? Ta živjet ćemo zajedno, biti skupa svaki dan. Posjetio sam staroga prijatelja i kod njega se zabrbljao...

— Naravno, babuško, bratac to nije učinio naumice : Leontij Ivanović tako je dobar...

— Ti izvoli šutjeti, kad te se ne pita ; prezelena si još, da učiš babušku ! Ona zna što govori !

Marfinjka porumeni i smiješeći sjedne u kut.

— Uljana Andrejevna znala je bolje da te pogosti : pa da, gdje bih ja znala dočekati prijestolničke kicoše ! — nastavi svoje babuška. — A što ti je priredila, sigurno nekakav fricassé ? — upita Tatjana Markovna malo radoznalo.

— Imali smo rezance, — nabrajao je Rajskij : — zatim pirog s kupusom i jajima... pečenu govedinu s krumpirom.

Berežkova se ironički nasmijala.

— Rezanci i govedina !

— Da, još i pržena kaša : bila je zbilja tečna, — doreče Rajskij.

— Takve rijetkosti sigurno nijesi davno okusio u Petrogradu.

— Kako ne ; često ručam s umjetnicima.

— To su tečna jela, — udvorno primijeti Tit Nikonić : — samo malo teška za probavu.

— I vi takodjer ! No, dobro, — reče babuška, očito već vedrije volje : — sutra ćemo, Marfinjko, »njima« dat prirediti pržena jetra, hladetinu, piroge s mrkvom, hoćeš li još pečenu gusku...

— Fi, — primijeti Polina Karpovna : — zar će »oni« jesti tako nedelikatna jela...

— Ali to je teško za želudac ! — primijeti Tit Nikonić : — najljepši objed je laka juha iz krupice, kotlet, pilence i mala hladetina...

— Ne, ja volim kašu, naročito ječmenu, — reče Rajskij : — pa još sasvim običnu seosku hladetinu, ne kojekakve gelée-je. To dajte prirediti ; davno već to nijesam jeo.

— A volite li gljive, brate? — upita Marfinjka: — imamo ih silu.

— Kako ne? Može li se dobiti za večeru?...

— Zapovjedi, Marfinjko, Petru... — reče babuška.

— Nemojte, majčice, nemojte: — govorio je mrštеći se Tit Nikonić: — to je tako teško jelo...

— Zar ćeš zbilja večerati? — upita Tatjana Markovna, već umekšana.

— Pa to se zna, — reče Rajskij. — A ako u podrumu mojega »imanja« ima šampanjca, — recite, neka se da bocu k večeri; Tit Nikonić i ja kucnut ćemo se u vaše zdravlje. Je li tako, Tite Nikoniću?

— Da, — i čestitati vam na dolasku, premda na veče gljive i šampanjac... za želudac...

— I vi opet svoje! Reci, Marfinjko, neka stave šampanjac na led... — naloži babuška.

— Kako izvolite, — ce que femme veut... — udvorno zaključi Vatutin, graciozno se nakloniviši i podvukavši noge pod stol.

— Večera je večera, a objedovati si morao kod kuće: zbilja si ražalostio babušku! Već prvi dan, kako si došao, pobjegao si od kuće.

— Ah, Tatjano Markovno, — uplete se Krickaja: — to je kod nas na malogradsku, a u velegradu...

Babuški bljesnu oči.

— To nijesu malogradjani, Polino Karpovno! — otvorenom zlovoljom reče Tatjana Markovna, pokazujući na portreje roditelja Rajskoga, a takodjer i portreje Vjere i Marfinjke, obješene na zidovima: — a nijesu ni sudski činovnici, — dometne, šibajući na pokojnoga muža Kricke.

— Boris Pavlović sigurno se htio prije objeda prošetati, pa je predaleko zašao i na taj način bilo mu je samom u neku ruku nemoguće stići... — stao ga opravdavati Tit Nikonić.

— Šutite vi s vašom šetnjom! — dobrodušno vikne na nj Tatjana Markovna. — Čekala sam ga

dvije sedmice, nijesam odlazila s prozora, koliko je samo objeda propalo! A danas sam sve već spremila, najednom je došao, a objed opet propao! Pa na što je to nalik? Što će reći ljudi: ruča kod stranih ljudi: rezance i kašu: kao da babuška nema čime da ga nahrani. Tit Nikonić se tiho nasmiješio, malko spustio glavu i ušutio.

— Babuško! Sklopimo ugovor, — reče Rajskij: — pustimo jedno drugome potpunu slobodu, i nemojmo se prekoravati! Vi radite što vas volja, a ja ću što se meni prohtije... Vaš objed ću pojesti danas za večeru, vino ću popiti i svu ću noć do jutra ostati kod kuće, barem danas. A kuda ću sutra, gdje ću ručati, večerati, gdje ću noćiti — ne znam!

— Bravo, bravo! — Krickaja stane klicati djetinjskim nestašlukom.

— Šta to opet znači? Pa zar si ciganin? — zadivljeno će babuška.

— M-r Rajskij je pjesnik, a pjesnici su slobodni kao vjetar! — primijeti Polina Karpovna, opet prevrčući oči, lupkajući šiljkom cipele i na svaki način kušajući pobuditi Rajskijevu pozornost.

Ali čim se ona više mučila, tim je on bivao hladniji. Davno ga već ljutila njezina blizina. Samo se Marfinjka, gledajući je, kriomice smijuljila. Babuška se nije osvrnula na njezinu primjetbu.

— Ima dvije vlastite kuće, zemlju, seljake, toliko srebra i kristala — hoće da se kotrlja od nemila do nedraga... kao prokletnik, kao beskućnik Markuška!

— Opet Markuška! Moram da ga vidim i da se s njim upoznam!

— Ne, ne žalosti babuške, ne čini toga! — zapovjedno će babuška. — Gdje ga ugledaš, odanle bježi!

— Zašto?

— Jer će te zavesti na stranputicu!

— Tu nema opasnosti, ali mora sigurno, da je zanimljiv čovjek. Je li tako Titu Nikoniću?

Vatutin se nasmiješi.

— On je, kako da kažem, zagonetka za sve nas, — odvrati on. — Sigurno je još u ranoj mladosti sašao s pravoga puta... Ali čini se, da je vrlo nadaren i učen: mogao bi biti koristan...

— Grub je, nevježa! — reče dostojanstveno Krickaja, gledajući u stranu. Malko je slivkala u govoru.

— Da, nadaren: trista rubalja platili ste za njegovu darovitost! Je li vam ih vratio, — upita Tatjana Markovna.

— Nijesam... ih ni zatražio! — reče Tit Nikonić: — uostalom, on je sa mnom... gotovo udvoran...

— Zar vas ne lupa, kad vas sastane, ne puca na vas? Nila Andrejevića malne da nije ustrijelio, — reče ona Rajskome.

— Njegovi su mi psi razderali povlaku! — tužila se Krickaja.

— Ne dolazi li k vama na ručak »bez ceremonija«? — upita opet babuška Vatutina.

— Ne, vama nije drago, da ga primam i zato ga nijesam više primio, — reče Vatutin. — Jednom je noću iz lova došao k meni i zamolio me, da mu dadem nešto jesti: cijeli dan nije jeo, — kazao je Tit Nikonić, obrativši se k Rajskome: — nahranio sam ga i ugodno smo sproveli vrijeme...

— Ugodno! — odvrati babuška: — čovjeku se smuči, kad to sluša! Da je samo došao k meni u to doba: dala bih mu objed! Ne Borise Pavloviću: živi ti kako ljudi živu, budi s nama kod kuće, jedi, šeći, ne idi sa sumnjivim ljudima, gledaj kako upravljam imanjem, prekori, ako nije nešto onako kako...

— Sve je to, babuško, dosadno: živjet ćemo, kako se kojemu prohtije...

— Objedovati gdje dospiješ, rezance, kašu? Ne dolaziti kući, zar ne? Dobro: ja ću otići u Novoselovo, na svoje imanje, ili ću u goste k Ani Ivanovnoj Tušinoj, za Volgu: davno me već zove, uzet ću sa

sobom sve ključeve; no što ćeš onda, kad se vratiš, pa me ne nadješ?

— Ništa.

— Zar te to ne će razljutiti i začuditi?

— Nimalo.

— A kud ćeš onda?

— U gostionu.

— U gostionu! — zaprepašteno ponovi babuška. I Tit Nikonić kanda se zapanjio.

— Ma tko će vas pustiti u gostionu? — reče on: — Moja kuća, kuhinja, čeljad, ja sam — stojimo vam na raspolaganje, — bit će mi osobita čast...

— Zar zalaziš u gostione? — strogo će babuška.

— Uvijek ručam u gostioni.

— Igraš li i biljar, pušiš li?

— Silno volim igrati i pušim. Morat ću si nabaviti cigara. Ponudit ću vam jednom odlične, Titu Nikoniću.

— Najljepše zahvaljujem: ne pušim. Nikotin vrlo škodljivo djeluje na pluća i na želudac: smeta disanju i na silu pospješuje probavu. Uz to... dame ne vole.

— Čudno si, neobično stvorenje! — reče babuška.

— Ne, babuško; vi ste neobična žena.

— U čemu sam neobična?

— Pa kako ne: hoćeš da jedem kod kuće, nikud da ne zalazim, spavam kad mi se ne će, — čemu da se čovjek sili?

— Da ugodiš babuški!

— Despotkinja ste vi, babuško, egoistka! Ako vama ugodim, — ne ću sebi ugoditi; ako sebi ugodim, — ne ću vama ugoditi: zar nema izlaska iz te dileme? Zašto ne ćete vi da ugodite unuku?

— Jeste li čuli: da babuška ugadja unuku! Ta ja sam te još na rukama nosila!

— Zato ću i ja vas ponijeti kad ostarite!

— Zar ti ja ne ugadjam ? Koga sam čekala sedmicu dana, da nijesam gotovo oka zatisla. Mučila se da ti spremim što voliš, redila, poljepšavala sobe, dala staviti nove okvire u prozore, kupila svilene zastore . . .

— Sa svim tim ugadjali ste sebi, a ne meni !

— Sebi ? — ponovi ona začudjeno.

— Da, jer vas takvi poslovi vesele ; priznajte, bez njih ne biste znali što da radite ? Objedom ste se htjeli pohvaliti kao dobra, marna domaćica. Da Markuška k vama dodje i njemu biste priredili svašta . . .

— Tako je brate, tako ; sigurno bi priredila, — reče Marfinjka : — babuška je tako dobra, samo se pretvara . . .

— Šuti, tebe se ne pita ! — opet joj presiječe riječ Tatjana Markovna : — vječno moraš pobijati babušku ! Takva je postala samo kraj tebe ; bila je uvijek tako skromna, a sad evo ! Što ti na um ne pada : Markušku da ja pogostim !

—Da, da, vi činite samo što se vama mili. A čim se meni prohtjelo da radim na svoju, to je razbilo vaše rasporedbe, povrijedilo vaš despotizam. Je li tako babuško ? No, poljubite me, i dajmo jedan drugome slobodne ruke . . .

— Kakav si čudak : Jeste li čuli, Titu Nikoniću, što govori ! — obrati se babuška Vatutinu, odgurnuvši Rajskoga.

— Ugodno je to slušati : vrlo, vrlo umno, — lovim svaku riječ ! — reče Krickaja, koja je do sad neprestano uzalud lovila Rajskijev pogled.

Tit Nikonić se potulji, zatim prijateljski nasmiješi Rajskome.

— Ni ja nijesam svoj um potepla ! — ljutito će babuška na primjetbe gostiju.

— Vidi se, da je Boris Pavlović čitao mnogo novih, lijepih knjiga . . — smeteno će Vatutin. — Ima divan slog ! Nego, matuško ovamo nose samovar, a ja se bojim . . . glava bi mogla zaboljeti . . .

— Hajdemo na doksat, u baštu, da pijemo čaj ! — reče Tatjana Markovna.

— Ne će li biti tamo vlažno ? — primijeti Vatutin.

Još iste večeri sklopili su babuška i Rajskij, ako ne mir, a ono barem primirje.

Babuška se uvjerila, da je unuk ljubi i poštuje : a kako je malo bilo potrebno, da se o tom uvjeri !

Rajskij je raspremio sanduk i izvadio darove : babuški je donio nekoliko funti izvrsna čaja, koji je silno voljela, zatim novu vrst mašine za kuhanje kave i svilenu haljinu tamno-smedje boje. Sestričnama svakoj narukvicu s urezanim imenom. Titu Nikoniću haljinac i hlače iz jelenske kože, kako ga zamolila babuška, i komad vate, koju je sam zamolio, da je stavlja u uši i tako brani od promaje.

Babuška bila je tronuta do suza.

— Gle, sjetio se mene starice ! — govorila je ona, sjednuvši kraj njega i trepćući ga po ramenu.

— Pa koga da se sjetim : imamo samo vas na svijetu, babuško !

— A kako je to, — govorila je ona : — račune je derao, na pisma nije odgovarao, imanje zaboravio, a tu se najednom sjetio, da volim katkad rano u jutro sama da pijem kavu : donio je mašinu, nije zaboravio da volim čaj, donio je i čaj, i k tomu još haljinu ! Ti raspikućo moj ! Ah, Borjuško, Borjuško, čudan si mi svat !

Marfinjka je tako porumenjela od veselja, da su joj obrazi za cijelo vrijeme dok su razmatrali darove i govorili o njima, ostali zažareni.

Ona je, kao što se to dešava djeci od velike radosti, zaboravila da se zahvali Rajskome.

— A ti mu niti hvala da bi rekla, — no lijepo ! Kako se obradovala ! — kazala joj Tatjana Markovna.

Marfinjka se sasvim smela i sjela. Rajskij udario u smijeh.

— Joj što sam luda, — sad sam sjela! — reče ona.

Ustala je i zagrlila ga.

Tit Nikonić se smutio, sav izgubio u klanjanju i zahvaljivanju.

Rajskij takodjer, ugledavši svoju sobu, videći babušku kako mu malne sama sprema krevet, kako spušta zastore, da ga u jutro ne smeta sunce, kako ga zabrinuto pita, u koliko sati da ga probude, što da mu se spremi — čaja ili kavu, maslaca ili jaja, kajmaka ili ukuhanog voća, — uvjerio se, da babuška sa svim tim ne ugadja samo sebi, naročito kad je opipala rukom je li perina meka, sama stavila jastuke na više i naložila da se na noćni ormarić stavi boca s vodom, a zatim tri puta zavirila, da li spava, je li ima dovoljno mira, da li mu još štogod ne treba.

Tit Nikonić i Krickaja su otišli. Ona se cifrala, kako će sama kući. Govorila je, kako nije kazala da dodju po nju, nadajući se da će je netko sprovesti. Pogledala je na Rajskoga. Tit Nikonić odmah se izjavio spremnim da je otprati, na veliko negodovanje babuške.

— Jegorka bi je sproveo! — šaptala mu ona: — Mogla je ostati kod kuće, — nitko je nije zvao!

— Hvala vam, hvala... — kazala je Polina Karpovna mimogredce Rajskome.

— Na čemu? — upita on začudjeno.

— Na ugodnom, duhovitom razgovoru, — premda ne sa mnom... ali ja sam mnogo ponijela iz njega...

— Razgovor bio je skroz praktične naravi, — reče on: — o kaši, guski, zatim sam se posvadjao s babuškom...

— Ne govorite, ja znam... — kazala je nježno: — zamijetila sam dva pogleda, samo dva... bili su meni namijenjeni, zar ne, priznajte? O, ja nešto očekujem i nadam se...

S tim je otišla. Rajskij se obratio pogledom Marfinjki, pitajući što to znači.

— Kakva su to dva pogleda? — reče on.

Marfinjka prasne u smijeh.

— Uvijek je takova! — primijeti ona.

— A što ti je ono tamo šaputala? Nijesam je čula! — reče babuška: — ona vječno sanja o pobjedama.

Rajskij je pobacao dolje goru naslaganih mekih jastuka, uzeo s divana jedan tvrdi, zatim potjerao Jegorku, kojega mu babuška poslala da ga svuče. Ali babuška je opet naložila da se uredi na njezinu: dala je poslagati jastuke na mjesto i vratila Jegorku u Rajskijevu spavaonicu.

— Što je tvrdokorna despotkinja! — govorio je Rajskij, strpljivo podnoseći, kako mu je Jegorka skidao čizme, svlačio haljine, pače mu htio svući i čarape.

Rajskij je utonuo u meke jastuke.

Za pol sata babuška se navirila k njemu u sobu.

— Šta je? — upita ona.

— Šta je? — upita on.

— Došla sam da vidim, da li je još kod tebe svijetlo: zašto ne ugasiš? — primijeti ona.

On će u smijeh.

— Hoće mi se pušiti, a cigare sam zaboravio kod vas na stolu, — reče on.

Donijela mu cigare.

— Evo daj, ispuši brže, drugačije ne ću moći da legnem, bojim se, — govorila je ona.

— Pa onda ne ću pušiti.

— Puši, velim ti! — naložila mu.

Ali on je ugasio svijeću.

»Čudan svat: ne sluša pače ni babuške! Neobičan čovjek!« razmišljala je Tatjana Markovna lijegajući.

Rajskij je proživio taj dan, kako već davno nije živio i zaspao takvim slobodnim, zdravim snom, kakvim nije spavao, činilo mu se, otkako je ostavio taj krov.

X.

Rajskij je već sproveo nekoliko takvih dana i noći, i još više ga je čekalo da ih sprovede pod tim krovom, medju vrtom, starim zapuštenim parkom i gajićem, medju novom, prijatnom kućicom, punom života i starim, posivjelim, djelomice razvaljenim dvorom, u poljima, na obalama, nad Volgom, medju babuškom i dvima djevojkama, medju Leontijem i Titom Nikonićem.

Neopazice ga prožimao okolišnji zrak, nije se mogao osloboditi uticaja, što ga na nj vršila okolišnja priroda, ljudi, njihov govor, sav sklad i način ovoga života.

Na svakom koraku dolazio je u protivštinu s njima, ali za sad još nije trpio od toga jaza, već se obzirno smiješio, predavao blagoći, jednostavnosti toga života, kao što se, lijegajući spavati, podavao despotizmu babuške i tonuo u mekim jastucima.

Kad je zijevao, nije to još bilo od dosade, već od probave ili zdravoga umora.

Takav mu se život činio sasvim snošljivim: tu nije nitko imao nakane da se gradi nečim drugim, boljim, višim, umnijim, moralnijim nego što je; a medjutim doista svi su tu bili viši, moralniji nego što se činilo, dapače i umniji. Tamo u ljudskoj gomili sa razvijenim pojmovima trude se da budu jednostavniji, a ne umiju da budu; ovdje, niti ne misleći na to svi su jednostavni.

Babuška je kao i prije bila marljiva, voljela zapovijedati, raditi, rasporedjivati, bila joj potrebna uloga. Cijeli svoj život je radila, i kad nije bilo rada, ona ga izmišljala.

Kao i prije nije osjećala potrebe da prodire u život dalje od zidova, bašta, parka, »imanja« i napokon grada. Tu je za nju svršavao svijet.

Ona govori jezikom predaje, siplje poslovice, gotovo sentencije stare mudrosti, svadja se radi nje s Rajskim i cio vanjski tok njezinoga života kreće se po utvrdjenim pravilima.

Ali kad je Rajskij ponmije promotrio, opazio je, da u onim slučajevima, koji iz bilo kakvih razloga nijesu išli pod gotova pravila, kod babuške istupaju vlastite sile i da ona radi po svojoj volji.

Kroz ukočenu i ni za što prikladnu staru mudrost izbijala je kod nje živa struja zdravoga, praktičnog smisla, vlastitih ideja, razora i shvaćanja. Samo kad je ona pustila u gibanje vlastite sile, kao da se sama malko plašila i nemirno tražila za njih potpore u kakvom primjeru prošlosti.

Rajskij je volio tu jednostavnost forme života, taj odredjeni tijesni okvir, u koji se sklonio čovjek i pedeset šesdeset godina živi u samim ponavljanjima, ne zamjećujući ih, već neprestano očekujući, da će se sutra, prekosutra, slijedeće godine dogoditi nešto drugo, što još nije bilo, zanimljivo, veselo.

»Kako ti ljudi živu?« mislio je, gledajući, kako ni babuška, ni Marfinjka ni Leontij nikuda ne žele, ne naviruju se u dno života, ne gledaju što leži na njemu i ne jure naprijed tokom te rijeke, k ušću, da se sustave i zapitaju, kakav je to ocean, kojemu ih nose struje? Ne! »Što Bog da!« govori babuška.

O ljudima, svojim znancima babuška sudi vrlo tačno, pravilno odlučuje, što se radilo jučer, što će biti sutra, nikad se ne vara; njezin se horizont svršava na jednoj strani poljima, na drugoj Volgom i njezinim humcima, na trećoj gradom, na četvrtoj putem u svijet, do kojega joj nije stalo.

Koncem zime želi, da skoro dodje proljeće, da se rijeka otkravi toga i toga dana, da ljeto bude toplo i rodno, da žito bude skupo, a šećer jeftin, tako da ga trgovci, po mogućnosti, daju badava, isto kao i vino, kavu i ostalo.

Voljela je da je koji puta posjeti gubernator, da se koje ugledno ili istaknuto lice iz Petrograda bezuvjetno navrati k njoj, da podgubernarica dodje nju prva posjetiti; voljela je da se poslije službe božje u crkvi porazgovori sa znancima, da je prolaznici u gradu pozdravljaju, da se trgovci na bazaru, kad ona

unidje u tržnicu smjesta okupe oko nje, ostavivši sve mušterije, da nikad nitko o njoj ne reče zle riječi, da je u kući svi slušaju, da kočijaši ne puše lule noću, naročito ne na sjeniku, da se Taraska ne opija, a kad se već opije, da ona to ne sazna.

Voljela je, da svaki dan netko dodje k njoj, a na njezin imendan da dodju svi, počam od arhijereja, gubernatora, pa do posljednjega činovničića kod suda, da grad tri dana govori o njezinom bogatom ručku, premda baš nije bila iskreno sklona ni gubernatoru ni činovnicima. Ali da toga dana ne bi k njoj došao m-r. Charles, kojega nije mogla trpjeti, ili Polina Karpovna, iskreno bi se uvrijedila.

Toga je dana vjerojatno u potaji želila, da se i Markuška navrati k njoj na kolače.

Do Rajskijevoga dolaska život joj je počivao na tim jednostavnim i sigurnim osnovicama, i nije joj nikad ni na um palo, da tome nije tako, da je cijeli svoj život proživjela u nekakvoj »borbi s protivurječima«, kako je tvrdio Rajskij.

Ako je kad i došlo do kakvih protivurječja, kakvoga jaza, nikad ga ona nije pripisivala sebi, već drugima, s kojima je imala posla, a ako nije nikoga bilo, onda sudbini. A kad je došao Rajskij i sjedinio u sebi i to drugo lice i sudbinu, začudila se, pripisivala to neposlušnosti unuka i njegovim nastranostima.

Ona se vatreno branila najprije predajom, sentencijama i poslovicama, ali kad se ta mrtva sila od prvog dodira sa živom silom analize razletila u prah, odmah se laćala svoje, prirodne logike.

A Rajskij je samo čekao na to, znajući, da će se ona odmah naći izmedju dvije vatre: medju starim i novim, medju predajama i zdravim smislom — i da tad mora ili da se saglasi s njim, ili da se odrekne staroga.

Ali babuška mu nikad nije htjela da priušti slavodobiće, nije volila da se predaje i svršavala spor,

upirući se despotički na autoritet, ne više mudrosti, nego rodbinstva i svojih godina.

Rajskij opet, ne uzmičući pred njom na području logike, spuštao je barjak pred njezinom simpatičnom ličnosti i smijući se, klecao pred njom i ljubio je u ruke.

Čudio se, kako je sve to moglo u njoj doći do ravnoteže i kako je babuška, ne opažajući vječnoga jaza izmedju starih i novih nazora, mogla uvijek biti u skladu sa životom i prelaziti preko svega toga, biti tako bodra, svježa, ne poznavati dosade, ljubiti život, vjerovati: za nju je svaki novi dan bio kao nov, svjež cvijetak, od kojega je već za sutra očekivala ploda.

Babuška, Marfinjka, pače i Leontij, — koji je ipak bio misaoni učevan čovjek, koji čita, — svi su ti ljudi našli svoje uporište u životu, stali na nj i bili sretni.

Babuška stekla je svoju životnu mudrost, kao da je kupila na vagu. Zadovoljavala se njome i nije htjela ni da zna za ono što nema, što nije vidjela svojim očima, nije se ni brinula, ima li tamo štogod ili ne.

Zato se tako i čudila njegovim »mudrolijama«, koje joj se katkad činile ludorijama, »ciganskom« životu, prepirkama.

»Čudan, neobičan svat!« — govorila je ona i nije se mogla načuditi, kako da je ne sluša, i da ne čini ono, što mu ona kaže. Zar se može drugojačije živjeti? Tit Nikonić ushićen je njome, sam Nil Andrejić govori o njoj najvećim odobravanjem, sav je grad poštuje, samo joj se Markuška prezirno smješka, kad je vidi, — ali on je propalica.

I sad dolazi rodjak, unuk, kojega je uzgajala kao dječarca i usudjuje se opravdavati, braniti, pače i prepirati s njom, optuživati je, da naopako živi, da ne radi što treba!

A ona, čini se, pozna život, kao vlastite prste: ni trgovci ni družina ne mogu je prevariti, u gradu

pozna svakoga kroz na skroz, u svojem životu i životu djevojčica njoj povjerenih, kod seljaka, u krugu znanaca — ne čini nikakvih pogrešaka, zna gdje da stupi, što da kaže, kako da rasporedi sa svojim i tudjim dobrom: jednom riječi, kao da svira po notama!

A on je ne sluša i još osudjuje!

Iz svojih opažanja i iskustva učinila je mudar zaključak, da je svakom čovjeku dana u životu izvjesna linija, po kojoj može i mora doći do izvjesnoga značenja, i da je svakom dana prilika da na taj način postane ugledan ili bogat; samo tko propusti vrijeme i zgodan slučaj, tko se ne laća sredstava, što mu ih usud daje, taj si je sam kriv.

— Svakome, — govorila je ona: — sudbina daje nekakav dar: jednom je na pr. dano mnogo uma ili kakve »oštroumnosti« ili znanja (pod tim je mislila talent, sposobnosti), — ali zato mu nije dala bogatstva, — i odmah zato navodila primjer: ili arhitekta, ili liječnika, ili Stepku mužika. Taj Stepka je budala da ne zna pet nabrojiti, ne umije da se prekrsti, ne zna pravo gdje je lijevo, a gdje desno pa ipak: vaja i rezucka iz drva posude, čaše, kašike, propela, dječje kotarice i igračke, — kao da lijeva iz mjedi! Pa koliko toga proda na sajmu! Drugi je dilber-momak, prava slika — ali zato ludov, da mu treba para tražiti! Eno Balakina: nijedna pametna djevojka ne će poći za nj! Pa ipak, ne bude li zjake prodavao, naći će svoju sreću! »Naći će već kakvu bogatu gusku!« — kazivala je ona. A ima i takvih, kojima sudbina nije dala ni »oštroumlja«, ni bogatstva, ali zato svaki im posao samo ide od ruke: a to ih i drži! Ali tko je bio lijenčina, sanjalo, tko je izgubio dar sudbine — sam si je kriv. Zato i ima na svijetu mnogo propalica: probisvijeta, pijandura sa poderanim laktima, s jednom nogom u papuči, a drugom u galoši, crven nos, razvaljene laloke, a od njega zaudara kao iz bačve.

Rajskij je skoro umro od smijeha, slušajući jednom takvo mudrovanje, naročito značajni opis pija-

nice, najogavnijeg i najgoreg bića u očima babuške; mrzila je pijanstvo tako daleko, da premda nije kod Rajskoga opazila ni najmanje sklonosti k vinu, ipak je uvijek s najvećim nemirom gledala, kad bi popio cijelu čašu, a ne malu čašicu vina ili votke.

— Ne će li ti škoditi, nije li previše? — govorila je, mrgodeći se i kimajući glavom.

Osjećala je fiziološko gnjušanje pred pijanicom i pijanstvom.

— Da, da, smij se! — govorila je ona: — ali to je istina!

— Ta čovjek može propasti, babuško, i rad tudje krivnje, — odvratio je Rajskij, želeći dalje poći za razvitkom njezinih životnih pojmova: — ima medju ljudima i pakosti, strasti. Šta je čovjek kriv kad mu podstave nogu, kad ga smotaju spletkama, okradu, ubiju?... A koliko ima takvih slučajeva!

— Kriv je, kriv! — zaključila je ona, ne slušajući apelacije. — Ako je tko nesretan, ako propada, ako je zapao u siromaštvo, sramotu, poroke, pa se ne može popraviti, znači to, da je sam kriv. Ili je zgriješio u prošlosti ili sad griješi: ako pak nije žrtva poroka, onda ga sigurno upropastila kakva teška pogreška! Pakosti, strasti!... Čovjek si je uvijek sam najgori neprijatelj!... Bog katkad kažnjava, ali i prašta, kad se čovjek pokaje i vrati na pravi put. Ali tko se neprestano spotiče, pada i leži u blatu, tome nije prošteno, a nije prošteno zato, jer ne će sam da sebe svladava, ne će da odbjegne od zla, vina, karata, ili je krao, pa ne će da vrati ukradenoga, ili je naprżica, sladostrastnik, izdajica... Bilo što bilo: nekakvo je zlo! Tko ushtije, taj već može opet izaći na pravi put. Ako je pak tko jednostavno slab, nema snage, onda to znači, da u njega nema vjere: u koga ima vjere, u toga ima i snage. Da, da, tako ti je to, ne govori, ne govori! Smij se makar, ali ni riječi više! — dometne opazivši, da joj se sprema odgovoriti. — Je li uopće moguće, da čovjek propane zbog drugih, jer se drugima pro-

htjelo, da ga pogube? Ne zijevaj, otvori oči: ako si pao, ustaj i gledaj, nije li krivica na tebi? Ako nije, pomoli se — i popravit ćeš se! Evo ti Aleksjeja Petrovića! Gonila ga tri gubernatora, imanje mu bilo pod skrbništvom, došlo je tako daleko, da mu nitko nije htio ništa da uzajmi, bio već na prosjačkom štapu: a on se održao, pokajao — šta sve nije zgriješio — i postao opet čovjek...

— No dobro, babuško: reciteder, sjećate li se, bio je tu nekakvi napržica, upravnik policije ili ispravnik: dao vam srušiti krov nad glavom, globio vas protiv zakona, pokušao plijeniti, šta sve nije činio...

— Da, istina, bio je zloban, nevaljao čovjek, bio mi je neprijatelj, i nijesam ga voljelo! Pa kako se sve svršilo? Došao novi gubernator, saznao sve njegove lopovštine i protjerao ga!. Sasvim se porušio, odao piću, i njegova vlastita kmetica zavladala njime tako, da nije smio ni pisnuti. I umro je i nitko ga nije ni požalio!

— No, eto vidite, — što ste učinili, da vas je tako progonio? Jeste li vi bili krivi?

— Sigurno! — reče babuška: — nijesam bila kažnjena badava. Sudbina nikad badava ne kažnjava...

— Zar doista? Pa šta ste takva počinili?...

— Šta? — ponovi ona: — mlad si ti još, da znaš babuškine prestupke. Ali kazat ću ti ovo: bilo je to vrijeme, kad su uveli zakup na votku, a ja odlučila da varim kod kuće pivo za družinu i votku da pečem, samo malo, za goste i ukućane, ali ipak bilo je zabranjeno; nijesam dala popravljati mostova ... A kad sam mu htjela dati mito, on se razljutio, pa eto! Ako na čovjeka dodje kakva nevolja, sam si je kriv. I zato valja brzo činiti djelo pokajanja, drugojačije dodje iz zla na gore... i...

— I onda dodje »crveni nos, razbijene laloke, jedna noga u papuči, druga u galoši!« — doreče Rajskij sa smijehom. — Ah, babuško, ako si ja preduz-

mem nešto da ne ću, što me može na to prisiliti? Ili ako odlučim da bezuvjetno nešto učinim, uzmem čvrstu volju...

— Nikad ne reci »bezuvjetno« — živo ga prekine Tatjana Markovna: — Bože sačuvaj!

— Od čega? Evo još nešta nova! — reče Rajskij. — Marfinjko! Bezuvjetno ću naslikati tvoj portre, bezuvjetno ću napisati svoj roman, bezuvjetno ću se upoznati s Markuškom, bezuvjetno ću sprovesti cijelo ljeto s vama i bezuvjetno ću odgojiti vas sve tri, babušku, tebe i... Vjeročku.

Marfinjka prasne u smijeh, a babuška ga pogleda kroz naočale.

— Ti si kanda poludio: uči kod babuške kako treba živjeti. Previše se pouzdaješ u sebe samoga. Pokazat će ti još sudbina radi toga »bezuvjetno«! Ne valja tako govoriti! Već uvijek reci: »Htio bih!« »Ako Bog da zdravlje«... Drugačije će te sudbina kazniti radi toga samopouzdanja: nikad ne će ništa biti po tvojemu...

— Vi imate, babuško, o sudbini isto shvaćanje, kao stari Grci o fatumu: kao o nekakvoj ličnosti, kao da živa sudbina tu stoji i prisluškuje...

— Da, da, — reče babuška oprezno, kao da se ozire: — netko stoji i prisluškuje! Samo se nemoj čuvati, samo zaboravi da možeš pasti — onda si sigurno propao. Samo se slijepo nadaj, sudba će te već prevariti, odnijeti ispred tebe baš ono, za čim si posegnuo! Gdje najmanje očekuješ, tamo će te pljusnuti...

— No, a šta je sa srećom? Zar je cio život samo pljuskanje?

— Ne, nije: kad čekaš skromno, oprezno, pun sumnje, onda i dočekaš. Ali svakako nikad ne koči glave i ne diži nosa, budi bojažljiv; onda moguće dodje. Sudbina voli oprez, pa zato se i veli: »Tko se čuva i Bog ga čuva.« Naravno i tu ne smiješ pretjeravati: tko se previše boji i kukavički krije, toga takodjer ne voli, i tome spremi lekciju. Tko se vode

boji, cio se svoj vijek kloni rijeke, ne usudjuje ući u barku, možeš biti siguran, da će ga sudbina negdje uvaliti: jednom će već negdje stati i bućnuti u vodu.

Rajskij se opet stane smijati.

— O, sudbina je velik ugursuz! — nastavila je ona. — Kad tražiš u kesi kopjejku, nalaziš samo dvogrivenike, a kopjejku nadješ na koncu; ako koga čekaš: dolaze svi oni, koje ne trebaš, vrata se samo otvaraju i zatvaraju, kao u prkos, da ti sve krv zavrije u glavi. Ako nešta zametneš: prevališ cijelu kuću, a ono što si tražio — leži ti pod nosom. Evo, tako ti je to!

— Ma to je pravo robovanje! — reče Rajskij. — Da čovjek živi tako sav svoj vijek, da se rastepe u tim sitnicama! Pa zašto, s kakvim ciljem, babuško, čini sve to netko, po vašem mišljenju, namjerno? Ne, ne, vas zbilja ne ću uzgajati... Vi ste pokvareni!

— S kakvim ciljem? — ponovi ona: — zato da čovjek ne zaspe i ne zaboravi, već da se sjeti, da ima nekoga nad njim: da se miče, ogleda, razmišlja i brine. Sudbina ga uči na strpljenje, stvara mu karakter, da bude živ, da se na sve ogleda pozornim okom, ne ljengari cio dan na krevetu, već radi ono, što je svakome Gospod odredio...

— Dakle vi mislite, da je svakom čovjeku dodijeljen nekakav nevidljivi policijski nadzornik, da ga budi?

— Rugaj se samo, ali ja sam rekla istinu, — primijeti babuška.

— Ipak, kako je život elastičan! — zamišljeno će Rajskij.

— Šta?

— Eto mislim, — govorio je, napola za se, napola Marfinjki: — vjeruj u što te volja: u božanstvo, u matematiku, ili u filozofiju, život se svemu prilagodjuje. Gdje si, Marfinjko, išla u školu?

— U pensionu kod Mme Meyer.

— Platila sam za svaku hiljadu i dvjesta rubalja u papiru, — kazala je babuška. — Obe su bile tamo pet godina.

— Sjećaš li se još Ptolomejeva sustava?

— Ptolomej... to je bio nekakav car... — reče Marfinjka, malo porumenjevši, jer se nije sjećala nikakvog sistema.

— Da, car i učenjak: znaš, kako su prije mislili, da je zemlja u središtu svemira, i da se sve okreće oko nje, a zatim su Galilej, Kopernik, pronašli, da se sve okreće oko sunca, a sad su otkrili, da se i sunce okreće oko drugoga sunca. Prolazili su vijekovi — i pojave fizičkoga svijeta prilagodjivale se svakoj tih teorija. Tako i život: prilagodjivali ga fatumu, zatim razumu, slučaju — i k svemu se prilagodjuje. A babuška ima nekakvog kućnog duha...

— Ne duha, već Boga i sudbinu, — reče ona.

— Dakle dvoje, i eto već šesdeset ljeta, sa svim sićušnim pojavama, prilagodilo se k toj teoriji. I kako se sve to lijepo slaže! A mi se mučimo, kinimo... a zašto?

I u mislima je uporedjivao sebe s babuškom.

»Ja se mučim« — razmišljao je on: — »da budem human i dobar: babuška nikad nije o tom razmišljala, pa je ipak humana i dobra. Ja sam nepovjerljiv, hladan prema ljudima i vatren samo prema djelima svoje uobrazilje, a babuška je toplo odana prema svojemu bližnjemu i vjeruje svemu. Ja vidim, gdje je prevara, znam, da je sve iluzija, ne mogu da se privežem ni uza što, ni u čemu ne nalazim mira: babuška pak nigdje ne vidi prevare, osim kod trgovaca, i njezina ljubav, susretljivost, dobrota, počivaju na toplom povjerenju k dobru i k ljudima, a ako sam ja katkad susretljiv, biva to samo zbog hladne spoznaje principa, dok je kod babuške sav princip u čuvstvu, u simpatiji, u njezinoj naravi! Ja ništa ne radim, a ona se cio svoj vijek trudi...«

Zamislio se i pogled mu se prenio s babuške na Marfinjku i s nježnosti sustao na njoj.

»Pa što bi bilo«, — razmišljao je dalje: — »kad bih i ja stao vjerovati u babuškinu sudbinu? Tu je sve puno vjere! Zar ne bi bilo najbolje, da se i ja pokorim, da sklonem glavu pod jaram toga krotkoga života, da postanem junakom tihoga romana? Moguće će mi sudbina poslati malo sreće i uspjeha. Doista, kako bi bilo da se tu oženim? . . .«

Protegao se i zijevnuo, gledajući Marfinjku, nasladjujući se nježnom bjelinom njezinoga čela, mekoćom i zdravom bojom obraza i ruku.

Ma koliko je promatrao, koliko proučavao sa svih strana, do sad je vidio samo, da je Marfinjka svježa, zdrava, živa i vesela djevojka, tek malo prepunih forma.

Marljiva je, voli šivati, umije i crtati. Ako sjedne za švelo, sva se zadubi ozbiljno i šuteći, dugo može tako prosjedjeti; ako sjedne za glasovir, do kraja će odsvirati sve što joj predlože: knjigu uvijek pročita do konca i dugo pripovijeda o onom što je čitala, ako joj se knjiga omilila. Pjeva, bavi se cvijećem, ptičicama, voli kućne poslove, baš kao i slatkiše.

Ima ormarić, gdje vječno drži grozdjice, suho voće, šećerleme. Ona toči čaj i uopće se brine za gospodarstvo.

Voli zrak; ne boji se, da će je sunce opaliti: voli toplinu kao gušterica.

Želje joj se kreću u krugu živovanja: voli da Uskrs bude suh, o Božiću da bude jaka studen, da saone škripe i da grize za nos.

Voli klizanje i ples, mnoštvo, svečanosti, goste, a i sama silno voli ići u posjete. Velika je prijateljica uresa, ukrasa, sitnarija po stolu i policama.

Bez obzira na strast za ples, nestrpljivo čeka ljeto, doba voća, voli da urodi mnogo trešanja, da lubenice budu velike, a jabuka da bude toliko, kao ni u kog drugoga.

Marfinjku se uvijek vidi i čuje u kući. Sad se smije, sad gromko govori. Glas joj je ugodan, dubok,

zvonak, u bašti se čuje kako gore pjeva pjesmu, a za čas već se čuje njezin govor na drugom kraju dvorišta ili joj se ori smijeh po cijeloj bašti.

Još u djetinjstvu se znalo dešavati, — kad je doznala da je seljaku parnula krava ili konj, — da se na koljenima dovukla do babuške i izmolila kravu ili konja. Ako je koliba stara ili treba popravka, i onda izmoli u babuške gradje.

Ako seljanki umre sin, i majka ne podje na rad već sjedi u kući sva ubijena, Marfinjka svaki dan zalazi k njoj, sjedi s njome po dva sata, gleda je i vraća se kući s očima sasvim nateklim od plača.

Svaki čas nešto moli babušku: platna, šećera, čaja, sapuna. Djevojkama dijeli svoje stare haljine, uči ih, kako da se drže čisto. K slijepom starcu nosi štogod za prigristi ili mu daje nešto sitniša. Pozna sve žene, pače i djecu po imenu, kupuje mališima cipelice, šije košuljice i kumuje gotovo svoj novorodjenčadi.

Ako se desi svadba, Marfinjka ne zna granica svojoj darežljivosti; babuška je mora teškom mukom susprezati. Daje rublje, obuću, izmisli kakav zorni sarafan, potroši svu svoju pristednju i dugo poslije toga štedi.

Samo, kao i babuška, ne voli pijance i jednom je dapače zamahnula suncobranom na seljaka, kad je pijan pred njom htio udariti ženu.

Kad ide selom, djeca su kao luda za njom; bježe s njom u hrpi, ona im dijeli medenjake, orahe, katkad kojega povede sa sobom, umije ga, igra se s njim.

Svi psi u selu je poznaju i vole; ima takodjer i medju kravama i ovcama svoje miljenike.

Nikad nije zamišljena, ali sve gleda bodro i zorko.

Kad nikoga nema u sobi, postaje joj dosadno, i zalazi onamo, gdje ima svijeta. Ako razgovor utihne na čas, već joj je neugodno, zjevne, ode ili sama stane govoriti.

U obične dane odijeva se u priprosto ruho od vune ili platna, s jednostavnim okovratnikom, ali u svetac bezuvjetno se dotjera, zimi u vunenu ili svilenu haljinu, a ljeti u batist, i drži se malo ozbiljnije, naročito prije službe božje ne sjedne bilo kuda, niti se ne prihvati kućnog posla, ni risanja, jedino zna katkad poslije crkve sjesti za glasovir.

»Sretno dijete!« razmišljao je Rajskij, nasladjujući se njome: »Hoćeš li se ikad probuditi, ili ćeš sav svoj vijek proigrati i propjevati pod zaštitom babuškine »sudbine«? Kad bi se pokušalo probuditi taj san... što bi bilo?...

— Hajdemo, Marfinjko, na šetnju, — reče jednom, malo dana poslije svoga dolaska. — Pokaži mi svoju sobu i Vjeročkinu, zatim gospodarstvo, upoznaj me s družinom. Nijesam se još dospio ni ogledati!

Ni sa čim nije joj mogao priuštiti toliko veselje. Veselo je potrčala naprijed, otvarajući mu vrata, upozoravajući ga na svaku sitnicu, ćeretajući, skačući, pjevuckajući.

U njezinoj je sobi sve bilo prijatno, sićušno i veselo. Cvijeće na prozorima, ptice, malena ikona nad posteljom, mnoštvo različitih kotarica, ormarića, gdje je bilo naslagano svakog dobra, konca, igala, svile, veziva; krasno je znala vesti svilom i vunom.

U ormarićima bilo je sraštenih oraha, ogaraka od svijeća, u kutijama mnoštvo nasušenog cvijeća, na prozorištu pak školjke i šareni kamećci nadjeni u pijesku na Volgi.

Kraj zida veliki ormar s haljinama, — sve u najvećem redu, sve čisto složeno, zavješeno, poslagano. Krevet bio je malen, ali sav zatrpan jastucima, sa šarenim svilenim, podstavljenim pokrivačem, obšivenim rubom iz musselina.

Po zidovima bile su obješene francuske i engleske gravire, još iz stare kuće, a koje su prikazivale obiteljske prizore: starca, kako je zaspao kraj kamina, staricu gdje čita bibliju, pa majku s hrpom

djece oko stola, zatim snimke s Teniersovih slika, napokon glavu jednog psa; bilo je tu i mnoštvo slika izrezanih iz knjiga, pače i nekoliko pomodnih sličica.

Otvorila je ormar, iz kojega je navalio zapah šećerlema.

— Hoćete li badema? — upita ona.

— Ne, hvala.

— Ni grozdjica? Bez koštica su i tako slatke.

Razgrizla je orah i uzela u usta dvije grozdjice.

— Hajdemo u Vjerinu sobu: hoću da je vidim! — reče Rajskij.

— Valja najprije poći po ključ od stare kuće.

Rajskij je pričekao na dvorištu. Jakov je donio ključ i Marfinjka se s bratićem popela uz stube; prošli su kroz veliko predsoblje, hodnik, popeli u drugi sprat i zaustavili pred vratima Vjerine sobe.

Rajskij si već u mislima stvorio sliku te sobe: zamislio si posoblje, ukrase, slike, sitnarije, i sve to, iz nekog razloga, sasvim drugojačije nego kod Marfinjke.

Radoznalo je prekoračio preko praga, ogledao se po sobi i — prevario u očekivanju: nije tu bilo ničega!

»Eto babuška bi rekla«, — pomisli on, — »da se sudbina samnom našalila: čekaš jedno, ne ogledaš se još, ne preneš, zaboraviš, — i već si prevaren.«

Jednostavan krevet s velikim zastorima, tanki pamučni pokrivač i jedan jastuk. Zatim divan, ćilim na podu ,okrugli stol pred divanom, maleni pisaonik kraj prozora, prekriven povoštenim platnom, na kojemu medjutim nije bilo tragova pisanja, neveliko starinsko zrcalo i jednostavni ormar za haljine.

I to je bilo sve. Ni glavira, ni knjiga, ni sitnarija, po kojima bi čovjek mogao saznati ukus i sklonosti domaćice.

— A gdje su joj ostale stvari? — upita Rajskij.

— Ona nema ništa.

— Kako ništa? Gdje joj je tintarnica, papir?...

— To je sve u stolu, — a ključ nosi sa sobom.

Rajskij je prišao najprije k jednom, a onda k drugom prozoru. Odatle se otkrivao vidik na polja, selo s jedne, baštu, ponor i novu kuću s druge strane.

— Hajdemo, brate, odavle: tu je tako pusto i tjeskobno, — reče Marfinjka: — ne znam, kako je nije tu strah samu; ja bih umrla! A ona pače ni ne voli, kad tkogod dodje k njoj ovamo. Ništa se ne boji! I na groblje bi pošla sama noću, eno onamo: vidite?

Pokazala mu kroz prozor na hrpu krstova, koji se stisnuli na humku, podalje od seljačkih dvorova.

— A ti ne ideš onamo?

— Danju idem i to s Agafjom ili uzmem kojeg dječaka iz sela. I to na pokop, ako umre koji seljak. Kod nas, hvala Bogu, rijetko umiru.

Rajskij opet pogleda pustu sobu, nastojeći da se sjeti crta male Vjere, ali sjetio se samo nježne, crnomanjaste djevojčice, s tamno smedjim očima, bijelim zubićima i često zaprljanim ručicama.

»Kakva je sad? Lijepa, veli Marfinjka, a isto i babuška: vidjet ćemo!« razmišljao je, idući za Marfinjkom.

XII.

Izašli su na drugo dvorište, gdje su bile različite gospodarske zgrade, žitnice, podrumi, konjušnice i stanovi za družinu.

Na dvorištu bilo je sve živahno, u kuhinji pucketao oganj, u družinskoj sobi ručala služinčad, u suši se Taras bavio kolijom, a Prohor vodio konje na napajanje.

Za stolom u družinskoj sobi čuo se razgovor. Do Rajskoga i Marfinjke dolijetao je grubi govor, grubi smijeh, smjesa glasova, koji su najednom utihli, čim je čeljad kroz prozore ugledala vlastelina i gospodjicu.

Ipak je do njih došao malen odlomak prijateljjskog ćaskanja.

— Šta ćeš, Motjko, skoro ćeš na drugi svijet! — govorio je muški glas Jegorkin ili Vaskin.

— Šutider, ne griješi duše! — opominjao ga zamišljeni i pobožni Jakov.

— Ne, djeco, pamtite moje riječi, — nastavio je prvi glas: — komu se grudi uleknu, kosa porumeni, a oči upanu u očnice, — taj bezuvjetno mora umrijeti ... Zbogom, Motinjko; složit ćemo ti lijepi lijes i pod glavu staviti kladu...

— Čekaj samo: još ću ja tebe izdevetati... — odzvao se glas, sigurno Motjkin.

— Već mirišiš po tamjanu, a još bi se bio! Poljubite ga, Matrjono Fadjejevna: gle ga, kakvo je dilber-momče; ljepšega pokojnika ne ćeš naći!... I žute mu već pjege probile obraze: zbogom Motjko...

— Ne ljuti Boga! — strogo je opominjao Jakov.

Djevojke se takodjer zauzele za bolesnika i napale podrugljivca.

Najednom je taj razgovor narušio nečiji vapaj s druge strane. Kroz vrata druge družinske sobe izleti Marina i brzo, koliko je noge nosile, projuri preko dvorišta. Za njom je izletjela cjepanica, očito njoj namijenjena, kojoj je izbjegla samo svojom okretnošću. Ipak kosa joj bila razbarušena, u ruci je držala češalj i naricala.

— Što je? — tek je upitao Rajskij, kad se već našla kraj njih.

— Što je, gospodaru! — jaukala je rasplakana, iznakažena lica, ustavivši se pred njim i pokazujući na vrata, kroz koja je pobjegla. — Što je, gospodjice! — obrati se ona, zamijetivši Marfinjku: — tako se dalje ne da!

Ali odmah, opazivši lica služinčadi, koja se navirila iz kuhinje, prasnula je u smijeh kroz suze, pokazavši niz bijelih, sjajnih zubi, a zatim opet naglo izmijenila smijeh plačljivim licem.

— Idem ka gospodji: ubit će me! — kliknula je i pojurila u kuću.

— Šta to znači? — pitao je Rajskij družinu.

Jegorka se naravno cerio od smijeha, nekojima je ženama takodjer zatitrao smijeh na licu, ostali su pak oborili glavu i šutili.

— Što to znači? — ponovi Rajskij, obrativši se k Marfinjki.

Iz kuće se čule Marinjine jadikovke i ukori Tatjane Markovne.

Rajskij unidje u sobu.

— Eto gledaj, kako ju je muž uredio! — obrati se babuška k Rajskome. — A skrivila je, nesretnica, skrivila je!

— Nijesam kriva, gospodjo, nijesam kriva. Pas bi ga znao, šta mu je palo na um, prokletniku! Pošla sam u grmlje, da nakupim suvaraka, i tamo sam susrela grofovog baščara: daj, veli, — pomoć ću ti, i dovukao mi granje do kapije, a Savelij je izmislio...

— Lažeš, lažeš, ništarijo! — strogo će babuška: — nije badava, nije badava!

— Neka se zemlja poda mnom provali! Daj Bog da jutra ne doživjela...

— Prestani se kleti! Prošle nedjelje izmolila si da te pustim na večernju, a vidjeli te u selu s ranarnikom...

— Nijesam ja bila, gospo, oslijepila, Bog dao, na mjestu...

— Zar te nije Jakov vidio? On ne će lagati!

— Nijesam ja bila, gospo, vrag je bio u mojjem obličju...

— Nosi mi se s očiju! Pozovite Savelija! — završi babuška.

— Borise Pavloviću, ti si gospodar u kući, izvedi jednom stvar na čistac.

— Ja tu ništa ne razumijem! — reče on.

Savelij se susreo sa Marinom na dvorištu. Rajskome je došao do ušiju zvuk muklog udarca, kao šakom po ledjima ili po vratu, zatim opet cika i plač.

Marinja se istrgla, brzo pretrčala preko dvorišta i sakrila se u družinsku sobu, gdje ju je dočekalo hohotanje, na koje je ona, utirući suze pregačom i utičući češalj u razbarušenu kosu, odgovarala takodjer smijehom. Zatim je bol opet podsjetila na se:

— Vrag prokleti! Šumonja! Crko da Bog da! — govorila plačući i odgovarajući hihotanjem na zlobno cerekanje služinčadi.

Savelij, oborena pogleda, nespretno i teško prešao je preko praga sobe i stao u kut.

— Pa što je to s tobom, Saveliju, zar nemaš pameti u glavi? — poče ga babuška koriti. — Zar treba puno do grijeha? Jednom ćeš je još zviznuti, da će joj duša izletjeti. Pa šta ćeš onda?

— Psu pasja smrt! — mrko odvrati Savelij, bulječi u zemlju.

Na čelu mu se skupile teške bore; bio je blijed.

— Radi šta te volja, ali ja te držati ne ću, ne ću da dodje do zločina u mojoj kući. Kakav je to način; uzmeš što ti padne pod ruku, pa lamaj kuda stigneš! Nijesam li ti govorila: ne ženi se, ali ti si upro, nijesi poslušao — pa sad imaš!

— Da, zlo je... — reče on tiho, poniknuvši glavom.

— To neka ti bude zadnji puta! — primijeti babuška. — Ako se još jednom dogodi, otpremit ću je u Novoselovo.

— Što da s njom radim? — tiho će Savelij.

— A što pomažu batine? Popravit se ne će!

— Ali ipak... zaplaši se... — reče Savelij, gledajući u zemlju.

— Sad idi, i toga više neka ne bude, jesi li čuo?

Polagano je pogledao ispod oka najprije gospodju, zati Rajskoga i polagano se okrenuvši, zamišljeno prošao preko dvorišta, otvorio vrata i pobočke ušao preko praga u svoj stan. A Jegorka, dok je Savelij išao dvorištem, cereći se, pokazivao ga odostrag prstom družini i gurao Marinu k prozoru, neka pogleda svoga muža.

— Pusti me, vraže!

I zlovoljno zamahne na nj, a zatim se široko nasmije, otkrivši zube.

— Što to sve znači, babuško? — upita Rajskij.

Babuška mu sve protumači. Marina došla je na dvor sa sela kao šesnaestgodišnja djevojčica. Okretnošću i sposobnošću pretekla je sve ostale djevojke, premašila pače babuškine nade.

Nije bilo posla, u koji se ne bi razumjela; gdje drugoj treba sat, ona svrši za pet časaka.

Drugi još slušaju zapovijed, češu glavu, ledja, a ona je već na drugom kraju dvorišta, već je svršila posao, i to uvijek besprikorno, i već se vratila.

Ako treba obući gospodjice, glatčati rublje, poći nekamo, spremiti nešta, kupiti, u kuhinji pomoći, sve joj ide od ruke, kao da je u njoj neka munja, koja joj daje rukama okretnost, a očima sigurnost. Sve opazi, sve pogodi, smisli i uradi u tren oka.

Vječno bila je nemirna, vječno nešto radila, a kad bi slučajno ostala bez posla, vidjelo joj se na rukama, da je netom svršila neki rad, ili da se već sprema na novi.

A uz to bila je čestita: nikad da bi šta uzela, prisvojila si, nije bila ni koristoljubiva ni skupa. Pače nije krala ni slatkiša.

Jela je malo i to uvijek u hodu; pere posudje i pojede štogod s gospodskih tanjura, kakav krastavac, založi stojeći dvije žlice, prigrize komadić kruha i već opet bježi.

Tatjana Markovna nije znala da je dovoljno nahvali i najprije je uzela u sobe, a kasnije, na Vjerinu molbu, dala joj je za sobaricu. U tom zvanju Marina je imala malo posla i dalje radila sve i za sve u kući. Vjeročka je zavoljela, a i Marina bila joj silno odana, znala pogadjati po očima, što joj treba, što voli, što ne.

Ali... bez obzira na sve to, babuška je »degradirala« od sobarice na kuhinjsku djevojku, a zatim na prostu služavku za težak posao, pranje rublja, podova itd.

Samo radi okretnosti i sposobnosti ostala je u staroj kući i dalje uživala Vjerino povjerenje i ova je upotrebljavala za svoje posebne naloge.

Marina je izgubila milost babuškinu, jer je upoznala »ljubav i njezin jad«, najprije kod Nikite, zatim s Petrom, zatim s Terentijem i tako dalje i tako dalje.

Nije bilo lakaja na dvoru, ni stasitijeg momka u selu, na kojemu ne bi sustavila blagonaklonog pogleda. Njezine ljubavi nijesu poznavale ni zapreka ni granica.

Da je bila u Moskvi, Petrogradu ili u kojem drugom gradu, tamo bi bojazan da će izgubiti kruh, mjesto obuzdala njezine sklonosti. Ali u obezbijednjenom položaju kmetijske djevojke nije bilo uzda njezinim strastima.

Protjerat je ne će, komadić kruha će uvijek dobiti, a na sramotu se može konačno naviknuti, jer će i onako saznati sve onaj uski krug lica, s kojima je bila više ili manje u srodstvu, kumstvu ili nježnim odnošajima.

Ne bi se baš moglo reči, da je Marina ljepotica, ali u njoj bilo je nešta izazovna, razdražljiva, nešto neodredjena, što je privlačilo njezine mnogobrojne poklonike. Moguće kliski, nemirni pogled tih žućkasto-sivih, lukavih i bestidnih očiju, ili ono posebno nervno podrhtavanje pleći i bedara i nemirna igra cijelog njezinog bića, obraza, usni, ruku; lagan, kao poletljivi korak, širok smiješak, koji bi iznebuha obasjao cijelo lice i niz bijelih zubi, kao da su mu nenadano prinijeli iz tmine fenjer, smijeh, koji je isto tako nenadano znao propasti i ustupiti mjesto suzama, pače katkad, ako ustreba, i vapajima.

Ali svatko tko se s njom samo porazgovorio, pogledao nju, a ona njega, pače tko je jednostavno susreo, svatko bi skrenuo s puta i pošao za njom. Začudo ona se nije mnogo ni brinula za svoju odjeću, naročito otkako je »degradirali« na služavku za najteže poslove: haljina joj bila od gruba beza, rukavi

zasukani, vrat i ruke do lakta opaljeni i grubi od rada: ali odmah za crtom garavosti počinjala je bijela, meka put.

Bila je lijepa rasta: struk joj se bez steznika i krinolina strojno i zamamno vijao pod prljavom suknjom, kad bi jurila preko dvorišta, kao da leti.

Sa Savelijem bila je isto kao i s drugima: t. j. on ju je dva puta pogledao ispod oka i premda nije bio krasnik, udostojio se njezine milostive pažnje, ni više ni manje nego ostali. Zatim je pošao do gospodje i zamolio je za dopuštenje da se oženi s Marinom.

— Zar si poludio! — zapanjeno je rekla Tatjana Markovna.

— Iskupit ću je, — odvrati na to Savelij.

— Ne treba meni iskupa, ali sam znaš kakva je: kako ćeš živjeti s njom?...

— To je moja stvar, — smrsi Savelij.

Berežkova mu dala rok od dvije nedjelje i za dvije nedjelje on je ravno došao u sobu i stao u kut.

— Šta je?

— Dopustite, da se vjenčam, — bio je odgovor.

— Ali ona se ne će opametiti!

— Hoće se, hoće!

— Čini što te volja, kako si prostreš, tako ćeš leći! Pisat ću Borisu Pavloviću, Marina nije moja, već njegova, — kako on odredi.

Babuška je pisala, Rajskij nije ništa odgovorio i Savelij se oženio.

Marini nije bilo ni na kraj pameti da se promijeni, a o braku imala je vrlo nejasne pojmove. Nijesu prošle ni dvije sedmice, kad je Savelij zatekao kod kuće gosta, garnizonskog podoficira, koji je brzo izmaknuo kroz vrata i pobjegao preko plota.

Savelij je problijedio i samo pogledao ženu s nijemim pitanjem; ova je iscrpla svu svoju zalihu kletvi i prisizanja, ali nije ništa pomoglo. On je neko vrijeme razmišljao, oborene glave, na čelu mu se pojavile duboke bore, zatim zaključao vrata, polagano

zasukao rukave i uzevši stare uzde, što su visjele na zidu, stao lemati polaganim, ali teškim udarcima kuda je samo zahvatio.

Marina je pokazala svu svoju prirodnu okretnost, izvijala se poput zmije, bježala iz kuta u kut, skakala na stolove, sanduke, letjela k prozorima, k peći, pokušala se dapače popeti na peć: ali uzde su je slijedile i svagdje zahvaćale, dok se nije napokon nekako našla blizu vratiju.

Tu je rinula zasun i izbijena, razbarušena, s plačem i cikom izletjela na dvorište.

Družina je sva zaprepaštena slušala to mučenje, jauk je došao sve do gospodje. Sva zabrinuta izašla je na balkon: tu je doletjela pred nju žrtva supružanskoga gnjeva, s istim vapajima, žalbom, kletvama, kakve je čas prije čuo Rajskij.

Ali ta lekcija nije ništa pomogla. Marina bila je uvijek jednaka, opet dobivala batine i bježala gospodarici ili se izmakla mužu i tri dana krila po tavanima, sušama, dok nije minuo prvi gnjev.

Bila je žilava kao mačka, brzo se oporavljala od bubotaka, sama se bestidno i podrugljivo smijala s družinom muževom ljubomoru, njegovim nastojanjima da je popravi, pače i batinama.

Ali Savelij se mijenjao, stao propadati, rjedje zalazio u družinske sobe, vječno bio silno zamišljen.

Ženu je već i prije gledao ispod oka, a sad je više uopće nije ni gledao, ali uvijek je znao, gdje je u koji čas i šta radi.

Tome se ona sama nije mogla da načudi: tako je prevejena, tako umije da klizne ko sjena iz jednih vratiju u druga, iz jedne uličice u selo, iz bašte u šumu, ali on je uvijek zatekne, sazna, kao da nanjuši, i nadje se tamo, gotovo uvijek s uzdama! A bilo je sve to pravo kazalište, zabava za svu služinčad.

Savelij je padao duhom, molio se Bogu, sjedio šuteći kao vukodlak u svojoj kolibi, teško jaučući.

Ali uza sve to zapadao je u neobično protivurječje: na sajmu potroši sav novac na ženu, nakupuje

joj haljina, marama, cipela, kakve naušnice. Na Uskrs povede je bez riječi k njihalkama i toliko joj nakupuje i šuteći napuni naručaj orasima, medenjacima, šećerlemima, da ona kasnije nadari svu družinu.

— No, što kažeš na to? — upita Tatjana Markovna, saopćivši sve te potankosti unuku.

— Ma to je divno! — klikne on. — Cijela drama!

I smjesta mu u glavi nikne skica drame iz narodnoga života. Kako bi se iz toga mrkog, usredotočenoga čovjeka dala složiti cjelovita, originalna i jaka figura? Kako se mogla održati strast u tom viru razvrata?

Nije se mogao dovoljno načuditi i zadao si riječ, da će dublje proniknuti u izvor toga karaktera. I Marina mu se smiješila u umjetničkoj skici. Gledao je u njoj ne samo raspuštenu seosku djevojčuru, pandan gorkima očajnim pijanicama medju seljacima, već nesebičnu svećenicu kulta »majke naslada«...

— Što da učinim s njima? — upita babuška: — Jesi li šta smislio? Da ih protjeram?

— Ah ne! Pustite ih, nemojte smetati. — zauzme se on gotovo zaplašeno. — Drugačije ćete mi pokvariti tu živu naravnu dramu...

— Ali molim te, šta to govoriš: ta on će je ubiti.

— Koješta! Kod nas nema života, nema uopće drame: obično ubijaju u tučnjavi, pijanluku, kao divljaci. A tu se jedanput u sto godina zapleo pravi ljudski interes, složio u dramu, — a vi hoćete sve da pokvarite!... Ostavite, za Boga! Da vidimo, kako će se sve svršiti... krvlju, ili...

— Znam već što ću učiniti, — reče Tatjana Markovna: — zamolit ću svećenika neka se on porazgovori sa Savelijem: zbilja, Borjuško, i ti bi mu morao reći koju riječ. A ti se još raduješ, što se nesreća ruši na čovjeka!

— Recite babuško: je li Marina kod nas jedina takva, ili...

Babuška ljutito mahne rukom prema dvorištu.

— Svi su u rodbinstvu! — s gnjušanjem će ona: — Matrjoška je nerazdruživa s Jegorkom, Maška — sjećaš li se, kao djevojčica pazila je na djecu? — ta je uvijek s Prohorom na sjeniku. Akulina s Nikitkom, Tanjka s Vasjkom... Samo Vasiljisa i Jakov još su uredna čeljad! Ali sve te druge barem se kriju, stide: ali Marina!...

Ona pljune, a Rajskij prasne u smijeh.

— Odmah idem, bezuvjetno ću to staviti na papir... — reče on: — Hvala Bogu, jedanput strast! Taj Savelij!...

— Opet veliš »bezuvjetno!« — primijeti babuška.

On živo skoči i tek što je htio poletjeti u svoju sobu, kad babuška i on oboje ugledaju Polinu Karpovnu Krickaju, kako ulazi na predvorje i već otvara vrata. Sakriti se više nije bilo moguće: bilo je prekasno.

— Evo ti tvoj »bezuvjetno!« — šaptne Tatjana Markovna: — vidiš! Sad je se više ne ćemo tako lako otresti! Samo smo još nju trebali! Baš druga Marina! Šta je veliš na to: zar je i to drama?

— Ne, to je čini se... komedija! — reče Rajskij i sve nehotice stane u duhu promatrati Polinu Karpovnu kao junakinju jedne komedije.

— Bon-jur, bon-jur! — nježno je šaputala Polina Karpovna: — kako me raduje što ste kod kuće; ne ćete da me posjetite, pa sam sama opet došla. Zdravstvujte Tatjano Markovno!

— Zdravstvujte Polino Karpovna! — živo će babuška, prešavši najednom u veseli ton: — molim, samo izvolite, sjednite ovamo, na divan! Vasiljiso, kave, neka bude zajutrak gotov!

— Ne, merci, već sam pila.

— Ali molim vas, kako možete, još je rano: dugo je još do ručka.

— Ne, ne ću ništa, hvala vam!

— Ne, ne, morate: od vas dovle je daleko...

I babuška je ostala kod svojega, da još jednom mora piti kavu. Rajskij je radoznalo promatrao gospodju, naprašenu puderom, s uvojcima, s ružičastim vrvcama na šeširu i na grudima, prilično otvorenima, u cipelicama petgodišnjega djeteta, tako da joj je od toga sva krv navrla u glavu. Imala je nove žute glacé-rukavice, ali puknule su na šavovima, jer su bile manje od ruku.

S njom je došao mladi kadet, kojega su tek počeli probijati brci, — tek je svršio nauke. Nosio je shawl Poline Karpovne, zatim suncobran i lepezu.

— Evo, dopustite da vas upoznam: Michel Ramin, nalazi se sad ovdje na dopustu... Tatjana Markovna već ga pozna...

Mladac, mjesto da se pokloni, vrcne cijelim tijelom, silno porumeni i opet ukoči na svom mjestu.

— Dites quelque chose, Michel! — reče u pol glasa Krickaja.

Ali Michel još dublje porumeni i ostane na mjestu.

— Asseyez-vous donc, — reče ona i sama sjedne.

— Tako je vruće: très chêux! — nastavi ona: — gdje mi je lepeza? Dajte je ovamo, Michel!

Stala se hladiti, gledajući Rajskoga.

— Nijeste htjeli da me posjetite! — ponovi ona.

— Nigdje nijesam bio, — reče Rajskij.

— Nemojte govoriti, nemojte se opravdavati; znam razlog: bojali ste se...

— Čega?

— Ah le monde est si méchant!

»Vrag zna što hoće da kaže!« pomisli Rajskij, pogledavši se raskolačenim očima.

— Dakle? Jesam li pogodila? — govorila je ona. — Ja sam već prvi puta zamijetila, que nous entendons! Ona dva pogleda, — sjećate li se? Voilà, voilà, tenez... Takav isti! O, ja ga pogadjam!...

On prasne u smijeh.

— Da, da: nije li tako? Oh, nous nous convenons! Što se mene tiče, ja umijem prezirati svijet i njegovo mišljenje. Zar ne, to je vrijedno prezira? Tamo gdje je iskrenost, simpatija, gdje ljudi poznaju jedno drugo katkad bez riječi, po jednom takvom pogledu...

— Izvolite kavicu, Polino Karpovno! — prekine je Tatjana Markovna, prigurnuvši joj šalicu. — Ne slušaj je! — šane ona, iz kosa pogledavši na napola razgaljene grudi Kricke: — Laže samo, bestidnica! — Uzmite vašu šalicu, — dometne, obrativši se k mladiću: — evo i žemičaka!

— Débarassez-vous de tout cela, — reče mu Krickaja i uzme mu suncobran iz ruku.

— Doduše ja sam već pio... — promrmljao je pod nos kadet, ali ipak uzeo šalicu, izabrao jednu veću žemičku i odgrizao joj polovicu, kao da je nožem odrezao, opet silno porumenjevši.

Polina Karpovna je udova. Neprestano uzdiše, sjećajući se »nesretnoga braka«, premda svi tvrde, da joj je muž bio duša od čovjeka i da se nije nikad zaplitao u njezine poslove. Ali ona ga nazivlje »tirjaninom«, veli, da joj je mladost prošla besplodno, da nije živjela u ljubavi i sreći i vjeruje, da će »njezin sat još kucnuti, da će ljubiti i biti ljubljena idealno.«

Tatjana Markovna nije imala sasvim pravo, kad je uporedila s Marinom. Polina Karpovna bila je mirna temperamenta: nije tražila tako zvanoga »pada« i uopće nije imala na savjesti nikakve nevjere.

Takodjer nije bila ni sentimentalna, a kad je uzdisala, dizala poglede k nebesima, rastapala se u nježnim riječima, prenavljala se, laćajući se toga kao običajnih sredstava koketerije.

Ali osjećala je upravo životnu potrebu da netko bude u nju zaljubljen, da za to znaju i govore u cijelom gradu, u kućama, po ulicama, u crkvi, t. j., da netko zbog nje »stradava«, plače, ne spava, ne jede, pa makar to i ne bilo istina.

U gradu su je već poznavali i sad je kušala da zatravi novake, studente na dopustu, zastavnike, mlade činovnike.

Udvarala im, mazila ih, hranila, draškala njihovo sebeljublje. Ti mladi ljudi obično bi se kod nje paklenski najeli, napili, napušili i onda otišli. A ona bi onda onako ispod ruke proturila glasine, da ovaj ili onaj zbog nje »tuguje.«

— Pauvre garçon! — govorila bi samilosno.

Sad je svagdje hodao s njom Michel Ramin, dječarac, koji je došao na dopust ravno iz školskih klupa. Držao se ukočeno, odora mu bila besprikorna, kao da je sad krojač dovršio; uvijek je zakopčan do vrata, silno se rumeni, na pitanja odgovara hrapavim, plahim basom. Imao je tako velike ruke, s tako dugačkim i crvenim prstima, da nije bilo za nj naći glacé-rukavica; uvijek je zato nosio glomazne rukavice iz jelenske kože. Imao je pravi kadetski apetit, a uz to bio plah kao institutka.

Polina Karpovna stala ga je jednom nutkati šećerlemima, ali on ih na jedan mah pojeo preko tri funta. Sad vazda hoda s njome, nosi joj shawl, ogrtač i lepezu.

— Je veux former le jeune homme, ce pauvre enfant! — tako je ona oficijelno tumačila svoj odnošaj prema njemu.

— Pa što ste nakanila za danas? Ostat ću kod vas na objedu: ce projet vous sourit-il? — obrati se ona k Rajskome?

Babuški je u duši sve kuhalo, ali nije se odala, dapače se gradila kao da je to silno obradovalo.

— O molim, samo izvolite. Marfinjko, Marfinjko!

Unišla je Marfinjka. Krickaja se veselo pozdravila s njom, a mladac opet silno porumenio. Marfinjka, pogledavši na toaletu Poline Karpovne, malne da nije prasnula u grohotan smijeh, ali se ipak suzdržala. Pogledavši njezinoga pratioca, lice joj se još više napunilo smijehom.

— Marfo Vasiljevna! — nenadano će mladić krupnim basom: — Koza vam je pobjegla u vrt, — vidio sam! Da vam ne pobjegne u perivoj!

— Najljepša vam hvala, odmah ću je dati protjerati. To je Maška, — primijeti Marfinjka: — ona mene traži. Dajem joj uvijek hljeba.

Babuška joj šapne na uho što da spremi k objedu za nenadane goste, i Marfinjka na to izadje.

— U gradu svi razgovaraju o vama, i svi se čude, kako to da još nijeste nikoga posjetili, ni gubernatora, ni arhijereja, ni predvodnika plemstva, — obrati se Krickaja Rajskome.

— Sama sam mu već to govorila! — primijeti Tatjana Markovna: — ali današnji dan više se ne sluša što govore babuške. Nije lijepo Borise Pavloviću; bezuvjetno bi morao k Nilu Andrejiću; tako ugledan starac. Drugačije ti ne će toga prostiti. Zapovjedit ću, da se operu i spreme karuce...

— Ne idem nikuda, babuško, — reče Rajskij zijevajući.

— Ni k meni? — upita Krickaja.

On je, gledajući je, učtivo ćutao.

— Samo se nemojte siliti: de grâce, faites ce qu'il vous plaira. Sad već poznam vaš način mišljenja i znam sigurno (ona naročito naglasi tu riječ), što vi hoćete... i samo svijet... i zli jezici...

On se opet stane smijati.

— No, da-da. Vidim, pogodila sam, zar ne? O bit ćemo sretni; Enfin!... — šaptne ona, kao za se, ali ipak tako, da je mogao čuti.

»Zar će me još dugo tako gnjaviti?« mislio je Rajskij, promatrajući je sasvim zaprepašteno »Kuda da se spasem od nje? A nije zgodna ni za roman prevelika je karikatura! Nitko ne bi povjerovao...«

XIII.

Tiho su prolazili dani, tiho je ustajalo žarko sunce i prolazilo modrim nebom, što se prostrlo nad Volgom i njezinim obalama. Polako su puzli o podne snjegoliki oblaci, i katkad, stisnuvši se u hrpu, potamnili lazur i prosuli veseli dažd na polja i vrtove, ohladili zrak i odlazili dalje, davši mjesta tihom i toplom večeru.

Ako se najednom zaustavio nad gradom i Malinovkom (tako se zvalo Rajskijevo seoce), crni oblak i zaurlala duga, gotovo tropska oluja, — sve se prepalo, smutilo, cijela kuća zauzela, kao pred najezdom neprijatelja, obranbeni položaj. Tatjana Markovna naličila je na kapetana broda za vrijeme bure.

— Gasite vatre, zatvorite prozore i vrata! — čula se njezina komanda. Idi, Vasiljiso, pogledaj da ne puše lule! Nije li gdjegod propuh! Ne idi Marfinjko k prozoru!

Dok je vjetar njihao i savijao k zemlji drveće, vitlao prašinu u stupove, meo polja, dok su munje palile zrak i grom se teško, poput hohota, kotrljao nebom, babuška ni da bi oka zaklopila, nije se skidala, hodala iz sobe u sobu, gledala što rade Marfinjka i Vjeročka, krstila njih, krstila samu sebe i tek onda se smirila, kad je oblak istrativši sav svoj plamen i trijes, izblijedjeo i minuo u daljinu.

A u jutro bi opet izašlo radosno sunce i igralo u svakoj kapljici na lišću, u svakoj bari, zirkalo u svaki prozor i kucalo na stakla i kroz svaku pukotinu svoju dobrodošlicu.

Tako jednoličnim obrazom prolazio je i život u Malinovki. Rajskij gotovo nije osjećao da žive.

Svršio je Marfinjkin portre i ispravio literarnu skicu Nataše, odlučivši, da je stavi kasnije u roman, kad će sav biti razvijen i zaokružen, kad će mu se otkriti »cilj i potreba« djela, kad će se sva lica izliti u svoju formu, kao živa dahnuti, obojiti se koloritom života i sva se medjusobno povezati tom

»potrebom i ciljem« — tako da će svatko, tko uščita roman, reći, da je bio potreban, da ga još nije bilo u literaturi.

Odlučio ga pisati po epizodama, crtajući lik, koji ga baš zanio, scenu, koja ga privlači i zatravljuje, stavljajući svoj ja svagdje kuda ga povuče osjećaj, dojam, napokon čuvstvo i strast, naročito strast.

— Ah, daj Bože strasti! — molio je katkad, mučen dosadom.

Dosada bi ga već svladala i u njegovoj Malinovki, i on bi već bio pošao da traži na drugom mjestu »život«, da ga radosno srkne u dahu strasti ili da po običaju ne nadje ni u čemu primirenja sa svojim idealima, pa da opet pati zbog nesklada i kini se mrtvom ravnodušnosti prema svemu na svijetu.

Sve mu se već to često desilo, a ponovilo bi mu se i sad: i to je čekao i toga se bojao. No za sada još nijesu kod njega iživjeli dojmovi bezazlene sredine, u koju je dospio. Još uvijek bio mu ugodan ljupki trak sunca; dobri pogled babuškin, srdačna uslužnost družinčadi, sve veća nježna simpatija Marfinjke — naročito ovo posljednje.

U jutro bi s nasladom čekao, kad će ona, u platnenoj bluzi, bez okovratnika i narukavnika još zamaglenih očiju, koje kao da nijesu sasvim progledale, prenuti se oda sna, na prstima ući, staviti mu ruku na rame, da izmijeni s njim jutarnji cjelov i da ga pogosti čajem, gledajući mu u oči, gatajući mu želje i nastojeći da mu ih ispuni. A kasnije kad će staviti slamnati šešir sa širokim krilima, poći oko njega ili s njim, ispod ruke, po polju, po perivoju. I u njemu je tad krv življe kolala, tad još nije osjećao dosade.

Za sad mu još ugadjao i saobraćaj s babuškom: godilo mu prepuštati joj svoju volju i sa smiješkom gledati i slušati, kako ga uči razboru, redu, opominje od poroka i kušnja, nastoji odvući od njegovih »ciganskih« pojmova o životu k svojoj snažnoj životnoj mudrosti.

Volio je i Tita Nikonića kao ostatak prošloga vijeka, koji je živio pod barjakom vječne učtivosti, pristojnoga tona, mira i lijepih manira, koji je svima praštao, nikoga ne vrijedjao i čuvao svoje dragocjeno zdravlje, kojega su svi voljeli i koji je sve volio.

Katkad, u dobar čas, zabavljala ga dapače i ekscentrična gospodja Polina Karpovna. Znala ga je namamiti k sebi na objed i tvrdila, da on »ili nije ravnodušan prema njoj, samo se sad još krije, ili je sur le point de l'être, ali se brani i malo suzdržava, mais que tot ou tard cela finira par là et comme elle sera contente, heureuse ! etc.

Uspavljivao se tim tihim životom, katkad bilježeći štogod u svoj roman : koju crtu, scenu, lice ; nabacio je lik babuške, Marfinjke, Leontija sa ženom, Savelija i Marinu, zatim promatrao Volgu, njezin tok, prisluškivao tišini i gledao san tih sela i zaselaka razasutih po obali, lovio u tom oceanu šutnje nekakve zvukove, samo njemu čujne, sjedao za glasovir da po njima svira i pjeva, opajao se prisluškujući motive, koje je stvorio, bilježio ih na papir i spremao u lisnicu, da ih »s vremenom« obradi, — ta pred njim je još toliko vremena, a nikakva posla.

Gledao je i onu sliku, koju je tako vjerno opisao Bjelovodovoj, da je ona, prema vlastitim njezinim riječima, »cijelu noć zlo spavala«, tupu zamišljenost seljaka, njegov grubi, teški i polagani rad, — kako vuče na ramenu barku ili izgubivši se medju brazdama njive, lagano kroči, sav u znoju, kao da nosi na rukama i plug i konja zajedno — ili kako se trudna seljakinja, sva okupana u znoju, muči sa srpom u raži.

I crtao je ta opaljena lica, njihove kolibe, orudje, lovio zrak t. j. nabacio laku skicu i spremio je u lisnicu, opet »do vremena.«

»Ali što ću izraziti tim, ako prikažem tu prirodu, te ljude : gdje je smisao, ključ toga djela.

»U samom djelu !« govorio mu umjetnički instinkt : i on je odlagao pero i išao na Volgu, razmišljajući, što je to djelo, zašto ono samo po sebi ima smisla, ako je djelo — i kad postaje djelo ?

Zatim mu se javljale poteškoće : postepenost razvitka, savršenost i zaobljenost karaktera, veza medju njima, — i tad se za umjetničkom formom probijala analiza i stala stišavati njegov zanos . . .

— Une mer à boire, — govorio je uzdižući, slažući listove u lisnicu i zvao Marfinjku u perivoj.

Zadao si je riječ, da će si kod prve zgodne prilike objasniti pitanje, ne šta je zapravo Marfinjka : to je suviše jasno udaralo u oči, već što će od nje postati, — tek tad je nakanio da udesi prema njoj svoje držanje. Je li sposobna za daljnji razvitak, ili je već došla do svojih Herkulovih stupova ?

Pa ako se u njoj »protiv očekivanja« otkrije zlatonosni izvor s bogatim zalihama, — kod žena takva neočekivanost nije rijetka, — tad će naravno postaviti ovdje svoj kućni žrtvenik i posvetiti se razvoju miloga bića : ona i umjetnost postat će njegovim kumirima. Tad će i te epizode, skice, scene — sve će naći svoje mjesto u djelu. Ne će se tad više morati cjepkati i razbacivati, život će mu se staložiti i smiriti.

Ali eksperimenat s Marfinjkom za sad još nije išao naprijed, i da nije tako lijepa, davno bi mu već bio dosadio besplodan rad oko njezinoga razvijanja.

Kadgod se dirnuo njezinoga uma, sebeljublja, ove ili one strane srca — nikad je ne može izvesti iz kruga ranih djevojačkih shvaćanja, toplih, kućevnih čuvstava, logike predaja i babuškinih poduka.

Još uvijek je djevojčica i nijedanput nije još u njoj došla do izražaja pače ni djevojka. A sudeći po njezinoj zdravoj naravi i po jednostavnom, gotovo animalnom uzgoju nije se moglo misliti, da će ostati djevojkom. A ipak, već sad se u njoj mogla nazrijevati buduća žena ; samo kakva će biti, kakva će morat biti ?

U mislima promatrao je i sebe, kako je to uvijek bivalo kod njega ne hotice, samo od sebe, nesvjesno (»i kako to bezuvjetno biva kod svih, mislio je on, samo što se svi ti ne bave svojim »ja« ili nijesu svjesni te crte, koja je prirodjena svakom čovjeku: jedni se samo pričinjaju, a drugi i bivaju i pričinjaju čim boljima; prvi su sitne nature, kod njih vrijedi samo vanjština, drugi — duboke, ozbiljne i iskrene nature, koje živu unutarnjim životom, a to je ono pravo usavršivanje«) i razmišljao, kakva ga uloga čeka u tom susretu; je li on takav kakav mora biti, i kakav zapravo mora biti? Brat, nježni pokrovitelj i vodić njezine mladosti — ili doista njezin budući muž?

Ali čim se ustavio kod te posljednje uloge, odmah bi duboko uzdahnuo, unaprijed uvidjajući, da se ili on ili ona ne će do svadbe održati na visini ideala, da će poezija odletjeti ili se raspršiti u sitnu kišu malomještanske komedije! I stao je hladnjeti, zijevati, osjećati već simptome dosade.

Uzbudjivati tako bez cilja sebe, uzbudjivati nju, činilo mu se nepoštenim. Što da čini? Kako da se prema njoj drži?

Da joj bude samo brat, nije mu bilo moguće: previše je ljupka, topla, nježna, njezin dodir grije, pali, uzbudjuje živce. Bratić joj je u trećem koljenu, tako reči nikakav rodjak i blizina takve sestrične je opasna...

A medjutim on se prepuštao slasti njezinih milovanja i uzvraćao ih ne milovanjem brata, već nježnije; u cjelove mu se krala nekakva strastna zmija....

»Još jedan pokušaj«, razmišljao je on: »jedan razgovor i bit ću njezin muž, ili... Diogen je tražio s fenjerom »čovjeka« — a ja tražim ženu; tu se eto krije ključ svih mojih traženja! Pa ako je ne nadjem u njoj, a bojim se da ne ću, razumije se, da ne ću ugasiti fenjera, već poći dalje... Ali Bože moj! Gdje će se svršiti to moje traženje?«

Zjevnuo je.

»Otići ću odavle i napisati roman: sliku mlohavog sna, mlohavog života«...

I opet je dalje zijevao.

— Recider, Marfinjko, — započne on jednom, sjedeći s njom u sumraku na travi pod bagrenom: — nije li ti ovdje dosadno? Nijesu li ti dodijali: babuška, Tit Nikonić, bašta, cvijeće, pjesmice, knjige s veselim svršetkom?...

— Ne, — reče ona, začudjena tim pitanjem: — šta mi još treba?

— Ne čini li ti se katkad sve ovo... jednoličnim, glupim, dosadnim?...

— Glupim, dosadnim! — ponovi ona zamišljeno: — ne! Zar je tu dosadno?

— Sve su to djetinjarije, Marfinjko: cvijeće, pjesmice, a ti si već odrasla djevojka — on baci letimični pogled na njezina pleća i grudi: — zar ti nikad ne pada na um štogod drugo, ozbiljnije? Zar te ništa više ne zanima?

Ona se zamisli, oborivši oči. Malko ju je bilo stid, i bilo joj neugodno, što je smatraju još djetetom.

»Pa ja već davno nijesam dijete: trebam već četrnaest aršina tkanine za haljinu: gotovo isto toliko i babuška — ne, više: babuška ne nosi širokih sukanja,« uspjela je da još za to vrijeme promisli. »Ali Bože moj! Kakve su mi to ludorije na pameti? Što da mu kažem? Kad bi se samo Vjeročka htjela već jednom vratiti«...

Nije znala što da čini da ne bude dijete, da je ljudi gledaju kao odraslu, da je poštuju, da je se boje Nemirno se ogledala naokolo, cupkala prstima rub pregače, zagledala u noge.

— Čujte brate, — odvrati ona: — nemojte misliti da sam dijete, jer volim ptice, cvijeće: umijem takodjer i raditi. Babuška mi često veli, neka zapisujem primitke i izdatke. Znam koliko se sije raži, zobi, kad treba drva da sagradi kolibu... — Ona smionije pogleda na njega. — Umjela bih takodjer nadzirati i poljske poslove, ali babuška me ne pušta.

Šta još? — dometne ona, gledajući mu ravno u oči i misleći, je li sad barem malo porasla u njegovim očima?

— Da, naravno, sve je to lijepo, i s vremenom može od tebe postati druga babuška. Ali zar bi ti htjela da budeš takova?

— Ah, daj Bože: ali gdje bih ja!...

— A zar ne ćeš da budeš drugojačija?

— Zašto? Kad bih bila drugojačija, ne bih bila ovdje na mjestu.

— Da, to je pametno rečeno, Marfinjko: ali zašto baš ovdje? Čula si za Moskvu, za Petrograd, za Paris, London: zar ne bi htjela da podješ onamo?

— Šta bih ja tamo?

— Kakvo pitanje! Eto čitaš knjige, tamo se govori kako žive druge žene: gle na primjer ona Jelena u romanu miss Edgeworthove. Zar te ne vuče, zar te ne spopada želja da iskusiš taj drugi život?...

Ona polagano i zamišljeno zaniječe glavom.

— Ne, — reče: — šta čovjek ne pozna, to ni ne želi. Eno Vjeročke, njoj je uvijek dosadno, često sjedi snuždena, kao skamenjena, sve ovdje kao da joj je tudje! Njoj bi trebalo da nekamo ode, ona ne spada ovamo! Ali ja — ah, kako mi je tu lijepo: u polju, sa cvijećem, pticama, kako se tu lako diše! Kako je veselo kad se sastanu znanci!... Ne, ne, ja spadam ovamo, sva sam eto iz onoga pijeska, iz one travke! Ne ću nikuda. Pa što bih sama tamo u Petrogradu, u inozemstvu. Umrla bih od tuge...

— Pa ne bi bila sama.

— A da s kim? Babuška nikad ne odlazi iz sela!

— Šta će ti babuška? Sa mnom... s mužem. Bi li pošla sa mnom?

Ona zaniječe glavom.

— Zašto ne?

— Bojala bih se, da će vam biti dosadno sa mnom...

— Privikla bi se na me.

— Ne, ne bih... Eto već je druga nedjelja, što ste ovdje... a ja vas se bojim.

— Čega se bojiš? Ja sam, mislim, tako jednostavan čovjek: sjedim, šećem, rišem s tobom...

— Ne, ne, nijeste jednostavni. Katkad je nešto tako čudna u vašim očima... Ne, ne bih se mogla naviknuti na vas...

— Ali to je dosadno: vazda s babuškom i ni koraka bez nje...

— Ali ja ne želim ništa drugo: šta bih ja bez nje?

Nemirno se ozirala na stranu, i opet se uznemirila radi toga, što ne zna kako da mu odgovori.

»Ah, Bože moj! Držat će me za ludu... Što da mu odvratim... onako pametno?... Gospode, pomozi!« molila je u sebi.

Ali ništa joj pametna nije htjelo doći na um i samo je turobno prevrtala prstima.

— Zar te ništa ne muči onako u nutrinji? Zar ti ništa ne mori dušu?... — pitao je dalje.

Ona duboko uzdahne.

»Babuška mi naložila neka se pobrinem za dobru večeru — to mi eto mori dušu: ali kako da mu to kažem!...« pomisli ona.

— Kako ne? Odrasla sam, nijesam više djevojčica! — bolnom važnošću ona će, nakon kratke šutnje.

— Ah! Dakle mali grijeh: no, hvala Bogu! A ja sam već očajavao! Govorider, no reci, što?

Primakne se k njoj, uzme je za ruku.

— Što? — ponovi ona zamišljeno, ne povukavši ruke; — a savjest?

— Savjest! O-ho! Tu mirišu teški grijesi!

On se nasmije, ali zatim najednom pomisli, ne krije li se pod tom bezazlenošću kakav krupni grijeh, nije li njezin mir samo varka?

— Pa šta možeš imati na savjesti? Povjeri mi se, pa ćemo zajedno prosuditi. Moguće ti mogu učiniti kakvu uslugu?

— To, što ja mislim, svatko ima...

— Na primjer?

— Poslušajte samo propovijedi oca Vasilija, kako treba živjeti, što valja činiti! A kako mi živimo; činimo li barem polovicu od onoga, što on veli? — govorila je usrdno. — Kad bi čovjek proživio samo jedan dan onako... ali ni to ne uspije! Odreći se sebe, postati svima slugom, dati sve siromasima, ljubiti sve više nego samoga sebe, pače i one, koji nas vrijedjaju, ne gnjeviti se, raditi, ne misliti previše na zabave i ludorije, ne brbljati.. strašno je to, strašno! Čovjek se ne može svega ni sjetiti! Kad stanem razmišljati, sva se smetem, spopane me strah. Cijeli život nije dovoljan, da čovjek sve to učini! Eno babuške: ima li umnijeg i boljeg stvora od nje! a i ona... griješi... — šaptom će Marfinjaka: — ljuti se bez razloga, ne može trpjeti Anu Petrovnu Tokejevu; na Uskrs se pače nije s njom pozdravila! Polinu Karpovnu takodjer ne voli. Često se ljuti na družinu; ne će da im sve prašta; za žene, kad joj se tuže na nuždu, veli da lažu... Silno čuva novce... — još tiše šane ona: — A kad se u čemu prevarila, nikad ne će toga da prizna: ohola je! A ipak je bolja od svih nas; a što smo mi, ja i Vjeročka! Ah, kakav mora čovjek da bude, da...

— Takav, kakva si ti, — reče Rajskij.

— Ne.... — ona zamišljeno strese glavom. — Mnogo toga ne shvaćam i zato ne znam katkad što mi valja činiti. Eto Vjeročka zna, a ako ne čini, zna da ne će, a ja ne znam...

— I to tebe često muči?

— Ne; katkad, kad stanu o tom razgovarati, kad babuška ukori... Tad se isplačem, i sve prodje, i onda sam opet vesela, a sve što veli otac Vasilije — kao da me se ne tiče! A to je baš zlo!

— I nemaš drugih briga, sretno dijete?

— Pa zar je to malo? Zar nikad o tom ne razmišljate? — začudjeno će ona.

— Ne, dušice, pa znaš, nijesam još nikad čuo oca Vasilija.

— Ali kako živite; pa i vi valjda imate nešta na duši?

— Sad eto tebe?

— Mene? Za me se brine babuška, dok je živa...

— A kad umre?

— Babuška? Bože nas oslobodi! — brzo će krsteći se.

— Pa i to jednom mora da bude...

— Bog bio s vama: kakve su to misli, kakav razgovor!...

Nastojala je da ga ne sluša.

— Zar misliš da će ona vječno živjeti?

— Prestanite, za Boga: ne ću da vas čujem!

— No, a ako...

— Tad ćemo ja i Vjeročka umrijeti, jer bez babuške...

Ona teško uzdahne.

— Pa zato treba misliti, da će jednoga dana nestati ptičica, cvijeća i svih tih sitnica, da se uz njih ne može proživjeti cio život. Potrebni su drugi interesi, druge veze, simpatije...

— Pa što da radim? — očajno će ona.

— Moraš nekoga zavoljeti, muškarca... — reče on nakon šutnje, sklonivši njezino čelo k svojim usnama.

— Udati se? Da, vi ste mi to već govorili, i babuška često voli o tom onako iz daleka, ali...

— Ali... Šta je?

— Gdje da ga uzmem? — stidljivo upita ona.

— Zar ti se još nitko nije omilio? Nijesi li zamijetila medju mladim ljudima...

— No, lijepi su tu mladi ljudi! Eno Bočkova ima tri sina i kod njih se svako veče sastaju muškarci, kao i oni, pa piju i kartaju. A u jutro su im svima oči crvene. Čečeninu došao je sin na dopust i odmah izjavio, da mu treba miraz od sto tisuća, a sam je gori od Motke: sitan, krivonog i vječno

puši! Ne, ne... Eto, tu je još Nikolaj Andrejić, — taj je lijep, veseo i dobar, ali...

— Što ali?

— Mlad je: tek su mu dvadesetitri godine!

— A tko je on?

— Vikentijev: imanje im je za Volgom, nedaleko odavle. Selo im se zove Kolčino, imaju tako sto duša. A u Kazanju imaju još trista duša. Njegova majka pozvala je Vjeročku i mene u goste, ali babuška nas ne pušta same. Jednoć smo pošli, ali samo na jedan dan... A Nikolaj Andrejić njihov je jedinac — nemaju više djece. Učio se u Kazanju, na sveučilištu, a služi kod gubernatora, pridijeljen mu je za naročite svrhe.

Izgovorila je to živo, hitno i vesela lica.

— Ah! Dakle taj ti se mili: Vikentijev! — rekao je i stisnuvši njezinu ruku k lijevoj svojoj grudi, sjedio nepomično, nasladjujući se, kako Marfinjka bezbrižno prima i uzvraća milovanja, gotovo ih ne zamjećuje i čini se ništa ne osjeća.

»Moguće će je jedna iskra«, — mislio je: — »jedan vrući stisak ruke najednom probuditi iz djetinjskoga sna, otvoriti joj oči i moguće će tako nenadano koraknuti u drugo razdoblje života...«

Ali ona je bezbrižno cvrkutala poput ptičice.

— Što to govorite: Vikentijev! — reče ona zamišljeno, kao da sama nije na čistu, da li joj se mili.

— Sad je tamno, drugačije bi sigurno pocrvenjela! — bockao je Rajskij, gledajući joj u lice i stiščući joj ruku.

— Nimalo! Zašto da se crvenim? Već ga dvije nedjelje nijesam uopće ni vidjela, a niti ga ne želim...

— Recider, je li ti drag?

Ona je šutjela.

— Dakle: jesam li pogodio?

— Ali, što to govorite! Rekla sam samo, da je bolji od svih drugih ovdje: to će uostalom svi potvrditi... Gubernator ga silno voli i nikad ga ne

šalje na istrage: »Čemu da se tamo bavi s tim prljavštinama, — veli, — umorstvima i razbojstvima, — još bi se mogao pokvariti! Neka radije, veli, — ostane kod mene!« Sad je kod njega, a kad nije kod nas, tamo i ruča, pleše, svira...

— Jednom riječi, služi! — reče Rajskij.

— Već je dobio i odlikovanje, krst za zasluge! Tako maleni! — veselo će Marfinjka.

— Zalazi li ovamo?

— Vrlo često: samo sad kao da je nekuda propao. Da nije otišao u Kolčino, k nama? Trebat će ga ukoriti, što je otišao nikoga ne obavijestivši. Babuška će mu već odčitati bukvicu: on se je boji... A kad je ovdje, — ni časak da bi mirno sjedio: skače, pjeva. Ah, koliki je nestaško! Nedavno je izjeo toliku tepsiju gljiva! A koliko žemičaka pojede za čajem! Sve što mu daš, sve pojede. Babuška ga radi toga vrlo voli. I ja ga takodjer...

— Ljubiš? — živo će Rajskij, sagnuvši se i zirnuvši joj u oči.

— Ne, ne! — ona zaniječe glavom: ne, ne ljubim, već samo on je... divan! Bolji od svih ostalih ovdje: drži do sebe, ne ide po gostionama, ne igra biljar, ne pije nikad vina...

— Zbilja divan momak! — ponovi Rajskij, gladeći joj kosu na sljepoočnicama: — i ti si divna! Koliko žalim što sam star, Marfinjko: kako bih te ljubio! — tiho dometne, stisnuvši je malo uza se.

— Šta bi bili stari: još nešto! — primijeti ona onako mimogredce, predavajući se njegovom draganju. — Eto samo u bradi imate nekoliko sijedih niti, a katkad ste prekrasni... kad se smijete ili štogod živo pripovijedate. A eto kad se natmurite, ili gledate nekako osobito... tad ste kao da vam je osamdeset ljeta...

— Zar ti se doista ne činim strašnim ni starim?

— Nimalo.

— I tebi je ugodno... kad me poljubiš?

— Vrlo.

— Pa poljubi me.

Ona se malo pridigne, upre koljenom na njegovu nogu i zvučno ga poljubi i htjede sjesti, ali on je suzdrži.

Pokušala se osloboditi, bilo joj nespretno tako stajati, napokon je sjela, zarumenjevši se od napora i stala popravljati poremećenu kosu.

On, naprotiv, bio je blijed, sjedio zabacivši glavu unazad, naslonivši se zatiljkom na drvo, zaklopljenih očiju i gotovo nesvjesno držao je čvrsto za ruku.

Htjela je da ustane, da se udobnije namjesti, ali držao je čvrsto, da mu se rukom morala uprijeti o rame.

— Pustite, teško vam je, — ona će: — ta ja sam debela, — evo, kakva mi je ruka, — opipajte!

— Ne, nije teško... — tiho odvrati on, privukavši joj opet glavu k svojemu licu i ostavši tako nepomično.

— Je li ti tako lijepo?

— Da, samo je vruće, obrazi i uši mi gore, gledajte: sigurno su crveni! Punokrvna sam: ako se dirnete prstom ruke, odmah će iskočiti bijela mrlja, a onda nestati.

Šutio je i neprestano sjedio zaklopljenih očiju. A ona je dalje pripovijedala o svačemu što joj padalo na um, ozirala se na sve strane, čeprkala šiljkom cipele po pijesku.

— Obrijte bradu! — kazala je: — bit ćete ljepši. Tko je izumio tako glupu modu — nositi bradu? To ste poprimili od seljaka! Zar u Petrogradu svi nose bradu?

On mašinelno kimne glavom.

— Hoćete li se obrijati, da? Ako vas ovakova vidi Nil Andrejić, razljutit će se. Ne može da trpi bradu: veli da je nose samo revolucionarci.

— Sve ću učiniti što hoćeš, — nježno će on. — Ali zašto samo ljubiš Vikentijeva?

— Vi opet svoje! Evo kakvi ste: sami ste započeli razgovor, a sad izmislili, da ga ljubim. Kako

da ga ljubim? Pa on — kako bi se samo usudio? Ljubiti — kako je to moguće! Šta bi babuška rekla? — dometne ona, rasijano igrajući se Rajskijevom bradom i ni ne sluteći, da joj prsti, poput zmije, puzu po njegovim nervima, bude u njemu nemir, užižu oganj u krvi, mute um. Opijao se svakim pokretom prstiju.

— Ljubi me Marfinjko: družice, sestro!... — buncao je, prižimajući je snažno oko pasa.

— Ah, boli, brate, pustite, Boga mi, zagušit ću se! — govorila je ona, nemoćno padajući mu na grudi.

I opet je priljubio njezin obraz k svojemu i opet šaputao:

— Je li ti lijepo?

— Nespretno mi je za noge.

On je pusti, ona popravi noge i sjedne kraj njega.

— Zašto ljubiš cvijeće, macad, ptice?

— Pa koga da ljubim?

— Mene, mene!

— Pa ja vas ljubim.

— Ne tako, drugojačije! — govorio je dalje, stavivši joj ruke na ramena.

— Eno jedne zvijezdice, eno druge, eno treće: kako ih ima mnogo! — govorila je Marfinjka, gledajući na nebo. — Je li to istina, da tamo, na zvijezdama, takodjer žive ljudi? Moguće ne takvi kao mi... Ah, munja! Ne, ne, to je sjevatanje za Volgom; bojim se oluje... Vjeročka otvori prozor i sjedne da gleda oluju, a ja se uvijek sakrijem u postelju, zategnem zastore, i ako munja jako blisiče, stavim veliki jastuk na glavu, a uši začepim, i ništa ne vidim ni ne čujem... Eno zvijezdica je pala! Vrijeme će biti za večeru! — dometne zatim nakon šutnje. — Kad vas ne bi bilo, rano bismo večerali, a u jedanaest sati išli spavati; kad nema gostiju, rano lijegamo.

Šutio je, položio glavu na njezino rame.

— Spavate ? — upita ona.

On zaniječe glavom.

— Onda drijemate : eto i oči su vam zaklopljene. Ja takodjer, čim legnem, odmah zaspim, katkad pače ne dospijem ni skinuti čarape i već spavam. Vjeročka ne spava dugo : babuška je zato uvijek kori, nazivlje noćnicom. A idu li u Petrogradu ljudi rano spavati ?

Nije dao odgovora.

— Brate !

Još uvijek je šutio.

— Zašto šutite ?

Trgnuo se kao i opet zanijemio, sanjareći o mogućnosti vječne sreće, držeći tu sreću u rukama i ne želeći je pustiti.

Zjevnula je sve do suza.

— Kako je toplo ! — reče ona. — Katkad molim babušku da me pusti spavati u sjenici, — ali me ne pušta. Pače i u sobi veli, da se prozor zatvori.

On ni riječi.

»Samo ćuti : pa kako da se priviknem k njemu?« pomisli ona i opet bezbrižno stavi glavu uz njegovu, rasijano lutajući umornim pogledom po nebu, po blistanju zvijezda kroz granje, gledala tamnu masu šume, slušala šum lišća i zamislila se, kad najednom zamijeti, kako joj pod rukom, na Rajskijevoj lijevoj strani, žestoko kuca.

»Kako je to čudno !« pomisli ona : »Od čega to tu tako kod njega kuca ? A kod mene ?« i uhvati se za lijevu stranu : »ne, ne kuca !«

Zatim htjede ustati, ali osjeti, da je on čvrsto drži. Postalo joj neugodno.

— Pustite brate ! — šaptom, gotovo stidljivo će ona. — Vrijeme je kući !

Bilo mu je žao da je pusti, kao da se s njom rastaje za navijek.

— Boli me, pustite ... — govorila je Marfinjka, sa sve većom tjeskobom, uzalud kušajući, da mu se istrgne : — Ah, kako je nespretno !

Napokon se sagnula i izmakla mu iz ruku.

On teško uzdahne.

— Što vam je ? — začuje nad sobom njezin djetinjski, mirni glas.

Pogleda je, ogleda se i opet uzdahne, kao da se budi.

— Što vam je ? — ponovi ona : — kako ste čudni !

Najednom se sasvim rastrijezni, pogleda Marfinjku, kao da se čudi što je ovdje, zirne naokolo i brzo skoči na noge. I ote mu se očajni :

— Ah !

Već mu bila stavila ruku na rame, drugom stala popravljati razbarušenu kosu i htjela opet prisjesti kraj njega.

— Ne, hajdemo odatle, Marfinjko ! — uzbudjeno će on, odmaknuvši je od sebe.

— Kako ste čudni : sav ste van sebe ! Da vas ne boli glava ?

Taknula mu se rukom čela.

— Ne približuj mi se, ne miluj me, draga sestro! — reče on, poljubivši joj ruku.

— Kako da vas ne milujem, kad ste sami tako mili ! Tako ste dobar, tako nas volite. Darovali ste kuću, baštu, a šta ću ja da stojim kao hladni kip? . .

— Budi kipom ! Ne odgovaraj nikad mojim milovanjima, kao danas ...

— Zašto ? ...

— Tako ; katkad znam da dobijem takav napadaj ... tad me se kloni.

— Hoćete li da štogod uzmete ? Babuška ima Hoffmannove kapljice. Potrčat ću : hoćete li ?

— Ne, ne trebam. Ali za Boga, ako drugi puta budem opet suviše nježan, ili tko drugi takodjer, na primjer taj Vikentijev ...

— No, da se samo usudi ! — zadivljeno će Marfinjka. — Kad se igramo lovice, ne usudjuje se da me uhvati za ruku, već me uvijek lovi za rukav !

što vam na um ne pada: Vikentijev! No, već bih mu pokazala!

— Ni meni, ni njemu ni nikome na svijetu... Pamti, Marfinjko: ljubi onoga, koji ti je drag, ali krij to duboko u svojoj duši, ne popuštaj ni sebi, ni njemu, dok... ne dopusti babuška i otac Vasilij. Sjeti se njegove propovjedi...

Ona ga bez riječi slušala i zamišljeno išla kraj njega, čudeći se njegovom napadu, sjetivši se, da je čas prije toga govorio sasvim drugojačije, i nije znala što da pomisli.

— Eto vidite, ali vi ste govorili... da... — započne ona.

— Pogriješio sam: nije za te to, što sam govorio. Da, Marfinjko, imaš pravo: grijeh je željeti ono, što čovjek nema, živjeti, kako živu ona gospoda, o kojima pišu knjige. Bog te sačuvao da se promijeniš, da postaneš druga! Ljubi cvijeće, ptice, bavi se gospodarstvom, traži veseli svršetak i u knjigama i u svojemu životu...

— Nije to glupo... ljubiti ptice: vi mi se ne rugate, govorite li istinu?— plaho je pitala.

— Ne, ne, ti si biser, angjeo čistoće... ti si svijetla, čista, prozračna.

— Prozračna? — smijala se ona: — zar se kroza me vidi?

— Ti... Ti...

U napadu zanosa nije znao kako da je nazove.

— Ti sva si... sunčana zraka! — reče on: — i proklet bio, tko ushtije baciti nečisto zrno u tvoju dušu! Zbogom! Nikad mi se ne približuj, a ako ti se ja približim, bježi od mene...

Prišao je k ponoru.

— Kuda ćete? Hajdemo na večeru! Vrijeme će biti i spavanju...

— Ne ću ni večere ni spavanja.

— Opet bježite od večere: pazite, babuška...

Nije ni svršila rečenice, a Rajskij skoči dolje i izgubi se medju grmljem.

»Bože moj!« — razmišljao je, trzajući se u duši: »Prije pola sata, bio sam pošten, čist, ponosan; pol sata kasnije to sveto dijete pretvorilo bi se u jadno stvorenje, a »pošteni i ponosni« čovjek u najvećega nitkova! Ponosni duh popustio bi svemoćnoj puti; krv i nervi narugali bi se filozofiji, moralu, razvitku! Ali duh je pobijedio, krv i nervi nijesu odoljeli: čast, poštenje su spaseni«...

»Kako?« — pitao je sebe, zastavši nad urvinom. »Prije svega... snagom moje volje, spoznanjem rugobe«... htio je već reći, ispravivši se, »ne, ne«, morao je čas kasnije priznati, »to je došlo nakon svega, ali prije, kako? Zar ju je obranio nevidljivi andjeo čuvar? Babuškin Usud? Ili... što?« — Bilo kako bilo, on je tom zagonetnom »ili« bio obvezan što je ostao pošten čovjek. Sad da li se to »ili« krilo u njezinom svetom, stidljivom neznanju, u poslušnosti propovjedi oca Vasilija, ili, napokon, u limfatičnom temperamentu, — ipak je ono bilo u njoj, a ne u njemu...

— Kako je to gadno, kako gadno! — šaptao je, preskočivši jarugu i probijajući se kroz grmlje na pržinu Volge.

Marfinjka dugo je gledala za njim, zatim tiho, zamišljeno pošla prema kući, nesvijesno trgajući lišće s grmlja i dirajući se katkad lica i ušiju.

— Kako sam se zažarila, sigurno sam sva crvena! — šaptala je ona. — Zašto mi je kazao da mu se ne približem, ta on nije za me tudj čovjek? A sam je tako mio... Kako mi gore obrazi!

Hvatala se sad za jedan, sad za drugi obraz.

Babuška je stala mrmljati, što Rajskij nije došao na večeru. Šuteći su, u troje, s Titom Nikonićem, povečerali i razišli se.

Marfinjka, koja je obično sve pripovijedala babuški, kolebala se, bi li joj kazala ili ne, kako se bratac za uvijek odrekao njezinih milovanja, i na koncu pošla spavati, ne kazavši ni riječi. Nekoliko puta je htjela pokušati, ali nije znala kako. Niie

takodjer ništa rekla ni o bratićevom »napadu«, pošla ranije leći, ali dugo nije mogla zaspati: obrazi i uši neprestano joj gorjeli.

Napokon proležavši cijeli sat bez sna, ustala je, natrla lice rasolom od krastavaca, kako je to obično činila kad je sunce opalilo, zatim se prekrstila i zaspala.

XIV.

Rajskij je neko vrijeme išao krajem obale, zatim se popeo na goru i došao do kućice Kozlova. Ugledavši svijetlo kroz prozor, htio je već da udje do kapije, kad najednom opazi, da se netko penje preko plota, s uličice u baštu.

Rajskij pričeka u sjeni pojate, dok je neznanac sasvim prešao preko plota. Kolebao je što da učini, jer nije znao, je li to tat ili obožavatelj Uljane Andrejevne, kakav m-r Charles — i zato se bojao podići uzbuku.

Promislivši, ipak odluči poći za neznancem; zato se ugledao u njegov primjer i takodjer tiho prešao preko plota.

Neznanac se krao k prozoru, Rajskij pošao za njim i zastao na nekoliko koraka. Neznanac se privukao do Leontijevoga prozora i najednom iz svih sila zabubnjao po staklu.

»To nije tat... to je sigurno Mark!« pomisli Rajskij. I nije se prevario.

— Filozofe, otvaraj! Čuješ li, Platone? — govorio je glas. — Brže otvaraj!

— Udji sprijeda, kroz vrata! — začuje se gluho iza prozora glas Kozlova.

— Zašto da idem još do vratiju, da probudim psa? Otvaraj!

— Pa čekaj malo; kakva ti je sila! — govorio je Leontij, otvarajući prozor.

Mark se uvuče u sobu.

— Zar se još netko za tobom vuče? Koga si doveo? — zaplašeno će Kozlov, uzmaknuvši od prozora.

— Koga bih doveo, — što se čudiš... Ali dosta, netko se vuče...

U taj čas Rajskij skoči u sobu.

— Ti si to Borise? — zaprepasti se Leontij. — Kako ste se našli?

Mark samo baci pogled na Rajskoga i smjesta se opet obrati k Leontiju.

— Daj mi brzo druge hlače, a imaš li i vina? — upita on.

— Šta je, odakle dolaziš? — zadivljeno je govorio Leontij, tek sad opazivši, da je Mark gotovo do pasa sav zablaćen, a čizme i hlače da su mu naskroz promokle.

— No daj brže, ne ćemo sad razgovarati! — odazove Mark.

— Vina nemam; Charles je kod nas ručao, sve smo popili; ali mislim da imam votke...

— A gdje ti je odjeća?

— Žena spava, a ja ne znam gdje je: valjat će pitati Avdotiju...

— Glupane! Pusti, sam ću naći.

Uzeo je svijeću i nestao u drugoj sobi.

— Evo ga, vidiš kakav je! — reče Leontij Rajskome.

Za deset časaka Mark je izašao s hlačama na rukama.

— A gdje si tako promočio? — upita Leontij.

— Vozio sam se preko Volge u ribarskoj barci, pa je luda ribar blizu otoka najurio na pličinu: trebalo je iskočiti i izvući barku.

Ne obazirući se na Rajskoga, promijenio je hlače i sjeo u veliki naslonjač, postavivši tako noge, da su mu koljena došla u visinu lica. Na njih je položio bradu.

Rajskij ga promatrao bez riječi. Mark je mogao imati oko dvadeset i sedam godina, bio je snažno

gradjen, kao iz metala i uz to pravilno. Blijeda lica, svijetlo-plava kosa kao gusta griva bila mu zabačena na uši i zatiljak, otkrivajući veliko, izbočeno čelo. Brkovi i brada bili mu rijetki i svijetliji od kose na glavi.

Otvoreno, gotovo drsko lice daleko je izlazilo naprijed. Crte lica nijesu mu bile sasvim pravilne, ali prilično jake, samo lice više suhonjavo nego puno. Smiješak, koji mu katkad sijevnuo na licu, izražavao je više zlovolju i ruganje, nego veselje.

Ruke mu bile dugačke, šake velike, pravilne i snažne. Pogled sivih očiju bio je ili smion, izazovan ili većinom hladan i nebrižan prema svemu.

Stisnuvši se u klupko nepomično je sjedio: noge, ruke nijesu mu se micale, kao da mu zamrle, oči mu na sve gledale mirno ili hladno.

Ali pod tom nepomičnošću krila se pozornost, osjetljivost i nemir, kao što se to katkad može zamijetiti kod psa, koji na oko leži mirno i bezbrižno. Šape mu skrštene, usnula gubica počiva na njima, hrbat se savio u teški, lijeni kolut: sasvim spava, samo jedna vjedja neprestano drhti, a iza nje sasvim malacko viri crno oko. Ali ako se nešto u blizini samo makne, dahne povjetarac, zalupnu vrata, pojavi tudje lice — ta bezbrižno razbacana uda u čas se skupe, cijeli lik pun je ognja, bodrosti, laje, skače...

Prosjedivši neko vrijeme s prižmurenim očima, on ih najednom otvori i obrati se k Rajskome.

— Vi ste sigurno donijeli iz Petrograda dobrih cigara: dajte mi jednu, — reče bez ikakvih ceremonija.

Rajskij mu pruži cigarušu.

— Leontije! Nijesi nas ni predstavio medjusobno, — prekori ga Rajskij.

— Čemu da vas predstavljam: obojica ste došli istim putem i obojica znate tko ste! — odvrati ovaj.

— To si sasvim pametno rekao, premda si učenjak! — reče Mark.

— To je onaj isti... Mark... što je... Pisao sam ti: sjećaš se... — započne opet Kozlov.

— Stani! Sam ću se predstaviti! — reče Mark, skoči sa stolca i postavivši se u ceremonijalnu pozu, duboko nakloni pred Rajskim.

— Čast mi se preporučiti: Mark Volohov, činovnik petnaestoga razreda, koji stoji pod nadzorom redarstva, nesvojevoljni gradjanin ovdašnjega grada!

Zatim odgrize šiljak cigare, zapuši je i opet se stisne u klupko na stolcu.

— Što radite ovdje? — upita Rajskij.

— Pa, mislim, isto što i vi...

— Zar... volite umjetnost: jeste li moguće umjetnik?

— Zar ste vi umjetnik?

— Kako ne! — umiješa se Leontije: — govorio sam ti: slikar, muzičar... Sad piše roman: pazi, brate, da i tebe ne stavi unutra. — A kako je: jesi li već daleko? — obrati se k Rajskome.

Rajskij mu mahne rukom neka šuti.

— Da, ja sam umjetnik, — odvrati Mark na Rajskijevo pitanje. — Samo na drugi način. Vaša babuška sigurno vam je već govorila o mojim djelima!

— Ona ne može ni da čuje za vas.

— No, eto vidite! A ja sam joj do sad odnio preko plota samo koju stotinu jabuka.

— Jabuke su moje: dopuštam vam, koliko hoćete...

— Hvala; ali to nije potrebno; već sam privikao da sve u životu činim bez dopuštenja, pa tako ću i jabuke brati bez pitanja: tako su sladje!

— Vrlo sam vas htio upoznati: toliko su mi sa sviju strana napripovijedali... — reče Rajskij.

— Šta su vam napripovijedali?

— Malo dobra...

— Vjerojatno su vam rekli, da sam razbojnik, izrod, užas za ovdašnji kraj!

— Skoro...

— Pa što vas je toliko vuklo da me upoznate poslije tih glasina? Pa i vi mora da se složite s općim mišljenjem: derao sam vam knjige. To vam je mislim, pripovijedao...

— Da, da! Baš tako je! Drago mi je, da je sam progovorio! — umiješa se Leontije. — Tako te je trebalo uopće odmah preporučiti...

— Radite s knjigama što vas volja, dopuštam vam! — reče Rajskij.

— Opet! Pa tko traži vaše dopuštenje? Sad ih uopće ne ću ni zaimati ni trgati. Možeš, Leontije, spavati mirno.

— Da, u srcu je zbilja duša od čovjeka! — primijeti Leontij za Marka. — Ako oboliš, njegovat će te poput dadilje, bježati po lijek u ljekarnu... Pa šta sve ne umije? Jednom riječi sve! Samo ništa ne radi i nikom ne da mira: silan nestaško...

— Ne laži, Kozlove! — prekine ga Mark.

— Uostalom, svi vas ne psuju, — umiješa se Rajskij; — Vatutin o vama govori, ili barem nastoji da govori samo lijepe stvari.

— Nije moguće! Pravi šećerni markiz! Čini se, da sam mu ostavio kojekakve uspomene: nejednom sam ga probudio noću, otvarao mu prozore u spavaonici. On je, znate, uvijek, nezdrav, a otkako je došao ovamo, prije četrdeset godina, nitko ne pamti da bi bio bolestan. Novac, koji mi je uzajmio, nikad ne će vidjeti. Pa šta mu još treba? I još me hvali!

— Takav ste vi dakle umjetni! — veselo primijeti Rajskij.

— A kakav ste vi? Pripovjedite sad! — reče Mark.

— Ja sam... naravno slab umjetnik: volim ljepotu i njezin sam poklonik; volim umjetnost, crtam, sviram... Evo hoću da pišem veliku stvar, roman...

— Da, da, vidim, takav ste umjetnik, kao i svi naši...

— Svi?

— Pa kod nas su svi umjetnici: jedni vajaju, crtaju, lupaju po kakvom glazbalu, pjesnikuju, — kao vi i vama slični. Drugi idu u sudbene palače, urede, i tamo kazuju svoju umjetnost, treći sjede pred svojim butigama i igraju šah, četvrti živu na svojim imanjima i kuju kojekakve majstorije, — svagdje sama umjetnost!

— A nemate volje da se i vi pridružite kojima od tih? — upita Rajskij sa smiješkom.

— Pokušao sam, ali ne umijem. A zašto ste ovamo došli? — upita sad on.

— Sam ne znam, — reče Rajskij: — meni je svejedno, ma gdje bio... Došlo je pismo od babuške, pozvala me ovamo, i ja sam došao.

Mark se zamislio, ne brinući se više za Rajskoga, a Rajskij naprotiv se zagledao u nj, proučavao njegov izražaj lica, pratio njegove kretnje, nastojeći pomoći fantaziji, koja je, po običaju, skidala portre za portrejem s te nove ličnosti.

»Hvala Bogu!« — mislio je on; — »Čini se, da nijesam samo ja takav dokoni čovjek, koji se nije ničega latio, ni k čemu priklonio. Taj mi je nešto nalik: probisvijet, koji ne će da se izmiri sa sudbinom, ništa ne radi (premda ja crtam i hoću da napišem roman), po licu mu se vidi da ni s kim, ni sa čim nije zadovoljan... kakvo je to čeljade? Zar isto takva žrtva duševnog rascjepa kao ja? Vječno u borbi, izmedju dvije vatre? S jedne strane uobrazilja mami, sve idealizira: ljude, narav, sav život, sve pojave, a s druge — razara sve hladna analiza i ne daje zaborava, ne daje živjeti: odatle vječno nezadovoljstvo, hlad... Je li i on takav, ili se tu krije nešta drugo?...«

Promatrao je Marka, koji je drijemao; Leontiju se takodjer zaklapale oči.

— Vrijeme je kući, — reče Rajskij. — Zbogom Leontije!

— A kud ću s njim? — upita Kozlov, pokazavši na Marka.

— Ostavi ga tu.

— Da, ostavi jarca u kupusu! A knjige? Kad bi ga se moglo odnijeti sa stolcem ovamo, u tamnu sobu, pa zaključati! — razmišljao je Kozlov, ali odmah napusti tu namisao.

— Da, ali i to nije ništa! — reče on: — ako se u noći probudi, u stanju je da skine krov s kuće!

Mark najednom prasne u smijeh, čuvši posljednje riječi, i brzo skoči na noge.

— Idem s vama, — reče on Rajskome, i stavivši kapu, u tren oka skoči kroz prozor, ali prije ugasi svijeću Leontiju, rekavši: — Treba da legneš, a ne da bdiješ noću. Gledaj, već ti je lice požutjelo, a oči upale!

Rajskij je pošao, premda ne tako žustro, istim putem kao i Mark; zajedno su opet prešli baštom, pa preko plota konačno izašli na ulicu.

— Čujte, — reče Mark: — ja bih jeo: Leontij nema ništa. Ne biste li mi htjeli pomoći da provalim u koju gostionu?

— Pa to se može valjda i bez provaljivanja...

— Ne, ne, sad je već kasno, ne će htjeti ništa dati, — naročito kad saznadu da sam ja tu: treba osvojiti u boju. Stat ćemo vikati: »Vatra!« onda će otvoriti i mi ćemo ući.

— Bacit će nas van.

— Ne će, to im ne će uspjeti: da me ne puste unutra, to je još moguće, ali kad sam unutri, ne će me dobiti tako lako van!

— Galamu, noćnu uzbuku prouzročiti, kako možete? — reče Rajskij.

— Dakle ste se prepali policije: što će gubernator, što će reći Nil Andrejić, kako će to primiti društvo, dame? — smijao se Mark. — No, zbogom, hoću da jedem, sam ću pokušati...

— Stanite, imam drugu namisao, zabavniju od ove. Moja babuška — kazivao sam vam, — ne može da čuje vaše ime, i još se nedavno prepirala, da vas ni za što nikad ne bi pogostila...

— Da, pa šta onda?

— Hajdemo k njoj na večeru: možete odmah kod mene i prenoćiti! Ne znam što će učiniti i reći, znam samo, da će biti smiješno.

— Nije loša ideja: hajdemo. Samo jeste li sigurni, hoćemo li naći večeru? Silno sam gladan.

— Hoćemo li naći večeru kod Tatjane Markovne? Sigurno se može nahraniti pola čete vojnika.

Šuteći su išli putem. Mark je pušio cigaru i kročio, pognjurivši glavu, gledajući u noge i pljuckajući.

Došli su u Malinovku i dalje išli šuteći kraj plota, gotovo opipom u tmini prošli vrata i došli do pletera, da se preko njega provuku u baštu.

— Lakše bi bilo tamo dalje: sa strane voćnjaka ili s ponora, — reče Mark. — Tamo je drveće, ne će nas opaziti, a tu možemo uznemiriti pse, a i daleko je odavle do kuće. Ja uvijek idem tamo...

— Zar dolazite ovamo... u baštu? Pošto?

— Po jabuke! Eno tamo sam ih tresao lanjske godine, s polja, blizu stare kuće. I nadam se ovoga kolovoza, ako... dopustite...

— Drage volje: samo da vas ne uhvati Tatjana Markovna!

— Ne bojte se, ne će. Ali gledajte, ne ćemo li mi nekoga uhvatiti? Tamo je netko skočio preko plota! Hej, stani, ne krij se. Tko je? Stani! Rajskij, brzo ovamo, pomozite!

Poletio je svojih deset koraka naprijed i nekoga uhvatio.

— Kakve imate samo mačje oči: ja ništa ne vidim! — govorio je Rajskij i pohrlio za glasom.

Mark je već nekoga držao: taj netko mu se otimao u rukama, napokon pao na zemlju, stisnuvši se uz plot.

— Lovite, držite tamo: još se netko vuče preko plota u baštu! — vikao je opet Mark.

Rajskij je opazio još jednu priliku, koja se već popela na plot i protegla nogu da skoči u vrt. Čvrsto je uhvati za nogu.

— Tko je? Tko si? Što tražiš? Govori! — pitao je on.

— Gospodaru! Pustite, ne upropaštujte! — tužno je šaptao ženski glas.

— Ti si to, Marino! — reče Rajskij, prepoznavši je po glasu: — Šta radiš tu?

— Tiše, gospodaru, ne zovite me imenom: Savelij može čuti, pa će me bolno izlupati!

— No idi, samo brže... Ne, stani! Baš si dobro došla: možeš li mi donijeti u sobu nešta za večeru?

— Sve mogu, gospodaru: samo me ne izdajte, Hrista radi!

— Ne boj se, ne ću! Ima li što u kuhinji?

— Svega ima; kako da nema! Cijela večera! Nijesu htjeli bez vas večerati, malo su jeli. Ima morune u hladetini, pura, sve sam spremila u lednik...

— No, donesi. A ima li vina?

— Jedna boca ostala je u buffetu, a rakiju ima Marfa Vasiljevna u sobi...

— Ali kako ćeš do nje: probudit ćeš je?

— Ne, Marfa Vasiljevna se tako lako ne budi! Pustite me gospodaru, — muž će me čuti...

— No, idider, »Zemfiro«, i pazi da mu ne padneš u šake.

— Ne, sad mi više ne će moći ništa, ako me i sretne: pozvat ću se na vas, da ste mi vi naložili...

Nasmije se svojim širokim smiješkom, oči joj bljesnu kao u mačke i široko raskoračivši preskoči plot, kod čega joj suknja zapne. Ona je trgne, opet prasne u smijeh i sagnuvši se poput mačke, proleti izmedju dva reda kupusnih glavica.

A Mark se cijelo vrijeme medjutim pitao, tko se krije pod plotom. Izvukao je odatle neznanca, po-

stavio ga na noge i promatrao ga, ali ovaj se krio, očito ne htijući da ga prepoznaju.

— Saveliju Iljiću! — piskutao je zamolnim glasom: — ništa nije bilo... samo me nemojte tući, jer ću vas onda i ja isplatiti...

— Tako mi se činiš poznat! — reče Mark: — kakva tmina!

— Ah, to nije Savelij Iljić, no, hvala ti Gospode! — radosno će neznanac, ispravivši se. — Ja sam, gospodine, vrtljar! Eto odanle...

Pokaže baštu u daljini.

— Pa šta tu tražiš?

— Htio sam samo... da čujem, kako kuca zvon saborne crkve... Nama je ura stala...

— Nosi se do vraga! — reče Mark, gurnuvši ga.

Ovaj smjesta skoči preko plota i nestane u tmini.

Rajskij se medjutim vratio glavnim vratima: pokušao je da otvori mala vratašca, ali nije htio bučiti, da ne probudi babušku.

U to se začuju nečiji koraci na dvorištu.

— Marino, Marino! — zovnuo je u po glasa, misleći da mu nosi večeru: — Otvori!

Zasun se s one strane pomakne; Rajskij gurne vratašca nogom i ona se otvore. Pred njim je stajao Savelij; bacio se na Rajskoga i ščepao ga za prsa...

— Stander, golubane, da izravnam račune s tobom, — mjesto Marine! — sikne zlobno: — Vidi samo, vuče se kroz vratašca: a ja tamo kao panj stražim stražu kraj plota!...

Pripro je vratašca ledjima, da posjetitelj ne može ući.

— To sam ja, Saveliju! — reče Rajskij. — Pusti me.

— Tko je? — Milostivi gospodar! — Savelij će sav zatečen i stane kao ukopan. — Dakle ste vi izvoljeli zovnuti Marinu! — reče polagano nakon kratke šutnje: — zar ste je vidjeli?

— Da, još sam joj večeras kazao, neka mi ostavi večeru, — slagao je u korist preljubnice: — i otvori vratašca. — Čula je već da sam došao... Pusti gosta za mnom, zatvori vratašca i idi spavati.

— Na zapovijed! — polagano reče on. Zatim je još dugo stajao na mjestu, gledajući za Rajskim i Markom. — Tako dakle! — reče sam sebi i tiho podje kući.

Na putu se susreo s Marinom.

— Zar se tebi, šumonja, ne spava? — reče ona, i, utegnuvši jedno bedro, klizne brzo mimo njega: — Klatariš se noću! Da bi barem konjima grivu pleo, ali tako me samo sramotiš pred gospodom! — mrmljala je, jurnuvši poput silfide mimo njega, s tanjurima, pladnjima, ubrusima i hljebom u obim rukama, povrh glave, ali tako, da nijedan tanjur nije zveknuo, ni žlica, ni čaša nijesu se ni makli na njemu.

Savelij pak niti je ne pogledavši, samo joj se zagrozio uzdama, mjesto odgovora na njezinu primjetbu.

XV.

Mark je doista bio gladan: u pet-šest mahova nožem i vilicom morune je samo nestalo; ali ni Rajskij nije za njim zaostajao. Marina je došla pospremiti stol i odnijela ostatke pure.

— Dobro bi sad bilo nešto slatkoga! — reče Boris Pavlović.

— Kolača nije ostalo ništa, — odvrati Marina: — ima ukuhanoga voća, ali ključi od podruma su kod Vasiljise.

— Šta će nam slatko! — javi se Mark: — ne bi li bilo bolje, da napravimo krampampulu? Ima li ruma?

Rajskij pogleda Marinu.

— Sigurno ima: gospojica izdala je kuharu za sutra za »pudenj« (pudding): pogledat ću u buffet...

— A ima li šećera?

— U sobi kod gospojice: već ću donijeti, — reče Marina i iščezne.

— I lemuna! — vikne za njom Mark.

Marina donese bocu ruma, lemun, šećer, i krampampula plane. Ugasli su svijeće i modri je plamen zlogukim svijetlom obasjao sobu. Mark je katkad miješao rum žlicom; šećer, koji se topio na dvima vilicama, pišteći je kapao u pladanj. Mark bi katkad okusio, je li piće gotovo i opet miješao žlicom.

— Dakle... — reče Rajskij nakon dulje šutnje i opet zastane.

— Dakle?... — ponovi Mark upitno.

— Jeste li već davno ovdje u gradu?

— Dvije godine...

— Sigurno si dosadjujete.

— Nastojim da se zabavim...

— Oprostite... ja...

— Molim samo bez ispričavanja! Pitajte koliko vas volja. Šta da oprostim?

— Da vam ne vjerujem...

— Što?

— Tima vašim zabavama... toj ulozi, koju... ili, oprostite...

— Opet »oprostite«?

— Koji vam pripisuju.

— Ne igram nikakvu ulogu: eto već mi i pripisuju nešta.

Nalio je čašicu krampampule i ispio.

— Pijte: gotova je! — reče, nalivši čašicu i ponudivši je Rajskome. Ovaj je ispije polagano, bez prave volje, samo tako radi gosta.

— Dakle, — opet će Rajskij: — to nije vaša prava uloga?

— Ma što vam je? Velim vam da ne igram nikakve uloge: ta zar čovjek ne može živjeti, a da ne igra kakvu ulogu?...

— Ali ipak osjeća potrebu da nešto radi: a vi, čini se, ništa...

— A što vi radite?

— Ja... kazivo sam vam, da sam umjetnik...
— Pokažite mi uzorčiće vaše umjetnosti...
— Sad nemam ništa: evo, uostalom jedne sitnice: nije još sasvim gotovo...

Ustao je s divana, skinuo platno s Marfinjkina portreja i zapalio svijeću.

— Da, nalik je! — reče Mark: — lijepo!... »Ima talenta!« sine Marku u glavu. — Bilo bi sasvim dobro, samo... glava je velika, ramena malo preširoka...

»Ima sigurno oko!« pomisli Rajskij.

— Najbolji je još taj svijetli ton u zraku i u pozadini. Od toga je cijeli lik lagan, vazdušan, prozračan: spoznali ste tajnu Marfinjkinoga bića. Taj laki kolorit pristaje k boji njezinoga lica i kose...

»Pa ima i ukusa i shvaćanja!« pomisli opet Rajskij: »Nije moguće da je i on umjetnik, koji se samo pritajio?«

— Dakle poznate Marfinjku? — upita on.
— Poznam.
— A Vjeru?
— I Vjeru poznam.
— Pa gdje ste ih vidjeli? U kuću ne zalazite.
— U crkvi.
— U crkvi? Kako, pa vele, da nikad ni ne zavirite u crkvu?
— Uostalom, ne sjećam se gdje sam ih vidio. mora da sam ih susreo negdje u selu, u polju...

Ispio je još jednu čašicu.

— Zar vi ne ćete? — dometne, nalijevajući Rajskome.

— Ne, ja gotovo uopće ne pijem: danas sam pio samo tako, društva radi. Meni je već i onako udarilo u glavu.

— Meni takodjer, pa šta onda: pijte. Da ne udara u glavu, ne bi bilo potrebno piti.

— Ali čemu da pijem, kad ne ću?

— Da i to je istina, no, onda ću ja za vas!

Ispio je i njegovu čašicu.

»Da nije pijanica?« pomisli Rajskij, bojazljivo gledajući, s kolikom je nasladom ispio još jednu čašu.

— Vama se čini neobičnim što toliko pijem: — reče Mark, pogodivši njegovu misao: — to je od dosade i besposlice... nemam što da radim!

Opet je nalio, ali stavio čašicu kraj sebe i zamolio cigaru. Rajskij mu ponudio sandučić.

»Oči su mu porumenjele«, pomisli on: »Nijesam ga trebao zvati, — babuška očito ima pravo; samo da štogod...«

— Besposlica! Pa to je...

— Majka svih poroka, htjedoste reći, — prekine ga Mark: — zapišite to u svoj roman i prodajte... Novo je i pametno...

— Hoću da kažem, — nastavi Rajskij: — da od nas samih zavisi da ne budemo besposleni i da...

— Kad ste noćas prešli preko plota k Leontiju, — prekine ga opet Mark: — mislio sam da ste zgodan čovjek, ali čini se, da i vi služite u puku Nila Andrejića, čitate moralke...

— Eto vidite, imao sam pravo, kad sam vam se ispričao: čovjek mora biti oprezan u riječima... — primijeti Rajskij.

— Zašto? Ne treba. Govorite što vam pane na pamet, a meni ne smetajte odgovarati, kako mi se prohtije. Ta ja vas nijesam zatražio za dopuštenje da vas uporedim s Nilom Andrejićem, — a ima li već što gore?

— Je li istina, da ste pucali na njega? — Rajskij će radoznalo.

— Glupost: pucao sam eno tamo van grada na golubove, da ispraznim pušku: vraćao sam se iz lova. A on je tamo šetao: opazio je da pucam i stao vikati, da je to grijeh, neka prestanem i slične gluposti. Da je ostalo samo kod toga, kazao bih mu, da je glupan i stvar bi s time svršila, ali on je stao lupati nogama, prijetiti prstom, batinom: »Ja ću te, derane, — vikao je, — spremiti u buturnicu: tamo ću s tobom,

gdje gavran kosti ne nosi ; za 24 sata smrvit ću te u prah, natjerati u kozji rog, prognati u Sibir !« Pustio sam ga da istovari cijeli svoj riječnik takvih nježnosti, saslušao ga sasvim hladnokrvno, a zatim namjerio pušku na njega.

— A što on ?

— Šta, čučnuo se, izgubio palicu, galoše, zatim sio na zemlju i molio me za oproštenje. Ja sam pak ispalio hitac u zrak i spustio pušku, — to je sve.

— Zar je to — zabava ? — upita Rajskij s blagom ironijom.

— Ne, — ozbiljno odvrati Mark : — važna stvar, lekcija starom djetetu.

— A što je bilo poslije ?

— Ništa : otišao je gubernatoru da se prituži i slagao, da sam pucao na njega, ali da ga nijesam pogodio. Da sam mirni gradjanin grada, smjesta bi me bili ščepali, ali kako sam van zakona i imam svoj vlastiti račun, gubernator je istražio cijelu stvar i preporučio Nilu Andrejiću neka ćuti, »da do Petrograda ne dodju kakve pripovijesti« : on se toga boji kao vatre.

»Kanda se voli hvalisati smionošću !« pomisli Rajskij promatrajući ga. »Nije li to sasvim obični ladanjski napržica i hvališa ?«

— Nijesam vam htio čitati moralke, — reče on glasno : — govoreći o besposlici, samo sam se začudio, da vi s vašim umom, obrazovanošću i sposobnostima ...

— Odakle znate, da imam uma, obrazovanja i sposobnosti ?

— Vidim ...

— Šta vidite ? Da se umijem penjati preko plotova, da pucam po ludjacima, puno jedem, pijem ... eto !

Opet ispije čašicu. Rajskij je nemirno promatrao to uživanje i mislio, kako će to svršiti. U duši se kajao radi svojega hira da se našali s babuškom.

— Vi se mogodite : ne bojte se, — reče Mark : — ne ću spaliti kuće, niti ću koga zaklati. Danas pijem više nego obično, jer sam se umorio i ozebao. Nijesam pijanica.

Izlio je ostatke ruma iz boce u pladanj i opet zapalio rum. Zatim, nalaktivši se na stol, stao nebrižno gledati Rajskoga.

U njegovim manirama, koje su i onako bile nevezane, stala se javljati i ona običajna vinska sloboda, od koje u društvu trijeznom čovjeku uvijek biva neugodno.

Razgovor je takodjer postao nekako familijaran. Bez obzira na sva Markova uvjeravanja, Rajskij se nikako nije mogao osloboditi nemira, da će njegov gost preći preko granica.

— Vi ste moguće takodjer pametan ... — govorio je Mark, napola ozbiljno, napola ironički, sasvim bezobrazno zureći Rajskome u lice : — još ne znam, a moguće i nijeste, a da ste sposoban, dapače talentiran — to vidim — i zato imam više prava od vas da stavim pitanje, zašto ništa ne radite ?

— Ali ja ... ipak ...

— Naslikali ste portre ? — prekine ga on. — Dakle ste portretista ?

— Da, katkad sam slikao ...

— Ali »katkad« nije rad. Katkad i ja radim koješta.

Opet je smiješao nov napitak i gucnuo. Rajskij je želio da ga navodi na daljnji razgovor, ali se istodobno bojao, da ne bi alkohol došao do potpunoga djelovanja.

— Velite, — započne ipak : — da imam talenta; drugi to isto govore, dapače nalaze u meni talente. Moguće i jesam umjetnik u duši, iskren umjetnik, ali nijesam se spremao za to polje rada ...

— Zašto ne ?

— Kako da vam kažem : kod nas nema prave umjetničke arene, pa zato nema i priprema za nju.

— Eto vidite, — primijeti Mark: — ali ipak ste učili, jer čovjek ne može samo tako sjesti za glasovir i svirati. Rame na vašem portreju je krivo, glava velika, ali ipak je trebalo bilo da naučite držati kist u ruci.

— Da, ako baš hoćete, učili su me, »da imam u društvu ugodne talente«, kako je kazivao moj skrbnik: crtati u albume, pjevati romance u salonu. To sam umijeće vrlo brzo stekao. A kad sam poodrastao, spoznao, što znači umjetnički poziv, — htio se posvetiti samo umjetnosti, — pokazali mi u kakvim se crnim rukama umjetnost nalazi. Čuveni pjevači i pjevačice davali su koncerte, a na njih se gledalo onako s visoka. Učitelj risanja sjedio je bez kruha. Babuška je zalomila rukama, kad je čula kud sam nakanio. Imam eto cio niz pradjedova: s historičkim imenima, u odorama, odličjima, vrvcama: no i mene su rivali medju kamerjunkere, kušali me zamamiti s husarskom odorom. Bio sam deran, smutili me i ja pošao k husarima...

— No, a zatim? U Petrogradu je ipak akademija...

— Zatim...

— Šta zatim? — prekine ga Mark i prasne u smijeh.

— Bilo je prekasno: tko bi išao u akademiju poslije omame petrogradskim životom! — zlovoljno je govorio Rajskij, šetajući iz kuta u kut: — eto vidite, imam imanje, rodjaka, spadam u svijet... Trebalo je sve to dati siromasima, uzeti svoj križ i poći ... kako veli jedan umjetnik, moj prijatelj. Odbili me od umjetnosti, kao dijete od grudi... — Uzdahnuo je. — Ali ja ću se vratiti i doći na cilj! — zaključio je. — Vrijeme nije propalo, još nijesam star...

Mark opet prasne u smijeh.

— Ne, — reče on: — nemojte: kuda ćete!

— Zašto ne? Kako znate? — vatreno uzvrati Rajskij: — eto vidite, imam volje i strpljivosti...

— Vidim, vidim: lice vam je u žaru, oči vam gore — i sve od jedne jedine čašice: kako će tek biti, ako više gucnete! Još ćete štogod napisati ili naslikati. Pijte, hoćete li?

— Kako možete takva šta ustvrditi? Zar ne vjerujete u moje dobre namjere?...

— Kako da ne vjerujem: veli se, da je dobrim namjerama taracan pakao. Ne, dragi, ništa ne ćete učiniti, iz vas ne će ništa izaći, osim onoga, što je već do sad izašlo, t. j. vrlo malo. Mnogo je takvih kod nas bilo i ima: svi su propali ili postali pijanice. Čudim se, da još ne pijete: naši umjetnici obično tako svršavaju. Sve su to zlosreće!

S podrugljivim smiješkom ponudio mu čašicu, a onda je sam iskapio.

»Hladan je zao bešćutnik!« zaključi Rajskij. Najviše ga porazila posljednja primjetba. »Mnogo je takvih kod nas!« šaptnuo je i zamislio se. »Zar sam i ja takav: sa žigom talenta, grub, prljav, koji na koncu utopi dar u vinu... »jedna noga u galoši, druga u papuči,« sjeti se babuškine slikovite poredbe. »Zar sam i ja zlosreća? A ta upornost, taj vječni cilj, što to znači? Ipak on laže!«

— Vidjet ćete da nijesu svi takvi... — odvrati vatreno: — vidjet ćete, ja ću bezuvjetno...

I stane, sjetivši se babuškine mudrosti o oholom »bezuvjetno.«

— Sami ćete vidjeti, da ne ću utopiti dara u vinu... — dometne napokon.

— Da, ne pijete, to je istina: to je poboljšanje, progres! Svijet, rukavice, plesovi i parfemi spasili vas od toga. Uostalom ima različitih opoja: jednom udara u glavu, drugom... Nijeste li zaljubljivi?

Rajskij lako porumeni.

— Kanda sam pogodio?

— Kako ste na to došli?

— Pa tako, jer i to ulazi u umjetničku narav: ništa ljudskoga nije joj strano, nihil humanum... i

tako dalje! Tko vino, tko žene, tko karte, a umjetnici su uzeli sebi sve.

— Vino, žene, karte! — ponovi Rajskij zlovoljno: — kad će prestat smatrati ženu nekakvim narkotičkim sredstvom i stavljati je pored vina i karata.

— Zašto mislite da sam zaljubljiv? — upita nakon kratke šutnje.

— Sami ste čas prije kazali, da ljubite ljepotu, da ste njezin poklonik...

— No, pa šta onda: klanjam joj se, — vidite...

— Sigurno ste zaljubljeni u Marfinjku: ne slikate joj badava portre! Umjetnici, kao i liječnici i popovi, nikad ništa ne čine badava. Zavesti djevojku, upriličiti kakav romančić, pače dramu, — zašto ne?...

Bez ikakvih ceremonija zapiljio je pogled u Rajskoga i prasnuo u zloban smijeh.

— Gospodine! — plane Rajskij: — tko vam je dao pravo, da tako mislite i govorite...

Najednom stane, sjetivši se scene s Marfinjkom u bašti i naglo predje rukom kroz gustu kosu.

— Tiše, babuška može čuti! — nebrižno će Mark.

— Čujte!... — namrštivši obrve, opet će Rajskij.

— ... ako vas do sad nijesam bacio kroz prozor, — doreče mjesto njega Mark: — to je samo zato, jer ste moj gost! Tako to glasi dalje, zar ne? Ha-ha-ha!

Rajskij prodje sobom.

— Ne, samo zato, jer ste pijan! — reče mirno, sjedne u naslonjač i zamisli se.

Najednom mu postalo dosadno s gostom, kako to biva kad se trijezni nadje u društvu s pijancem.

— O čemu razmišljate? — upita Mark.

— Pogodite, vi ste majstor u pogadjanju.

— Kajete se, što ste me pozvali k sebi.

— Skoro... — odvrati Rajskij neodlučno. Ostatak učtivosti branio mu da bude sasvim iskren.

— Govorite smiono — kao ja: recite sve što mislite o meni. Još malo vrijeme prije zanimali ste se za me, a sad...

— Sad, priznajem, malo.

— Dosadio sam vam?

— Ne da ste dosadili, ali prestali ste me zanimati, prestali ste za me biti novost. Vidim vas i poznam.

— Pa recite onda što sam?

— Što ste? — ponovi Rajskij, ustavivši se pred njim i gledajući ga isto onako bez svake ceremonije, gotovo drsko, kao i Mark njega. — Nijeste nikakva zagonetka: »zabrazdio je u ranoj mladosti«, — veli Tit Nikonić: a ja mislim, da uopće nijeste imali odgoja, drugačije ne biste zabrazdili: zato ništa ni ne radite... Ne ispričavam se zbog svoje iskrenosti: to i onako ne volite; uz to slijedim vaš primjer...

— Molim, molim, izvolite samo nastaviti, bez ispričavanja! — reče Mark živahno: — počinjete rasti u mojim očima: mislio sam da ste slabunjavi, ulickani, uslužni gospar, kao i svi drugi... Ali čini se da u vama ima duha... Lijepo! Nastavite!

Rajskij je nebrižno ćutao.

— Šta je uopće uzgoj? — nastavi Mark. — Uzmite svu vašu rodbinu i znance: uzgojene, umivene, počešljane, koji ne piju, vazda elegantne, s belles manières... Priznajte, da ti ne rade ništa više od mene? I vi ste dobro odgojeni, ne pijete: a osim Marfinjkinoga portreja i romana, koji je još u programu...

Rajskij učini nestrpljivu gestu, a Mark završi smijehom. Taj smijeh razdraživao je Rajskoga. Htio je da se Marku oduži potpunom iskrenošću.

— Da, imate pravo: ni njih, ni mene nijesu pripravljali za rad: bili smo opskrbljeni... — reče on.

— Kako vas nijesu pripravljali? Učili ste jašiti za vojničku službu, naučili vas lijepom rukopisu za gradjansku. A na univerzi: i pravo, i grčku i latinsku mudrost, i državne nauke, ne znam što još sve ne? A sve je propalo u tutanj. No, dajte nastavite, što sam ja?

— Primijetili ste, — reče Rajskij: — da su naši umjetnici prestali piti i sasvim ispravno vidite u tome progres, t. j. uzgoj. Umjetnici vašega soja još se nijesu počeli popravljati... svi su jednaki, kako vidim...

— Pa kakvi su to umjetnici, — recite, samo molim, otvoreno?

— Umjetnici — sans façons, koji se opijaju kod prvog poznanstva, lupaju prozore po noći, provaljuju u gostione, huškaju pse na dame, pucaju u ljude, svagdje zaimaju novac...

— I ne vraćaju! — dometne Mark. — Bravo! Izvrstan opis: stavite ga u roman...

— Moguće ću ga i staviti.

— A propos o novcu, da bude vaš opis savršen i tačan, dajte mi uzajmite sto rubalja: ja vam ih.. ne ću nikad vratiti, osim ako se jednom nadjem u vašem položaju, a vi u mojem...

— Je li to šala?

— Kakva šala! Vrtljar, kod kojega stanujem, traži da mu platim: kod njega sam i na hrani. A on nema ništa. Obojica smo u neprilici...

Rajskij slegne ramenima, stane tražiti po džepovima, napokon nadje novčarku i izvadivši iz nje nekoliko novčanica, stavi ih na stol.

— Tu je samo osamdeset: prevarili ste me, — reče Mark, prebrojivši novac.

— Nemam više: novac mi je kod babuške, sutra ću vam poslati.

— Samo ne zaboravite. Za sad mi je dovoljno. Dakle, a šta je dalje: »zaimlju novac i ne vraćaju?« — govorio je Mark, stavljajući novčanice u džep.

— Lijeni su besposlice, kojima smrdi rad i svaki red, — nastavi Rajskij: klatare se kroz život na tudji račun, — to je sve što im ostaje, čim jednom ispanu iz kolotečine. Često su grubi, prljavi: ima još medju njima kicoša, koji se ponose svojim cinizmom i prnjama...

Mark prasne u smijeh.

— Pogodili ste ravno u oko: lijepo, lijepo! — govorio je on.

— Da, ako ima mnogo takvih umjetnika kao što sam ja, — reče Rajskij: — takvih umjetnika kao što ste vi, ima još više: ime im je legija!

— Još malo, i otplatit ćete mi potpunoma, — primijeti Mark: — ali jedno ste zaboravili: legija, koja se pretvorila u stado...

I opet se stane smijati. I Rajskij se morao nasmijati.

— Šta, zar nije istina? — dometne Rajskij: — recite po duši? Slažem se s vama, da spadam medju te umjetnike, koje ste nazvali... kako?

— Zlosrećama.

— Da, vrlo lijepo, sasvim tačna oznaka.

— Vlastiti proizvod: što imam, tim i klimam! — reče Mark, naklonivši se. — Sad biste htjeli, da vam kažem, da je i vaš opis tačan: kad bih pače bio stidljiv, uvredljiv, kao vi, sve kad i ne bih htio priznati, morao bih to učiniti. Zato vam čestitam: izvana je opis tačan — gotovo savršen...

— Priznajete i...

— I ipak ću ostati onakav kakav jesam? — doreče Mark. — Vi se tome čudite? Pa i vi se dobro vidite u zrcalu: pače ste milostivo pristali da primite nadimak »zlosreća« — a ipak ništa ne radite?

— Ali ja... hoću da radim, a ću raditi! — zanosno će Rajskij.

— I ja od srca hoću da radim, ali — mislim — da ne ću.

Rajskij slegne ramenima.

— Zašto ne?

— Nema za me polja, »arene« ... kako vi velite.

— Imate li kakvih ciljeva ?

— Recite mi najprije, zašto sam takav? — upita Rajskij : — tako ste me izvrsno opisali : brava je pred vama, nadjite i ključ. Šta vidite još pod tim opisom ? Tad ću vam moguće takodjer reči, zašto ne ću ništa da radim.

Rajskij stane šetati sobom, zamislivši se u to novo pitanje.

— Zašto ste takav ? — ponovi zamišljeno, ustavivši se pred Markom : — evo što mislim : od naravi ste bili vatren, živahan dječak. Kod kuće vas izmazili majka, dadilja.

Mark se nasmiješi.

— Sve to mazenje dovelo je do despotizma : a kad majke i dadilje više nije bilo, kad su tudji ljudi stali ograničavati divlju volju, vama se to nije mililo, i vi ste počinili nekakvu ekscentričnost i istjerali su vas s vašega mjesta. Već tad ste se stali osvećivati društvu : razboritost, tišina, tudje blagostanje postali su za vas grijeh i porok, opći poredak ogavnim, a ljudi glupima ... Pa zato udri, ruši mir skromnih ljudi ! ...

Mark zaniječe glavom.

— Neki takvi umjetnici jednostavno se utapaju u kartama, vinu, — nastavi Rajskij : — drugi traže ulogu. Ima medju njima i Don Kihota : ti se hvataju kakve nemoguće ideje, katkad je brane sasvim iskreno, zamišljaju da su proroci i postaju apostoli u društvancima slabih glava, po birtijama. To je lakše nego raditi. Slažu nešta drska o vlasti, i onda ih stanu goniti iz jednoga mjesta u drugo. Svima su na teret, svagdje su dodijali. Svršavaju raznoliko, već prema karakteru : neki se kao vi smire ...

— Ali ja još nijesam svršio : tek započinjem ! — prekine ga Mark.

— Drugi svršavaju u ludnici radi svojih ideja ...

— To još nije dokaz ludila. Sjetite se, da su i onoga, kod kojega se rodila ideja o snazi pare, takodjer zatvorili u ludnicu, — primijeti Mark.

— A, tako dakle ! Vi biste htjeli da zastupate ideju ! Da radite na njoj !

— Da, tako je ! — komičnom važnošću potvrdi Mark.

— A na kakvoj !

— Kako ste neskromni ! Pogodite ! — reče Mark, zijevnuvši i stavivši glavu na jastuk, zaklopi oči.

— Spava mi se ! — dometne.

— Lezite ovamo, na moj krevet, a ja ću na divan, — predloži Rajskij : — gost ste ...

— Gori od Tatarina ... — promrmlja Mark kao kroz san : — lezite samo na krevet, a ja ću ... meni je svejedno ...

»Šta je on ?« razmišljao je Rajskij, takodjer zijevajući : »živi poput ptice, ili beskućna psa, koji nema gospodara, t. j. bez cilja ! Je li lijena ništarija, zabludjela ovca, ili ...

— Laku noć, zlosrećo ! — reče Mark.

— Laku noć, ruski ... Karlo Mohr ! — podrugljivo odvrati Rajskij, te se zamisli.

A kad se prenuo iz svojih snatrenja, Mark je već snivao slatkim snom, kao čovjek, koji je ozebao, umorio se i napio.

Rajskij pridje k prozoru, odgrne zastor, i zirne u tamnu, zvjezdanu noć.

Negdje se čula lupa, odnekale se lijeno orilo zategnuto : »Čuj !« Nad gradom je lebdio samo gluhi šum laveža pasa. Ali sve je svladavala tišina, tmina i nepomućeni mir.

U sobi, u Markovnoj neispivenoj čaši ruma, puzao je jedva treptavi modri plamičac i katkad planuvši, obasjao za tren sobu i opet gorio mutno, kao da će svaki čas ugasiti.

Netko tiho pokuca na vrata.

— Tko je ? — tiho upita Rajskij.

— Ja sam, Borjuško, otvori brže! Šta se to kod tebe zbiva? — začuo se preplašeni glas Tatjane Markovne.

Rajskij otključa. Vrata se otvore, a na pragu se pojavi babuška poput aveti, sva u bijelome.

— Za Boga miloga! Kakvo je to svijetlo? — uznemireno će, gledajući drhtavi plamen.

Rajskij prasne u smijjeh.

— Šta je to kod tebe? Kroz prozor sam ugledala svijetlo, prepala se, mislila da spavaš... Što to gori u čaši?

— Rum.

— Zar piješ noću! — šaptom će, sva zaprepaštena, zadivljeno gledajući sad njega, sad čašu.

— Griješan sam, babuško, volim katkad da gucnem...

— A tko to spava? — upita ona s novim preneraženjem, ugledavši najednom zaspaloga Marka.

— Tiše, babuško, nemoj da ga probudiš: to je Mark!

— Mark! Ne bih li poslala po policiju? Gdje si ga pokupio? — šaptala je zapanjeno: — noću pije s Markom rum! Ma šta je to s tobom, Borise Pavloviću!

— Susreo sam se s njim kod Leontija, — govorio je, nasladjujući se njezinim strahom. — Obojici nam se prohtjelo jesti: on me pozvao u gostionu...

— U gostionu! No, to je još trebalo!

— A ja sam ga poveo ovamo — i mi smo večerali...

— Zašto me nijesu probudio! Tko vas je podvorio? Što su ti dali?

— Morunu, purana: Marina je sve našla.

— I sve je bilo hladno! Zašto me samo nijesi probudio! Kod kuće ima mesa, pilića... Ah, Borjuško, samo me sramotiš!...

— Mi smo i tako siti.

— A kolača? — sjeti se ona: — toga nije ostalo! Što ste dobili mjesto njega?

— Ništa: eto Mark je napravio krampampulu. Siti smo.

— Siti! Večerali bez išta toploga, bez kolača. Odmah ću poslati ukuhanoga voća...

— Ne, ne, ne treba! Ako hoćete, probudit ću Marka, upitati...

— Šta ti na um ne pada, za Boga: ta ja sam u noćnom haljetku! — prestrašeno ga odgovarala Tatjana Markovna, krijući se u hodnik. — Bog bio s njim: pusti ga neka spava! Pa kako to spava: stisnuo se kao psić, — govorila je ona, zirkajući na Marka. — Sramota je, Borise Pavloviću, sramota; zar nemamo perina u kući? Ah, Bože moj! Ma ugasi taj prokleti oganj! Bez kolača!

Rajskij je ugasao modri plamen i zagrlio babušku. Ona ga prekrstila i, zirkajući još uvijek prema Marku, na prstima izašla van.

Već se bio legao spavati, kad se opet začuje kucanje.

— Tko je još? — upita Rajskij i otvori vrata.

Marina najprije stavi na stol lončić s ukuhanim voćem, zatim dovuče perinu i dva jastuka.

— Gospodja je poslala: hoćete li slatkoga? — kazala je ona. — Evo i perine: ako se Mark Ivanić probudi. neka legnu na perinu.

Rajskij se još jednom iskreno nasmijao od srca i istodobno bio gotovo do suza ganut dobrotom babuškinom, nježnošću toga ženskoga srca, vjernog svojim pravilima gostoprimstva i jednostavnim krepostima, na koje je srce naučilo.

XVI.

Rano u jutro laki šušanj na prozoru probudio je Rajskoga. To je Mark skočio kroz prozor.

»Ne voli ravnim putem!...« pomisli Rajskij, gledajući, kako se Mark libi kroz cvjetnik, kroz perivoj i gubi u guštiku ponad samoga bezdna.

Borisu se nije više spavalo i u lakom jutarnjem haljetku izadje u perivoj, htijući dognati Marka, ali ovaj bio je već daleko, već na obali Volge.

Rajskij je zastao nad ponorom : bilo je još rano ; sunce još nije izašlo iza gora, ali zrake su mu već zlatile vrhove drveća, u daljini se blistala polja, oblivena rosom, jutarnji povjetarac disao mekim hladom. Zrak se brzo ugrijavao i obećavao topli dan.

Rajskij stane šetati baštom. Tamo je već počinjao život ; ptice su složno pjevale, lijetale na sve strane, tražeći zajutrak ; pčele, bumbari zujali su oko cvijeća.

Iz daleka, s polja, čulo se mukanje krava, po polju se valjao oblak prašine, što je diglo stado ovaca ; u selu su škripala vrata, čulo se drndanje seoskih kola ; u raži je kliktala prepelica.

Na dvoru je takodjer započinjao dnevni rad. Prohor je pojio i čistio konje u staji, Kuzma ili Stepan sjekao drva, Matrjona pošla s koritom brašna u kuhinju, Marina četiri puta proletjela preko dvorišta, brižno noseći i držeći daleko od sebe izgladčane suknje gospodjice.

Jegorka se redio, mivajući se kod bunara, u kutu dvorišta ; zapljuskivao se vodom, šmrkao, pljuvao i već se sprdao Marini. Jakov se s predvorja molio prema krstu saborne crkve, koja se vidjela iza kuća predgradja. Po dvorištu, pod nogama družine i oko družinskih soba, kod korita s nekakvom kašom jatile se kokoši i patke, svagdje trčali psi njuškajući, lajući bez ikakvog razloga na svakog prolaznika, pače katkad i na ukućane, a konačno i jedan na drugoga.

— Uvijek isto, šta je bilo jučer, šta će biti sutra: — šapne Rajskij.

Zastao je nasred dvorišta, lijeno se ogledao na sve strane, počesao, zijevnuo i najednom očutio simptome bolesti, koja ga mučila u Petrogradu.

Postalo mu dosadno. Pred njim je, u perspektivi, stajao dugački dan, s jučerašnjim, prekojučerašnjim dojmovima, osjećajima. Naokolo vječno jednaka, bezazleno nasmijana narav, ista šuma, ista zamišljena Volga, isti vazduh.

Čim se probudi, čekale ga iste predodžbe, javljale se pred njim kao nepomične kulise : micala ista lica, različite tvari.

Njega je i privlačila i odbijala od njih neka sila : nešto ga vuklo k Leontiju, kojega je cijenio i volio, ali čim bi došao k njemu, nešto ga već guralo van.

Leontij, poput kipa, sav se konačno izlio u dosudjeni mu lik, spoznao svoju zadaću i skamenio za vazda. Rajskij je tražio nešta drugo, gdje se ne bi morao skameniti ne slušajući i ne osjećajući svoj ja.

Pošao je k babuški i u njezinoj sobi, na kožnatom divanu, za rješetčanim oknom, nalazio još nekakvo dahtanje života, tamo je bio još nekakav rad, kinio se stari vijek.

Njihov zajednički život bio je vječni spor ; tu je Rajskij kadikad poslije teške duševne radnje, burkanja krvi, dijalektičkih okršaja dolazio do kakvog originalnog opažanja nad običajima toga života, ili praktičke, istinske životne opaske ; tu je katkad promatrao, kako se život truje pod uticajem naivne vjere i pritiskom gruboga sujevjerja.

Ali ipak barem ga je nešto uzbudjivalo : zlovolja, smijeh, katkad dapače momenti ganuća. Ali čim bi se spor svršio, interes bi padao, a Rajskome bi opet bile pred očima samo jednostavne forme jednoličnog života, koji teče neznano kuda i zašto.

Marfinjka je od jučerašnjega večera za nj postala konačno samo sestrom : ništa drugo nije ni mogla da bude, a uz to sestrom, prema kojoj nije osjećao bratinske nježnosti.

Nije više osjećao potrebe da je preobliči : drugi uzgoj, drugi nazor, pače daljnji razvitak narušio bi strogu odredjenost te nature, premda bi joj moguće uzeo bezazlenost, djetinjstvo, sve dječje pojmove, lepirsku nestašnost ; ali što bi joj dao mjesto toga ! Nije joj mogao dati strasti, širokih pokreta, kakav daleki i teški cilj : to ne bi bilo u skladu s njezinom

naravi! Nastupio bi samo kaos, more sumnja; mnogo bi bilo kad bi u njoj porodio čežnju za Moskvom, da dodje tamo na ples u plemićkom društvu, nabavi si haljinu s Kuznjeckoga Mosta, a zatim da se hvališe time sve do duboke starosti pred sitnim gubernijskim činovnicima.

Tit Nikonić i ono par drugih lica, s kojima je dolazio u dodir, prolazili mu pred očima, kao što mu često prolazio stari kožnati divan, ormari, saske šalice i češki kristal.

Kao maglene pjege ostajali mu još Mark i Vjera.

Marka je progledao i ma kako ovaj nastojao da se sakrije u diogenovsku bačvu, ipak je Rajskome uspjelo da uhvati glavne crte njegove fizionomije.

Poći dalje, pokušati da ga konačno spozna, značilo bi opijati se zajedno s njim, uzajmljivati mu novaca, i zatim slušati nezanimljive pripovijesti o tome, kako je kod puka izgrdio komandira, ili izlupao Židova, ostao dužan u gostioni, digao barjak ustanka protiv općinske ili kotarske policije, kako je zbog toga bio izbačen iz vojske i prognan u taj i taj grad.

Rajskij je oborio glavu i kročio dvorištem, ne opažajući poklona služinčadi, ne odgovarajući na ulagivanje pasa; naletio je na pačiće i malne ih zgazio.

»Kakvo je to životarenje«, razmišljao je on: »Sustaviti pogled na pojavama, upiti njihov lik, planuti na čas i zatim ohladnjeti; dosadjivati i nasilu ili umjetno obnavljati u sebi povremenu volju za životom, kao svakodnevni apetit! Tajna životnoga umijeća sastoji se samo u načinu, kako da se produže ta razdoblja, ili bolje reći, to uopće nije tajna, već prirodjeni, nesvjesni dar. Treba živjeti zaklopljenih očiju i ušiju — tad se živi dugo i sigurno. Pravo imaju oni, koji nemaju žalca misli u mozgu, kratkovidni, tupi, koji idu naprijed kao u magli, ne gubeći iluzija! Kako da čovjek vidi stvari uvijek u šarenilu, da ih ne gleda trijeznim okom, da ne vidi, da zelen nije zelena, da nebo nije modro, da Mark nije zamamljivi

junak, već sićušni liberal, da je Marfinjka šećerna lutka, a Vjera...

»Šta je Vjera?« upita se i zijevne.

Slegne ramenima, kao da mu ledjima proletio hladan val, nakrivi se i, stavivši ruke u džepove, podje u šetnju po vrtu, perivoju, ne opažajući boja jutra, žarkoga vazduha, koji mu tako nježno milovao nerve, ne gledajući Volge; samo ga izgrizala tupa dosada. S užasom gledao je pred sobom niz dugačkih dana bez ikakvoga cilja.

Došla mu na pamet prijašnja namisao da »slika dosadu«: » ta život je mnogostran i raznolik,« razmišljao je: »i ta poput stepe široka i gola dosada leži u samom životu, kao što u prirodi leže beskrajni pijesak, golotinja i neplodnost pustinja, pa zato i dosada može biti predmetom razmišljanja, analiziranja, pera ili kista, kao jedna strana života: da, prikazat ću široku i maglenu stranu dosade i staviti je u moj roman: taj hlad, odvratnost i zloba, koji mi prodrli u dušu, postat će bojama i koloritom.... slika bit će istinita«...

Rajskij htio je baš da sjedne za svoje bilježnice da »opisuje dosadu«, kad opazi, da vrata stare kuće nijesu zatvorena. Zavirio je onamo samo letimice, nakon povratka, s Marfinjkom, pregledavajući Vjerinu sobu. I sad se sjeti da pogleda kuću malo podrobnije, udje u predvorje i popne se stepenicama.

Prošao je, ne više kao nekad, uzbudjena srca, već sasvim ravnodušno kroz sumračnu dvoranu sa stupovljem, salona s kipovima, bronćanim urama, rokoko-ormarićima; ni na što se ne osvrćući došao je do gornjih odaja; sjetio se gdje je bila dječja soba i njegova spavaonica, gdje mu je stajao krevet, gdje je sjedala majka.

I lijeno mu se stale nizati blijede uspomene o njezinim milovanjima, šaputanju, kako mu je stavljala djetinjske prstiće na tipke glasovira i kušala odsvirati pjesmicu, kako je zatim dugo sama svirala, zaboravivši na njega, a on slušao, pritajivši se na njezinim kolje-

nima, zatim kako ga je vodila u sobu na ćošku, da gleda Volgu i Zavolžje.

Zirnuvši u svoju bivšu spavaonicu, u dvije tri druge sobe, ušao je u sobu na ćošku, da pogleda Volgu. Zadubljen u se, tiho i zamišljeno gurne nogom vrata, pogleda i . . . zapanji se.

U sobi je bilo živo biće.

Gledajući pozornom radoznalošću u daljinu, na obalu Volge, stajala je, bokom prema njemu, djevojka svojih dvadeset i dvije, moguće i tri godine, naslonivši se rukom na prozor. Bijelo, pače blijedo lice, tamna kosa, baršunasti crni pogled i dugačke trepavice — samo mu to udarilo u oči i sasvim ga zaslijepilo.

Djevojka je nepomično i pozorno gledala u daljinu, kao da nekoga prati pogledom. Zatim joj lice poprimilo ravnodušni izražaj; letimice je obuhvatila pogledom okolicu, zatim dvorište, okrenula se — i silno trgnula, ugledavši njega.

Na licu joj sjevnulo iznenadjenje i ustupilo mjesto dvoumici, zatim je pače poput sjene proletjela zlovolja i konačno se sve rasplinulo u izražaju strogog očekivanja.

— Sestro Vjero! — reče Rajskij.

Lice joj se tad razvedrilo i pogled joj sustavio na njemu s izražajem suzdržljive radoznalosti i skromnosti.

Pristupio je, uzeo za ruku i poljubio. Ona se malo trgla natrag i zeru tek okrenula lice na stranu, tako da mu se usne nijesu dirnule obraza nego ustiju.

Oboje sjedne kraj prozora jedno nasuproti drugome.

— Kako sam vas očekivao: ali vi se zadržali u gostima za Volgom! reče, nestrpljivo čekajući odgovor, da čuje njezin glas.

»Glasa, Glasa!« tražila je prije svega mašta, pored toga zasljepljivog lika.

— Tek sinoć sam doznala od Marfinjke da ste ovdje — odvrati ona.

Glas joj nije bio zvonak kao kod Marfinjke; bio je svjež, mlad, ali tih, s primjesom grudnoga šapta, premda je govorila glasno.

— Babuška je htjela poslati po vas, ali zamolio sam je da vas ne obavijesti o mojem dolasku. Kad ste se vratili? Nitko mi nije ništa rekao.

— Stigla sam jučer poslije večere: babuška i sestra još ne znaju. Samo me Marina vidjela.

Sjedila je, naslonivši se na stolac, stavivši jedan lakat na prozor i gledala Rajskoga ne izravno, već kao slučajno, kad je dolazio red da medju ostalim pogleda i njega.

A on je promatrao svom snagom dugo suzdržane radoznalosti. Njegovom žednom pogledu nije izmakla nijedna njezina gesta.

Na njega je, po običaju, već djelovala ta nova ljepota ili bolje reći, ta nova vrst ljepote, tako malo nalik na ljepotu Bjelovodove i Marfinjke.

Nije u njoj bilo strogih linija, bjeline čela, sjaja boja i biljega iskrenosti u crtama i istodobno hladnoga blistanja kao kod Sofije. Nije bilo ni dječjega, kerubinskoga daha svježine kao kod Marfinjke: ali bila je neka tajna dražest, koja samo provejava, ali se odmah ne očituje, u zraki pogleda, u nenadanom okretu vrata, u susdržanoj graciji geste, pa se onda nesavladivo krade u dušu.

Tamne, kao baršunaste oči, pogled dubok bez dna. Bjelina lica bez sjaja s mekim sjenama oko očiju i na vratu. Kosa tamna s kestenjastim osjenkom, ležala je poput guste mase na čelu i na sljepočicama zasljepljive bjeline, s finim, modrim venama.

Nije stidljivo, već više zlovoljno uzela i bacila u drugu sobu hrpu bijelih sukanja, koje je donijela Marina, zatim hitro uzela sa stolca svežanj, koji je sigurno bacila noćas onamo i primakla k prozoru mali stolić. Sve je to bilo gotovo za dvije tri minute i opet sjela pred njim na stolac slobodno i nebrižno, kao da ga uopće nema.

— Kazala sam neka skuhaju kavu, hoćete li piti sa mnom? — upita ona: —Kod kuće još dugo ne će biti zajutarka: Marfinjka kasno ustaje.

— Da, da, vrlo rado, — odvrati Rajskij, proučavajući dalje njezinu fizionomiju, kretnje, svaki pogled. smiješak.

Pogled joj je časkom mamio, privlačio, kao u dubinu, časkom gledao pozorno i pronicavo. Zamijetio je još kako se katkad u jedan te isti čas javlja na njezinom licu dvostruki izražaj, kako joj podbradak drhće od smiješka, zatim ne suviše tanki, ali strojni stas, koji se vijao kod hoda, napokon neki, nečujni, kao mačji krok.

»Kako je to nježno, zagonetno biće!« razmišljao je Rajskij: »Kakav kontrast sestri: ona je zraka, toplina, svijetlo; ova pak — sjevatanje i tajna, kao noć — puna magle i iskrenja, čara i čudesa!...

S ljubavi umjetnika predavao se tom novom i neočekivanom dojmu. I Sofija i Marfinjka, kao pod čarolijom nestale su u daljini a dosade kao da nikad nije bilo: opet je na nj strujala toplina, priroda je opet postala lijepa, sve oživjelo.

Hitno je već užižao diogenovsku svijetiljku i obasjavao njome taj novi lik, koji se nenadano javio pred njim.

— Vi ste me, sigurno, zaboravili, Vjero? — upita on.

Sam je čuo, da mu je glas postao nehotice nježan, a pogled mu se nije nikako mogao odijeliti od nje.

— Ne, — kazala je ona, nalijevajući kavu: — svega se sjećam.

— Svega, ali ne mene?

— I vas.

— Pa čega se sjećate o meni?

— Ma svega.

— Ja se, priznajem vam, slabo sjećam vas obih: sjećam se samo, da je Marfinjka vječno plakala, a vi ne; vi ste bili lukavi, iz tiha se šalili, kriomice jeli ribize, sami bježali u baštu i ovamo, u kuću.

Ona mu odgovori smiješkom.

— Volite li slatko? — upita, spremajući šećer u šalicu.

»Kako je hladna i... slobodna, nimalo divlja!« pomisli on.

— Da. Recite, Vjero, jeste li me se kad sjećali? — upita.

— Vrlo često: babuška nam punila uši o vama.

— Babuška! A vi sami?

— A jeste li se vi sjećali nas? — upita ona, pozorno motreći kako kava teče u šalicu i samo letimice pogledavši njega.

Šutila je, pružila mu šalicu i ponudila hljeb. I sama je stala žličicom piti kavu, stavljajući katkad komadiće mekoga kruha na žlicu.

Htjelo mu se da je obaspe pitanjima, koja mu kipjela u glavi, ali tako bez reda, da nije znao s kojim da počne.

— Bio sam u vašoj sobi... Oprostite mi radoznalost... — reče on.

— Nema tu ništa, — primijeti ona, ogledavši se pozorno, kao da pita očima nije li štogod zaboravila.

— Da, ništa... A kakva je to knjiga? — upita, htijući uzeti joj knjigu ispod ruke.

Ona je uzela i brzo stavila pozadi sebe na policu. On prasne u smijeh.

— Sakrili ste, kao nekoć ribize u usta! Pokažite!

Ona zaniječe glavom.

— Tako dakle; čitate knjige, koje se niti ne usudjujete pokazati! — našali se on.

Zatvorila je knjigu u ormar i sjela njemu nasuprot, složivši ruke na grudi i rasijano gledajući naokolo, katkad zirnuvši kroz prozor, kao da je uopće zaboravila njegovu prisutnost. Samo kad bi joj pobudio pažnju kojim pitanjem, svratila bi na nj jednostavan pogled.

— Hoćete li još kave? — upita ona.

— Da, molim. Čujte, Vjero, htio bih vam toliko toga reći.

Ustane i stane šetati po sobi, ne znajući kako da započne s njom suvisli i dulji razgovor.

Sjetio se kako u prvo vrijeme ni s Marfinjkom nije razgovor išao. Ali tamo je to bilo zbog njezine dječje plahosti, a toga tu nema. Vjera nije plaha: to se odmah vidi, već je nekako hladna, kao da se uopće ne zanima za nj.

»Što to znači: je li to, da se ne boji i ne stidi, posljedica prirodnog neznanja, ili je pak pretvaranje i lukavština?« razmišljao je, nastojeći je pogledati: »Pa ja sam ipak za nju novost. Ili misli da bi bilo glupo kad bi raskolačila oči, zablenula se i pokazala kakav sam dojam na nju učinio? Ne, to ne može biti, to je za nju suviše prevejano, suviše kompliciranо: nije to na seosku! Ali u svakom slučaju, bila ona kakva bila, nije kao Marfinjka. A kako je lijepa, Bože moj! I kako se tu našla takva ljepota!«

Htio ju je čim prije izvesti na svijetlo, dirnuti se koje žive žice, izazvati je na objašnjavanje. Ali čim se više trudio, čim se više razdraživao, tim je ona postajala hladnijom. A on je skakao s pitanja na pitanje.

— Kod vas je bila prije moja knjižica? — upita on.

— Da, kasnije ju je uzeo Leontij Ivanović. Drago mi je bilo da sam se riješila brige.

— Nadam se da nije uzeo sve knjige? Sigurno ste zadržali kakve za se?

— Ne, ponio je sve ... čini mi se da je samo Marfinjka nekakve zadržala.

— A vi? ... Zar vam nije do knjiga?

— Ne. Pročitala sam što mi se mililo i onda vratila.

— A što vam se mililo?

Nije mu dala odgovora.

— Vjero?

— Vrlo mnogo: sad sam zaboravila što je baš bilo, — odvrati ona, pogledavši kroz prozor.

— Tamo je toliko historičkih djela. I pjesama ... Jeste li ih čitali?

— Nekoje da.

— A koje?

— Zbilja se ne sjećam! — nevoljko odvrati, kao da je to upitkivanje stalo umarati.

— Volite li glazbu? — opet će on.

Ona ga upitljivo pogleda kod toga novog pitanja.

— Kako »volim«? Da li sama sviram, ili volim slušati?

— I jedno i drugo.

— Ne, ne sviram, ali volim slušati ... Samo gdje je nama tude glazbe?

— Šta uopće volite?

Opet ga pogleda pogledom punim pitanja.

— Volite li gospodarstvo, ručni rad, vezenje?

— Ne, ništa od toga ne umijem. To voli i umije Marfinjka.

Rajskij je pogleda, prodje kroz sobu i zaustavi se pred njom.

— Čujte, Vjero, zar me se bojite? ... — upita on.

Nije razumjela njegovog pitanja i pogledala ga raskolačenim očima, gotovo bezazleno, sasvim protivno njezinom pometnom i pronicavom pogledu.

— Zašto ne ćete da govorite o sebi? Čemu se krijete? — započne on: — zar mislite, moguće, da bih vam se ... mogao narugati ili vas omalovažiti ... Jednom riječi, moguće su vam moji upiti neugodni, dovode vas u nepriliku, plaše ...

Pogledala ga podrugljivo i začudjeno, da je u tren oka shvatio da nije niti smetena, niti u neprilici, niti da se plaši.

Pitanje bilo je glupo. Stao se ljutiti sam na se.

— Evo, Marfinjka se plaši, — reče on, htijući se popraviti : — a sama ne zna zašto ...

— A ja ne znam, čega da se plašim, i zato se moguće uopće ne plašim, — odvrati sa smiješkom.

— No, pa što volite? — upita opet najednom. — Knjiga vas ne zanima ; velite da ne radite ... A nešto mora da bude: valjda volite cvijeće ...

— Cvijeće? Da, volim ga vani u bašti, ali ne u sobi, gdje se treba za nj brinuti.

— A prirodu uopće?

— Da, taj kutić, Volgu, bezdan — eto onu šumu i baštu — to silno volim! reče i pogled joj se očitim zadovoljstvom zaustavi na krajini pred prozorom.

— Što vas toliko veže uz taj kutić?

Šutila je, s nasladom promatrajući svako drvo, svaki brežuljak, i napokon Volgu.

— Sve, — reče ravnodušno.

— Da, sve je to lijepo, ali samo to je premalo: isti vidik, ista obala, gore, šuma — sve to mora dosaditi ako nema tu i nešta živa, što bi izazivalo i dijelilo tu simpatiju.

— Da, istina je: dosadilo bi! — potvrdi i ona.

— Dakle onda imate nekoga ovdje, s kim dijelite svoje osjećaje, izmjenjujete misli?

Šutjela je kao da ga nije ni čula.

— Vjero?

— Molim? Pa znate da ne živim sama! — reče: — Babuška je tu, Marfinjka...

— Zar s njima dijelite osjećaje, izmjenjujete misli?

Ona ga pogleda i u očima joj se moglo pročitati pitanje: zašto ne?

— Ne, — započne on: — ne, nijesu to ljudi, s kojima biste mogli stajati eto tamo, na rubu ponora, ili sjediti u guštiku onoga grmlja — tamo je i klupa — i prosjediti jutro ili veče, ili svu noć, i ne zamjećivati vremena, razgovarati bez prekida, ili prošutjeti dan, samo osjećajući sreću — razumjeti jedno drugo, i razumjeti ne samo riječi, već i znati što drugi misli, da on umije čitati u tom vašem bezdanom pogledu vašu dušu, šapat srca!...

Spuštenih trepavica kao da je zaspala u mislima.

— Ako imate takvoga druga, dvojnika, — nastavi on gledajući je ispitljivo: — koji bi premda sam daleko nevidljiv bio tu oko vas, tako da osjećate da je blizu, da je u njemu čestica vašega živovanja i da sami

nosite u sebi kao dio tudjega srca, tudjih misli, tudju sudbinu na ledjima, i da ne gledate samo svojim očima na te gore i šume, ne slušate samo svojim ušima te glasove i pijete žedno zrak tople i tamne noći, već zajedno...

Ona ga pogleda, učini naglu kretnju i istodobno s tim hitrim pogledom sjevne kao neko nenadano svijetlo s njezina lica, s njezina smiješka, s te hitre kretnje. Rajskij zastane na čas, ali taj sjaj već je nestao, a ona ga dalje nepomično slušala.

— Samo tad, — nastavi on, nastojeći da si protumači smisao njezinoga lica: — to sve ima smisla, tad je samo to užitak i sreća. Bože moj, kolika sreća! Imate li tu takvoga druga, dvojnika, — to drugo srce, drugi um, drugu dušu, jeste li s njim u zamjenu podijelili svoju dušu, svoje misli?... Imate li?

— Imam! — šaptne ona i u glasu joj se opet čuo onaj grudni šapat.

— Imate! Pa tko je to sretno biće? — upita zavidno, skoro preplašeno, dapače ljubomorno.

Časkom je ćutala.

— Pa... popadija, kod koje sam bila u gostima: sigurno su vam o njoj pripovijedali! — odvrati Vjera i ustavši, strese s pregače mrvice dvopeka.

— Popadija! — ponovi Rajskij nepovjerljivo.

— Da, ona je moj dvojnik: kad je ovdje u gostima, nasladjujemo se često i dugo nad Volgom, ne možemo se ispripovijedati i sjedimo tamo na klupi, kako ste pogodili... Ne ćete li više kave? Kazat ću neka pospreme...

— Popadija! — ponovi on zamišljeno, ne slušajući je i ne zamijetivši, da se je nasmiješila i da joj od toga smiješka zadrhtao podbradak.

Na lice mu se nadvio oblak sumnje, nepovjerenja, nekakve bezuzročne i besciljne tuge. Stao je analizirati samog sebe i na koncu došao do zaključka, da je ispitivao Vjeru o tom, da li u tom kutiću postoji za nju živo biće, s kojim izmjenjuje misli, ne iz kakvih

simpatija, već djelomice zato, da je iskuša, djelomice zato, da joj se preporuči, da joj izjavi svoje naziranje, čuvstva . . .

Morao je priznati samom sebi, da se u potaji nadao naći u njoj onaj isti svježi, mladi, nezačeti život, kao u Marfinjki, i da ju je, za sad nesvjesno, sam zamolio da započne nov život, da naseli za ta mjesta njegovim bićem, da postane njezinim dvojnikom.

Jednom riječi, iste želje i nastojanja, kao kod susreta s Bjelovodovom, s Marfinjkom, javljale se i sad, samo silnije, nepobjedivije, jer je Vjera bila zamamljiva, tajnovito lijepa, jer kod nje sva krasota nije u jedan mah udarala u oči, kao kod onih dvih i kod mnogih drugih, već se krila i dražila maštu i to već kod prvog koraka.

Šta joj sprema budućnost: tko je ona, što je ona? Lukava koketa, prevejana glumica, ili duboka, tankoćutna ženska natura, jedna od tih, koje se svojom voljom titraju životom čovjeka, gaze ga, bacaju u jedno životarenje, ili mu pak pružaju sreću veću, vatreniju, življu, nego što je itko može da zamisli.

— Izvolite li još kave? — ponovi ona.

— Ne, hvala. — A volite li babušku, Marfinjku? — zamišljeno predje na novo pitanje.

— Pa koga da volim, ako ne njih?

— A mene? — nenadano će, prešavši u šaljivi ton.

— Moguće ću i vas zavoljeti, — reče ona, gledajući ga veselim pogledom: — ako . . . zaslužite?

— Tako dakle! Ali ja sam vam bratić: morate me i tako voljeti.

— Ja ništa ne moram.

— Hvalisavko! »Nikome nijesam ništa dužna, nikome se ne klanjam, nikoga se ne bojim: ja sam ponosna! . . .« zar tako?

— Ne, nije tako!

»Još nije prešla preko uskih granica svoje okoline. Provincija!« razmišljao je Rajskij ljutito, šetajući po sobi.

— A kako da zaslužim tu sreću? — upita ironički: — dopustite da vas upitam.

— Kakvu sreću?

— Sreću da steknem vašu ljubav.

— Ljubav, vele, daje se bez svakih zasluga, tako. Ta ona je slijepa! . . . Uostalom ne znam . . .

— Ali katkad dolazi i svijesno, — primijeti Rajskij: — putem povjerenja, počitanja, prijateljstva. Htio bih početi s ovim, a svršiti s prvim. Što dakle valja učiniti, da zaslužim vašu pažnju, mila sestro?

— Ne svraćati na me pažnju, reče ona nakon kratke šutnje.

— Kako da vas čovjek ne zamjećuje, ne . . .

— Da ne kolači oči tako, kao vi sad! — dohvati ona: — ne zalazi bez mene u moju sobu, ne ispituje što volim, a što ne . . .

— Kako oholo! A recite, sestro, da li . . . oprostite, ja sam iskren: da li hinite tu oholost?

Nije mu dala odgovora.

— Moguće da se samo hoćete hvalisati nezavisnošću karaktera? Moguće težite za selfgovernementom i hoćete da se istaknete emancipacijom od ovdašnjih autoriteta, babuške, Nila Andrejića?

— Vi ste kanda već počeli »zasluživati moje povjerenje i prijateljstvo!« — primijeti ona sa smijehom, zatim se uozbilji i reče umorno ili dosadno. — Nijesam sasvim shvatila što rekoste, — dometne.

— Ja to zato velim, — opravdavao se on: — jer mi je babuška kazivala, da ste oholi.

— Babuška? Kako je to mogla? — Uopće nijesam ohola. A kojim povodom vam je to kazala?

— Jer sam vama i Marfinjki darovao sve ovo, obe kuće, vrt i perivoj. Ona je rekla, da vi to ne ćete primiti. Je li zbilja tako?

— Meni je svejedno, je li to vaše, ili moje, samo da budem ovdje.

— A ona uopće nije htjela da tu ostane: htjela je da se preseli u Novoselovo...

— Pa? — upita prigušeno, naglo, kao zaplašeno.

— Sve se izgladilo: kuda da ide? Marfinjka je primila dar, ali samo pod uvjetom, da ga i vi primite. I babuška se pokolebala, ali se konačno nije odlučila, čini se, da čeka što ćete kazati vi? A što ćete vi kazati? Primate li,da? Kao sestra od brata?

— Da, primam, — hitro će ona. — Ne, zašto da primim: kupit ću. Prodajte mi: imam novaca. Dat ću vam pedeset tisuća.

— Ne, tako ja ne ću.

Zastala je, zamislila se, bacila pogleda na Volgu, na ponor, na baštu.

— Dobro, kako hoćete, — pristajem na sve, samo da ostanemo ovdje.

— Dakle mogu dat napisati ispravu.

— Da... hvala vam, — reče, pridje k njemu i pruži mu obe ruke.

On ih prihvati, stisne i poljubi je u obraz. Ona mu odvrati snažnim stiskom i cjelovom u zrak.

— Dakle zbilja ljubite taj kutić i stari dom?

— Da, silno...

— Čujte, Vjero: dajte mi sobicu ovdje u kući, — zajedno ćemo čitati, učiti... hoćete li učiti?

— Što učiti? — zadivljeno će ona.

— Eto vidite: htio bih s Marfinjkom praktički proći povijest književnosti i umjetnosti. Ne plašite se, — hitro dometne, zamijetivši, da joj se na licu javila nekakva magla: — cijeli tečaj sastojati će se u čitanju i razgovorima... Čitat ćemo sve, staro i novo, svoje i tudje, — izmjenjivati dojmove, raspravljati... To će me zabaviti, a moguće i vas. Volite li umjetnost?

Ona tiho zjevne u ruku: on to opazi.

»Nju, čini se, čovjek ne može učiti, ili nema čemu da uči: ili već sve zna, ili ne će da zna!« zaključi u sebi.

— A kanite li... dugo ostati ovdje? — upita ona, ne odgovorivši na njegov upit.

— Ne znam: to zavisi od prilika i... od vas.

— Od mene? — ponovi ona i zamisli se, gledajući na stranu.

— Podjimo preko, u kuću. Pokazat ću vam svoje albume, pisarije, razgovarat ćemo... — predlagao je on.

— Dobro, podjite naprijed, a ja ću doći: moram samo da izvadim svoje stvari, nijesam ih još raspremila...

Oklijevao je. Ona, držeći se za vrata, čekala je da izadje.

»Kako je lijepa, Bože moj! I kakva čudna ljepota, koja ranjava!« razmišljao je, vraćajući se i ogledajući na njezine prozore.

— Vjera Vasiljevna je došla! — živo je saopćio Jakovu u predvorju.

— Babuško, Vjera je došla! — doviknuo je prolazeći pokraj babuškina kabineta, pokucavši na vrata.

— Marfinjko! — kliknuo je na stubištu, koje je vodio u Marfinjkinu sobu: — Vjeročka je došla.

Vika, galama, klicanje, zveka ključeva, pištanje samovara, jurnjava — bio je odgovor na svijest, koju je donio.

Brzo je razmatao svoje zamotke, papire, ponio ih u salon, složio na stol i nestrpljivo čekao, kad će se Vjera odijeliti od zagrljaja, milovanja i pitanja babuškinih i Marfinjkinih i doći k njemu da nastave započeti razgovor, kojemu nije htio predvidjati konca. I sam se čudio svojem žaru, stidio te hitnje, kao da je doista »htio zaslužiti pažnju, povjerenje i prijateljstvo«...

»Stanider«, pomisli on, »dokazat ću ti, da si za me samo djevojčica!«...

Nestrpljivo je čekao. Ali Vjera nije dolazila. Spremao se da je povede u beskrajan razgovor o umjetnosti, odakle bi koraknuo k ljepoti, k čuvstvima itd.

»Nije ti sve otkrila popadija !« mislio je on : »nije otkrila sve strane uma i čuvstava : tako daleko još nije dospjela ! Vidjet ćemo, hoćeš li vladati sobom, kad . . .«

Ali nje još uvijek nema. Obuzela ga zlovolja, pokupio je sve risarije i baš ih htio ponijeti gore u svoju sobu, kad se rastvore vrata i pred njim pojavi . . . Polina Karpovna, zamotana kao u oblak u muselinsku bluzu, s modrim vrvcama na vratu, na grudima, na trbuhu, na ramenima, u prozračnom šeširu s klasjem i plavomiljem. Za njom je išao isti onaj kadet, s lepezom i stolčićem, koji se dao složiti.

— Bože moj ! — bolno izusti Rajskij.

— Bonjur ! — reče ona: — nijeste mi se nadali? Vidim, vidim ! Du courage ! Sve razumijem. Michel i ja bili smo na šetnji u šumi i sad smo zašli k vama. Michel ! Saluez donc monsieur et mettez tout cela de côté ! — Šta to imate ? Ah albume, risarije, djela vaše muze ! Zanesena sam njima još prije nego što sam ih vidjela : pokažite, pokažite, zaboga ! Sjednite ovamo, bliže, bliže . . .

Prekrila je divan i nekoliko stolica sa svojom suknjom.

Rajskij bi joj najradije bio bacio u glavu risarije i bilježnice. Stajao je, ne znajući, bi li naglo otišao, ostavivši je ovdje ili bi se pokorio svojoj sudbini i pokazao joj risarije.

— Ne tako plaho, budite smioniji, — govorila je ona. — Michel ! Allez vous promener un peu dans le jardin ! Sjednite ovamo, bliže ! — nastavi ona, kad je momčić otišao.

Rajskij nenadano prasne u nervozni smijeh i sjedne kraj nje.

— Evo tako ! Vidim, da ste me shvatili . . . — dometne ona šaptom.

Rajskij se konačno udobrovolji.

»Ta barem igra naivnu komediju, ne pritajuje se i ne okružuje maglom, kao ona . . .« razmišljao je on.

— Ah, kako je to dražesno ! charmant, ce paysage ! — brbljala je medjutim Krickaja, razmatrajući risarije. — Qu'est-ce que c'est cette belle figure ? — upitala je, zastavši kod portreja Bjelovodove u akvarelu. — Ah, que c'est beau ! Je li to vaša pasija ? Priznajte.

— Da.

— Znala sam, — oh, vous étes terrible, allez ! — dometne, udarivši ga lako lepezom po ramenu.

On se nasmije.

— N'est-ce pas ? Mnoge uzdišu za vama ? Priznajte. A što će još biti ovdje !

Pogledala ga vragoljastim pogledom.

— Monstre ! — dobacila lukavo.

»Bože moj ! Kako je ogavna : čovjek bi je mogao tući !« razmišljao je, stiščući zube, opet zapadajući u gnjev.

— Imam jednu molbu na vas, Mr. Boris . . . nadam se, da vas već smijem tako nazivati . . . Faites mon portrait.

On je ćutao.

— Ma figure y prête, j'espére ?

On je ćutao.

— Šutite, dakle je riješeno : kad mogu doći ? Kako da se odjenem ? Recite, predajem se vašoj volji — sva sam vaša pokorna robinja . . . — govorila je slivkavim šaptom, nježno ga gledajući i spremna svaki čas da mu položi glavu na rame.

— Pustite me, zaboga : hoću na svježi zrak ! . . . — reče očajno, ustajući i oslobadjajući noge iz njezinih sukanja.

— Ah, vi ste uzrujani : to je sasvim naravno, — da, da, to sam htjela i to sam postigla ! — govorila je, slavodobitno hladeći se lepezom. — A kad ćete započeti portre ?

On je šuteći oslobadjao noge iz sukanja.

— Zarobljeni ste, ne puštam vas ! — draškala ga u šali, ne puštajući ga.

— Pustite me, drugačije ću vikati!

U taj čas se tiho otvorila vrata, a na pragu pojavila se Vjera. Stajala je nekoliko časaka, prije nego što je opazili. Napokon je Krickaja prva zamijetila.

— Vjero Vasiljevno: vi ste se vratili, ah, koliko sreća! Vous nous manquiez! Gledajte, vaš cousin je zarobljen, zar ne, kao lav u mreži! Jeste li zdravi, draga moja, kako ste se popravili, poljepšali...

I Krickaja se izljubila s Vjerom. Vjera je gledala cijelu scenu bez riječi, samo joj je podbradak drhtao od smiješka.

— Dugo sam vas čekao! — dobaci joj Rajskij suho.

— Dobro sam učinila, da sam zakasnila, — udvornom ironijom reče Vjera, pozdravivši se s Krickom. — Polina Karpovna uostalom stigla je u pravi čas...

— N'est-ce pas? — potvrdi Krickaja.

— Ona će sigurno bolje shvatiti od mene: ja se u te stvari ne razumijem, nemam ukusa, — nastavi Vjera i uzevši dvije-tri risarije, nebrižno je pogleda na čas, zatim, položivši ih, pridje k zrcalu i stane se pozorno promatrati.

— Kako sam danas blijeda! Glava me malo boli: zlo sam spavala te noći. Idem da počinem. Do vidova, cousin! Oprostite Polino Karpovno! — dometne i nestane kroz vrata.

Za vratima se nije čulo njezinih koraka, samo po škripanju stepenica moglo se znati, da se uspinje stubama u Marfinjkinu sobu.

— Sad smo opet na samu! — reče Polina Karpovna, prekrivši divan i polovicu okruglog stola suknjom: — Dajte da gledamo! Sjednite ovamo, bliže...

Rajskij je bez riječi, jednom gestom pokupio sve u najveću mapu, snažno je zalupio i ni ne ogledavši se, izašao gnjevnim korakom.

XVII.

Rajskij je odlučio da plati Vjeri ravnodušnošću, ne svraćajući joj nikakve pažnje, ali mjesto toga samo je tri dana mrzovoljasto vrludao naokolo. Kad je susreo, izmijenio bi s njom dvije-tri riječi, ali i kroz te riječi provejavala je zlovolja.

Zatvarao se u svoju sobu, pisao program svojega romana i unio već u nj njezinu opasku »o otrovnom djelovanju dosade.« Pateći od te, za nj ne baš nove bolesti, podvrgavao je analizi na temelju materijala iz vlastitoga života.

Prohtjelo mu se da otputuje nekamo još dalje, gdje bi bilo još pustije, pa makar u babuškino Novoselje, da se u samoći i u tišini zamisli u tkivo svojega romana, uhvati tu mrežu životnih zapletaja, nadje središnju tačku cijele slike, dade joj pravi smisao i uzvisi je na pravo umjetničko djelo.

Tu mu sve smeta. Eno, izdaleka se čuje Marfinjkina pjesma: »Miljeniče moj, kako te ja ljubim!« pjeva zvonko, čisto, a ne čuje se nijednoga zvuka ljubavi u tom glasu, koji se slobodno razlijega sred tišine po vrtu i perivoju: zatim se čulo, kako je bezbrižno prekinula pjevanje i istim tonom, kojim je pjevala, naložila Matrjoni, neka nareže s gredice salate, zatim se par časaka opet zvonko smijala u hrpi seljačke djece iz okoliša.

Evo, na dvorištu se dovezlo nekoliko seljačkih kola, sa zobi, s brašnom; škripa kolije, razgovor družine, lupanje vratima — sve ga to smeta.

Dalje se kroz prozor vidi, kako se zlati raž, bijeli hajda, kako makovo cvijeće i djetelina crvenim i ružičastim pjegama šarene polja i odvlače oči i misao od rada.

Rajskij se dugo borio da ne gleda onamo, ali napokon bi, krijući se pred samim sobom, zirnuo prema Vjerinom prozoru: tamo je tiho, nje se ne vidi, samo se ljubičasti zastor malacko leluja na vjetru.

Sinoć je cijelo večer sprovela u kabinetu Tatjane Markovne : svi su bili tamo — i Marfinjka i Tit Nikonić. Marfinjka je radila, natakala čaj, zatim svirala na glasoviru. Vjera je šutjela, kad bi je tko štogod zapitao dala bi odgovor, ali sama nije razgovarala.

Čaja nije pila, kod večere je raskopala vilicom dva-tri jela, uzela nešto malo u usta, zatim pojela žličicu ukuhanog voća i odmah poslije večere pošla spavati.

Čim joj je Rajskij posvećivao manje pažnje, tim je bila s njim ljubaznija, premda ga, bez obzira na babuškin zahtjev, nije poljubila, zvala ga ne bratom već kuzenom, i nikako nije prešla na »ti«, premda ju je on već tikao, a babuška isto i njoj naložila. Ali čim bi je stao pomnije gledati, upustio u ispitivanje, ona bi postala šutljiva, oprezna i povlačila u se.

Rajskij se ljutio sam na se radi svoje mrzovolje. Premda se Vjera vrlo slabo osvrtala na njegovo držanje, on se već odavno kušao zaviti mantijom savršene nepristupačnosti, nebrige i ravnodušja, da zaboravi, da je ona tu, kraj njega — ne da pred njom pozira, već da iskreno stupi u takav odnošaj prema njoj.

Čim je više za tim išao, tim se jače, na njegovo nezadovoljstvo, isticalo sitničavo i tvrdokorno promatranje svakoga njezinog koraka, kretnje i riječi. Katkad bi se suzdržao na dva ili tri minuta, ali radoznalost bi ga pomalo razdražila i on bi dobacio brzi pogled ispod oka — i sve bi propalo. Tad već nije mogao skinuti pogleda s nje.

Ona je donosila toliku promjenu sa svojim bićem, da bi kod njezinoga dolaska kao palo drugo svijetlo na predmete ; jednostavna soba pretvarala bi se u nekakav hram, a Vjera, makar se povukla u jedan kut, uvijek bi bila na prvom mjestu, kao da je postavljena na piedestal i obasjana vatrom ili mjesečevim svijetlom.

Ako ide puteljkom u bašti, a on sjedi u svojoj sobi za zastorom i piše, trebao bi ostat sjedjeti i pisati, ne dižući glave ; a on bi, pored sve svoje bolne želje da ne pokaže da ju je opazio, tiho, kriomice, kao nestašni dječarac, digao rub zastora i promatrao kako šeće, kakovo joj je lice, na što gleda, kušao pogoditi njezinu misao. A ona je već medjutim naravno opazila da se rub zastora pridigao i pogodila zašto se pridigao.

Ako sam ide dvorištem ili baštom, odlučio je da prodje do kraja, ne zirnuvši gore; ali počeo bi obično manevrirati, gledati na stranu suprotnu od njezinih prozora, zatim bi se kao slučajno okrenuo prema njima i susreo njezin pogled, katkad s prigušenim podrugljivim smiješkom nad njegovim manevrom. Ili bi Marinu ispitivao o njoj, gdje je, što radi, a kad bi mu izmakla očima, bježao bi, tražio je, kao izgubljenu gumbašnicu, a kad je ugledao, opet stao igrati ulogu nebrižnoga čovjeka.

Katkad po dva cijela dana ne bi progovorio sa Vjerom nijedne riječi, ne bi se s njom uopće sastajao, ali svaku minutu je znao, gdje je, što radi. Uopće se njegove sposobnosti, ustremljene na jedan predmet zanimanja, znale izoštriti do nevjerojatne savršenosti, a sad u tom nijemom promatranju Vjere, postigle su stepen jasnovidja.

On kao da je za zidovima slušao njezin glas, i nesvjesno dočaravao i slutio njezine riječi i postupke. On je za nekoliko dana proučio njezine navike, ukus, neke sklonosti, ali sve se to za sad odnosilo samo na njezin izvanji i domaći život.

Uspjelo mu ustanoviti njezin odnošaj prema babuški, prema Marfinjki, njezin položaj u tom kutiću i sve što se odnosi na navike života.

Ali duševni lik Vjerin ostao je za nj još u sjeni.

U razgovoru ona nije slijedila njegovu vatrenu fantaziju, na šale odgovarala je lakim, malo podrugljivim smiješkom, a kad bi mu uspjelo, da je konačno natjera u smijeh, od smijeha bi joj zadrhtao podbradak.

Nije voljela da zalazi k njoj u staru kuću. Pače babuška je nije tamo smetala, a Marfinjku bi bez ceremonije izbacila ; ali ova se i bojala zalaziti onamo.

Kad bi je pak Rajskij tamo zatekao, ona je očito nestrpljivo čekala, kad će otići, a ako bi se smjestio pokraj nje, ona bi, prosjedivši iz učtivosti svojih deset časaka, ustala i otišla.

Očito nije osjećala ni prema kome kakve privezanosti, premda je i to bilo neprirodno kod mlade djevojke : ali takova je bila barem na oko, a da joj tko zaviri u dušu, nije dopuštala. O babuški i Marfinjki razgovarala je mirno, gotovo ravnodušno.

Ni sa čim se nije stalno bavila. Čitala je i šila onako mimogredce, a o pročitanom malo govorila, na glasoviru uopće nije svirala, već samo katkad udarala neodredjeno, nesuvisle akorde i dugo ih prisluškivala ili kad Marfinjki donesu hrpu nota, uzimala ove ili one.

— Sviraj ovo, — govorila, — sad ono, zatim to, — slušala, uporno gledala kroz prozor, ne vraćajući se više k prosviranoj muzici.

Rajskij je zamijetio, da babuška, bogato obasipljući Marfinjku primjetbama i opomenama na svakom koraku, postupa s Vjerom s nekim oprezom, kao da je štedi, kao da se nada, da ta sjetva ne će propasti uzalud.

A bilo je slučajeva, i Rajskij ih radi sićušnosti nije još mogao pravo ocijeniti, kad bi Vjeru nenadano obuzela nekakva grozničava djelatnost, i tada bi samo kipjela vanrednom brzinom i otkrivala silu sitnih sposobnosti, koje čovjek ne bi mogao ni naslutiti — u gospodarstvu, u toaleti, u različitim sitnicama.

Tako je jednom iz komada prozirne tkanine u pola sata načinila dvije kapice, jednu babuški, drugu — Krickoj, s vanrednim ukusom, radeći na njima pravom strasti, paklenom vještinom i oduševljenjem, zatim za pet časaka sasvim ih zaboravila i opet sjedila bez posla.

Katkad kao da je pročitala u babuškinim očima prikor i tad bi je naročito obuzela divlja, porivna djelatnost. Stane pomagati Marfinjki u gospodarstvu, i za pet-deset časaka, sve u žurbi, učini silu toga, sve joj samo leti od ruke, uzme jedno, svrši, laća se opet drugoga i izadje iz toga opet onako nenadano, kao što je i ušla.

Babuška se katkad tuži, da se ne zabavlja s gostima, kori Vjeru radi njezine divlje povučenosti, zato, što joj ne će da pomaže.

Vjera se mrgodi i očito pati, što se ne može svladati i napokon nenadano dolazi medju goste — s tako veselim licem, oči joj sijevaju s takovom radosti, pokazuje toliko tankoćutnosti, uma, gracije, da se babuška sasvim izgubi od preneraženja.

Katkad bi bila takva cijelo veče, katkad cijeli dan, a sutradan, kao da se sve slomilo : opet se povuče u se — i nitko ne zna što joj je na pameti ili srcu.

To je sve, što je Rajskij mogao dosele zamijetiti, t. j. sve, što su već zamijetili i znali drugi. Ali čim je imao manje pozitivnih data, tim je marnije radila njegova uobrazilja, u savezu s analizom, tražeći ključ tih zaključanih vratiju.

Otkako je Rajskij našao novu zadaću — Vjeru, rjedje se i hladnije prepirao s babuškom, gotovo se nije više bavio Marfinjkom, naročito poslije večere u bašti, otkako mu nije više pružala nada, da bi se mogla pretvoriti iz bezazlenoga, katkad ograničenog djeteta u ženu.

Medjutim njih troje, t. j. Rajskij, babuška i Marfinjka, bilo je gotovo nerazdruživo. Poslije čaja Rajskij bi po jedan sat sjedio u kabinetu kod Tatjane Markovne, poslije objeda takodjer, a za lošeg vremena, dapače i na veče.

Vjera bi zalazila ovamo na kratko vrijeme, pozdravila se s babuškom, sa sestrom, zatim odlazila u stari dom, i nije se ni čulo, što tamo radi. Katkad

pak uopće ne bi dolazila, već bi poslala Marinu da joj onamo donese kavu.

Babuška se malko mrgodila, govorila za se: »Opet je hirovita, divljakinja, — uvijek mora biti na njezinu.«

Ravnodušan prema svemu na svijetu, osim prema ljepoti, Rajskij joj se pokoravao do robovanja, bio hladan spram svega, gdje je nije bilo, bio grub, dapače okrutan prema svemu što je ružno.

Ljepotu nije tražio samo od vanjskoga svijeta, od forme, već je i na duševni svijet gledao, ne kakav je, s njegovim surovim, divljim neskladom, ne kao nedovršen rad, koji je započet još tamo na početku svijeta, već kao na harmoničku cjelinu, kao gotovi paradni stroj ideala, koje je sam stvorio svojim čuvstvima, težnjama, vatrom, životom i bojama.

Nije imao strpljenja da se uživi u jurnjavu, buku svagdašnjice, da strpljivo i suzdržljivo sprema sile za onaj svečani čas, kad će čovječanstvo osjetiti, da je gotovo, da je postiglo svoj apogej, kad će nastati i poteći kao u vječnost, poput rijeke, besprikorni, za vječna vremena ustanovljeni potok života.

Nesklad zbilje s ljepotom njegovih ideala svaki čas, svaki dan ga vrijedjao, i od toga je patio za se i za cijeli svijet.

Vjerovao je u idealni napredak — u savršenstvo, i forme, i duha, jače nego što materijaliste vjeruju u utilitarni progres: ali mučio ga taj pužev krok i obuzimala čama, tako da nije mogao podnositi ni sitnih ogrebotina ružne sredine.

Tad mu se svi ljudi činili evandjeoskim grobovima, punima praha i kostiju. Babuškina staračka ljepota, t. j. ljepota njezinoga karaktera, sklada uma, starinskih sačuvanih običaja, dobrote i ostaloga, sve bi to tad počelo blijedjeti. Kojegdje bi zamijetio neshvatljivu tvrdoglavost, drugdje pak sebičnost: feudalne navike činile mu se životnom tiranijom, a u takve časove nije je htio dapače ispričati ni vijekom ni uzgojem.

Tit Nikonić bio mu je stari, ižívjeli gospar, sasvim suvišan, Leontij — školnički pedant, njegova žena — razvratna glupača, sva družina u Malinovki požudno stado divljaka, koje nema nijedne ljudske crte.

Sav taj kutić, gospodarstvo s kolibama, seljanima, blagom i životom gubilo bi tad za nj kolorit veseloga i sretnog gnijezda, i činilo prostom stajom, iz koje bi već davno pobjegao, da nema... Vjere!

U takav jedan momenat čame ležao je sa cigarom na počivaljci u sobi Tatjane Markovne. Babuška, koja nikad nije mogla biti bez posla, olovkom je ispitivala nekakve račune, što je donio Savelij.

Pred njom su ležale na papiru krpice zobi, raži. Marfinjka je iglom bockala komadić čipaka, tako pomno, da je stisla usne, a oko nosa i na čelu pojavile joj se bore. Vjere, po običaju, nije bilo.

Rajskij je slučajno pogledao Marfinjku i prasnuo u smijeh. Ona je porumenjela i pogledala ga začudjeno.

— Kako si napravila smiješno lice, — reče on.

— No, hvala Bogu, ipak se sunce pojavilo! — primijeti Tatjana Markovna. — Bilo te je već teško gledati onako smrknuta.

On uzdahne.

— Šta uzdišeš: zar je tako teško živjeti na svijetu?

— I kako teško, babuško! Zar je vama lako?

— Nemoj Boga vrijedjati! Tebi bi zbilja trebalo maljem pa u čelo.

— Pa makar i to, samo da bude nekakve promjene, drugačije je sve pravi grob!

— Bog ti prostio: sam ne znaš što govoriš! Hej, Borjuško, ne zazivlji nesreće! Ne će ti biti slatko, kad te opatrne po glavi. Da, da, — reče tihim uzdahom nakon kratke šutnje: — tako je već to zapisano u sudbini čovječjoj — što bi gori, dolazi doli. Došao je i na te red: i tebe valja podučiti. Opametit će te sudbina, ne boj se!

— Ma što to zborite, babuško ? Ja se ne bojim. Nemam nikoga i ništa, — šta mi se može desiti ?

— Već ćeš vidjeti : svatko dobije svoje ! Nekoji pamti na sav život — nosi poduku sudbine vječno, kao svjetiljku. Eno Kirila Kirilića ... — babuška se odmah latila svojega najdražeg načina, primjera : — bio je bogat, zdrav kao dren, cio svoj vijek samo je hihotao ; i najednom ga žena ostavila : i od tog vremena objesio je glavu — već šestu se godinu vuče kao sjena ... A kod Jegora Iljića ...

— Nemam žene, pa nema sigurno za me ni takve opasnosti ...

— A ti se ženi ! ...

— Zašto : da me žena ostavi ?

— Nijesu sve žene takve : hoćeš da podjem u prosce ?

— Ne, hvala ; izmislite za me drugi nauk.

— Sudbina će već izmisliti ! Samo neka te Bog opčuva, previše je izazivlješ ! Eto bolje bi bilo, da podješ sa mnom u grad u posjete. Ne daju mi mira, kao da te ja držim utamničena. Podgubernatorka, Nil Andrejić, kneginja : svi pitaju za te ! Valjalo bi k njima. Pa trebalo bi poći i k onoj bestidnici Polini Karpovni, brusi jezik okolo ! A zatim k zakupniku ...

— Zašto onamo ?

— Kasnije ću reći.

— Zašto me babuška silom hoće povesti k zakupniku, znaš li ti Marfinjko ?

— Ima kćerku-udavaču — sjećate li se, babuška je već jednom o tom govorila ? Sigurno hoće da vas tamo upozna ...

— Eto, smjesta je pogodila ! Pitam te, što ničeš tamo, gdje te nijesu sijali ? — reče babuška : — Jezik ti se nekako previše izoštrio : zar to ne bih znala i sama reči ?

— Tako dakle ! Lijepo ... — zijevajući će Rajskij : — poći ću s vama u posjete, ali samo pod uvjetom, da i vi sa mnom podjete do Marka : treba i njemu uzvratiti posjetu.

Tatjana Markovna je ćutala.

— Što ste ušutjeli, babuško : hoćemo li ?

— Ne mlati praznu slamu : što si se samo spetljao s njime — ne će iz toga izaći ništa dobra, skrenut će te s pràvoga puta ! Što ste uopće razgovarali?

— Skoro uopće nije govorio : povečerali smo i legli.

— I nije još zatražio da mu uzajmiš novaca ?

— O da, zatražio je.

— To sam si mislila : pazi, ne daj mu.

— Već sam dao.

— Dao ! — klikne ona žalosno.

— Baš ste me dobro sjetili : zamolio me sto rubalja, a imao sam samo osamdeset. Gdje mi je novac ? Dajte, molim vas, treba mu poslati ...

— Borisu Pavloviću ! Nijesam li ti govorila, da on samo zaimlje novac ! Bože moj ! A kad će vratiti ?

— Kazao je, da ne će vratiti.

Tako se uzrujala, uznemirila, da se stolica pod njom stala tresti.

— I štogod mu čovjek govorio, on sve čini po svojoj glavi ! — reče ona : — Novac je dakle propao !

— Dajte novaca.

— Šta ćeš mu valjda plaćati obrok ?

— Nema šta da jede !

— Zar ćeš ga ti uzeti na prehranu ? Nema šta da jede ! Cigani i vucibatine uvijek živu na tudji račun : sve nije moguće prehraniti ! Osamdeset rubalja !

Tatjana Markovna se namrštila.

— Nema novaca ! — odsiječe ona : — Ne dam : ako ne ćeš poslušati babušku na lijep način, onda ću te prisiliti.

— No to je pravi despotizam ! — primijeti Rajskij.

Šta je dakle, hoćemo li dat spremiti kola ? — upita babuška nakon kratke šutnje.

— Čemu ?

— Pa zar ne ćemo u posjete ?

— Vi ne ćete na moju, ja ne ću na vašu.

— I sad se još uporedjuje sa mnom ! Otkad su jaja učila kokoš ? Grijeh je to, grijeh, moj gospodine ! Čudan si svat, čudan : uvijek da bude na tvoje !

— Nijesam ja takav, nego ste vi čudna žena !

— A u koliko, izvoli reči ?

— U koliko ? Branite mi da se družim s kim ja hoću, branite mi da radim sa svojim novcem kako je mene volja, hoćete da me vodite kamo ja ne ću, kuda ja hoću, — tamo opet vi ne ćete. Eto, k Marku ne ćete, i ja vas ne silim, pa ne ćete ni vi mene prisiliti.

— Ja te vodim u dobro društvo.

— Za me to nije dobro društvo.

— Ali Markuška, da, taj je dobar.

— Da, on me zanima. Živ, slobodan duh, samostalna volja, humor . . .

— No daj mi mira s njim ! — zlovoljno će ona : — ideš li ili ne ideš sa mnom k Mamikinu ?

— Kakav je pak još to Mamikin ?

— Ma zakupnik, koji ima kćer-udavaču, — umiješa se Marfinjka. — Podjite brate : ove nedjelje prirедit će veliku večeru, nas će pozvati, — tiše dometne : — babuška ne će ići, bez nje ne možemo ni mi, a s vama će nas pustiti . . .

— Učini babuški ljubav, podji ! — dometne Tatjana Markovna.

— A vi učinite meni ljubav, pa me ne zovite.

— Čudan si, neobičan stvor ! Htjela sam mu prirediti veselje, a on meni ne će.

— Pod tim veseljem krije se nakana da me oženite, zar ne ?

— No, pa kad bi to i bilo ? Zar bi to bila nesreća ? Ja ti želim samo sreću !

— A odakle znate da bi za me bila sreća da se oženim s kćerkom nekakvoga Mamikina ?

— Ljepotica je, odgojena u najskupljem moskovskom odgojilištu. Samo briljanata ima za osamdeset tisuća . . . Za te bi bilo korisno da se oženiš . . . Dobio bi bogat miraz, mogao bi živjeti na velikoj nozi, sav grad bi zalazio k tebi, svi bi bili pred tobom na koljenima, održao bi svoj rod, dobio veza . . . I u samom Petrogradu postao bi naočito čeljade . . . — sanjarila je gotovo za se babuška.

— A ja baš ne ću da ljudi budu preda mnom na koljenima : to je tako gadno ! Babuško ! Mislio sam, da me volite — da mi želite nešta ljepše, pametnije . . .

— Pa šta hoćeš : da te usud zbilja opatrne po glavi ? Ja ti dobro želim, a ti . . .

— No lijepo dobro, ni amo ni tamo uzeti tudj novac, briljante, pa još nekakvu Golenduhu Paramovnu za prid !

— Ne, ne Golenduhu, već bogatu i lijepu nevjestu ! Čudan si mi svat !

— Siliti čovjeka da se ženi s nekim koga ne pozna i koga ne će : čudno ste vi čeljade !

— No, Borjuško, nikad nijesam mislila, da će od tebe postati takva luda !

— Nijesam ja, babuško, luda, nego vi . . .

— Ah ! — gotovo zaprepašteno klikne Marfinjka : — kako se usudjujete tako nazvati babušku!

— Pa ona je mene tako nazvala.

— Ona je starija od vas, ona vam je babuška !

— A što biste vi, babuško, — najednom se obrati k njoj : — kad bih ja vas stao nagovarati da se udate ?

— Marfinjko ! Prekrsti ga : ti mu bliže sjediš, — primijeti babuška ljutito.

Marfinjka se stane smijati.

— Zbilja . . . — šalio se dalje Rajskij.

— Ti luduješ, a ja sam ti ozbiljno govorila, dobro htjela.

— I ja hoću vama dobro. Eto katkad vas spopadaju časovi, kad vam je dosadno, kad ste ljuti ; kat-

kad sam kriomice opazio i suze. »Cio sam svoj vijek sama, nemam s kime da riječi progovorim« — tužite se: — »unuke će se razbježati, i guram se kroz život, — da bi me barem Bog k sebi uzeo! Kad se djevojke poudaju, ostat ću kao prst« itd. A kad biste se udali, sjedio bi pokraj vas čestit muž, ljubio bi vas u ruke, mjesto vas bi hodao po poljima, šetao bi s vama ispod ruke po bašti, igrao piket... Zbilja babuško, treba...

— Dosta si mlatio praznu slamu, Borisu Pavloviću, — turobno, uzdahnuvši reče babuška. — Kad si bio mladji, bio si pametniji, nijesi toliko pripovijedao.

Pogledala ga kroz naočale.

— A Tit Nikonić samo švrlja oko vas, samo da vas ne zaprosi — uvijek vam kleči do nogu! Dajte mu samo znak — i bit će najsretniji medju smrtnicima!

Marfinjka se gušila od smijeha. Babuška je malo porumenjela.

— Tako dakle: našao si već i mladoženju! — reče ona nebrižno.

— Pa što, — nastavi Rajskij dalje u šali: — imate kućicu, naći će se i novaca, a on je beskućnik ... Baš bi se složili...

— Tako dakle, u mene ima novaca, pa kućica, pa se zato treba udati: pa zar je moj dom kakva ubožnica? Uostalom ta kuća nije moja, nego tvoja. I on sam nije siromašan...

— A na što je nalik, kad vi mene hoćete oženiti radi novaca?

— Možeš da se omiliš djevojci, a ona tebi: tako je dražesna...

— Vi i Tit Nikonić takodjer ste mili jedno drugome...

— Pusti me s mirom s tim tvojim Titom Nikonićem! — prekine ga Tatjana Markovna planuvši: — ja sam ti htjela samo dobro.

— I ja vama takodjer!

— Klepetalo, pravo klepetalo: čovjek te već ne može slušati! Ne ćeš da ugodiš babuški, — dobro, čini šta te volja!

— A vi meni ne ćete ničim da ugodite? Još nijesam ni vidio Mamikinove kćeri i ne znam kakva je, a Tita Nikonića volite, i sami nekako gledate na nj s očima punim ljubavi...

— Evo još nešto, — prekine ga Marfinjka: — velim vam, brate: kad Tit Nikonić oboli, babuška sama...

— Ti izvoli metnuti jezik za zube, — vikne babuška ljutito: — još ćeš se i ti rugati babuški! Za uho ću te, i po prstima: ništa zato što si već velika! On je izmakao iz ruku, ide svojim putem: združio se s Markuškom — naravno, to je veliko zlo! I na njega sam rukom mahnula, ali ti, čekaj samo, već ću ti pokazati! A ti, Borisu Pavloviću, ženio se, ne ženio — meni je svejedno, samo mi daj mira i ne melji budalaština. Kazat ću eto, i Titu Nikoniću da ne dolazi više ovamo...

— Jadni Tit Nikonić! — s komičnim uzdahom reče Rajskij i lukavo pogleda Marfinjku.

— Tako eto babuško, napokon smo se sporazumjeli, došli do pravoga, do istine: »Ženi se, ne ženi se — radi što te volja!« Davno smo već trebali do toga doći. Dakle ćemo i vašu i moju svadbu odgoditi na neizvjesno vrijeme.

— »Došli smo do pravoga, do istine!« — mrmljala je babuška: — pazi samo, kako ćeš proživjeti do konca!

— Po svojoj volji, babuško!

— Je li to dobro?

— Pa kako ne: bolje nego po tudjoj!

— Kako ljudi živu.

— Kakvi ljudi? Zar tu ima ljudi?

U taj je čas ušla Vasiljisa i javila da su došli gosti: — Mladi gospodin iz Kolčina...

— To je Nikolaj Andrejević Vikentijev: neka izvoli! »Kakvi ljudi!« Evo ti čovjeka, koji je na svom mjestu! — reče Berežkova.

Marfinjka je malo porumenjela i popravila haljine, kosu i hitro bacila pogled u zrcalo. Rajskij joj tiho zaprijetio prstom, a ona još jače porumenjela.

— Što to brate... vi... opet... — započne, ne svršivši.

Vasiljisa je pošla i opet se brzo vratila.

— Još je došao onaj... koji je tu noćio, — reče Rajskome: — pita za vas!

— Da nije već opet Markuška? — zaprepašteno će babuška.

— Da, on je! — potvrdi Vasiljisa.

— Evo tu zbilja ima ljudi! — reče Rajskij i požuri se u svoju sobu.

— Kako se obradovao, kako je poletio! Našao je čovjeka! Ne zaboravi da zatražiš od njega natrag novac! A ako je gladan, zovni, poslat ću... — vikne za njim babuška.

XVIII.

U sobu je unišao, ili bolje reči, skočio mlad čovjek srednjega stasa, svjež, bodar, lijepa i snažna rasta, svojih dvadeset i tri godina, tamnoplave, gotovo kestenjaste kose, rumenih obraza i sivomodrih, oštrih očiju, sa smiješkom, koji je otkrivao niz bijelih, jakih zubi. U rukama je imao kitu različka i još nešta, pomno zavijena u džepni rupčić. Sve je to zajedno sa šeširom stavio na stolicu.

— Zdravstvujte, Tatjano Markovno, zdravstvujte Marfo Vasiljevna! — stao je govoriti ljubeći staricu u ruku, zatim Marfinjku, premda je Marfinjka trgnula svoju natrag, ali tako, da joj je ipak dao mimoletni cjelov. — I opet ne dopuštate... kakvi ste! ... — reče on. — Evo, donio sam vam...

— A kuda ste se izgubili: uopće vas se ne vidi? — začudjeno, pače strogo upita Berežkova. — Skoro tri nedjelje, šta vam je?

— Nikako nijesam mogao, gubernator me nije puštao nikuda: trebalo je urediti sve poslove u uredu... — govorio je Vikentijev tako žurno, da nekoje riječi nije ni izgovorio do kraja.

— Gluposti, gluposti! Ne slušajte, babuško: on uopće nema nikakvog posla... Sam je kazivao! — umiješala se Marfinjka.

— Boga mi, kakvi ste! Posla bilo je i preko glave! Dobili smo novoga predstojnika ureda — morali smo učiniti inventar, sve spise pregledati... Sam sam morao preko petsto akata provjeriti. Pače sam noću radio... Boga mi...

— I opet se bogmate! Šta ste se to samo naučili za svaku sitnicu: takav grijeh! — strogo ga prekine Berežkova.

— Kako za sitnicu: eto Marfa Vasiljevna mi ne vjeruje! A ja Boga mi...

— Opet!

— Je li istina Tatjano Markovno, je li istina Marfo Vasiljevna, da ste dobili gosta: da je došao Boris Pavlović? Nije li to bio on, kojega sam čas prije susreo na hodniku? Naročito sam došao...

— Eto vidite, babuško? — prekine ga Marfinjka — došao je da vidi brata, a da nije toga, dugo ga još ne bismo vidjeli! Zar ne?

— Ah, Marfo Vasiljevna, kakvi ste! Čim sam ugrabio priliku, odmah sam došao! Toliko sam moljakao gubernatora, ali me ne pušta: ne puštam vas, veli, dok ne svršite posao! Nijesam bio ni kod mame: tek jučer sam bio u Kolčinu na večeri, Boga mi...

— Je li mama zdrava? Je li joj prošao lišaj?

— Prolazi, hvala Bogu. Mama vas pozdravlja, i moli, da ne zaboravite na njezin imendan...

— Najljepša hvala! Ne znam, da li ću moći sama, stara sam i bojim se ići preko Volge. Ali moje djevojčice...

— Mi bez vas, babuško, ne idemo, — reče Marfinjka: — i ja se bojim ići preko Volge.

— Zar se ne sramite bojati? — govorio je Vikentijev. — Čega se bojite? Doći ću sam po vas sa našom barkom... Moji svi veslači umiju pjevati...

— S vama ni zašto ne idem, vi ne ćete ni časa da sjedite mirno u čamcu... A što se to kod vas miče u papiru? — najednom upita ona. — Gledajte, babuško .. Ah, da nije zmija?

— Donio sam vam živoga šarana, Tatjano Markovno: sam sam ga čas prije ulovio na udicu. Išao sam k vama, a tamo na rijeci, u rogozu, vidim sjedi u barci Ivan Matvjejić. Zamolim ga da me uzme u čamac, on pridje i nijesam sjedio ni četvrt sata, pa evo, kakvoga sam uhvatio! A to vama, Marfo Vasiljevna, to sam nabrao putem u raži...

— Nijeste smjeli! Obećali ste mi, da ne ćete brati bez mene, — a sad vas nije bilo preko dvije sedmice, različak je sav usahnuo: evo kakvi su!

— Hajdemo da naberemo svježi!...

— Stante malo! — sustavi ga babuška. — Zar vam se tako žuri? Nije još ni nosa pokazao, i već mu gori pod petama! Šta hoćete za zajutrak: kave ili sjeckanog mesa? A ti Marfinjko, podji pitati, ne će li taj... Markuška... štogod? Samo ne idi sama unutra, nego pošalji Jegorku neka pita...

— Ne, ne, ništa ne ću, — požuri se Vikentijev: — pojeo sam cijeli kolač prije nego što sam došao ovamo...

— Vidite, babuško, kakav je! — reče Marfinjka: — Izjeo je kolač!

I sama je pošla da izvrši babuškin nalog, zatim se vratila, rekavši da ništa ne treba i da se gost sprema skoro otići.

— A zar vas tu ne bi nahranili! — korila je Tatjana Markovna: — zašto ste već išli zajutarkovati?

Vikentijev poleti k Marfinjki.

— Zauzmite se za me! — reče on.

— Ne blizu, ne blizu, dajte mi mira! — ljutito je cičala Marfinjka.

Ni tren oka da bi bio na miru, čas je sjedio, čas stajao, sad skočio k babuški, onda opet Marfinjki i nastojao nadglasati obadvije. Gotovo u isti čas lice mu je poprimalo ozbiljan izražaj i najednom se po njemu razlio smijeh i otkrivao krupne, bijele zube, na kojima su, uslijed njegovog hitnog govora ili od smijeha, katkad skakali i nestajali mjehurići.

— Izjeo sam kolač samo zato, jer mi je baš došao pod ruku. Kuzma je otvorio sanduk, išao sam mimo, — vidim kolač, samo je jedan bio...

— I vama se sažalio, pa ga pojeli, — doreče babuška i sve troje prasne u smijeh.

— Imate li ukuhanoga voća, Marfo Vasiljevna: htio bih...

— Reci neka se donese, — kako da nema? A mesa ne ćete? Ima još jučerašnje pečenke, piletine...

— Pa piletine bih mogao...

— Ne dajte mu, babuško: čemu ga maziti, ne isplati se... — ali ipak se već spremila da ode iz sobe.

— Ne, ne, Marfo Vasiljevna, zbilja ne treba, samo nemojte otići: bolje ću moći objedovati. Smijem li ostati kod vas na ručku, Tatjano Markovna?

— Ne, ne smijete, — reče Marfinjka.

— Pusti sad te šale, — prekine je babuška: — drugačije će nam još pobjeći Vidi se, da vas već davno nije bilo ovdje, — obrati se ona k Vikentijevu: — već ste stali pitati, smijete li ostati na ručku!

— Najpokornije zahvaljujem!... Marfo Vasiljevna kuda ćete? Stanite, stanite, i ja ću s vama!...

— Nemojte, nemojte, ne ću! — govorila je ona.

— Dat ću ispeći vašega šarana i više ništa ne dobijete za objed.

S dva prsta uzela je ribu za glavu, a kad se ova stala praćkati repom, s krikom: »Joj, joj!« pustila je pasti na pod i istrčala kroz hodnik.

On poleti za njom i za par hitova već su se negdje zajedno smijali, a za nekoliko časaka docnije čuli su se već gore zvuci prpošnoga valčika s topotom nogu nad glavom Tatjane Markovne, a zatim kao da se netko otkotrljao niza stepenice i zatim su proletjeli kroz dvorište i odjurili u baštu najprije Marfinjka, a za njom Vikentij, i zvonko se iz bašte čuo njihov govor, smijeh i pjevanje.

Babuška je pogledala kroz prozor i zakimala glavom. Na dvorištu se kokoši, pijetlovi, patke sa krikom razbježali na sve strane, psi su lajući potrčali za bjeguncima, iz družinskih soba provirile su glave lakaja, sobarica i kočijaša, u vrtu se cvijeće i grmlje stalo micati kao da je živo, i nije samo na jednoj gredici ili bosketu ostao trag ugažene pete ili malene ženske noge, dva-tri lonca sa cvijećem se prevalila, vršike tankoga drveća, za koje se hvatala ruka, stale se ljuljati, a ptice, sve do jedne, zaprepaštene su odletjele u gajić.

I već za četvrt sata oboje je mirno sjedilo, kao da nije ništa bilo, pored babuške i veselo gledalo naokolo i jedno na drugo: on, utirući znoj s lica, ona, hladeći rupčićem čelo i obraze.

— No, lijepi ste oboje: na što ste sad nalik! — korila ih babuška.

— Sve je to on kriv, — tužila se Marfinjka: — poletio je za mnom! Zapovjedite mu, neka sjedi s mirom.

— Ne, nijesam ja, Tatjano Markovno: ona mi je kazala neka podjem u baštu, a sama je prije mene poletjela onamo: htio sam je samo dostići, a ona sad...

— On je muškarac, a zar se ti ne stidiš, nijesi više malena! — mrmljala je babuška.

— Eto vidite, koliko moram radi vas trpjeti! — reče Marfinjka.

— Ništa to, Marfo Vasiljevna, babuške uvijek malko mrmljaju, — to je njihova sveta dužnost...

Babuška je čula posljednje riječi.

— Šta je, šta je to, gospodine? — napola ozbiljno ga prekine Tatjana Markovna: — dodjiteder ovamo, ja ću vam, mjesto mame, nategnuti ušesa, sreća, da nje nema tu, pa nije čula te riječi!

— Izvolite, izvolite, Tatjano Markovno, izvolite ih navući! Vi samo prijetite, ali nikad toga ne ćete učiniti...

Priskočio je k starici i priklonio glavu.

— Nategnite ga, babuško, samo dobro, da mu se uši još i u nedjelju crvene! — učila je Marfinjka.

— No, onda me vi nategnite! — reče on, podstavljajući joj glavu.

— Kad ćete šta meni skriviti, već ću vas nategnuti.

— Čekajte samo, potužit ću se Nilu Andrejiću, kazat ću mu, što ste rekli... I još njegov ljubimac! — govorila je Tatjana Markovna.

Vikentijev se uozbiljio, stao sred sobe, spustio podbradak u okovratnik, namrštio, digao prst u vis i rekao drhtavim glasom:

— Mladi čovječe! Tvoje riječi potkapaju autoritet starijih!...

To je sigurno bilo vanredno nalik na Nila Andrejića, jer se Marfinjka stala valjati od smijeha, a babuška htjela namrštiti obrve, ali se najednom dobrodušno nasmijala i stala ga treptati po ramenu.

— U koga si se, baćuško, uvrgao, da si tako živ, i to svaki dan sve više? — ljubazno je govorila ona, — tvoj otac, Bog mu dao carstvo nebesko, bio je tako ozbiljno čeljade, ni riječ da bi bacio u vjetar, i majku ti je odučio od smijeha...

— Zbilja Marfo Vasiljevna, — stane opet Vikentijev: — pribavio sam vam novi roman i još note, krasna pripovijest... sasvim sam zaboravio...

— Pa gdje su?

— Ostavio sam u barci kod Ivana Matvjejića, sve zbog toga šarana! Otimao mi se rukama — i ja zaboravio knjigu i note... Idem odmah — moguće je još na rijeci — donijet ću...

Već je potrčao, ali se opet vratio.

— Dobavio sam sedlo za dame, Marfo Vasiljevna: morate učiti jašiti, grofovski jahač tvrdi, da će vas za mjesec dana naučiti, — hoćete li, odmah ću donijeti...

— Ah, kako ste mili, kako ste dobri! — reče Marfinjka, sasvim se zaboravivši od silnoga veselja. — Kako će biti veselo... ah, babuško!...

— A tko je tebi takva šta dopustio? — strogo će babuška. — A vi, jeste li pri pameti: djevojka, pa da jaše!

— A Marija Vasiljevna, a Ana Nikolajevna, — kako one jaše?...

— Pa njima vi lijepo dajte vaše sedlo! Ovamo da mi nijeste donijeli ovakvih gadarija: dok sam ja živa, toga biti ne će. To bi još trebalo: na koncu će još početi i pušiti.

Marfinjka se smrkla, a Vikentijev je stajao časak dva u dvoumici, česao sad zatiljak, sad obrve, zatim, mjesto da pogladi kosu, kako to drugi čine, on je razbarušio, otkopčao i zakopčao puce na prsluku, uzeo šešir, bacio ga u zrak i uhvativši ga, skočio iz sobe, rekavši:

— Idem po note i knjigu — odmah ću se vratiti ... — i nestao.

Marfinjka je htjela takodjer izaći, ali je babuška zadržala.

— Čuj, dušice, dodji ovamo da ti nešta kažem, — reče ljubazno, malko otežući, kao da se još nije pravo odlučila bi li govorila.

Marfinjka je pristupila i babuška joj popravila kosu, malo razbarušenu od trčanja po bašti, i promatrala je poput majke, uživajući u njoj.

— Što je babuško? — najednom upita Marfinjka, začudjeno gledajući babušku i čekajući, kuda će dovesti taj predgovor.

— Ti si moja dobra djevojčica, poštuješ svaku babuškinu riječ... ne kao Vjeročka...

— Vjeročka vas takodjer poštuje: nemate pravo kad je...

— No da, ti si dakle njezin odvjetnik! Istina, poštuje me, ali misli si svoje, to će reći, ne vjeruje mi: babuška je stara, glupa, a mi, mladi, bolje razumijemo, mnogo smo učili, sve znamo, sve čitamo. Samo da se ne prevari... Nije sve pisano u knjigama...

Berežkova zamišljeno uzdahne.

— A što ste mi htjeli reći? — radoznalo će Marfinjka.

— Evo što: ti si odrasla djevojka, davno već udavača; zato moraš nešto držati do sebe...

— Kako držati do sebe, babuško?

— Čekaj, nemoj me prekidati. Ti eto zbijaš ludorije, trčiš, kao dijete, vlačiš se s djecom...

— Pa zar uvijek trčim? Pa ja i radim, šijem, natačem čaj, bavim se gospodarstvom...

— Opet me prekidaš! Znam da si pametna, — Bog ti dao zdravlja, — i babušku slušaš! — ponovi starica svoj omiljeli pripjev.

— Pa zašto me onda karate?

— Čekaj, daj mi doći do riječi! Tko te kara? Ja ti samo velim, da budeš ozbiljnija...

— Pa kaka, zar ne smijem ni trčati: zar je to grijeh? A eto bratac veli...

— Šta on veli?

— Da sam... previše poslušna, da bez babuške ne umijem ni koraka...

— A ti njega ne slušaj: on se tamo nagledao nekakvih Engleskinja i Poljakinja! Te još kao djevojke same hodaju po ulicama, dopisuju se s muškarcima i jaše. Zar to bratac hoće? Čekaj samo, već ću mu reći...

— Ne, babuško, ne govorite, — razljutit će se, što sam vam sve kazala...

— Pravo si učinila i uvijek tako čini! Šta sve tvoj bratac ne nadrobi! Vidi, gle: palo mu na pamet da smuti djevojčicu!

— Zar sam djevojčica? — uvrijedjeno primijeti Marfinjka. — Trebam već za haljinu četrnaest aršina... Sami velite, da sam za udaju!

— Da, odrasla si, ali srce ti je još djetinjsko, i dao Bog, da još dugo ostane takovo! Ali malo se opametiti ne će škoditi.

— A zašto, babuško: zar sam luda? Bratac veli, da sam jednostavna, mila... da sam dobra i pametna ovakva kakva jesam, da sam...

Ona stane.

— No što još?

— Da sam »naravna«!...

Tatjana Markovna ućuta, očito tumačeći sebi značenje te riječi. Nekako joj se ta riječ nije milila.

— Bratac tvoj priča gluposti, — reče ona.

— Ali ipak on je tako silno pametan, babuško.

— No, da, da: pametniji od svih u gradu. I babuška je za nj glupa: hoće da me uzgaja! No, kušaj ti da se opametiš bez njega, živi svojim umom.

— Gospode! Zar sam zbilja takva luda?

— Ne, ne, ti si moguće pametnija od mnogih umnica... — babuška pogleda prema staroj kući, gdje je bila Vjera: — Ali pamet ti je još kao u lupini, treba je osloboditi...

— A zašto babuško?

— Pa barem zato, unuko, da možeš shvatiti bratove riječi, da možeš na njih odgovoriti kako treba. Naravno, on ti ne želi ništa zla: od djetinjstva bio je pošten i volio vas obadvije: eto imanje vam daruje, samo mnogo voli brbljati gluposti...

— Pa ne brblje uvijek samo gluposti: katkad tako pametno i lijepo govori...

— I Polina Karpovna nije luda: takodjer lijepo govori. Ja ne uporedjujem Borjuške s tom kozom,

već samo hoću reći, da je duhovita šala jedno, a razum drugo. Zato je potrebno da se opametiš u toliko da znaš razlikovati kad tvoj bratac govori samo iz šale, a kad ozbiljno misli. Šali se, smij i odgovaraj duhovito, a pametnu riječ uzmi si k srcu. Duhovitost umije da bude lažljiva, kiti se lijepom riječi, smijehom, zavlači poput zmije u uši, kuša se prikrasti k umu, da ga smuti, a kad ti se um smuti, ni srce nije u redu. Oči gledaju, ali ne vide, ili ne vide ono...

— A zašto me vi to sve babuško korite? — nestrpljivo će Marfinjka. Pače joj navrle suze.

— Velite, nije dobro trčati, igrati se s djecom, dobro, pa ne ću više...

— Bože sačuvaj! Trči, uživaj zrak, na zdravlje ti bilo. Vesela si kao ptičica i Bog dao da uvijek ostaneš takva, voli djecu, igraj, pjevaj...

— Pa zašto me korite?

— Ne korim, već samo tako govorim: znaj, sve ima svoju mjeru i vrijeme. Evo netom si bila otrčala s Nikolajem Andrejevićem...

Marfinjka najednom porumeni, otidje i sjedne u kut. Babuška je oštro pogleda i stane opet, samo tišim tonom i polaganije.

— To nije zlo: Nikolaj Andrejić krasan je dobar čovjek, veseljak, isto tako nestašan kao i ti, a ti si pametna djevojka, pa ne ćeš dopustiti ništa što je previše, ni sebi ni njemu. Ma kuda pošli, ma čim se bavili, ja znam, da ti ne će reći ništa neprilična, jer ti ga ne bi niti slušala...

— Recite mu samo neka ode: — primijeti Marfinjka ljutito. — Ne ću više s njim progovoriti niti riječi...

— To bi bilo zlo: i on i ljudi bi pomislili Bog zna što. Samo lijepo pripazi na se: ne trči toliko po dvorištu i po bašti, da ljudi ne stanu govoriti: »Eto, djevojka je već za udaju, a trči okolo kao kakav deran i to još sa stranim ljudima«...

Marfinjka plane.

— Nemoj se rumenjeti: nemaš zašto! Velim ti, da znam da ne ćeš učiniti ništa zla, već samo treba da budeš pametnija radi ljudi! No, što si se namrštila: dodji ovamo, da te poljubim!

Berežkova poljubi Marfinjku, opet joj popravi kosu, uživajući u njoj, i od milja je povuče za uho.

— Nikolaj Andrejić odmah će doći, — reče Marfinjka: — a ja ne znam kako da sad budem s njim. Ako me stane zvati u baštu, ne ću poći, u polje, — takodjer ne idem i ne ću bježati. To sve mogu. Ali ako stane zbijati šale, — ne ću se moći suzdržati, babuško, — morat ću prasnuti u smijeh! Ili ako stane pjevati, zamoli da sviram: što da mu kažem?

Babuška je htjela odgovoriti, ali u taj čas uleti u sobu Vikentijev, sav u znoju, s knjigom i notama u rukama. Stavio je jedno i drugo na stol pred Marfinjku.

— A sad ćete valjda... — žurio se reči, brišući čelo i taruci rupcem prašinu s odijela: — dopustiti da vam poljubim ruku! Kako sam samo bježao, — psi me na ulici malne nijesu izgrizli...

Htio je uzeti Marfinjku za ruku, ali ona je sakrila iza ledja, zatim ustala sa stolca, duboko se naklonila i ozbiljno s velikim dostojanstvom kazala:

— Je vous remercie, M. Vikentjev: vous étes bien aimable.

Izbuljio je oči na nju, zatim na babušku, zatim opet na nju, razbarušao kosu, zirnuo kroz prozor, najednom sio i opet u isti tren skočio.

— Marfo Vasiljevna, — nastavio je dalje: — hajdemo u salon, k terasi, da vidimo, sad će proći ovuda jedna svadba...

— Ne, — važno će ona: — merci, ne idem: ne priliči se da djevojka izlazi na balkon i zuri...

— Hajdemo da odsviramo novu romancu...

— Ne, hvala: već ću je pokušati svirati sama ili s babuškom...

— Hajdemo u šumu, — sjest ćemo tamo: pročitat ću vam novu pripovijest. — On već uze knjigu.

— Šta vam na um ne pada! — strogo odvrati Marfinjka i pogleda babušku: — zar sam dijete?...

— Ma što to znači, Tatjano Markovna? — govorio je smeteno Vikentijev: — Zašto me Marfa Vasiljevna toliko muči!

Vikentijev obadvije oštro pogleda, zatim najednom stupi u sredinu sobe, učini slatko lice, tijelo nagne malo naprijed, ruke zaokrugli, klobuk stavi pod pazuho.

— Mille pardons, mademoiselle, de vous avoir dérangée, — govorio je, nastojeći navući rukavice, ali velike, od sparine vlažne ruke, nikako nijesu htjele ući unutra.

— Sacrebleu! Ca n'entre pas — oh, mille pardons, mademoiselle...

— Ma stanite, ugursuze, donesi mu slatkoga Marfinjko!

— Oh! Madame, je suis bien reconnaissant, Mademoiselle, je vous prie, restez de grâce, — poleti, ispruživši ruke, da zakrči Marfinjki put, koja je htjela poći k vratima.

— Vraiment, je ne puis pas; j'ai des visites à faire... Ah, diable, ça n'entre pas...

Marfinjka se suzdržavala, griskala usnice, ali smijeh joj ipak utekao.

— Gle ga, kakav je, babuško, — tužila se ona: — sad oponaša M. Charlesa: i baš ga pogodio, kao izrezan!

— Dakle je dobro? — upita Vikentijev.

— Hajte djeco Božja! — reče Tatjana Markovna, kojoj se bore pretvorile u zrake, a smiješak joj obasjao lice. — Idite, Bog bio s vama, radite što vas volja!

XIX.

Marfinjku i Vikentijeva kao da je prelila živa voda. Ona je spopala note, knjigu, a on šešir, i tek što su poletjeli k vratima, kad se najednom, iz vana, s velike kapije začuje zvonki glas, koji se orio i razlijegao cijelom kućom.

— Tatjano Markovno! Uzvišena i časna vladarice ovoga mjesta! Prosti drzniku, koji hoće da dodje pred tvoje oči i poljubiti prah tvojih nogu! Primi pod gostoljubivi krov tvoj putnika, koji je dohrlio iz daleka, da se nahrani za tvojom trpezom i da se zakloni pred podnevnom žegom! Je li kod kuće domaćica ove kuće, koju neka Bog čuva?... Pa tu nema nikoga!

Na prozoru blagovaone s ulice se pojavi jedna glava. Sve troje, Tatjana Markovna, Marfinjka i Vikentijev zamru, kako su bili, svatko u svom položaju

— Bože moj, Openkin! — klikne babuška gotovo zaprepašteno: — »Nije kod kuće! Nije kod kuće! Na cijeli dan otišla je preko Volge!« — diktirala je šaptom Vikentijevu.

— Nije kod kuće, na cijeli dan otišla je preko Volge! — glasno ponovi Vikentijev, prišavši k prozoru blagovaonice.

— Ah! Najdublji poklon našemu Nikolaju Andrejeviću, nadobudnom i plemenitom, sela Kolčina i mnogih drugih vlasniku! — govorio je glas. — Jezik ti se radije prilijepio uz nepce, nego da laž izusti! A karuce i kočijaš su kod kuće, dakle domaćica je ili na ovom mjestu ili negdje u okolici. Potražimo je, pogledajmo i pričekajmo dok se vrati s pašnjaka i livada ili vinograda u svoj čestiti dom.

— Što da učinimo, Tatjano Markovno? — pitao je Vikentijev brzim šaptom. — Openkin je ušao kroz kapiju, dolazi ovamo.

— Šta možemo, — tužno će babuška: — treba ga pustiti. Moguće je gladan, nesretnik! Kud se

samo uputio po toj žegi? Mjesec dana ću ga pamtiti! Do večera ne ćemo ga se riješiti!

— Ništa, Tatjano Markovna, napit će se, a onda poći spavati na senik. A zatim ćete kazati Kuzmi, neka ga odveze kući...

— Majčice, majčice! — nježnim ali promuklim glasom govorio je Openkin, ulazeći već u sobu. — Zašto me taj vjetrogonja natjerao u jad i strah - Dajte ručicu, drugu! Marfo Vasiljevna! Rahelo prekrasna, ručicu, ručicu...

— Pusti, Akime Akimiću, daj joj mira! Sjedni, sjedni, — no, dobro, dobro! Jesi li umoran, hoćeš li kave?

— Davno te već nijesam vidio, lijepo naše sunašce: tuga me već spopala! — govorio je Openkin, brišući pamučnim šarenim rupcem čelo. — Išao sam, išao, a sunce pali i od žedje i glada već iznemogao, a najednom tu čujem: »Otišla preko Volge!« Prepao sam se, majčice, bogami, prepao: takav nevaljanac! — navali na Vikentijeva: — Bog ti dao zato kozičavu ženu! Ljepotice moja, ptičice, cvijetna lepirice! — obrati se opet k Marfinjki: — prognajte ga ispred svojih svijetlih očiju, zločka toga okrutnoga — oh, oh, Gospode, Gospode! Kave, majčice: ma ne pristaje mi k licu! Ali kad bi se andjeo nebeski ovaj udostojio donijeti svojim šećernim ručicama...

— Votke? — živo ga prekine Vikentijev.

— Votke! — ponovi Openkin prezirno: — nijesam je već vidio mjesec dana, zaboravio kako vonja. Bogami, majčice! — obrati se k babuški: — sinoć su me kod Goroškina na silu zadržavali: pustio sam sve, pobjegao bez kape!

— Pa što ćeš, Akime Akimiću?

— Kad bih eto dobio iz tih andjeoskih ručica čašicu, dvije, maderice...

— Reci, Marfinjko, neka donesu: od jučer je još tamo načeta boca talijanske...

— Ne, ne, stani andjele, ne bježi! — sustavi on Marfinjku, koja je već pošla k vratima: — ne od

talijanske, nije to krma za mog konja! Ta ne prožimlje, ne osjeća se: talijanska madera i voda, to ti je jedno te isto! Po deset je rubalja: ta mi ne pristaje k licu! Udostoji, majčice, daj donijeti od Vatruhina, od Vatruhina, — ta je samo po dva i po rublja!

— Pa kakva je to madera: sam je pravi, — primijeti Vikentijev.

— To je baš ono, to je: on se prilagodio potrebama države, pogodio ukus, smiruje grad. Dodje na pr. do rata s neprijateljima: sva vrata u inozemstvo su zatvorena. Ni čovjek ne prodje, ni ptica ne proleti, ne možeš dobiti ni ambre, ni pariške haljine, ni margauxa, ni burgundca — možeš propasti! Samo u ovom bogodanom gradu izvor madere ne će presahnuti kod Vatruhina! Živio Vatruhin! Dopustite, gospo, Tatjano Markovno, dajte ručicu!

On uhvati staricu za ruku, iz koje iskoči i otkotrlja se po podu srebren rubalj, koji je babuška pripremila da pošalje Vatruhinu po maderu.

— Bog bio s tobom, nemirnjače, sjedni s mirom! — zlovoljno će babuška. — Marfinjko, reci neka podju k Vatruhinu, stanider, evo još novaca, reci neka uzmu dvije boce: jedna će, mislim, biti malo...

— Mudrost, mudrost teče iz tvojih ustiju: ručicu... — tepao je Openkin.

— A gdje si bio sve to vrijeme, Akime Akimiću, što si radio jadniče?

— Gdje? — ponovi s uzdahom Openkin: — svagdje i nigdje, životarim kao ptice nebeske! Tri sam dana bio kod Goroškinih, prije toga kod Pestovih, a prije toga se ni ne sjećam!

Opet uzdahne i mahne rukom.

— Zašto ne ostaješ kod kuće?

— Eh, majčice, htio bih, duše mi, ali i sama znaš: i andjeo može izgubiti strpljivost.

— Znam, znam, ali nijesi li i ti ponešta kriv: nije ipak svemu valjda kriva žena?

— Da, katkad sam i ja: istina, sveta je to istina! Kad bi čovjek mogao šutjeti, moguće bi sve i prošlo, ali baš je u tom zlo, što ne mogu izdržati, pa eto ti onda bijede! Sama prosudi: sjedneš u kut i ćutiš: »Što sjediš ko panj bez posla?« Latim se čega: »Pusti, ne niči, gdje te nijesu sijali!« Legnem: »Što vavijek ljenčariš!« Uzmem nešta u usta: »Cio dan samo ždereš!« Stanem govoriti: »Šuti, bit će bolje!« Uzmem knjigu: istrgne mi je iz ruku i baci na tle. To je eto moj život — Gospod Bog mi je svjedok! Samo u uredu, pa kod dobrih ljudi mogu da odahnem.

Donijeli su vino. Marfinjka je nalila čašu i dala je Openkinu.

Ovaj je požudno, jednom drhtavom rukom, pomnjivo i čvrsto stisnuo k donjoj usni, a drugu stavio poput pladnja ispod čašice, da se ne prolije ni kapljа, jednim gutljajem iskapio čašu, zatim obrisao usne i htio poljubiti ruku Marfinjki, ali ova je otišla i sjela u svoj kut.

Openkin je u nekoliko riječi sam ispripovjedio povijest svojega života. Nikad si nitko nije dao truda, a nikome nije bilo ni potrebno, da prosudi tko ima pravo, a tko krivo u kućnom razdoru, on ili žena.

Da li ju je on najprije svojim pijančevanjem istjerao iz strpljivosti, ili ga pak ona svojim karakterom nagnala u pijanluk? Bilo kako mu drago, on je kod kuće bio pravi tudjinac, dolazio je tek noćiti, a katkad se ne bi vraćao i po cijele dane.

Prepustio je ženi da diže njegovu platu kod suda, da uzdržava kako zna sebe i dvoje djece, a sam je ravno iz suda odlazio bilo kuda na ručak i ostajao tamo do noći, ili cijelu noć, i drugog dana, kao da se nije ništa desilo, išao opet ravno u sud i škripao tamo perom, trijezan, do tri sata. I tako je životario cio svoj vijek. U gradu su na nj već svi privikli i skoro svagdje ga rado primali, osim u nekim pretencioznim kućama, radi njegove miroljubive ćudi, kuć-

nih njegovih razmirica i radi provincijalne gostoljubivosti. Babuška ga nije primala samo onda, kad je očekivala kakve »bolje goste«, t. j. uglednije ljude iz grada.

Nikad ga ne bi bila puštala k sebi radi pijanstva, koje nije mogla trpjeti, ali bio je nesretan, a osim toga, kad bi postao neugodan u sobi, jednostavno ga se bez kerefeka otpremilo na sjenik ili kući.

Sasvim mu zatvoriti vrata, nije bilo u skladu sa običajima provincije uopće, a naročito ne u skladu sa značajem Tatjane Markovne, ma koliko joj bila neugodna prisutnost pijanca u sobi, njegove jadikovke i uzdasi.

Rajskij se sjećao, kako je Openkin zalazio u dom njegovog oca sa spisima iz sudišta.

Tad nije imao ni ćele ni ljubičastoga nosa. Bio je to onda skroman i tih čovjek, koji se obrazovao u svećeničkoj školi, ali se iznevjerio crkvenoj službi radi ljubavi spram kćeri nekakvog pristava, koja nije htjela da postane ni djakonicom ni popadijom.

Ali Rajskij nije smatrao potrebnim da podsjeti na staro poznanstvo, jer nije volio, kao ni babuška, pijanaca, ali ipak ga sa strane promatrao i odmah olovkom nacrtao njegovu karikaturu.

Openkin za objedom, dok se još nije opio, obasipao je babušku hvalama, nazivao Vjeročku i Marfinjku nebeskim grlicama, zatim opivši se, uzdisao, puhao, a poslije ručka pošao spavati na sjenik.

Čaj je pio s rumom, kod večere opet je pio maderu, i kad su svi gosti otišli kući, a Vjera i Marfinjka povukle se u svoju sobu, Openkin je još uvijek gnjavio Berežkovu pripovijestima o nekadašnjem životu u gradu, o mnogim starcima, koje su već svi zaboravili, osim njega, o različitim dogadjajima iz dobrih starih vremena, napokon o svojim domaćim nedaćama, i sve zalijevao hladnim čajem s rumom ili molio čašicu madere.

Uvidjavna starica nikako se nije mogla odlučiti da ga opomene, da je već kasno, očekujući, da će se sam sjetiti. Ali on nije na to ni mislio.

Ona je nekoliko puta izašla iz sobe i napokon se sasvim povukla i slala sad Marinu, sad Jakova da ugase svijeće, osim jedne, da zatvore kapke: ni to nije upalilo.

Stao je razgovarati s Jakovom i Marinom.

— Dakle, kako je Marinuško: hoćeš li me skoro pozvati za kuma? Ja sve čekam, htio bih se napiti na krstitkama...

— Zar vam još niie dosta: oči vam se već napile! Gospodja hoće da legne, veli, da je vrijeme da odete... — mrmljala je Marina, spremajući posudje.

— Hulu zboriš nesretnice. Tatjana Markovna ne baca van svojih gostiju: gost je sveta osoba... Tatjano Markovno! — kliknuo je iz svega grla: — dopusti nedostojniku, da ti poljubi ruku...

— Zar vas nije stid, da tako vičete: probudit ćete gospodjice! — kazala mu Vasiljisa, koju je gospodja poslala da ga odvede.

— Golubice nebeske! — slatkim će glasom Openkin: — počivaju, sakrivši glavu pod krilašce! Marinuško! Dodji, daj, da te zagrlim...

— No, idite samo, velim vam: pokazat će vam već žena, kad se vratite kući...

— Izlupat će, izlupati, kao derana, Marinuško!

Stao je jecati i šmrcati.

— Daj maderice: pio bih iz tvojih zlatnih ručica! — zborio joj plačljivim glasom.

— Nema više, vidite, boca je prazna! Svu ste si istrusili u glavu!

— Samo čašicu ruma, srdašce: nijednom me nijesi još ti podvorila...

— No, to bi još trebalo! Da ti ruma dajem iz ormara! A ključ je kod gospodjice...

— Ovamo s rumom, ništarijo! — proderao se opet Openkin iz svega glasa.

Doskora je iz spavaonice izašla Tatjana Markovna, u noćnoj kapi i haljetku.

— Šta je, jesi li kod pameti, Akime Akimiću? — strogo će ona.

— Majčice, majčice! — zavapi Openkin, padajući na koljena i grleći joj noge: — dopusti nožicu, dobročinko, oprosti...

— Hajde kući: tu nije krčma, — zar te nije stid! Drugiput ću kazati da te ne prime...

— Majčice! Krčma! Krčma! Tko veli krčma? To je hram mudrosti i kreposti. Pošten sam čovjek, majčice: da ili ne? Reci samo — jesam li pošten ili ne? Jesam li koga prevario, oklevetao, nalagao? Pohulio, upropastio? Nikoga! — ponosno će, kušajući se ispraviti. — Jesam li prekršio prisegu vjernosti caru i domovini? Jesam li se dao potkupiti, izvraćao smisao zakona, varao državu? Nikada! Ni muhe nijesam povrijedio, majčice: nevin sam kao crv ponizni...

— No, ustaj, ustaj, hajde kući! Umorna sam, hoću da spavam...

— Blagoslov božji sišao na te, pravednice!

— Jakove, reci Kuzmi, neka otprati Akima Akimića kući! — naloži babuška. — Sprovedi ga i sam, da se šta ne dogodi! No zdravo, Bog bio s tobom: ne viči, idi, probudit ćeš mi djevojčice!

— Majčice, ručicu, ručicu! Grlice nebeske!...

Berežkova, nimalo ne smetena tom pojavom, koja se ponavljala svaki mjesec dana, praćena uvijek istim prizorima. Jakov je stao zvati Openkina, nastojeći ga, pomoću Marine, dići s poda.

— O, bogobojazni Jakove! — nastavi Openkin: — primi na krilo svoje nedostojnoga Joakima i pruži mu svojim blagočestivim rukama čašicu jamajskoga..

— Hajdemo, ne vičite: opet ćete probuditi gospodju, valja kući.

— No, no... no... — mrmljao je Openkin, lamatajući i dižući se s poda! — Hajdemo, hajdemo Zašto kući, da me zmija ljuta izgriza do jutra? Ne, hajdemo k tebi, čovječe: ispričat ću ti, kako se Jakov borio s Bogom...

Jakov je volio razgovarati o »božanskim stvarima«, volio je takodjer i gucnuti, i zato se pokolebao.

— No, dobro, hajdemo k meni, tu ne smijemo ostati, — reče on.

Openkin još je dva sata prosjedio kod Jakova u predsoblju. Jakov je tupo i zadubljeno slušao epizode iz svetoga pisma; pošao je pače u družinsku sobu i donio bocu piva, da ponuka svoga gosta na razgovor. Napokon je Openkin, svršivši s pivom, stao gubiti niti historije i tako sve zapleo, da je kod njega Samson progutao kita i tri ga dana nosio u svojoj utrobi.

— Kako... dopustite, — zamišljeno ga prekine Jakov: — tko je koga progutao?

— Čovjek, velim ti: Samson, to jest... Jona!

— Ali kit je velika riba: vele, da ni u Volgi nema mjesta...

— A zašto je onda čudo?

— Nije li čovjek progutao kakvu drugu ribu? — posumnja Jakov.

Ali Openkin je već stao hrkati.

— Progutao je, bogami, progutao je! — mrmljao je još nesuvislo u polusnu.

— Ali tko koga: fu, Bože moj, — hoćete li reći? — svedjer je ispitivao Jakov.

— Podvori me blagočestivim rukama... — jedva čujno još je Openkin šanuo i zaspao.

— No sad ne dobiješ ništa, hajdemo.

Pokušao je probuditi gosta, ali taj je spavao. Jakov je sad zovnuo Kuzmu i zajedno su potrošili četiri sata da dovedu Openkina kući, na suprotnom kraju grada Tamo, predavši ga kuharici, sami se tek drugi dan o podne vratili kući.

Jakov i Kuzma sproveli su prije podne u predgradju, pod gostoljubivim krčmarskim krovom. Kad su izlazili iz krčme, Kuzma je učinio vanredno ozbiljno lice i čim se više približavao kući, tim je strože

i pozornije gledao naokolo, je li sve u redu, nije li gdjegod šta ostalo suvišna na tlu, oko kuće, drmao bravom na vratima, da se uvjeri, je li još cijela. A Jakov se neprestano ogledao, hoće li gdjegod ugledati crkveni krst, pred kojim bi se mogao pomoliti.

XX.

Rajskijeva strpljivost se razbila o Vjerinu ravnodušnost, i on je opet zapao u čangrizavost, opet ga stala moriti tupa i besplodna dosada. Iz dosade pokušao je crtati olovkom različite seoske prizore, nabacio u album gotovo sve krajobraze s Volge, pisao bilješke u svoje papire, opisao dapače i Openkina i odloživši pero, sam se zapitao: »Zašto sam ga zabilježio? Ta u roman ne pristaje: nema tamo za nj nikakve uloge. Openkin je stari provincijalni tip, kakvi danas već izumiru, gost, kojega ne znaju kako da se riješe: Šta ima tu zanimljiva? I kakav je to roman! I kako rade ti romanopisci? Kako kod njih sve bude nekako izliveno, povezano medjusobom, tako da se ne smije ništa ni dirnuti ni premjestiti? A ja kao da u zrcalu gledam samo sebe! Kako je to glupo! Ne umijem! Propao genij!«

Stao se sjećati svojih lekcija u akademiji, gdje crtaju po sadrenim poprsjima. Napokon se uporno uhvatio uspomene na Bjelovodovu, izvadio njezin akvarelni portre, nastojeći dovesti si u pamet njihov posljednji razgovor, i sve to svršilo je time, da je napisao Ajanovu cijeli snop pisama — u neku ruku takodjer literarno djelo, — tražeći od njega potanke informacije o svemu, što se tiče Sofije: gdje je, što je s njom, je li u svojem ljetnikovcu ili na selu? Zalazi li u njezinu kuću? Da li ga se ona sjeća? Dolazi li onamo grof Milari — itd., itd. — sve, sve.

Nadao se, da će ga sve to osloboditi upornih misli na Vjeru.

Poslavši pet-šest pisama, opet je zapao u stari svoj jad — dosadu. Nije to bila dosada, što spopada čovjeka kad radi nevoljki posao, koji mu namiče dužnost i kojemu se barem može predvidjeti konac.

Nije to bila ni slučajna dosada, koja zatekne čovjeka u slučajnom položaju: za bolesti, na teškom putu, u karanteni; i tamo čovjek uvijek vidi konac.

Da se lati kakvog posla: kod posla nema dosade!

»Ali mi Rusi nemamo posla«, zaključi Rajskij, — »nego samo fatu morganu posla. Pa ako ga se i nadje, to je na području običnog radnika, gdje je potrebna gruba snaga ili grubo umijeće, dakle rad ruku, ramena, ledjiju: i taj posao ide labavo, plete se kojekako; zato radnički sloj, kao radna stoka, radi sve samo pod batinom i ide samo za tim, da ga se čim prije riješi, pa da mogne opet ljengariti kao blašče. Nitko se za tim poslom ne osjeća čovjekom, i nitko ne ulaže u svoj rad čovječje, svjesno znanje, već svatko vozi svoj voz, kao parip, odmahujući repom od kakve kandžije. Pa ako kandžija više ne fićuka oko ušiju — prestala je i snaga raditi i stala tamo, gdje je prestao bič. Cijela kuća oko njega, pa sav grad, i svi gradovi u prostranom carstvu, miču se u tom negativnom kretanju. Ali gdje ima izvan ove radne sfere kod nas posla, koji bi svatko radio, tako reči s pravim užitkom, oblizivao se kao da jede svoje najmilije jelo? A samo kod ovakvog posla čovjek ne osjeća dosade! I zato kod nas svi samo traže naslade, i sve izvan rada.«

— A posla nema, sve je samo fata morgana! — — zlobno je tvrdio, svladan čamom, koja ga katkad dovodila do okrutnosti, sasvim protivne njegovoj mekoj ćudi.

U mladosti ga pripravljali — k čemu — nitko nije znao. Sva ženska rodbina htjela ga strpati u vojničku službu, muška u gradjansku, a porijetlo mu odredjivalo još treći poziv — poljoprivredu. Kod nas

ljudi lako polete za tri zeca i dodju do tri — fate morgane.

I on jedini od cijele njegove obitelji nekako se izrodio, nije došao ni do jedne, već je izmislio svoju vlastitu fatu morganu — umjetnost!

Koliko je morao podnijeti podsmjehivanja, slijeganja ramenima, hladnih i strogih pogleda na putu k svojemu idealu! I kad bi izašao kao pobjednik, iznio na ramenima svoju zadaću i dokazao »ozbiljnim ljudima«, da oni lete k fati morgani, a samo on k pravom djelu — tad bi bio u pravu.

Ali ni on ne vrši svojega posla i njegov je rad pred njihovim radom — najisprazniji fata morgana. Pravo ima Mark, taj ciničkí mudrac, koji je tako hrabro prezreo sve fate morgane i koji traži... nešto noviju istu morganu!

— Ni ja nemam posla, ne umijem ga raditi, kako rade umjetnici, zadubivši se u svoju zadaću, umirući za nju! — zaključi on u očajanju. — A kakvo mi se blago niže pred očima: genre-slike po uzoru Teniersa i Ostadea samo se namiču mojem kistu, baš kao i život i običaji mojemu peru — svi ti Openkini i... eto, eto...

Gledao je na dvor, gdje se sve bavilo svakidnevnim poslom, opazio, kako Ulita posprema podrume. I stao je promatrati Ulitu.

Ulita bila je kao nekakvi gnom: vječno se gnijezdila u podzemnom carstvu, u podrumima, tako, da je sasvim podrumska mokrina.

Haljine bile joj vlažne, nos i obrazi uvijek ozebli, kosa zaljepljena i pokrivena neuredno zgužvanim pamučnim rupcem. Oko pojasa prljavi opreg, rukavi zasukani.

Uvijek se je moglo vidjeti, kao da ili niče kao iz groba iz podruma, s loncem, koritom ili pola tuceta boca medju prstima obih ruku, ili kako silazi u podrume spremajući smok, vino, voće ili povrće.

Skoro nikad nije na suncu, vječno se vuče u tmini svojih ledara: iz dubine podruma vidi joj se

samo lice s modro-crvenim rumenilom, a sve se ostalo stapa s mrakom pozadine.

Nije ni slutila, da se Rajskij više nego itko drugi u kući zanima za nju, pače više od njezine rodbine sa sela, koju često nije vidjevala cijele mjesece.

On ju je nacrtao, pokazao crtež Marfinjki i Vjeri: prva je samo pljesnula rukama od veselja, a Vjera pohvalno kivnula glavom.

Ipak glavni junak dvora bio je Jegorka: prava njegova žila kucavica. Svojega posla, kojeg zapravo nije ni imao, naravno nije radio — »kao svi kod nas«, dodao je Rajskij u mislima, — ali zato se svaki čas zaplitao u tudje poslove. Eno ga, nabija bačvu, a ima snage: koštunjav je, mišičav, dugoruk, kao orangutan, ali ipak dobro rašteni momak. Sad opet stane pomagat nalagati sijeno na sjenik: doda dva tri puta i onda baci vile, stane brbljati i smeta ostale u poslu.

Ali glavna mu zabava i strast bila draškanje družinskih djevojaka; vječno ih štipa, zbija kojekakve huncutarije. Ruga im se, fićuka za njima, hvata ih iza ćoška za rame, oko vrata, tako da se jadnice nijesu još ni ogledale, a češalj im već izletio, a kosa se rasplela na ledja.

— Vraže, lopove! — viče djevojka i uz njezinu ciku obično se začuje i mrmljanje kakve babe.

Ali njega se sve to ne tiče: samo namigne na djevojku očima kočijašu, ili Jakovu ili bilo kome tko je već u blizini, i opet fićuka, smije se ili se tako nakrevelji, da cura samo nagne u bijeg, a on za njom samo hihoće. Takav bezobraznik, kao što je Jegorka, morao bi, čini se, izazvati neopisivu mržnju u cijeloj ženskoj polovici družinčadi. Pa ipak toga nije bilo.

Ženskadija bi samo katkad planula, a onda bi sve te mome opet prilazile k njemu, čim samo na zove koju od njih Marijom Petrovnom ili Pelagejom Sergjejevnom i prijateljski udari s njom u razgovor.

Kao jato skupljale se oko njega, kad bi u nedjelju sio s gitarom na vrata, šalio se s njima ljubazno, ali uvijek posprdljivo. I samo bi onda pobjegle od njega, kad bi stao pjevati kakvu previše paprenu obješenjačku pjesmu ili pak učinio — za njih stidljivice — koju presmionu kretnju.

Na samu pak, vidiš, sad ova sad ona stoji zagrljena s njim u kakvom kutiću ili na veče, naročito zimi, mogao je vidjeti tko je htio, kako ženske sjene bježe preko dvorišta i kako se zatvaraju i otvaraju vrata njegovog malog kiljera, pokraj soba kočijaša.

Ni Jegorka ni njegove dilberke nijesu ni slutili, da Rajskij, bolje nego itko drugi, zna za sve njihove spletke i svu tu igru domaćih strasti.

Svrativši poglede s dvora u kuću, Rajskij je po stoti puta ugledao tamo u maloj komorici, pored babuškina kabineta, vječno istu sliku: šutljiva Vasiljisa, upalih očiju, koja vazdan nešto sama sa sobom gundja, sjedila je kraj prozora, uvijek na istom mjestu, na istom stolcu s visokim naslonom i kožnatim, duboko probušenim sjedalom, gledajući drva i jato kokoši, što se skupile na bunjištu.

Nije je umaralo to vječno sjedenje, ta uvijek jedna te ista slika. Pače se nevoljko rastajala sa svojim stolcem i podvorivši gospodju kavom, spremivši joj haljine u ormar, žurila se na stolac, k svojem pletivu, da opet zamišljeno gleda kroz prozor dvorište, kokoši i da gundja.

Za nju je bilo kazna, kad je morala izlaziti iz kuće; išla je samo u crkvu i to nastojeći krotko, kao stidljivo, proći kroz ulicu, kao da se boji ljudskih pogleda. Kad je pitali zašto ne izilazi napolje, govorila je da voli »gospodariti kod kuće.«

Na oko je bila krupna, jer se razbuhla od sjedenja i života u sobi, a katkad se tužila na neduhu. Ona i Jakov bili su veliki postnici i oboje pobožni.

Kad bi tko strani došao u kuću i kad u predsoblju nije bilo ni Jakova ni Jegorke — a to se gotovo uvijek dešavalo, — pa Vasiljisa morala otvoriti

vrata, obično nikad nije znala kazati tko je došao. Nije znala reći ni imena ni prezimena došljaka, premda je ostarjela u gradu i poznavala po licu i posljednjega uličnjaka.

Kad bi došao liječnik, svećenik, kazala je, da je tu liječnik, svećenik, ali imena nije mogla da upamti.

— Bio je eto onaj... — počela bi obično.

— Ma tko? — pita Tatjana Markovna.

— Pa onaj, koji malne nije ubio Marfu Vasiljevnu, ima tomu već petnaest godina, kao gostu izmakla se malena iz ruku.

— Ali tko je to?

— Onaj što poslije objeda ne će kave, već moli čaj, ili: — onaj, koji je spalio u salonu divan sa svojom lulom, ili: — onaj, koji u velikom tjednu jede meso itd.

Kao sjena nečujno je »gospodarila« u svojem kutu, prebirući igle-pletačice. Pred njom je, za bojadisanim stolom iz jelovine, na visokoj drvenoj klupčici sjedila djevojka svojih osam do deset godina i takodjer plela bječvu, držeći je visoko, tako, da joj igle svaki čas stršile ponad glave.

Takvih djevojčica je uvijek bilo kod Berežkove. Kad bi djevojčica odrasla, upotrijebili je za kakav drugi, ozbiljniji posao, a na njezino mjesto uzeli iz sela drugu, da bude uvijek pri ruci, za sitne poslove.

Kad je Tatjana Markovna sjedila u svojoj sobi dužnost joj je bila da stoji stisnuvši se u kut i plete bječvu, držeći klupko pod pazuhom, ali da stoji mirno, ne mičući se, jedva dišući i da po mogućnosti ne pušta oka s gospodje, da odmah poleti ako joj gospodja pokaže prstom da digne rupčić, zatvori ili otvori vrata ili da koga zovne.

— Obriši nos! — čulo bi se katkad i djevojčica bi utrla nos pregačom ili prstom i dalje plela.

A kad bi Berežkova izlazila ili odlazila iz kuće, djevojčica bi išla k Vasiljisi, uspela se na visoku klupčicu i šuteći ne puštajući oko s Vasiljise dalje plela bječvu,

moreći prste dugačkim čeličnim iglama. Čisto bi joj klupko ispalo ispod pazuha i otkotrljalo se po sobi.

— Šta zijevaš, digni! — začuo bi se tad šapat.

Katkad je izlazio na prozor k njima da se prigrije na suncu izmedju dvije boce nalivenih višanja mačak Sjerko; i ako bi Vasiljisa izašla iz sobe, djevojčica si obično nije mogla uskratiti veselje da se ne poigra s njim, i tad bi se digla galama, smijeh djevojčice i igra mačka s klupkom; često bi tu klupko, i sam mačak letjeli na pod, katkad se znala prevaliti i klupčica zajedno s djevojčicom.

Djevojčica, koju je zatekao Rajskij, zvala se Pašutka.

Kosu joj strižu kratko a odijevaju je u haljinu iz stare suknje, ali tako preradjene, da se ne zna koje je prednja, a koje stražnja strana: noge su joj obuvene u prevelike cipele.

Na malenom, obješenjačkom, malko u vis pridignutom vrhu nosa blista joj se kapljica. Pokušali joj dati džepne ručiće, ali ona si je iz svih smatala lutke, pače ugljenom naznačila gdje su im oči, gdje nos. Uzeli joj rupce, a ona ostala s kapljicom, koja se iz daleka svijetli poput iskre.

Rajskij se navirí k njima. Pašutka, brzo pogledavši na nj iza čarape, kao da se nasmiješila, jer je on znao pogladiti, dati joj žličicu slatkoga ili jabuka, ali još brže oborila oči pod surovim pogledom Vasiljise. A Vasiljisa, ugledavši njega, prestala je šaputati i zadubila se u svoju bječvu.

Navirio se k babuški: nije je bilo i on, uzevši kapu, podje iz kuće odševrda u predgradje i konačno se sasvim neopazice nadje u gradu; tu je radoznalo promatrao svakoga prolaznika, kuće, ulice.

Susretao je sve više ljudi. Trgovac t. j. klobuk, brada, debeli trbuh i čizme gledali su kako radnici, sopćući, slažu vreće žita u hambar; tamo se nekakvi neodredjeni ljudi hrpili oko krčme; tamo dalje su pak prolazila dugačka seljačka kola, na koja se strpao nevjerojatan broj plećatih, zdravih seljana, u pohaba-

nim kapama, košuljama s modrim zakrpama, smedjim kaftanima, opancima iz lika, ili glomaznim čizmetinama, sijedim i raznobojnim, raznolikim bradama.

Kola su užasno drndala poskakivajući; potskakivali su i seljani; nekoji je sjedio ravno, držeći se obim rukama za kraj, drugi je ležao, položivši glavu na trećega, treći nalaktivši se, ležao je u sredini, a noge mu visjele preko stražnjeg ruba kola.

Konjima je stojeći upravljao visok seljak, u dugačkom, smedjem kaftanu, s kapom natuljenom preko ušiju i lagano vrtio uzdama oko glave.

Lice mu je od žege i prašine bilo sasvim crno, oči se sakrile pod kapu, samo se brkovi i brada, kao da su od ovčje, bijelo-zlatne vune oštro crtale od tamnoga kaftana.

Zdrav, stasit konj u ormi, nakindjurenoj sa sasvim malim remenjem po bokovima, vukao je svom snagom i lako kasao.

Sve se to žurilo do krčme; tamo su seljani skočili s kola, stresli se i nestali kroz vrata, a konj se sam dovukao do kolca, na koji je bio nasadjen rukovet sijena i hrzajući stao jesti.

Dalje u gradu susretao je Rajskij lica, koja su očito lutala naokolo bez posla ili barem »s fatom morganom posla.« Trgovci, koji su iz besposlice pobjegli iz svojih butiga; državni savjetnik vozi se u karucama ili pak prodje važnim korakom koji svećenik, s dugačkom batinom u ruci.

A tamo, u praznoj ulici, u sredini, neposlušnim nogama vitlajući oblake prašine teturao je nakresani momak u crvenoj košulji, naherenoj kapi i mašući rukama iz svega glasa derao se nekakvu pjesmu i katkad prijetio pešću rijetkim prolaznicima.

Rajskij je došao do Kozlova, i saznavši da je u školi, upitao za njegovu ženu.

Baka, koja mu otvorila vrata, pogledala ga sa strane, zatim se useknula u pregaču, obrisala prstom nos i ušla u kuću. I nije se vratila.

Rajskij je na to još jednom pokucao, psi su opet zalajali, na vrata izašla djevojčica, pogledala ga, zinula i takodjer otišla. Rajskij je na to pošao k pokrajnim vratima s uličice i začuo za plotom glasove u Kozlovljevoj bašti: jedan je govorio francuski, s pariškim akcentom, a drugi glas bio je ženski. Čuo se smijeh, a čini se da je jeknuo i cjelov . . .

— Jadni Leontije! — šapne Rajskij: — ili bolje reči, glupi, slijepi Leontije!

Stajao je neodlučno: bi li unišao ili ne.

»Ta ja sam Leontijev prijatelj, stariji drug i trpim kad vidim kako je ta čestita duša puna ljubavi nagradjena za svoje simpatije! Zar da ostanem ravnodušan? . . . Ali šta se tu može: da mu čovjek otvori oči, da ga probudi, kad on tako vjeruje, klanja se čistini toga . . . »rimskog profila«, tako slatko spava u krilu domaće sreće — to bi bila loša usluga! Što da se radi? Prokleta dilema!« razmišljao je, šetajući uličicom gore dolje. »Da udjem, udarim na uzbuku i pomutim taj grješni tête-à-tête?« . . . Već je pošao k vratima, ali se opet premislio i vratio.

— Nastala bi cijela parada, skandal, razmišljao je on: »Sam bih objesio na veliko zvono prijateljevu sramotu, ne, ne! — Ne tako! Ah! Evo sretne misli«, odluči on najednom: »Da dam dobru lekciju Uljani Andrejevnoj na samu: da joj bacim u glavu gromove, da je pljusnem valom čistih, njoj nepoznatih pojmova i pogleda! Vara dobroga muža, punog ljubavi i krije se od straha: učinit ću da će se kriti od stida. Da, to mi je dužnost, — da probudim stid u tom okorjelom srcu, dužnost i zasluga i prema njoj, a još više prema Leontiju!«

Ta ga namisao sasvim oživjela.

»To nije više fata morgana, već zbilja pravo, dapače sveto djelo!« zaključi.

Zatim se zadubao u proces provedbe toga djela. Duboko i ozbiljno pronicao je u svoju novu dužnost: kako da tiho, bez galame i scena kratko i razumno nagovori tu ženu neka ima obzira s mužem, neka

krene drugim, čestitim putem i neka svrši s prošlosti . . .

Pola sata šetao je ulicom, čekajući, kad će izaći Mr. Charles, da dodje još na vruće i da »baci gromove« ili uticajem staroga poznanstva . . . — To će se već odlučiti u samom času, — zaključi on.

Razmišljajući tako konačno odgodi izvršenje svoje nakane do zgodne prilike, i predavši se toj novoj zadaći, koja ga silno obuzela, odluči da potraži Marka, da mu uzvrati posjet, premda je to bilo ne samo nepotrebno obzirom na posljednjega, nego dapače neoprezno s Rajskijeve strane.

Zapravo nije ni kanio da svom dolasku dade značaj svečanoga posjeta: zapravo je samo tražio kakvu razbibrigu da ne osjeća tu tupu dosadu a istodobno da rastjera svoje misli o Vjeri.

Sasvim je tačno zaključio, da ga tijesna atmosfera, kuda ga je zanijela sudbina, silom prilika mora dugo držati uvijek u jednom dojmu, a jer se Vjera »uslijed divlje nerazvijenosti«, uslijed nedruštvenosti ili na koncu iz bogzna kakvih razloga ne samo nije s njim zbližila, već se naprotiv sve više udaljivala od njega, odlučio je da ne će dopustiti da se u njemu razvije bilo kakva radoznalost, ni mašta i da joj pokaže kako je ona za nj blijeda ništetna seoska djevojčica i ništa više. Zato se laćao svake zgode da pruži svojoj dojmljivosti nove hrane.

Prošao je kraj mnogih nakrivljenih kućica, izašao iz grada i krenuo iz medju dva pletera, za kojima se na obe strane prostirali vrtovi; tu i tamo vidjele se vrtlarske kolibice, pa po koji stari izderani kaftan ili šubara nasadjena na batinu kao strašila za vrapce.

— Gdje tu stanuje vrtlar Jefrem? — upita preko plota jednu baku, koja je kopala izmedju gredica.

Ne puštajući posla, ona mu nijemo pokaza laktom u daljinu, na samotnu kolibicu u polju. Zatim kad je Rajskij već odmakao od nje svojih četrdeset koraka ona ga, zakrivši dlanom oči od sunca, glasno zovne:

— Kupuješ li krastavce? Gle, kako su nam jedri, zeleni!

— Ne, — odvrati Rajskij: — ništa ne kupujem

— A što će ti Jefrem?

— Pa kod njega stanuje moj znanac, Mark, poznaš li ga?

— Poznam, onako: kod Jefrema stanuje nekakav popovski sin ili činovnik iz grada, Bog bi ga znao!

Rajskij je prišao kolibi i tek što se popeo preko pletara, navale na nj jarosnim lavežom dva psa. Na vratima pak kolibe pojavi se, zdrava mlada žena, garavih golih ruku i bosih nogu, s djetetom u naručaju.

— Iš, iš, prokletnici, što vam je! — mirila je pse — Koga tražite? — upita Rajskoga, koji se ogledao na sve strane, pitajući se gdje bi tu mogao stanovati još tkogod osim seljaka i njegove obitelji.

Oko kolibe nije bilo ni dvorišta ni plota. Dva prozora gledali su na vrtove, a dva u polje. Koliba je skoro sva bila zapremljena i pokrivena lopatama, motikama, grabljama, hrpom košara, a u kutu su bile nabacane vedrice i svakojaki krš.

Pod otvorenim krovom stajala su dva konja, odmah kraj njih groktala svinja s praščićem i čeprkala kvočka s pilićima. Malo podalje bilo je nekoliko taljiga i velika kola.

— Stanuje li tu Mark Volohov? — upita Rajskij

Žena šuteći pokaže na kola. Rajskij pogleda onamo: tamo se nije ništa vidjelo osim velike rogozine.

— Tamo mu je sobica, — reče žena, pokazavši na jedan prozor, koji je gledao u polje. — A ovdje spava.

— U to doba spava?

— Došao je tek pred zoru, sigurno pijan, pa sad spava.

Rajskij pridje kolima.

— A što vam on treba? — upita žena.

— Tako, htio sam ga vidjeti.

— Nemojte ga buditi!

— Zašto ne?

— Tako je čudan: bolje neka spava! Muža mi nema kod kuće, pa se bojim biti sama s njim. Pustite ga neka spava!

— Zar ti je šta učinio?

— Ne zgriješila bih kad bih to rekla: šta da mi učini? Samo je tako čudan: bojim ga se!

Žena stane ljuljati dijete, a Rajskij radoznalo pogleda pod rogožinu.

— Što je glupa! Ne zna da primi goste! — najednom se začuje ispod rogožine, koja se zatim pridigne a ispod nje pokaže Markovna razbarušena glava.

Žena se smjesta izgubi.

— Zdravstvujte, — reče Mark: — što vas je donijelo ovamo?

Izvukao se iz kola i stao protezati.

— Sigurno ste došli da mi učinite posjetu ?

— Ne, došao sam tako: da se prošećem od dosade . . .

— Od dosade? Što to ima da znači: dvije ljepotice kod kuće, a vi bježite od dosade, pa još umjetnik! Ili vam Amor nije sklon?

Porugljivo namigne Rajskome.

— I kakve ljepotice: naročito Vjera!

— Pa odakle je poznate i što vas se tiču? — suho primijeti Rajskij.

— To je istina, — odvrati Mark. — No, ne ljutite se: hajdemo u moj salon.

— Radije mi recite zašto spavate na kolima: ili se igrate Diogena?

— Da, od nevolje, — reče Mark.

Prošli u kroz vrata, kroj bijednu sobu gospodarevu i ušli su u stražnju komoricu, gdje je bio Markov krevet. Na njemu tanka, stara slamnjača, slab pamučni pokrivač, malen jastuk. Na polici i na stolu neko desetak knjiga, na zidu dvije puške, a na jedinom stolcu bilo je neureno pobacano nešto rublja i odijela.

— To je eto moj salon: sjednite na krevet, ja ću na stolac, — ponudi Mark. — Skinimo kapute; paklenski je vruće. Samo bez kerefeka, ta nema nikakvih dama: skidajte, evo ovako. Hoćete li štogod? Uostalom nemam ništa. Samo ima mlijeka, jaja. Ako ne ćete, onda mi dajte cigaru . . .

— Ne hvala, zajutarkovao sam, a već je i vrijeme ručku.

— I to je istina, ta vi živite kod babuške. No kako je ona: nije li vas prognala što sam kod vas prenoćio?

— Ne, samo me prekorila što sam vas pustio leći bez kolača i što nijesam zatražio perine.

— I istodobno me psovala?

— Po običaju, ali . . .

— Znam, ne govorite — ne od srca, već iz običaja. Dobra je ona starica: bolja još od svih ljudi ovdje, bodra, značajna i nekoć je imala zdrav razbor u glavi. Danas joj se, držim, mozak već malo smekšao?

— Tako dakle: ipak se našao netko s kim vi simpatizirate! — reče Rajskij.

— Da, osobito u jednoj stvari: ne može trpjeti gubernatora kao ni ja.

— Zašto?

— Vaša babuška — ne znam zašto, a ja zato jer je gubernator. Takodjer zajedno ne volimo policije, jer nas stješnjavaju. Nju sili da popravlja mostove, a za me se previše brine: intresira se gdje stanujem, da li odlazim daleko van grada, s kim se družim.

Obojica ućute.

— Tako eto nemamo više o čemu da razgovaramo! — reče Mark. — Zašto ste došli?

— Ma rekoh vam od dosade!

— A vi se zaljubite.

Rajskij je šutio.

— U vjeru, — nastavi Mark: — divna je to djevojka! Vi ste joj bratić iz devete vode, vama je za polovicu lakše da započnete s njom roman . . .

Rajskij zlovoljno mahne rukom, a Mark se hladno nasmije.

— Šta je s njom? Ili ne će da se pokori velegradskom dandyzmu? Ma kako se to samo usudjuje ništetna provincijalka! Ali ništa to, počnite samo po starinskom receptu: izvana hlad, iznutra vatra, nebrižnost u manirima, ponosno slijeganje ramenima i prezirni smiješak — to će sigurno upaliti! Samo malo afektacije pred njom, to je već vaša stvar . . .

— Zašto moja?

— Pa vidim.

— Čini se baš vi volite afektirati ekscentričnošću i razvratom ?

— Moguće — ravnodušno primijeti Mark. — I kad bih znao da će upaliti,. ne bih oklijevao ni časa . . .

— To znam, dugo ne biste promišljali! — reče Rajskij.

— To je istina, — primjeti Mark. — Pošao bih ravno na stvar i svoje bih postigao! Zato najbolje učinite i vi tako, mjesto što se penjete u nekakve visine i nju gore vučete — čudni idealisto! Pokušajte, pokušajte kako sam vam kazao! Moguće ćete uspjeti. A to što se mučite uzdasima, ne spavate, stražite kad će bijela ručica odgrnuti ljubičasti zastor . . . čekati cijele nedjelje na njezin ljubazni pogled . . . to ne vodi ni k čemu . . .

Rajskij ga najednom stane pozorno promatrati.

— Dakle čini se da je tako!

Mark je gadjao ne u obrvu, već u oko. A Rajskij nije pače smio da se ozlovolji: to bi značilo priznati da je pogodio istinu.

— Htio bih se zaljubiti, ali ne mogu, nijesam više u tim godinama, — reče Rajskij, hinjeno zijevajući: — pa i to me ne bi izliječilo od dosade.

— Pokušajte, — draškao ga Mark. — Hoćete li se kladiti, da ćete se za sedmicu dana zaljubiti, kao mačak, a za dvije, najviše za mjesec dana, počinit ćete toliko gluposti da ne ćete znati, kako da odavle umaknete?

— A ako prihvatim okladu i dobijem, čim ćete platiti? — gotovo s prezirom odvrati Rajskij.

— Evo, dat ću hlače ili pušku. Imam samo dvoje hlača: imao sam i treće, ali krojač ih mi uzeo natrag radi dugova . . Stanite, da primjerim vaš ogrtač. Ha! Baš mi pristaje, ko saliven! — reče, obukavši laki Rajskijev ogrtač i sjevši u njemu na krevet. — Obucite moj!

— Zašto?

— Tako, htio bih vidjeti, da li vam pristaje. Obucite, molim vas: što vas to stoji?

Rajskij preko volje posluša i obuče ponošeni, prljavi Markov ogrtač.

— No je li pristaje?

— Da, čini se . . .

— Pa, onda ostanite tako. Vi i onako ne nosite dugo svoju odjeću, a meni će poslužiti dvije godine. Uostalom, bilo vam pravo ili ne, ja ga više ne skidam, — možete mi ga samo još ukrasti.

Rajskij slegne ramenima.

— Dakle, stoji li oklada? — upita Mark.

— Što ste tako zasjeli na tu . . . oprostite . . . glupu ideju?

— Ništa ništa, nemojte se ispričavati — stoji li?

— Oklada nije ravnopravna: vi nemate ništa.

— O zato se ne brinite: ja ne ću trebat platiti.

— Kako ste samo sigurni!

— Boga mi, ne ću platiti. No, ako se dakle moje proročanstvo obistini, platit ćete mi trista rubalja . . . Baš mi mogu dobro doći!

— Što je to glupo! — reče Rajskij skoro samom sebi, uzevši kapu i palicu.

— Da, od današnjega dana za dvije sedmice bit ćete zaljubljeni, za mjesec dana ćete uzdisati, lutati kao sjena, igrati dramu, a ako se ne preplašite gubernatora i Nila Andrejića, moguće i tragediju, a svršit ćete trivijalnošću . . .

— Odakle znate?

— Svršit ćete trivijalnošću kao svi slični vama. Znam, vidim vas.

— No, ako se ona zaljubi, a ne ja, ako ona stane uzdisati?

— Vjera? U vas?

— Da, Vjera u mene!

— Tad . . . platit ću vam dvostruko.

— Vi ste lud! — reče Rajskij, odlazeći, pače ne udostojivši se pogledati Marka.

— Za mjesec dana imat ću trista rubalja u džepu! — kliknuo je za njim Mark.

XXI.

Rajskij je srdito išao kući.

»Gdje je sad, ta ljepotica?« razmišljao je zlobno: sjedi na kojoj klupi i prodaje zjake — hajde da je potražimo!«

Proučivši njezine navike, gotovo je sigurno znao, gdje bi ona mogla biti u taj ili onaj sat.

Uspevši se ponorom u perivoj, zbilja je ugledao gdje sjedi s knjigom na svojoj klupi.

Nije čitala, već gledala sad na Volgu, sad na grmlje. Opazivši Rajskoga promijenila je pozu, uzela knjigu, tiho ustala i pošla puteljkom prema staroj kući.

On joj učini znak neka ga pričeka, ali ga ili nije opazila, ili nije htjela da opazi i pače kanda ubrzala korake, prolazeći dvorištem i nestala za vratima stare kuće. Obuzeo ga gnjev.

»I taj bolvan misli, da ću se u nju zaljubiti: ona pače ne zna ni najobičnijih pravila pristojnosti; vidi se da je odrasla u družinskoj sobi! Neodgojena seljačka ljepotica! Njezin roman čeka tu negdje u sudskoj palači« . . . Zlovoljno je jeo za ručkom, smrknuta lica; ni jedan jedini puta da bi pogledao Vjere, pače nije ni odgovorio na njezinu primjetbu, da je danas vruće.

Činilo mu se da je već dapače mrzi ili prezire: sam još nije pravo znao, samo je osjećao, da se u njemu radja neko neprijateljsko čuvstvo prema njoj.

To čuvstvo se naročito ojačalo prije dva dana, kad je došao k njoj u staru kuću s Goetheom, Byronom, Heineom i nekakvim engleskim romanom pod rukom i sio pored njeg kraj prozora.

Ona je začudjeno promatrala kako stavlja knjige na stol, kako se sam bezbrižno namješta.

— Šta ste nakanili? — upitala ga radoznalo.

— Eto, — odvratio je on, pokazavši na knjige: — »odletjet ćemo nekamo na krilima poezije«, čitati, sanjariti, poći za pjesnicima . . .

Ona se veselo nasmijala.

— Ovaj čas će doći krojačica: krojit ćemo bluze, — kazala je ona. — Tu na stolu i po stolcima ćemo raširiti platno i »zanijet ćemo se« s njom u računanje aršina i palaca . . .

— Fi, Vjero; pusti to, krojačica će to i bez tebe uraditi . . .

— Ne, ne: babuška je i onako nezadovoljna mojim ljengarenjem. Dok mrmlja, mogu još to nekako podnositi, ali kad ušuti i samo me mrko gleda i uzdiše — to je ponad snaga . . . Ali evo i Nataše. Do vidova cousin. Daj ovamo, Natašo, stavi na stol: je li sve tu?

Brzo je prenijela knjige na stolac, pomakla stol u sredinu sobe, izvadila iz ormara aršin za mjerenje i sva se zadubila u odmjerivanje i krojenje svojom prirodjenom nervoznom žurbom, koja se uvijek javljala kad je obuzela volja za rad, a Rajskoga nije dapače ni pogledala, ni riječi mu rekla, kao da ga nema.

Gotovo škrgućući zubima otišao je od nje, ostavivši kod nje knjige. Ali obišavši kuću i vrativši se u svoju sobu našao je već knjige na svojem stolu.

— Brzo je to bilo! Znači, moli i za u budućem da se ne dam smetati! — šaptnuo je zlobno. — Ali ipak šta je to? Šta je ona? To postaje dapače zanimljivo. Da li se igra sa mnom ili mi se ruga?

Mark sa svojom okladom još više mu je razdražio žuč i dapače više nije ni gledao Vjere, sjedeći joj nasuprot za objedom i samo kad bi slučajno digao pogled kao munja bi ga zaslijepila »otrovna« ljepota.

Ona ga dvaput bila pogledala, jednostavno, ljubazno, skoro prijateljski. Ali opazivši njegove okrutne poglede, zamijetila je da je razdražen i da je ona predmet njegova gnjeva.

Nagnula se nad prazan tanjur i zamišljeno uronila u nj svoj pogled. Zatim je digla glavu i pogledala njega: taj pogled bio je suh i turoban.

— Hoću da podjem s Marfinjkom danas na košenje, — reče babuška Rajskome — ne bi li se tvoja milost, domaćino, udostojala da pogleda svoje livade?

On, zureći kroz prozor, zanijeće glavom.

— Trgovci su došli: daju sedam stotina rubalja u papiru, a ja tražim hiljadu.

Na to nitko ništa ne primjeti.

— No što je gospodine, što si ućutao? Jakove, — obrati se ona k Jakovu, koji joj je stajao za stolicom: — trgovci su kazali da će sutra doći: čim dodju odvedi ih k Borisu Pavloviću . . .

— Na zapovjed.

— Baci ih van! — ravnodušno se javi Rajskij.

— Na zapovjed! — ponovi Jakov.

— Šta to znači; trgovce baciti napolje! No, kad bi sva vlastela bila tebi nalik!

Šutio je gledajući kroz prozor.

— Što si zanijemio, Borise Pavloviću: ma makni barem prstom! Jedi barem nešto! Daj mu pečenke, Jakove, i gljiva: gledaj, kakve gljive!

— Ne ću! — nestrpljivo će Rajskij, mahnuvši rukom Jakovu.

Opet svi zašute.

— Savelij je opet izlupao Marinu, — reče babuška.

Rajskij jedva zamijetljivo slegne ramenima.

— Ti bi ga ipak trebao pozvati na red, Borise Pavloviću!

— Zar sam ja šef policije? — reče grubo. — S moje strane neka se pokolju.

— Bože nas izbavi i sačuvaj! Pa ti bi htio da dodje do kakve drame?

— Šta me se sve to tiče! — promrmljao je nebrižno: — kao da nemam dosta svojih drama . . .

— Kako: zar ti je tako teško živjeti na svijetu? — podrugljivo nastavi babuška: — da, nije šala, koliko se puta samo na sat moraš ležeći okrenuti s jednog boka na drugi!

Pogledao je Vjeru: ona si nalila crvenoga vina u vodu i ispivši, poljubila babuški ruku i otišla. I on je ustao iza stola i povukao se u svoju sobu.

Doskora su babuška, Marfinjka i Vikentijev, koji je medjutim stigao, otišli na livade i sva je kuća utonula u popodnevni san. Netko se popeo na sjenik, drugi se polegli u predvorju, u suši; nekoji pak, okoristivši se odlaskom gospodarice, pobjegli u selo i u kući je zavladala mrtva tišina. Vrata i prozori širom otvoreni, u bašti ni da bi se maknuo listak.

Rajskij se neprestano u svojim mislima bavio Vjerom.

»Gdje je sad, što radi? Zašto nije pošla s babuškom i zašto je babuška nije dapače ni zovnula?« pitao se on.

Bez obzira na to što si je zadao riječ, da se ne će njome baviti, da joj ne će posvećivati nikakve pažnje, nego da će postupati s njom kao s »ništetnom djevojčicom«, nikako nije mogao da se oslobodi misli na nju.

Hotice stane razmišljati o svojima petrogradskim znancima, prijateljima, umjetnicima, o akademiji, Bjelovodovoj — sjeti se dva tri slučaja iz prošlosti, dva tri lica, a kao četvrto već mu se javi pred očima — Vjera. Uzme papir, olovku i učini dva tri poteza — stvara se njezino čelo, nos, usta. Hoće da pogleda kroz prozor u baštu, u polje, a zuri na njezin prozor: »da li bijela ručica diže ljubičasti zastor«, kako je tačno primjetio Mark. A odakle on to zna? Kao da je to netko promatrao i njemu kazao?

I u Rajskovom srcu plane gnjev, u mislima hoće da prokune taj neotklonivi Vjerin lik, a usne ga ne

slušaju, jezik strastno šapće njezino ime, koljena klecaju i on zaklapa oči i šapće:

— Vjero, Vjero — nikad me nikakva ljepota nije bolnije palila, ja sam jadan tvoj rob . . .

— Ludorije, glupost, sentimentalnost! — reče zatim, kad se prene.

— Idem k njoj, treba da se porazgovorimo, objasnimo. Gdje je? Ta to je samo puka radoznalost — i ništa više: ljubav je sasvim nešta drugo! . . . — zaključi on.

Uzme kapu, proleti cijelu kuću, lupajući vratima, zavirivši u svaki kutić. Vjere nije bilo niti u njezinoj sobi, niti u staroj kući, niti se je ne vidi u polju, niti u bašti. Navratio se takodjer u stražnje dvorište, ali tamo je samo Ulita prala nekakvu kadu, a u pojati je Prohor ležao na ledjima i spavao pod bundom, bezazlena lica i otvorenih ustiju.

Pošao je okrajkom bašte, misleći, da Vjeru ne smije tražiti tamo gdje obično borave drugi, već da valja poći u guštik, k ponoru, po strmini obale, gdje ona voli šetati. Ali nigdje je nije bilo i pošao je već kući, da upita koga kuda je otišla, kad je najednom ugleda gdje sjedi u bašti, deset koračaja od kuće.

— Ah! — reče on: ti si tu, a ja te tražim po svim kutevima . . .

— Ja vas tu čekam . . . — odvrati ona.

Bilo mu je, kao da je sred zime dahnuo na nj južni vjetar.

— Ti me čekaš! — kazao je sasvim uzbudjenim glasom, gledajući ju preneraženim, strastnim, gotovo upaljenim očima. — Je li to moguće?

— Zašto ne? Ta vi ste me tražili . . .

— Da, htio sam se s tobom porazgovoriti, objasniti se.

— I ja s vama.

— Što si mi htjela reći?

— A što vi meni?

— Reci najprije ti, onda ću ja . . .

— Ne, recite vi, onda ću ja . . .

— Dobro, — reče nakon kratke šutnje i sjedne kraj nje: — htio sam te upitati zašto bježiš preda mnom?

— A ja sam vas htjela upitati, zašto me progonite?

Rajskij kao da je pao s oblaka.

— I samo to? — reče on.

— Za sad samo to: vidjet ću što ćete reći?

— Ali ja te ne progonim: dapače, klonim te se, malo razgovaram s tobom . . .

— Ima različitih načina progona, cousin: vi ste pak odabrali onaj, koji mi je najneugodniji . . .

— Ali oprosti, ja gotovo s tobom ne razgovaram . . .

— Istina, rijetko kad razgovarate sa mnom, ne gledate mi ravno u oči, već mi ispod oka dobacujete zlobne poglede — i to je neki način progona. Ali kad bi još samo to bilo . . .

— Pa što je još?

— Vi me takodjer uhodarite: ustajete prije svih ostalih i čekate dok se probudim, dok odmaknem svoj zastor, otvorim prozor. Zatim čim samo predjem k babuški odabirete drugu tačku za promatranje i pazite, kuda idem, koji sam puteljak odabrala u bašti, gdje sjedim, kakvu knjigu čitam, znate za svaku riječ, koju kažem bilo kome . . . Zatim se susrećemo . . .

— Vrlo rijetko, — reče on.

— Istina, dva tri puta na sedmicu: to nije često i ne bi moglo dodijati: naprotiv, kad bi to bilo bez namjere, onako samo od sebe. Ali sve se to zbiva s tajnom misli: u svakom vašem pogledu i koraku vidim samo jedno — neodoljivu želju da mi ne date mira, da posižete za svakim mojim pogledom, riječi, pače i mojim mislima . . . A kojim pravom, dopustite da vas upitam?

Zapanjila ga smionost, neovisnost misli, želja i ta sloboda govora. To nije bila djevojčica što se plaho pred njim krije, kako mu se činilo, iz bojazni za svoje sebeljublje radi nejednakosti uma, pojmova, obrazovanosti. To je novo lice, nova Vjera!

— Ali ako ti se sve to samo pričinja . . . — primijeti neodlučno, ne snašavši se još u svojem začudjenju.

— Ne lažite! — prekine ga ona. — Ako vam uspjeva da opazite svaki moj korak i svaku moju kretnju, dopustite i meni da osjetim neugodnosti takvoga opažanja: velim vam otvoreno — sve mi je to vrlo nesnosno. Kao da sam u nekom zarobljeništvu, tamnici. Hvala Bogu nijesam zatočena kod turskoga paše . . .

— Pa što hoćeš: što mi valja činiti? . . .

— O tom sam se baš sad htjela porazgovoriti s vama. Ali recite najprije šta vi hoćete od mene?

— Ne, reci ti, — nastajivao je on, još uvijek smeten i sasvim zapanjen tima novim i neočekivanim stranama uma i značaja, koje su bacile strašni sjaj na svu njezinu i bez toga blistavu ljepotu.

Već je osjećao, da njegovo nasladjivanje tom ljepotom prelazi u patnju.

— Šta hoću? — ponovi ona: — slobodu!

On je pogleda novim začudjenjem.

— Slobodu! — ponovi: — ja sam prvi njezin pobornik i vitez — i zato . . .

— I zato ne date jednoj djevojci da slobodno dahne . . .

— Ah, Vjero, zašto tako zlo sudite o meni? Medju nama je nesporazumak: mi se nijesmo razumjeli — objasnimo se i — moguće ćemo postati prijatelji.

Ona ga najednom pogleda ispitljivim pogledom.

— Bi li to bilo moguće? — reče ona: — voljela bih da sam se prevarila.

— Evo ti moje ruke da je tako: bit ću ti prijatelj, brat, što hoćeš, traži žrtve.

— Žrtava ne treba, — reče ona: — nijeste odgovorili na moje pitanje: šta vi hoćete od mene?

— Kako »što hoću«: ne razumijem što želiš reći.

— Zašto me progonite, gledate tako neobičnim očima? Šta hoćete od mene?

— Ne ću ništa: ali sama bi morala znati, kakvim drugim očima, ako ne zaljubljenim, strastvenima može muškarac da gleda tvoju poraznu ljepotu . . .

Nije mu dala da doreče, planula i skočila smjesta.

— Kako se usudjujete takva šta reči — kaza ona, promjerivši ga od pete do glave.

I on je gledao začudjenima, raskolačenim očima.

— Što ti je Vjero, za Boga: što sam rekao?

— Vi, sa svojim ponosnim razvijenim umom, vi »vitez slobode« zar se ne stidite priznati . . .

— Da ljepota izazivlje poklonstvo i da ti se klanjam: kakav je tu grijeh!

— Pače ni ne shvaćate, vidim, kako je to uvredljivo! Da li biste se usudili da me gledate tima požudnim očima, kad bi kraj mene bio pozorni muž, zabrinuti otac ili strogi brat? Ne, vi tad ne biste letjeli za mnom, ne biste me bez ikakvoga razloga cijeli dan gledali mrkim okom, ne biste me uhodarili i ne biste krnjili moj mir i slobodu! Recite, kakav sam vam povod pružila da me gledate drugojačije nego što biste gledali svaku drugu, dobro zaštićenu ženu?

— Ljepota budi udivljenje: to je njezino pravo . . .

— I ljepota — prekine ga ona: — ima prava na poštovanje i slobodu . . .

— Opet sloboda!

— Da, i opet, i opet! »Ljepota! Ljepota!« Dajte mi već mira s tom ljepotom! No, dobro, ljepota: pa što onda? Zar su to jabuke, koje vise preko plota i koje smije trgati svaki prolaznik?

— Ali molim te! — zapanjeno, sasvim smeteno će Rajskij. — Ma što hoćeš od mene?

— Ništa: živjela sam tu bez vas, otidjite — i opet ću isto tako živjeti . . .

— Veliš mi neka odem: izvoli — ja sam spreman . . .

— U svojoj ste kući: znam poštivati »vaša prava« i ne mogu toga tražiti . . .

— Dakle što hoćeš — sve ću učiniti, reci, ne ljuti se! — molio je, uzevši je za obe ruke. — Krivac

sam pred tobom: umjetnik sam, dojmljiva narav i ja sam se, moguće, suviše živo predao dojmu, izrazio svoje ćućenje — naravno zato, što ti nijesam sasvim tudjin. Da sam stranac, naravno bih se bio suzdržao. Bacio sam se malo slijepo, opekao sam se — no, nije nikakva nesreća! Dala si mi dobru lekciju. Pomirimo se: reci mi svoje želje, sveto ću ih ispuniti . . . i budimo prijatelji! Zbilja, ne zaslužujem svih tih prikora, cijele te bure . . . Moguće me ni ti nijesi pravo shvatila . . .

On joj pruži ruku.

— I ja sam se previše uzrujala. Vidim da ste vrlo umni, prvo, — reče ona: — a drugo, čini se da ste dobri i pravedni: to dokazuje vaše današnje priznanje. Vidjet ćemo . . . hoćete li biti velikodušni sa mnom . . .

— Hoću, hoću, možeš sa mnom uvijek raspolagati i vidjet ćeš . . .

Tiho je povukla ruku, koju je bila stavila na njegovu.

— Ne, — reče napola ozbiljno: — po tom zanosnom govoru vidim da smo daleko od prijateljstva.

— Ah, te žene sa svojim prijateljstvom! — zlovoljno dometne Rajskij: — nude ga vječno kao kolač na imendan!

— Eto ni ta zlovolja ne obećaje ništa dobra!

Ustala je sa svog mjesta.

— Ne, ne, ne odlazi: tako mi je lijepo uz tebe! — govorio je on suzdržavajući je: — još se nijesmo objasnili. Reci što ne voliš, što voliš — sve ću učiniti, samo da zaslužim tvoje prijateljstvo . . .

— Već sam vam odmah na početku rekla, kako da ga zaslužite: sjećate li se? Da me ne slijedite, ostavite s mirom, pače ne zamjećujete — i tad ću sama doći u vašu sobu, ureči satove zajedničkog čitanja, šetnja . . . Ali vi sve to nijeste ispunili . . .

— Ti tražiš, Vjero, da budem spram tebe sasvim ravnodušan?

— Da.

— Da ne zamjećujem tvoje ljepote, da te gledam kao babušku . . .

— Da.

— A kojim pravom to tražim?

— Pravom slobode!

— Ali kad bih ti se divio šuteći, iz daleka, da ti toga ne bi ni opažala, ne bi znala za to . . . to mi ne možeš zabraniti. Tome se ne možeš protiviti?

— Stidite se cousin! Vremena Werthera i Charlotta su prošla. Zar je to moguće? Uz to bih opazila strastne poglede, ljubavno uhodarenje — opet će mi dosaditi, ozlovoljiti . . .

— Nijesi namiguša, to znam: ali kad bi barem pružila nadu, kazala da uporna sklonost može rastopiti led, i da će se s vremenom uzajamnost prikrasti do srca . . .

Zborio je te riječi, lagano, očekujući, da li će joj se oteti kakav znak daleke nade, barem neizvjesnosti, bilo čega . . .

— To je istina, — kazala je ona: — mrzim koketiranje i ne shvaćam kako nije ženama dosadno privlačiti udvaranja, koja ne namjeravaju i ne mogu uzvratiti čuvstvima? . . .

— Dakle ni ti . . . ne možeš?

— Ne mogu.

— Odakle znaš: moguće će doći vrijeme . . .

— Ne čekajte, cousin, ne će doći.

»Šta je to s njima — kao da se dogovorila s Bjelovodovom!« pomisli on.

— Moguće nijesi slobodna? Jesi li zaljubljena? — zaplašeno upita.

Ona se namrkne i stane uporno gledati Volgu.

— No, pa kad bih i ljubila: zar bi to bilo grijeh, sramota u vašim očima? Ne biste dopustili? — podrugljivo će ona.

— Ja!

— »Vitez slobode!« — još podrugljivije ponovi ona.

— Ne smij se, Vjero: da, ja sam njezin dostojan vitez! Ja da ti ne bih dopustio ljubiti; ma ja ti baš nosim propovjed o toj slobodi! Ljubi otvoreno, pred cijelim svijetom: ne krij se: ne boj se ni babuške, ni nikoga! Stari se svijet raspada, zazelenjele se već nove klice života — život zove k sebi, otkriva svima svoj zagrljaj. Gledaj: ti si mlada, nijesi još ni provirila nikud odavle, a već te je obuzeo duh slobode, u tebi se već javila spoznaja svojih prava, zdrave ideje. Kad zora slobode izlazi za sve: zar da jedino žena ostane ropkinjom? Ti ljubiš? Govori smiono . . . Strast je sreća. Daj da ti barem zavidim!

— Zašto da vam pričam da li ljubim ili ne? To se nikoga ne tiče. Znam da sam slobodna i nitko nema prava da traži od mene računa . . .

— A babuška? Zar se je ne bojiš? Eno, Marfinjka . . .

— Ja se nikoga ne bojim, — reče ona tiho: — i babuška to zna i poštuje moju slobodu. Ugledajte se i vi u njezin primjer . . . To je eto moja želja! Samo sam to htjela reći.

Ustala je s klupe.

— Da, Vjero, sad počinjem uvidjati i počinjem te shvaćati i obećajem ti: evo moje ruke, — reče on: — da me od sad ne ćeš čuti ni vidjeti u kući: bit ću »pametan« — dometne on: — bit ću »pravedan«, »štovat ću tvoju slobodu«, i kao vitez »bit ću velikodušan« bit ću jednom riječi — velik! Bit ću — grand coeur!

Oboje prasne u smijeh.

— No, hvala Bogu, — reče ona, pružajući mu ruku, koju je vruće stisnuo na usne.

Ona povuče ruku natrag.

— Vidjet ćemo, — dometne: — Uostalom, ako ne . . . Ali ništa, vidjet ćemo . . .

— Ne, recider što si nakanila, drugačije ću si razbijati glavu!

— Ako se ne bih osjećala slobodnom ovdje, to ma koliko ljubila ovaj kutić (zanosno pogleda naokolo), ipak ću . . otići odavle! — odlučno zaključi ona.

— Kuda? — upita on zaprepašten.

— Božji svijet je velik. Do vidova, cousin.

Otišla je. Gledao je za njom; nečujnim koracima kročila je po travi, gotovo se je ne dodirujući, samo joj se lelijala linija struka i plećiju sa svakim korakom; laktovi stisnuti uz tijelo, glava provirkivala izmedju cvijeća i grmlja, napokon cijela pojava još jednom provirila kroz rešetčani plot bašte i nestala za vratima stare kuće.

»Vidider!« začudjeno je zborio Rajskij u sebi, prateći je očima: — »Htio sam je razviti, uzbučiti joj um novim idejama o nezavisnosti, ljubavi i drugim, njoj nepoznatim životu . . . A ona je već emancipirana! Ali šta je ona? . . .«

— Kako me samo isplatila! Baš ću ispričati babuški! — klikne prijeteći za njom, zatim sam prasne u smijeh i podje u svoju sobu.

XXII.

Drugoga se dana Rajskij osjećao veselim i slobodnim od svake zlovolje, svih pretenzija na Vjerinu uzajamnost, pače nije u sebi našao ni klica ljubavi.

»Sve je samo dojam: kao uvijek kod mene! I sad je eto prošlo!« razmišljao je on.

Smijao se svojom zanosu, koji mu očito zaprijetio ozbiljnom strašću. Korio se radi upornoga proganjanja Vjere i stidio se da je pače podalji gledalac kao Mark zamijetio oblake na njegovom licu, nervoznu razdražljivost u riječima i kretnjama, tako očitu, da mu je mogao dapače proreći strastvenu ljubav.

»Prevarit će se, kad će me sad ugledati« razmišljao je on: »taj je napravio račun bez krčmara, ako se, očekujući trista rubalja od te glupe oklade, zavalio već u nove dugove!«

Obuzimala ga strastvena želja da opet bude s Vjetom na samu, samo zato, da joj »velikodušno« prizna kako je bio glup, nevjeran svojim načelima, da izgladi prvi, neugodni dojam i zauzme po pravu mjesto prijatelja — pokori njezinu gordost i stekne povjerenje.

Uz to ga najednom obuzela silna želja da joj prinese mnoštvo nekakvih teških žrtava, da joj postane neophodno potreban, postane ispovjednikom njezinih misli, želja, savjesti, da joj pokaže svu svoju snagu, dušu, um.

Samo je zaboravio, da ga je jedino zamolila — neka ne učini, ne pokazuje i da joj ništa od njega ne treba. I neprestano mu se činilo, da bi ga ona, kad bi ga dobro upoznala, sama izabrala za vodju, ne samo svojega uma i savjesti, nego pače i srca.

Drugoga, trećeg dana, premda ne tako razdražljivo kao prošastih dneva, ipak ga zanimala nova, neočekivana, porazna Vjera, njegova daleka sestra i buduća prijateljica.

I obuzeo ga novi, svježi, gotovo nikad ne oćućeni osjećaj — osjećaj prijateljstva prema ženi: okusio je, kako je kazao, taj »imendanski kolač« pored njezine ljepote, pored svih ćutilnih poriva grube naravi i svakoga ljubavnog sentimentalizma.

Bilo je to bodro, trijezno i umno čuvstvo: u takvom uzajamnom zbliženju ni on, ni ona ništa ne gube, već oboje dobiva, proučavajući, popunjavajući jedno drugo, ljubeći se odanošću punom tankoćutnog, umnog, savršeno uzajamnog počitanja i povjerenja.

»Divno je to«, razmišljao je on: »znala je da presadi moj dojam na čvrsto tlo. I samo zato htio bih je sad vidjeti da joj to sve kažem, da je umirim!«

Ali se nije usudjivao učiniti ni koraka, pače savjestno bi otkretao glavu prolazeći kraj njezinoga pendžera, krio se za stup, kad bi prolazila kraj njegovog prozora; šuteći, s prijateljskim smiješkom, stisnuo bi joj ruku, jednako kao i Marfinjki, kad bi one došle na čaj, ne bi se micao ni ogledao, kad bi Vjera

uzela suncobran i odmah poslije čaja izgubila u bašti, da po cijeli dan nije znao gdje je i što radi.

Ali još si uvijek nije izvojštio onaj mir, koji mu je nalagala Vjera; trebalo je da ode s imanja na cijeli dan, u posjete, u goste, preko Volge, u lov, da zaboravi na nju. A ne će mu se nikuda: cio dan sjedi u svojoj sobi, da je ne susretne, ali ugodno mu je kad zna, da je i ona tu, u kući. A valja da mu bude sve svejedno.

Ali i to je već bilo dobro i to je već pobjeda da se osjeća mirnijim. Već je na putu k novom čuvstvu, premda mu nova Vjera nije silazila s pameti; ali to novo čuvstvo burkalo ga i mirilo tiho i nježno, ne mučeći poput strasti zlim mislima i osjećajima.

Kad bi se obratila na nj jednostavnim pitanjem, on bi, jedva je pogledavši, prijateljski odgovorio i zatim nastavio svoj razgovor s Marfinjkom, s babuškom, ili šutio, crtao, pravio bilješke za svoj roman.

»Ta to je bolje od svake strasti!« dolazilo mu na pamet: »to povjerenje, ovi tihi odnošaji, to navirkivanje: ne u oči ljepotice, već u dubinu usne, čiste djevičanske duše!«

Samo jedno je od nje očekivao: kad će odbaciti svoju suzdržljivost, povjerljivo mu se otkriti sva, kakva je, kad će takodjer zaboraviti da je on tu, da joj je još nedavno smetao živjeti, da joj je bio mrenom na očima.

Dva tri dana Rajskij se zabavljao tim »novim čuvstvom« i babuška se nije mogla dovoljno naradovati, promatrajući ga za to vrijeme.

— »No ipak je sunašce svanulo!« — kazala je ona: — mogli bismo sad u posjete u grad.

— Bog s vama, babuško: nije mi do toga! — ljubazno je govorio.

— Hajde da vidimo, kako je raž narasla.

— Ne, ne, — branio se i pače je poljubio u ruku.

— A što mi se to umiljavaš: zar bi novaca, da ih daš Maruški? Ne dam!

Prasnuo je u smijeh i otišao od nje — da razmišlja o Vjeri, s kojom još nije našao prilike da se objasni o »novom čuvstvu« i o tom, koliko mu ono donosi sreće i radosti.

Često mu se pružala prilika kad je bila sama; ali bojao se maknuti, sustavivši dah, kad je ugledao, da ne preplaši njezino mlado povjerenje u iskrenost njegove promjene i ne pokvari si svoj novi raj.

Napokon, četvrtoga ili petog dana poslije njihovog razgovora, ustao je u pet sati u zoru. Sunce još je bilo na dalekom obzoru, iz bašte je ćarlijala zdrava svježina, cvijeće je razlijevalo silan zapah, rosa se blistala u travi.

Brzo se obukao i pošao u baštu, prošao kroz dva tri drvoreda i — najednom naletio na Vjeru. Zadrhtao je on iznenadjenja, sav zaprepašten.

— Nije hotimice, Boga mi, nije hotimice! — kliknuo je u strahu i oboje prasnu u smijeh.

Trgnula je cvijetak, bacila ga u nj, zatim mu ljubazno pružila ruku i poljubila ga u čelo, kao odgovor što ju je poljubio u ruku.

— Nije hotimice, Vjero, — uvjeravao je on: — ti to uvidjaš, zar ne?

— Vidim, — odvrati ona i opet prasne u smijeh, sjetivši se njegove zaprepaštenosti. — Mio ste, dobar . . .

— Velikodušan . . . — upane on.

— Do velikodušnosti još nijesmo došli, vidjet ćemo, — reče ona, uzevši ga ispod ruke. — Hajdemo šetati: kako divno jutro! Danas će biti silna žega.

Bio je u sedmom nebu.

— Da, da, divno jutro! — potvrdi on, razmišljajući, šta još da kaže, ali tako da i nehotice ne stane govoriti o njoj, njezinoj ljepoti — i ništa se nije mogao sjetiti; a sve ga nešto draškalo da udari u najmilije žice.

— Jučer sam primio pismo iz Petrograda . . . — reče, ne znajući što da kaže.

— Od koga? — upita ona mašinelno.

— Od umjetnika; ali od Ajanova ništa ne mogu da dobijem: ne odgovara. Ne zna što je s kuzinom Bjelovodovom; gdje ljetuje, kako joj je . . .

— Ona je . . . sigurno vrlo lijepa? — upita Vjera.

— Da . . . pravilne crte lica, svježina, mnogo sjaja . . . — govorio je monotono i pogledavši Vjeru sa strane, strastno zadrhta.

Ljepota Bjelovodove ugasla mu u pameti.

— Nijeste li štogod dobili: Savelij je čini se donio neku pošiljku s pošte? — upita ona.

— Da, dobio sam nove knjige iz Petrograda . . . Macaulaya, svezak Guizotovih memoara . . .

Šuteći je slušala.

— Hoćeš li moguće čitati?

— Kasnije mi pošalji Macaulaya.

»Pošaljite«, pomisli on: »zašto ne donesete?«

Šuteći su šetali.

— A Guizota? — upita on.

— Guizota ne ću, dosadan je.

— Kako znaš?

— Čitala sam njegovu »Povijest civilizacije« . . .

— I ta ti je bila dosadna? Odakle si je imala?

Išli su dalje.

— A kakav to imate ogrtač: to nije vaš? — najednom ga zapita začudjeno, gledajući ogrtač.

— Ah to je Markov . . .

— Ali odakle vam, zar je on ovdje? — pitala je uznemireno.

— Ne, ne, — odvrati on a smijehom: — šta si se prepala? Cijela ga se kuća boji kao vatre.

Ispripovjedio joj kako je došao do ogrtača. Rasijano ga saslušala. Zatim šuteći su obišli glavne staze bašte: ona — gledajući u zemlju, on zirkajući u stranu. Ali, protiv volje najednom ga stala obuzimati nestrpljivost. Tako je želio da se izjasni.

— Čini mi se da imate nešta na srcu, — reče ona: — ali ne ćete da kažete . .

— Htio bih, ali se bojim opet oluje.

— Zar opet nešta o »ljepoti«?

— Ne, ne, naprotiv, htio sam reći, kako me muči ta glupa pretenzija na klanjanje — upravo se stidim: kraj moje sijede kose!

— Kako bih se radovala da je to istina!

— I ti još sumnjaš! Bilo je to kao neka eksplozija, časoviti dojam: ti si me opametila. Ipak kakva si . . . Ali o tom poslije. Htio bih reći, što zapravo osjećam za te, i čini mi se, ovaj puta se ne varam. Ti si mi otvorila nekakva posebna vrata u svoje srce — i vidim bezdan sreće u tvojemu prijateljstvu. Ono može da oboji sav moj bezbojni život tako nježnim i vedrim tonovima . . . Dapače, čini mi se, da sam počeo vjerovati u ono čega nema i u što su svi prestali vjerovati — u prijateljstvo izmedju žene i muškarca. Vjeruješ li da je takvo prijateljstvo moguće, Vjero?

— Zašto ne, ako se takva dva prijatelja odlučila da budu uzajamno pravedni? . . .

— Kako to misliš?

— Da će uzajamno poštivati svoju slobodu, da ne će jedno drugo smetati: samo držim, da se to rijetkokad može postići. Bilo s koje strane izbit će sebičnost . . . netko će već pokazati pandže . . . A jeste li sami sposobni za takvo prijateljstvo?

— Pokušaj samo: zapovjedaj, da vidiš, kakvog ćeš roba steći u svom prijatelju . .

— Tu već nema pravednosti: ne smije da bude ni roba ni gospodara. Prijateljstvo voli jednakost.

— Bravo Vjero! Odakle tebi ta mudrost?

— Što je to smiješna riječ.

— Kako?

— Duh Božji ne ćarlija samo nad finskim močvarama: dušak mu je dopro i do našega kutića.

— Dakle, sad me čeka zadaća da ne gledam tvoje ljepote i da se više staram za prijateljstvo? — reče sa smiješkom: — dakle dobro, neka bude, nastojat ćemo . . .

— Da, kakva bi to bila sreća, — produži ona umiljato: — živjeti, ne stješnjavati slobode drugoga, ne progoniti jedno drugo, ne ispitivati, što je kome na

srcu, zašto je veseo, zašto turoban, zamišljen? Biti s njim uvijek jednak, ne narušavati njegov mir, pače poštivati njegove tajne . . .

»Diktira mi svoj program, kako da postupam s njom!« pomisli on.

— To znači ne vidjeti jedno drugo, ne znati, ne brinuti se za njegovo živovanje . . . reče on: — to je nekakvo novo, nečuveno prijateljevanje: a takvoga nema — to si ti izmislila Vjero!

Pogledao je, ona mu odvratila neobičnim pogledom, »vilinskim«, kako je kazivao: oči kao da su iz stakla, bez izražaja. U njima bljesne nekakvo naglo svijetlo i nestane.

»Čudno, kako mi je poznat taj prozračeni pogled!« razmišljao je: »takav je uvijek kod žena, kad varaju! Hoće da me uspava . . . Što bito moglo značiti? Nije li već zbilja zaljubljena? Vječno joj je na ustima »ne stješnjavati slobode«. Ali ne . . . u koga bi mogla ?« . . .

— Šta ste zamislili? — upita ona.

— Svršila sam.

— Dobro Vjero, radit ću nad sobom, i ako mi ne uspije postići da te ne gledam, da zaboravim da si u kući, tako ću se pretvarati . . .

— Zašto pretvarati: treba da me se odreknete ne na riječima preda mnom, već u svojoj duši, pred samim sobom.

— Okrutnice !

— Dajte se uvjerite, da je moj mir, moja dokolica, moja soba, moja . . . »ljepota« i ljubav . . . ako postoji ili ako će postojati . . . da je to sve moje, i da posegnuti na ovo ili ono — znači . . .

Ona ušuti.

— Što?

— Posegnuti na tudje vlasništvo ili ličnost . . .

— O-o-o! Tako dakle: t. j. ukrasti ili ubiti. Divno, Vjero! Samo odakle tebi takvi ultra-juridički pojmovi? No, a na prijateljstvo ne ćeš udariti tako strogi žig? To smijem uzeti, to je moje, zar ne? Pokušat ćemo! Daj mi rok od dvije sedmice, to će biti pokušaj: ako

izdržim, doći ću k tebi kao brat, prijatelj, i živjet ćemo po tvojemu programu. Ako pak . . . no, ako je to ljubav — onda ću otići!

Opet je nešto bljesnulo u njezinim očima. Opet je pogledao, ali prekasno : oborila je pogled i kad ga opet digla, u njemu nije bilo ništa.

— Sjevatanje u noći! — šaptne on.

— Amen ! — reče ona, pružajući mu ruku. — Hajdemo k babuški, vrijeme je za čaj. Eto, otvorila je prozor, sad će zovnuti . . .

— Još jednu riječ, Vjero: reci, zašto si takva?

— Kakva?

— Tako mudra, usredotočena, odlučna . . .

— Još, još dometnite! — reče ona sa smiješkom, od kojega joj zadrhtao podbradak. — Što znači mudrost?

— Mudrost . . . to je skup istina, postignutih umom, opažanjima i iskustvom, i primijenjenih na život . . . — definirao je Rajskij: — to je harmonija ideja sa životom!

— Iskustva nemam skoro nikakvoga, — ona će zamišljeno: — a zbilja ne znam gdje da dobijem te ideje i istine . . .

— Ali imaš od naravi tako zorki pogled i misaoni um. . . .

— Je li dopušteno imati takva šta, nije li to sramota ili neprilično za djevojku? . . .

— Otkuda tebi te zdrave ideje, taj izradjeni jezik? — kazao je Rajskij slušajući je.

— Čudite se što je na vašu jadnu sestru briznula kaplja seoske mudrosti! Voljeli biste da imate na mojem mjestu kakvu ludu — zar ne? Ljutite se? . . .

— Ne, opajam se tobom. Ti se ljutiš, braniš da govorim o ljepoti, ali hoćeš da znaš, kako je to da te razumijem i zašto te tako visoko cijenim? Ljepota je cilj i pokretač umjetnosti, a ja sam umjetnik: pusti da jednom izgovorim . . .

— Izvolite samo, reče ona.

— U ženskoj, visokoj, čistoj ljepoti, — započne on vatreno, radujući se da mu je razvezala jezik: —

uvijek je i um, kao na pr. u tvojoj. Glupa ljepota nije ljepota. Zagledaj se u tupu ljepoticu, zadubi se u svaku njezinu crtu lica, njezin smiješak, pogled — i njezina će se ljepota pomalo pretvoriti u poraznu rugobu. Uobrazilja se može na čas zanijeti, ali um i čuvstvo se ne zadovoljuju takvom ljepotom: njoj je mjesto u haremu. Ljepota, prožeta umom neobična je sila, ona pokreće svijet, ona stvara historiju, gradi usud; ona javno ili tajno prisustvuje u svakom događaju. Ljepota i gracija to je neka vrst utjelovljenja uma. I zato glupača nikad ne može biti ljepotica, a tjelesno ružna, ali umna žena često blista ljepotom. Ljepota o kojoj govorim, nije materija: ona ne pali samo žarom strastnih žudnja: ona prije svega budi u čovjeku čovjeka, pokreće misao, diže duh, oplodjuje stvaralačku snagu genija — ako sama stoji na visini svojega dostojanstva, ne trati svojih zraka na sitnice, ne kalja čistoće . . .

Ušutio je zamišljeno.

— To sve nije novo: ali istina se mora ponavljati. Da, ljepota — to je sveopća sreća! — govorio je tiho, kao u ognjici: — to je takodjer mudrost, ali koju nijesu stvorili ljudi. Ljudi samo love njezine odražaje, nastoje da stvaraju u umjetnosti njezine likove i svi teže, jedni svjestno, drugi slijepo i grubo, k ljepoti, k ljepoti . . . k ljepoti! Ona je i tu — i tamo! — dometne, gledajući na nebo: — i kao što muškarac može poniziti, iznakaziti um, pasti do gruboće, do laži, do razvrata, tako može i žena izopačiti ljepotu i pretvoriti je kao pomodnu trulju u nakit, okaljati je . . . ili, upotrijebivši je mudro — postati sunce u toj sferi gdje je postavljena, uliti mnoštvo dobra . . To je ženska mudrost! Razumiješ me Vjero, što hoću da kažem, ti si žena! . . I . . . ako se tvoja ženska ruka digne da kazni zbog tog poklonstva i čovjeka i umjetnika! . . .

— Vaša himna ljepoti vrlo je krasnorječiva, cousin, — reče Vjera, saslušavši ga sa smiješkom: — zapišite je i pošaljite Bjelovodovoj. Kazaste da je ona »ponad

svijeta«. Moguće da je u njezinoj ljepoti mudrost. U mojoj je nema. Ako se mudrost, prema vašim riječima, sastoji u tome, da s tim pravilima i istinama prolazi kroz život, onda . . .

— Što?

— Onda nijesam mudra djevojka! Ne, s tim uljem nijesam namazana! — reče ona.

Nešto nalik na tugu bljesnulo joj u očima, koje se na čas digle k nebu i opet brzo oborile. Drhtnula je i naglo otišla kući.

— Ako i nije mudra, svakako je neobična djevojka! Nekakvi drugi, ne ovdašnji dašak dahnuo je na nju! . . Ali odakle: hoću li to ikad odgonetnuti? Nepronicava je kao noć! Zar je već tim mladim životom prošla sjena mraka? . . . u strahu se pitao Rajskij, prateći je očima.

Konac prvoga sveska.